

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSAN HAKLARININ EVRENSİLLİĞİ VE BÖLGESEL
ÇIKARLAR PARADOKSU: BOSNA HERSEK KRİZİ

Nuray KARABULUT

Danışman
Doç. Dr. İbrahim Güray YONTAR

İZMİR - 2018

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İnsan Haklarının Evrenselliği Ve Bölgesel Çıkarlar Paradoksu: Bosna Hersek Krizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Nuray KARABULUT

İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İnsan Haklarının Evrenselliği Ve Bölgesel Çıkarlar Paradoksu:

Bosna Hersek Krizi

Nuray KARABULUT

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Kamu Yönetimi Programı

İnsan hakları alanındaki gelişmeler 20. yüzyılda hız kazanmaya başlamıştır. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda yaşanan ihlaller, devletleri bu konuda hukuki düzenlemeler yapmaya yöneltmiştir. Avrupalı devletlerin öncülüğünde hazırlanan uluslararası metinlerde insan haklarının evrensel niteliği vurgulanmıştır.

Uluslararası sözleşmelerde evrensellik kavramı sürekli vurgulanmış olsa da fiiliyatta herkesi kapsayıcı şekilde uygulanmamıştır. Bu durum çalışma çerçevesinde Gazze, Ruanda ve Somali örnekleri üzerinde çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Çıkarlarının örtüşmediği yerlerde olayları engellemek adına güçlü devletler tarafından etkin girişimlerde bulunulmamıştır. Buna karşın ekonomik ve siyasi çıkarlarının tehdit edildiği yerlere gecikmeksizin müdahale etmeleri, insan haklarının evrenselliği konusundaki samimiyetlerini tartışılır hale getirmiştir.

20. yüzyılın sonlarına doğru Bosnalı Müslümanlar etnik kimliklerinden dolayı soykırıma uğramışlardır. Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin 1991'de kurulup devletin kısa sürede tanınması Sırları rahatsız etmiştir. Yakınlarında Müslüman nüfusun yoğun olduğu bir devlet görmek istemeyen Sırlar Bosna Hersek'e saldırmışlardır. Özellikle Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) soykırıma müdahale konusunda kararsız kalmıştır. Örnek olaylar, gelişmiş devletlerin müdahalelerdeki gerçek amaçlarının insan haklarını korumak olup olmadığının irdelenmesini gerekli kılmıştır.

Dayton Antlaşması sonucunda çatışmalar sona ermiş fakat Bosna Hersek'in geleceği konusunun adil bir şekilde çözüme bağlanıp bağlanmadığı sorusu uzun süre tartışılmıştır. Bosna Hersek'te oluşturulan yeni düzen incelenerek devletin bağımsızlık derecesi yorumlanmıştır.

Sonuç olarak, insan haklarını koruma alanının bölgesel çıkarlar uğruna daraltılması Bosna Hersek Krizi üzerinden gösterilmeye çalışılmıştır. Araştırma yöntemi olarak literatür taraması ile ulusal ve uluslararası gazetelerin arşiv incelemesi kullanılmıştır. Bu kapsamda hukuksal metinler ve somut örnekler incelenerek evrensel söylemin tutarlılık derecesi değerlendirilmiştir.

Günümüzde gelinen noktada evrensel insan hakları olgusu devletlerin çıkarlarına yenik düşmeye devam etmektedir. İnsan haklarının herkesi kapsayacak şekilde uygulanmaması ihlalleri derinleştirmektedir. Evrensel nitelik, çıkarları gerçekleştirmek için müdahale aracı olarak kullanılmanın aksine ulaşılması hedeflenen amaç olarak görülmelidir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Evrensellik, Uluslararası Sözleşmeler, Birleşmiş Milletler, Bölgesel Çıkarlar, Bosna Hersek, Dayton Antlaşması.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Paradox of The Universality of Human Rights And Regional Interests: The Bosnia Herzegovina Crisis

Nuray KARABULUT

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Administration

Public Administration Program

Developments in human rights have begun to gain momentum in the 20th century. In particular, Violations happened in the World War II led the states to make legal arrangements in this respect. The universal character of human rights is particularly emphasized in international texts prepared under the leadership of European states.

Although the concept of universality has always been emphasized in international conventions, it has not been applied to include everybody in practice. This has been assessed at various points on the cases of Gaza, Somalia and Rwanda in the context of the study. No effective initiatives have been taken by powerful states to prevent events that have happened in places that do not coincide with their interests. Nonetheless, their intervention without delay to places where economic and political interests are threatened, has made their sincerity about universalism of human rights debatable.

Towards the end of the 20th century, Bosnian Muslims have suffered genocide because of their ethnic identities. The Serbians have been disturbed because of the establishment of the Bosnia-Herzegovina Republic in 1991 and recognition of the state in a short time. The Serbs, who did not want to see a state where the Muslim population was very intense, attacked Bosnia and Herzegovina. In particular, the United Nations (UN) and the European Union (EU) have been undecided about the intervention to genocide. Case studies have

made it necessary to examine whether the real goals of developed states in their interventions are to protect human rights.

As a result of the Dayton Treaty, the conflicts have come to an end, but the question of whether the future of Bosnia and Herzegovina is fairly solved has long been debated. The new order created in Bosnia and Herzegovina has been examined and the degree of independence of the state has been interpreted.

As a result, the narrowing of the area of human rights protection for the sake of regional interests has been tried to be demonstrated through the Bosnian Crisis. As a research method, literature review and archive review of national and international newspapers have been used. In this context, the level of consistency of universal discourse was evaluated by examining legal texts and concrete examples.

In today's world, the universal human rights phenomenon continues to be defeated by the interests of the states. The fact that human rights are not implemented to include everybody deepens violations. The universal quality should be seen as the aim to be reached rather than being used as an intervention means to realize interests.

Keywords: Human Rights, Universality, International Conventions, United Nations, Regional Interests, Bosnia Herzegovina, Dayton Treaty.

**İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİĞİ VE BÖLGESEL ÇIKARLAR
PARADOKSU: BOSNA HERSEK KRİZİ**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ TEMEL BELGELER

1.1. İNSAN HAKLARI KAVRAMI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ	3
1.1.1. İnsan Hakları Kavramı	5
1.1.2. İnsan Hakları Kavramının Temelleri	8
1.1.2.1. Doğal Hukuk Anlayışı	9
1.1.2.2. Pozitivist Hak Anlayışı	10
1.1.2.3. Marksist Özgürlük Anlayışı	12
1.1.3. İnsan Haklarının Temel Özellikleri	13
1.1.3.1. Bireysellik	13
1.1.3.2. Dinamiklik	14
1.1.3.3. Dokunulmazlık	14
1.1.3.4. Devredilmezlik	15
1.1.3.5. Evrensellik	15
1.1.3.6. Hukukilik	16
1.1.4. İnsan Haklarının Evrensel Niteliği	16
1.2. İNSAN HAKLARININ KORUNMASININ ÖNEMİ	18

1.3. İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİK ÖZELLİĞİNİN TEMEL	
ULUSLARARASI BELGELERDE İŞLENİŞİ	21
1.3.1. Magna Carta’da İnsan Hakları	24
1.3.2. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi	27
1.3.3. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi	30
1.3.4. Avrupa Konseyi Sözleşmesi	36
1.3.5. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	39

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ EVRENSEL NİTELİĞİNİN SORGULANMASI: ÇIKARLARIN ÖNCELİĞİ

2.1. EVRENSEL SÖYLEM BÖLGESEL ÇIKAR	45
2.1.1. Kültürel Rölativizm Görüşü	50
2.1.2. İnsan Haklarının Evrensel Niteliği İle Küresel Çıkarlar Arasındaki İroni	52
2.2. YERYÜZÜNÜN EN BARIŞÇIL “SİLAHI”	55
2.3. 1993 BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI KONFERANSI	62
2.3.1. 1993 Viyana Bildirisi	64
2.4. İNSAN HAKLARINI KORUMA ÇABALARINDAKİ ÇİFTE STANDART	67
2.4.1. Gazze Örneği	73
2.4.1.1. Gazze’de Yaşanan Çatışmalara Zemin Hazırlayan Faktörler	73
2.4.1.2. Gazze’deki Çatışmaların Gelişim Süreci	75
2.4.1.3. Gazze’deki Çatışmalara Batı’nın Yaklaşımı	77
2.4.2. Somali Örneği	80
2.4.2.1. Somali’de Yaşanan Çatışmalara Zemin Hazırlayan Faktörler	82
2.4.2.2. Somali’deki Olayların Gelişim Süreci	84
2.4.2.3. Somali’deki Olaylar Karşısında Batı’nın Yaklaşımı	86
2.4.3. Ruanda Örneği	89
2.4.3.1. Ruanda Soykırımına Zemin Hazırlayan Faktörler	89
2.4.3.2. Ruanda Soykırımının Gelişim Süreci	91
2.4.3.3. Ruanda’daki Soykırım Sürecine Batı’nın Yaklaşımı	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNA HERSEK TARİHİNDE YAŞANAN BÜYÜK İNSAN HAKKI İHLALI

3.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK	95
3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu’nun Bosna Hersek’i Fethi	96
3.1.2. Bosna Hersek’in Fethini Kolaylaştıran Etkenler	99
3.1.3. Bosna Hersek’te Çıkan Ayaklanmalar	101
3.1.4. 1878 Berlin Anlaşması	109
3.2. AVUSTURYA MACARİSTAN İMPARATORLUĞU HAKİMİYETİNDE BOSNA HERSEK	112
3.2.1. 1908 Bosna Hersek’in Avusturya Macaristan İmparatorluğu’na İlhakı	114
3.3. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE BOSNA HERSEK	115
3.4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA BOSNA HERSEK	119
3.5. SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK	121
3.6. YUGOSLAVYA’NIN YIKILIŞ DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK	123
3.7. BOSNA HERSEK’İN BAĞIMSIZLIĞINI İLAN ETMESİ	127
3.8. 1992-1995 BOSNA HERSEK’TE GERÇEKLEŞTİRİLEN İŞGAL	131
3.8.1. Etnik Arındırma Suçu	134
3.8.2. Yok Edilen Kültürel Miras	136
3.8.3. Bosna Hersek’te Yaşananların İnsan Hakları Sözleşmelerine Aykırılığı	138
3.9. ULUSLARARASI GÜÇLERİN SONUÇ(SUZLUK) ODAKLI BARIŞ PLANLARI	143
3.9.1. Vance-Owen Planı	144
3.9.2. Güvenli Bölgeler Planı	147
3.9.3. Ovan Stoltenberg(Üç Bölgeli Plan, Cenevre Planı)	148
3.9.4. Washington Anlaşması	150
3.9.5. Temas Grubu Planı	152
3.10. BATI’NIN İTİBARININ SORGULANMASI	154
3.10.1. Srebrenitsa Katliamı	158
3.11. GECİKMİŞ BARIŞ: DAYTON ANTLAŞMASI	164
3.11.1. Dayton Antlaşması Çerçevesinde Bosna Hersek’in Siyasi ve İdari Yapısı	167

3.11.2. Dayton Antlaşması'nın Sorunlu Yönleri	169
SONUÇ	173
KAYNAKÇA	181

KISALTMALAR

AB/EU	Avrupa Birliği/European Union
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AMISOM	Afrika Birliği Somali Misyonu
AT	Avrupa Topluluğu
BM / UN	Birleşmiş Milletler / United Nations
CIA	Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)
Ed.	Editör
EİHB	Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi
FİYHB	Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
ICFY	Eski Yugoslavya Uluslararası Konferansı
IFOR	NATO Uygulama Gücü/ Implementation Force
MC	Milletler Cemiyeti
NATO	Kuzey Atlantik Paktı (North Atlantic Treaty Organization)
OTAM	Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
RS	Bosna Sırp Cumhuriyeti (Republika Srpska)
s.	Sayfa Numarası
ss.	Sayfalar Arasında
SDA	Müslüman Demokratik Eylem Partisi
SDS	Sırp Demokratik Partisi
SFOR	NATO İstikrar Gücü (Stabilization Force)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TDK	Türk Dil Kurumu
UNAMIR	Birleşmiş Milletler Ruanda'ya Yardım Misyonu (United Nations Assistance Mission for Rwanda)
UNESCO	Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı

UNOSOM	Birleşmiş Milletler Somali Operasyonu/United Nations Operation in Somalia
UNPROFOR	Birleşmiş Milletler Koruma Gücü (United Nations Protection Force)
YFO	Yugoslavya Federal Ordusu
YMO	Yugoslav Müslüman Organizasyonu

GİRİŞ

Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında insan haklarının ağır şekilde ihlal edilmesinin etkisi ile 20. yüzyılda insan hakları konusu daha çok dikkate alınmaya başlanmıştır. Savaştan sonra insan hakları alanındaki hukuksal düzenlemeler konusunda gelişme gösterilmesine rağmen fiili anlamdaki etkin koruma konusunda aynı düzeyde bir gelişme gösterilememiştir. Bu yüzden insan haklarının evrenselliği ve insan hakları ihlalleri, son yılların üzerinde tartışılan en önemli konularından biri olmuştur.

Evrensel insan hakları söylemi ile işgal edilen bazı yerlere ilişkin müdahale sebeplerine bakıldığında genellikle barış, demokrasi ve uluslararası güvenlik konularının ön plana çıktığı görülmüştür. Özellikle Ortadoğu’da ve Afrika’da devletler eliyle insan haklarının ihlal edildiğine ilişkin iddialar değerlendirilmiştir. Bunun yanı sıra uluslararası güvenlik ve insan hakları konuları, müdahale gerekçesi olarak sunulsa da müdahaleler sonrasında bölge insanının hakları konusunda etkin bir ilerlemenin görülmediği sonucu ortaya çıkmıştır. Müdahalelerden sonra barış güçlerinin bulunduğu yerlerde bile açlık, hastalık ve savaş yüzünden insanların temel hakkı olan yaşama hakkı ihlal edilmeye devam etmiştir. Hatta bazı yerlerde bu ihlaller barışı koruma gücü askerlerinin yanlış uygulamaları sonucunda daha da derinleşmiştir. Bu olaylar sonrasında insan haklarının evrensel niteliği kullanılarak müdahale edilen bölgelerdeki güçlerin samimiyet dereceleri sorgulanmaya başlanmıştır.

Belli bir bölgedeki insan hakları ihlallerine ve iç karışıklıklara müdahale edilmesi, bazı gelişmiş devletlerin çıkarları ile örtüşmüyorsa o yere yönelik tepkiler ve ölümleri durdurma çabaları etkinsiz kalmıştır. İnsan hakları konusunda hukuksal bir temele sahip olan Batı’nın ve uluslararası kuruluşların sonuçsuz müdahaleleri pek çok örnekte görülmüştür. Farklı müdahale örneklerinden Gazze, Somali ve Ruanda’da yaşanan olaylar ve bunlar karşısında uluslararası güçlerin etkinsizliği detaylı olarak incelenmiştir. İnsan haklarını koruma konusundaki normatif çabalar ile hak ihlalleriyle sonuçlanan fiili uygulamalar arasındaki paradoks, hemen her dönemde hissedilmiştir.

Günümüzdeki duruma bakıldığında gelişmiş devletlerin ve uluslararası küresel güçlerin çıkarlarının insan hakları ve temel özgürlüklerin önüne geçtiği

söylenbilir. Gazze’de yaşanan olaylar, insanların kendi ülkelerindeki hareket serbestisinin farklı devlet askerleri tarafından kısıtlandığını gösteren uygulamalar günümüzde de devam etmektedir. Somali’deki açlık, hastalık, susuzluk sebepli ölümler 21. yüzyılda da devam etmektedir. Uluslararası sözleşmelerin ilk maddelerinde yer verilen yaşama hakkının; Somali, Ruanda ve pek çok ülkede var olabilmesi adına çaba harcanmamaktadır.

Bosna Hersek Krizi’nin insan hakları konusunda kadim bir çalışma tarihine sahip olan ve insan haklarının uygulanması konusunda diğer aktörleri uyaran Avrupa’nın ortasında yaşanmış olması, onu özel olarak incelenmeye değer kılmıştır. Bosna Hersek Krizi, gelişmiş devletlerin bölgesel çıkarları söz konusu olduğunda, müdahale konusunda ortak karar veremedikleri ve etnik temizlik uygulamalarına dahi engel ol(a)madıklarını göstermiştir. Bosna Hersek’te yaşanan olayların, Batı’nın hazırladığı uluslararası belgelere aykırı olduğu gerçeği, sözleşmelerin ilgili bazı maddeleri çerçevesinde ele alınmıştır. Farklı çıkar politikalarına sahip olmaları sebebiyle Bosna Hersek’e müdahale edilmesine engel olmaya çalışan Avrupa Birliği (AB) devletlerinin varlığı özellikle vurgulanmıştır.

Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNPROFOR) askerlerinin Bosnalı Müslümanları korumak yerine onları güvenli bölgelere topladıktan sonra Sırp askerlerine teslim etmeleri ayrı bir vahşetin yaşanmasına sebep olmuştur. Kısacası, bölgesel çıkarlar söz konusu olduğunda dünyanın neresinde yaşanırsa yaşansın en ağır suçlardan olan soykırım suçu karşısındaki vurdumduymazlık örneği, Bosna Hersek Krizi’nde açık bir şekilde görülmüştür. Yoğun şekilde yaşanan ağır insan hakkı ihlalleri sonrasında Sırp saldırıları, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) öncülüğündeki Kuzey Atlantik Paketi (NATO) güçlerinin düzenlediği hava harekati ile durdurulmaya çalışılmıştır.

Çatışmaların sonlandırılmış olması, Bosna Hersek’in geleceği sorununu çözmeye yetmemiştir. ABD öncülüğünde imzalanan Dayton Antlaşması her an ihlal edilebilir bir antlaşma olsa da Dayton Antlaşması’ndan sonra Bosna Hersek topraklarında katliam yapılmadığı da yadsınamaz bir gerçektir. Çatışmaların durmasının yanı sıra Bosna Hersek’te öngörülen yeni siyasi ve idari yapı da Dayton Antlaşması çerçevesinde oluşturulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ TEMEL BELGELER

1.1. İNSAN HAKLARI KAVRAMI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ

İnsan sözcüğü en genel anlamda insani varlık demektir. İç hukuk belgeleri ve uluslararası hukuk belgeleri onu varlıklar kategorisine indirgenmiş olarak tasarlamıştır. Bu kategoriler yurttaş, kadın, çocuk, işçi, yabancı, mülteci vb. olarak tek tek bireyler şeklinde değerlendirilebileceği gibi dernekler, sendikalar ve mesleki örgüt niteliğinde başka topluluklar şeklinde bir bütün olarak da değerlendirilebilmektedir¹.

Locke, Rousseau ve birçok düşünür tarafından toplumsal hayatın oluşturulmasının gerekçeleri üzerine farklı görüş ve teoriler ortaya atılmıştır. Toplumsal hayatın oluşumunun temelinde, bir arada yaşayabilmek için insanların belli bir sosyal ilişkiler sistemine duydukları ihtiyaç yatmaktadır. Bu sistemde birey toplumu, toplum da bireyi çıkar çatışmaları ve sosyal ilişkiler aracılığı ile etkilemektedir. Bu toplumsal etkileşimle birlikte sistem içerisinde hak ve yetkiler de oluşmaya başlamaktadır².

İnsan hakları kavramının içinin doldurulabilmesi ancak özgürlüğün varlığıyla söz konusu olabilir. Genel anlamda özgürlük, diğer kişilere zarar vermeden her şeyi yapabilme gücünü ifade etmektedir. Eşitlik çerçevesinde her bireye verilen doğal hakları kullanabilme gücüne kanunlarla belli sınırlar getirilmektedir. Bu yönüyle özgürlük, felsefi ve teorik tanımlardan çok, toplumsal hayat içinde kanunların var ettiği hukuksal ve siyasal düzenle yakından ilişkilidir. Çünkü hukuksal ve siyasal sistem tarafından yasa ve politikalarla izin verildiği ölçüde özgür bir yaşamdan söz edilebilir³.

Antropolojik anlayışta insan, sadece fiziki yapı ve özelliklerine indirgenmektedir. Bu yönüyle insan, çoğu zaman bireyle karıştırılmaktadır. Oysa haklar beden kadar ruhla da ilgilidir ve varlıklarını sürdürebilme olanakları fikirlere

¹ Mourgeon Jacques, **İnsan Hakları**, çev. Ayşen Ekmekçi ve Türker Alev, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, ss.8-9.

² Anıl Çeçen, **İnsan Hakları**, 3. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2000, s.8.

³ Ahmet Mumcu, **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Yenilenmiş 2. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1994, s.16.

ve hukuka bağlıdır. Çünkü genel tanımlamalara göre hak, hukuksal ilişkileri var eden temel ve birincil öge olarak kabul edilmektedir⁴. Hukuksal zemine dayandırılmamış ve hukuksal araçlar ile belirgin bir şekilde ortaya konulmamış hiçbir yetki ve güvence altına alınmamış hiçbir menfaat, hak olarak tanımlanamaz⁵.

Genel anlamda haklar, hukuk sistemi tarafından korunan menfaatleri ve yine hukuk tarafından bireylere tanınan yetkileri ifade etmektedir. Bu bağlamda hakların tanınması da sınırlarının çizilmesi de hukuk sistemi tarafından gerçekleştirilmektedir. Hakların özgür bir şekilde kullanım koşulları ve konusu hukuk tarafından açıkça belirtildiği için insan haklarından yararlanılması ve ona dair yükümlülükler alınması toplumca kabul edilmiştir⁶.

Belirtilen nedenlerle insan, hem beden hem de bilinç anlamında, kişi olarak düşünülmelidir. Çünkü birey, düşüncelerde kişi olarak yer edinebilirse ona haklarını sağlamak ve ödev sorumluluğu yüklemek mümkün olabilir. Her şeyin ötesinde bir varlığa değer vermek, o varlığın düşüncelerde nasıl nitelendirildiği ile anlam kazanır. Bu açıdan insan onuru kavramı, insana verilen değer ile yakından ilişkilidir. Onur kavramı, büyük değer atfedilmiş varlıkların özelliği olarak kabul edilmektedir. Bildirilerde, ulusal ve uluslararası sözleşmelerde vurgulanan insan onuruna yaraşır yaşam hakkı söylemi de insan yaşamına verilen değeri ifade etmektedir. İnsan da içinde var olan onur ve değerini ancak hakkı olan özgürlükleri alarak pekiştirebilir⁷. Bir kişi ya da topluluğun ötekileştirilip küçümsenmesi, dışında olduğu çevre tarafından onun bazı haklarının tanınmaması sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu da insan olma durumuna zarar vermektedir.

İnsanlar tarih boyunca, toplulukları birbirinden ayıran farklılıklar yüzünden birbirleriyle kıyasıya bir mücadele içinde olmuştur. Bu mücadeleler ise hep savaş ve sömürgecilikle sonuçlanmıştır. Buradaki sömürgecilik artık yalnızca doğayla ilgili olmaktan çıkmış ve doğrudan doğruya insan üzerinde yapılan bir sömürgecilik boyutuna ulaşmıştır. Savaşlar ya da çeşitli mücadeleler sırasında yapılan insan hakları ihlalleri yüzünden insan onurunun ve değerinin korunmasına duyulan inanç

⁴ Erol Akı, **Hukukun Temel Kavramları**, 6. Baskı, Fakülteler Kitapevi, İzmir, 2001, s.124.

⁵ Turgut Akıntürk, **Medeni Hukuk**, 9. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2003, s.29.

⁶ Melda Sur, “Sosyal Hakların Uluslararası Alanda Korunma Sistemleri”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 19-20, 1997-1998, s.66.

⁷ Ioanna Kuçuradi, **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Hacettepe Üniversitesi Meteksan Baskı, Ankara, 1980, (Felsefi Temelleri), ss.15-18.

zedelenmiştir. Bu yüzden ‘savaş barışı gerektirir’ anlayışı yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Oysa bugüne kadar barış, insan değerini yükselten bir koşul olarak değil de yalnızca savaştan duruma için yapılan resmi bir anlaşma olarak düşünülmüştür⁸. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi (EİHB)’nin 28. maddesinde de herkes için uluslararası düzenin ve toplumsal barış ortamının sağlanması, diğer hak ve özgürlüklerin gerçekleştirilebilmesinin temeli olarak belirtilmiştir⁹.

Bu açıdan bakıldığında, bütün insanların herhangi bir ayrıma tabi tutulmaksızın hak ve özgürlükler bakımından eşit oldukları gerçeği, genel olarak kabul edilmektedir. İnsan haklarının eşitlikçi ve evrensel niteliği, 22.11.2001 tarih ve 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 8. maddesinde de “... bütün insanlar, hukuk düzeninin sınırları içinde, haklara ve borçlara ehil olmada eşittirler”¹⁰ şeklinde belirtilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde insan haklarına ilişkin temel kavramlar literatürde genel kabul görmüş anlamları ile tanımlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çalışmanın temelini oluşturan insan haklarının evrensel niteliğinin uluslararası hukuki metinlerdeki işleniş genel anlamda ele alınmıştır.

1.1.1. İnsan Hakları Kavramı

İnsan hakları kavramının ne olduğu açıklanmadan önce hak kavramını tanımlamak yerinde olacaktır. Türk Dil Kurumu (TDK)’nın Güncel Türkçe Sözlük’te yaptığı tanımlamaya göre hak kavramı;

- “Doğru, gerçek,
- Adalet,
- Hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı şey, kazanç,
- Dava veya iddiada gerçeğe uygunluk,

⁸ Safa Reisoğlu, **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, Beta Yayınları, İstanbul, 2001, s.3.

⁹ “Universal Declaration of Human Rights”, www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDH-R_Translations/eng.pdf, (08.04.2018).

¹⁰ “Türk Medeni Kanunu”, www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4721&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch, (05.04.2018), s.8050.

- *Verilmiş emekten doğan manevi yetki*”¹¹ gibi anlamlara gelmektedir.

Hukuki dilde hak kavramı, hukuk aracılığı ile tanınip korunan yetkileri ifade etmektedir. Ayrıca hukukun sağladığı bu korumadan faydalanma iradesinin kişiye bırakıldığı bir menfaat olarak tanımlanmaktadır¹². Bir başka görüşe göre hukuki anlamda hak, “*hukuk düzeni tarafından tanınmış yetki*”¹³ şeklinde tanımlanmaktadır.

İrade kuramına göre hak kavramı, hukuk aracılığı ile kişilere tanınan irade serbestisini ve irade gücünü ifade etmektedir. Çıkar kuramına göre ise hak, hukuk çerçevesinde tanınip korunan çıkarlar şeklinde tanımlanmıştır. Karma kurama göre hak kavramı hukuk tarafından korunmakla birlikte haklardan yararlanma iradesinin bireye bırakıldığı çıkarları ifade etmektedir¹⁴.

İnsan kişiliği ile ilgili olan haklar, zamanla bir doktrin bütünlüğüne kavuşturulmuştur. Bu doktrine göre insan, bağımsız bir değerdir. Yalnızca bir hukuk süjesi olarak haklardan yararlanan değildir. İnsan aynı zamanda insan onuruna sahip olmak gibi üstün niteliği olan somut bir varlıktır. Hukukun işlevi insana ve insan onuruna saygılı somut bir temel haklar demeti sunmaktır¹⁵.

Özturanlı’ya göre insan, doğası gereği bencil bir canlıdır. İnsan doğasında türdeşine iyilik etmekten ziyade ondan yararlanma duygusu mevcuttur. Bu duygu zaman içinde kişisellikten çıkarak toplumsal bir nitelik kazanmıştır. Bu yüzden bir milletin başka bir milleti, devletlerin başka devletleri sömürdüğü bir düzen kurulmuştur¹⁶.

İnsan hakları kavramı, siyasal gündemin ve toplumsal hayatın en çok konuşulan konularından birini oluşturmaktadır. Bu kavramın belirgin ve tek anlamlı olarak tanımlanabilmesinin güç oluşu, ona sınırsız anlamlı olma niteliği kazandırmaktadır. Bu yüzden insan hakları kavramı üzerine yapılan düşünsel tartışmalar da artmaktadır. Herkesin kendine özgü olan görüş ve tanımlamaları, insan

¹¹ Türk Dil Kurumu, “Güncel Türkçe Sözlük”, [\(http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=c-om_gts&arama=gts&kelime=hak&guid=TDK.GTS.53dbab686709d6.62585538,\(08.03.2018\)\)](http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=c-om_gts&arama=gts&kelime=hak&guid=TDK.GTS.53dbab686709d6.62585538,(08.03.2018)).

¹² Vahap Coşkun, **İnsan Hakları-Liberal Açıdan Bir Tahlil**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, s.105.

¹³ İsmail Giritli ve Hasan Atilla Güngör, **Günümüzde İnsan Hakları, Der Yayınları**, İstanbul, 2002, s.7.

¹⁴ Aydın Turhan, “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2013, s.361.

¹⁵ Abadan-Unat, Aybay, Keleş, Özkan, Savcı, Talas, **İnsan Hakları Armağanı**, Doğan Basımevi, Ankara, 1978, s.1.

¹⁶ M. İskender Özturanlı, “İnsan, Zulüm ve Hukuk Üzerine”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı: 2, Nisan 2006, (Zulüm), s.23.

hakları kavramını somut bir olguyu nitelendirme durumundan uzaklaştırmaktadır. Bilimsel çalışmalar ve uluslararası belgeler ile hedeflenen, insan hakları kavramına uluslararası alanda tarafsız bir nitelik kazandırmaktır. Herhangi bir fiil, bir görüşe göre insan hakkı ihlali olarak değerlendirilirken, bir başka görüş ve kültüre göre insan hakları hukukuna uygun olarak değerlendirilebilmektedir. Bu gibi karmaşık durumlarda evrensel haklara ilişkin uluslararası belgeler referans alınmaktadır. İnsan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler, sorunların çözümünde belirleyici ölçüt olabilmektedir¹⁷.

Farklı disiplinlerde farklı yorumlarla tanımlanan insan hakları kavramı, devlet anlayışındaki değişimlerden bağımsız olarak düşünülemez. Ioanna Kuçuradi'ye göre insanlar, doğuştan gelen bir takım özellikleri itibarıyla aynı türe mensupturlar. İnsan onuru ve değerler bakımından eşittirler. Bu ölçüde belli haklara sahiptirler. İyi muamele görme ve başkalarına da iyi muamele etme yükümlülüğü insan hakları konusunun öne çıkan özellikleridir¹⁸.

Erdoğan'a göre insan hakları, ahlakilikle ilişkilendirilmelidir. Ahlaki anlamda en üstün değer olarak kabul edilen insan hakkı, bu niteliği ile bütün haklardan farklı ve üstün kabul edilmektedir. Ahlakilik ile kastedilen insan türünün menevi anlamda değerli bir varlık olmasıdır¹⁹.

Donnelly'e göre *"Bir insan hakkına sahip olmak için kişinin insan olmaktan veya insan doğmuş olmaktan başka bir şeye ihtiyacı yoktur. İnsan olmak, insan haklarına sahip olmaktır"*²⁰.

İnsan onuru, insan hakları kavramının varlık özünü oluşturmaktadır. Akıl, düşünce gücü ve ahlaki değerler bakımından insan, kendi kendine kişilik özellikleri katabilecek yeteneğe sahiptir. İnsan doğuştan gelen devredilemez haklarının tümüne en üstün değer olan insan onuru kavramı ile sahip olmuştur. İnsan onuru kavramının mutlak kabul gören tek bir anlamı olmayıp uluslararası belgelerde de salt bir tanımlanmamıştır. Fakat genel anlamda sosyal bir niteliği olan insan onuru kavramı, doğuştan gelen üstünlüğü ve özel oluşu ifade etmektedir. İnsan hakları kavramının

¹⁷ Betül Çotuksöken, **İnsan Hakları ve Felsefe**, 2. Baskı, Papatya Yayıncılık, Ocak 2012, s.25.

¹⁸ Ioanna Kuçuradi, "Laiklik ve İnsan Hakları", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 52, 2004, (Laiklik), s.90.

¹⁹ Mustafa Erdoğan, **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, (Anayasal), 1997, s.134.

²⁰ Jack Donnelly, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, çev. Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s.154.

tamamlayıcısı olarak insan onurunun da evrensel olduğu gerçeği herkesçe kabul edilmelidir. Çünkü her birey özgür iradeye sahiptir. Bu özgürlük çerçevesinde başkalarının iradelerine de saygı gösterme yükümlülüğü altındadır²¹.

İnsanın kendini geliştirebilmesi, haklarının tanınıp korunması ile mümkün olmaktadır. İnsan haklarına ulaşamayan kişiler, insan olma halinden mahrum kalmaktadır. Daha açık şekilde ifade edilecek olursa, hak kullanımı sonucunda yaşamlarına katacakları muhtemel kazançlardan yoksun kalabilmektedirler. Bu yüzden insan hakları, tüm insanların hak ettiği ve sahip olması gereken değerler bütünüdür. İnsan hakları kavramının düşünsel temellerine bakıldığında, herhangi bir koşula bağlanıp üst otoriteler tarafından insanlara bahsedilemeyeceği ve yalnızca insan olmaktan kaynaklandığı gerçeği vurgulanmaktadır²².

1.1.2. İnsan Hakları Kavramının Temelleri

İnsan hakları kavramı gün geçtikçe daha fazla tartışılır hale gelmiştir. Farklı kültürlerde farklı anlamlar ifade etse de insanlığın ortak yönlerini tanımlayıp koruma niteliğine de sahiptir. Bu özelliğinin etkisi ile farklı kültürlerle sahip birçok devlet tarafından 10 Aralık 1948 günü EİHB, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir. Buna rağmen hak ve özgürlüklere saygı gösteren ve onu ihlal etmekten kaçınan devletler, ihlal edenlere göre çok daha az sayıdadır²³. İnsan haklarının ihlal edilip edilmediği konusunda yorum yapabilmek için öncelikle kavramın temeli hakkındaki görüşler incelenmelidir.

İnsan hakları kavramı üzerine yapılan tanımlamalar, belli görüşler çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu görüşlerden en yaygın olanı doğal haklar anlayışından hareketle doğal hukuk anlayışıdır. Bunun yanı sıra pozitivist anlayış ve marksist anlayış çerçevesinde insan haklarının temelleri belirlenmeye çalışılmıştır.

²¹ Kahan Onur Arslan, "İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 120, 2015, s.159.

²² Mahmut Gökpinar, "Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 120, 2015, ss.17-18.

²³ Lidwien Wijchers, "Israeli Human Rights Violations and Hamas Support", Master Thesis Human Geography Center of International Conflict Analysis and Management, Radboud University, Nijmegen, July 2013, ss.13,18.

1.1.2.1. Doğal Hukuk Anlayışı

İnsan hakları kavramı birçok düşünür tarafından farklı şekillerde temellendirilmiştir. Bu yüzden kavramın nitelikleri hemen her dönemde tartışmaya açık olmuştur. Fakat insan haklarının temelini inşa eden yaklaşım, çoğunlukla doğal haklar anlayışına dayandırılmıştır. Bu anlayışın özünü, temel uluslararası metinlerde de belirtildiği gibi herkesin yalnızca insan olması dolayısıyla sahip olduğu devredilemeyen ve vazgeçilemeyen haklar oluşturmaktadır²⁴.

Doğal hukuk anlayışına göre insan hakları, doğa ortamında eşsiz güç tarafından bahşedilmiş hiçbir şekilde vazgeçilemeyen hakları ifade eder²⁵. Dokunulamaz ve vazgeçilemez olmasının en önemli kaynağı, bu hakları veren gücün devlet olmaması sebebiyle devlet tarafından alınamaz olmasıdır. İnsan hakları, doğa durumunda var olup, doğrudan ve sadece insan olma vasfı sayesinde doğal haklardır²⁶.

Doğal hukukun en yaygın kavramlarından biri doğal haklar kavramıdır. Adil ve makul sebeplere dayanılarak her zaman herkes tarafından istenebilecek hakları ifade etmektedir. Bireyler, haklara sahip olmanın yanında hukuki ve ahlaki yükümlülüklerle de sahiptirler. Bu doğrultuda huzurlu bir ortamda yaşayabilmek için haklar kullanılırken şiddet göstermeme ve diğer insanların haklarını ihlal etmeme konusuna özen gösterilmelidir²⁷. Doğal hukuk anlayışına göre öncelikli şekilde sayılan haklardan bazıları, yaşama hakkı, insanları kölelikten koruma, keyfi gerekçelerle özgürlüklerin engellenmemesi, hiç kimsenin dil, ırk, din ve rengine göre ayrıma tabi tutulmaması olarak sayılmıştır. Dünya üzerinde hiç kimse, hiçbir toplumsal ve siyasi aktör, doğal düzenin verdiği bu haklara karşı ihlal edici davranışta bulunmamalıdır²⁸.

²⁴ Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Genişletilmiş 2. Baskı, Orion Kitabevi, Mart 2011, Ankara, (İnsan Hakları), ss.105,106.

²⁵ Faruk Yalvaç, "Rousseau'nun Savaş ve Barış Kuramı: Adalet Olarak Barış", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt: 4, Sayı: 14, Yaz 2007, s.129.

²⁶ Alaeddin Şenel, **İnsanlık Tarihi Boyunca İnsan Hakları Demokrasi İlişkisi**, İzmir Barosu İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırmaları Merkezi Yayını: 6, Kasım 1996, İzmir, s.10.

²⁷ Manik Jadhav, "Introduction To Human Rights And Duties", **University of Pune Press**, First Edition, August 2011, Ganeshking, Pune, s.13.

²⁸ Roman Herzog, "İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme", çev. Hüseyin Pekin, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 2, 1997, s.191.

İç hukuk belgelerinde ve uluslararası sözleşmelerde bahsedilen yaşama hakkı, doğal hukuk öğretisi ile düşünce yaşamına girmiştir. Devletler aracılığı ile de pozitif hukukun hükümleri arasında yerini almıştır. Yaşama hakkı, insanın fiziki bütünlük içinde biyolojik açıdan sağlıklı bir hayat sürdürebilmesinin devamında insana sosyal ve kültürel açıdan da gelişebilmek için gerekli koşulların sağlanmasını ifade etmektedir²⁹.

Doğal hukuk anlayışında insan haklarının yazı ile listelenmesine gerek duyulmamıştır. Bu görüş, doğal hakların insani varlığın yaratılışında zaten var olduğu ve zamanla ahlaki bilincin yerleşeceği inancından ileri gelmektedir. İnsanlar kendilerini diğer varlıklardan ayıran akli özellikleri sayesinde yaptıklarının sonuçlarını öngörebilmektedirler. Böylece kendi kaderlerini kendilerinin belirleyebildiği ve haklarını sonuna kadar kullanabilecekleri bir düzen kurmaya çalışırlar³⁰.

Doğal hukuk anlayışının evrensel niteliği, hakların devletlerden önce var olduğu gerçeğinden ileri gelmektedir. Bu özelliğinden dolayı insan hakları, devletlerin sonradan oluşturduğu yazılı kurallar ile çiğnenemez. Bu durum devletlere evrensel ölçekte insan haklarını koruma sorumluluğu da yüklemektedir. Toplumsal sözleşme ile devletlerin vazgeçilemez, devredilemez hakları koruma görevi temelinde kurulduklarını söylemek yanlış olmayacaktır³¹. Evrensel anlamda insan her yerde insandır ve insan hakları, hangi milletten olunursa olunsun her insan için tanınıp korunmayı gerektirmektedir.

1.1.2.2. Pozitivist Hak Anlayışı

Pozitivist hak anlayışına göre insan hakları ve temel özgürlükler hukuk alanında tanınıp korunmalıdır. Bu anlayışa göre hukuk tarafından tanınıp korunmayan hiçbir hak, bireylere hiçbir güvence sağlayamayacaktır. İnsan haklarının ve temel özgürlüklerin sözde kalmayıp gerçek anlamda güvence altına alınması; hukuk çerçevesinde tanınıp yaptırımlara bağlanması sonucu olabilir. Dolayısıyla

²⁹ Cengiz Topel Çiftçioğlu, “Yaşama Hakkı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 103, 2012, s.139.

³⁰ Şeref Ünal, “İnsan Haklarının Tarihi, Felsefi ve Hukuki Temelleri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı:1, Mart 1994, (Hukuki Temelleri), ss.49,50.

³¹ Ünal, (Hukuki Temelleri), ss.49,50.

insanı özgür kılan ve ona hareket serbestliği tanıyan temel hak ve özgürlükler hukuk kuralları ile yaratılmışlardır. Bu kurallar da devletler tarafından konulduğu için hak ve özgürlükler ile hukukun kaynağında devletler vardır³².

Doğal haklar anlayışından farklı olarak pozitivist anlayışa göre, hak ve özgürlükler devletler tarafından sağlandığı için bu konudaki üstünlük her zaman devlete aittir. Bu açıdan bakıldığında hak ve özgürlüklerin devletlerin varlığından önce veya devletlerin üzerinde var olması mümkün görülmemektedir. Pozitivist anlayışa göre, insan hakları ve temel özgürlükler, doğuştan gelmeyip devletler tarafından verildiği için gerektiği zaman belirli ölçüde sınırlandırılabilir. Devletin sınırlandırma yetkisi tarafından tanınıyor olsa da sınırlandırma eylemi, devletlere emredilmemektedir. Yani pozitivist anlayış, otoriter devlet anlayışını değil, özgürlükçü bir devlet anlayışını benimser³³. Pozitivist anlayışın gelişiminin uluslararası sözleşmeler ile sağlandığı söylenebilir. Çünkü devletler, uluslararası sözleşmelerde onayladıkları haklara kendi ülkelerindeki iç hukuk düzenlemelerinde yer vermeye çalışırlar.

Yaşama hakkı insanın en temel haklarından biri olma özelliğine sahiptir. Tüm insanların yaşama hakkının kanunlarla korunacağı ve hiç kimsenin yaşama hakkından mahrum bırakılamayacağı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nin 2. maddesi ile hüküm altına alınmıştır³⁴. BM Milletlerarası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin 6. maddesi kapsamında her insanın yaşama hakkının kutsal olduğu belirtilmiştir. Hiç kimsenin yaşama hakkının keyfi olarak elinden alınamayacağı ve hukuk tarafından her daim korunacağı belirtilmiştir. Ölüm cezasının kaldırılmadığı yerlerde ise bu ceza, o anda yürürlükte olan kanuna göre en ciddi suçlara uygulanabilir. Ayrıca Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi uyarınca ölüm cezası, yetkili bir mahkemenin verdiği nihai karar sonucunda uygulanabilir³⁵.

³² Ozan Örmeci, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması", **Uluslararası Politika Akademisi**, 8 Ağustos 2014, <http://politikaakademisi.org/2014/08/08/temel-hak-ve-hurriyetlerin-gelisimi-ve-korunmasi/>, (07.03.2018).

³³ Ozan Örmeci, "Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması", **Uluslararası Politika Akademisi**, 8 Ağustos 2014, , <http://politikaakademisi.org/2014/08/08/temel-hak-ve-hurriyetlerin-gelisimi-ve-korunmasi/>, (07.03.2018).

³⁴ Council of Europe, "European Convention on Human Rights", https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, (06.04.2018).

³⁵ "International Covenant on Civil and Political Rights", <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>, (06.04.2018).

Sözleşmelerde sürekli olarak hakların hukuk tarafından korunmasının gerekliliğine vurgu yapılmaktadır. Sözleşmelerin pozitivist hak anlayışıyla ilişkilendirilebilecek bir başka yönü, devletlerin kanuni düzenlemelerinde bu sözleşmelere sürekli olarak atıflar yapılmasıdır.

1.1.2.3. Marksist Özgürlük Anlayışı

Marksizm’de temel hak ve özgürlükler konusuna daha farklı açıdan bakılmaktadır. Bu anlayışa göre, kapitalist devletler tarafından tanınan özgürlüklerin sözde ve biçimsel anlamda olduğu iddia edilmektedir. Tanınan ve korunan özgürlükler yalnızca burjuva sınıfına fayda sağlamaktadır. Bu görüş savunulurken, evi olmayan bir insan için konut dokunulmazlığının bir anlamı olmadığı, kendi gazetesini çıkarabilecek maddi imkanları olmayan işçi sınıfı için de basın özgürlüğünün bir anlam ifade etmemesi gibi örneklerle desteklenmiştir. Marksist özgürlük anlayışına göre devletler, öncelikle bireyleri özgürleştirmek için sosyal ve ekonomik engelleri kaldırmalıdır. Bu görüş çerçevesinde, hak ve özgürlüklerin kullanılabilmesi için özgürlük kavramından ziyade özgürleştirme kavramı önemsenmelidir³⁶.

Marksist anlayış içerisinde doğal hukuk düşüncesi eleştirilmiştir. Marksist anlayışın insan hakları konusundaki durumu biraz belirsizdir. Bunun sebebi, sömürgeciliğe karşı verilen mücadeleyi, insan hakları uğruna desteklediğini savunurken diğer taraftan geleneksel haklar teorisinin bireyciliğini keskin şekilde eleştirmektedir. Marks’a göre insan hakkı, toplumdan kendini soyutlamış bencil insanın hakkıdır. Bunun yanında insan haklarının evrenselliği ilkesi Marks tarafından reddedilmiştir. Ayrıca Marksist anlayışa göre, insanın özgürleştirilmesi için feodal yapının kaldırılması tek başına yeterli değildir. Bunun yanında sosyal ve ekonomik tüm baskıcı kurumlar dönüştürülmelidir. Turhan’a göre, bu düşünce gerçek hayatla örtüşmemekte ve kendine uygulama alanı bulamamaktadır. Bu durum sosyalist

³⁶ Ozan Örmeci, “Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması”, **Uluslararası Politika Akademisi**, 8 Ağustos 2014, <http://politikaakademisi.org/2014/08/08/temel-hak-ve-hurriyetlerin-gelisimi-ve-korunmasi/>, (07.03.2018).

sisteme göre yönetilen ülkelerdeki yönetim sorunları dikkate alındığında daha iyi anlaşılabilir³⁷.

İnsan haklarına karşı en radikal itirazın Marks tarafından gelmesinin en önemli sebebi, bu hakların burjuva değerlerini yansıttığı iddiası olmuştur. Marks’a göre, burjuva sınıfı insan hakları düşüncesini kullanarak siyasal anlamda özgürleşmeyi amaçlamaktadır³⁸.

1.1.3. İnsan Haklarının Temel Özellikleri

İnsan haklarının kabulü, herkesin bu hakları talep etme hakkının da kabulü anlamına gelmektedir. İnsan hakları herkesin doğuştan sahip olduğu haklardır. Temeli ahlaki değerlere dayanmaktadır. Yani hiç kimse, yaşama hakkının bir başkası tarafından elinden alınmasını istemez. Herkes hayatının, varlığının dokunulmaz olduğuna ve bu dokunulmazlığın kimse tarafından ihlal edilmemesi gerektiğine inanmaktadır. Çünkü insan hakları varlığımız için gerekli, insanlığımız ve insanlık onurumuz için vazgeçilmezdirler. İnsanın kendini gerçekleştirebilmesi ve sosyal anlamda geliştirebilmesi için insan hakları, her insan için bireysel düzeyde genişletilmelidir³⁹. İnsan haklarının temel özellikleri arasında bireysellik, dinamiklik, dokunulmazlık, devredilmezlik, evrensellik ve hukukilik gibi birçok özellik sayılmaktadır.

1.1.3.1. Bireysellik

İnsan haklarının temel özelliklerinden biri bireysel ve kişisel oluşudur. İnsan onur, akıl ve vicdan sahibidir. Bu yüzden bağımsız olarak iradesini açıklayıp haklarını kullanabilir⁴⁰. Jean Jacques Rousseau’ya göre, toplum sözleşmesi insan hakları temeline dayandırılmalıdır. Rousseau, hakları gücün üstünde tutarken

³⁷ Turhan, ss.366-367.

³⁸ Zühtü Arslan, “Postmodern Söylem ve İnsan Hakları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 1, 2001, s.4.

³⁹Council of Europe, “What Are Human Rights?”, <https://www.coe.int/en/web/compass/>, (25.04.2018).

⁴⁰ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, “İnsan Hakları”, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Insan%20Haklari.pdf, Ankara, 2011, (24.04.2018), s.4.

özellikle dokunulmazlık ve bireysellik niteliklerine vurgu yapmaktadır. Her bir üyesinin can ve mal güvenliğinin korunduğu bir toplumun inşa edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Öyle bir toplum sistemi kurulmalı ki bir insan, tüm insanlarla birleşmeli ve aynı zamanda kendi iradesiyle hareket ederek özgürlüğünü hiçbir şekilde kaybetmemelidir. Bu özgürlük ve kimsenin boyunduruğu altına girmeme durumu, insanın doğasından gelen bir özelliktir⁴¹.

1.1.3.2. Dinamiklik

İnsan haklarının dinamiklik özelliği ile de her geçen gün yenilenen ve zenginleştirilen bir içeriğe sahip olması kastedilmektedir. İnsan hakları tanımlanıp, herkes tarafından kabul edildikten sonra biten statik bir kavram değildir. Diğer disiplinlerdeki gelişmelerden de etkilenmektedir. Çünkü insan hakları kavramı, disiplinlerarası bir kavramdır. Siyaset, felsefe, sosyoloji gibi çok sayıda disiplinle etkileşim içerisinde⁴². İnsan hakları alanı, sözleşmeler ve diğer hukuki düzenlemelerle sürekli gelişen ve kendini yenileyen bir alandır.

1.1.3.3. Dokunulmazlık

İnsan haklarının dokunulmazlık özelliği, onun doğal hukuk kaynaklı olmasına dayandırılmaktadır. Bir insanın başka bir insana hükmetmesi veya onu ezmesi, insan onuru ve değerine yakışan bir davranış değildir. İnsan onurunu zedeleyen davranışların arttığı toplumlarda, çatışmalar ve isyanlar hiç eksik olmamıştır⁴³.

⁴¹ Jean Jacques Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, çev. Vedat Günyol, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006, s.14.

⁴² Ulaş Karan, **Türkiye’de Sosyal Hakların Mahkemeler Önünde İleri Sürülebilirliği ve Yüksek Yargı Organlarının Sosyal Haklara Yaklaşımı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s.12.

⁴³ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, “İnsan Hakları”, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Insan%20Haklari.pdf, Ankara, 2011, (24.04.2018), s.6.

1.1.3.4. Devredilmezlik

İnsan hakları herkesin kişiliğine bağlı haklar olduğu için devredilmez niteliktedir. Bu özellik insan haklarından herhangi bir sözleşmeye ya da koşula bağlı olarak vazgeçilemeyeceğini göstermektedir⁴⁴. İnsan haklarının devredilmezlik özelliği, insan haklarının ‘kaybedilemeyeceği’ anlamına gelmektedir. Çünkü insan hakları, insanın varoluşu ile bağlantılıdır. Bazı durumlarda insan hakları kısıtlanabilir ya da askıya alınabilir. Bu durumlara örnek olarak kişilerin herhangi bir suçtan dolayı suçlu bulunmaları halinde özgürlüklerinin kısıtlanabileceği kuralı verilebilir⁴⁵.

1.1.3.5. Evrensellik

Evrensellik niteliği, hakların öznesinden kaynaklanmaktadır. İnsan haklarının öznesi bütün insanlardır. Gerçek ve tüzel kişilerin yanı sıra devletler ya da uluslararası kuruluşlar da insan haklarına saygı konusunda üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmelidirler⁴⁶.

Evrensellik niteliğine göre insan hakları ırk, dil, din, renk ve ülke farkı gözetilmeksizin herkesi kapsayan haklar demetidir. İnsan haklarının değişmez bir değere sahip olması ve belli özelliklere dayanması onun yer, zaman ve içerik anlamında kısıtlı olmamasını ifade eder. Bu özelliğinin kapsayıcı gücü sayesinde insan hakları, hukuk tarafından korunmamış olsa da değerini kaybetmez. Evrensellik özelliği, insan haklarını yazılı hukuk kurallarının üzerine taşıırken ona, tamamlayıcılık işlevi de yüklemektedir⁴⁷.

İnsan haklarının evrenselleşme sürecinin üç temele dayandırıldığı gözlemlenmektedir. Bunlar; coğrafi sınırlar anlamındaki evrensellik, ayırım gözetmeme ve tek kabul etme anlamındaki evrensellik ve insan haklarını anlama

⁴⁴ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, “İnsan Hakları”, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Insan%20Hakları.pdf, Ankara, 2011, (24.04.2018), s.6.

⁴⁵ Council of Europe, “What Are Human Rights?”, <https://www.coe.int/en/web/compass/what-are-human-rights->, (24.04.2018).

⁴⁶ Karan, s.11.

⁴⁷ T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, “İnsan Hakları”, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Insan%20Hakları.pdf, Ankara, 2011, (24.04.2018), s.5.

açısından oluşan evrenselliştir⁴⁸. Coğrafi sınırlar anlamındaki evrensellikte yer ve zaman farkı ön plana çıkarılmaksızın dünyanın herhangi bir yerinde yaşayan herkesin, insan haklarına sahip olmasını ifade etmektedir. Ayrım gözetmeme anlamındaki evrensellik, insanların etnik ve kültürel farklılıklarına göre ayrıma tabi tutulmamasını belirten ve birçok sözleşmenin temelinde yer alan evrenselliştir. İnsan haklarının, anlama ve kavrama açısından evrensel oluşu ise her toplumun bu konudaki gelişmelerinin incelenip kaydedilmesini ifade etmektedir. Çünkü devletlerin demokrasi ve insan haklarına yaklaşımları, birçok alanda ölçüt olarak kabul edilmektedir.

İnsan haklarının evrensel niteliği, çalışmanın temelini oluşturduğu için ilerleyen kısımlarda daha ayrıntılı şekilde incelenecektir.

1.1.3.6. Hukukilik

İnsan haklarının bir diğer niteliği de hukukiliktir. Pozitif ve negatif olmak üzere iki yönlü bir yükümlülüğün bulunduğu insan hakları alanında, hak ve özgürlüklerin uluslararası hukuk tarafından tanınması, çeşitli hukuksal araçlarla sağlanmaktadır. Pozitif yükümlülük ile devletlerin idari ve hukuki yönde tedbirler almalarının gerekliliği kastedilmiştir. Devletler, insan haklarını koruma adına iç hukuk düzenlemelerinin yanı sıra diğer devletlerle de iş birliği yapma yükümlülüğüne sahiptir. Devletlerin insan hakları konusundaki negatif yükümlülükleri ile kastedilen ise bizzat kendilerinin insan hakları ihlallerine yol açmaması gerektiği olmuştur⁴⁹.

1.1.4. İnsan Haklarının Evrensel Niteliği

BM Medeni ve Siyasi Haklarla İlgili Uluslararası Sözleşme'nin 6. maddesinde, 'her insanın' özü gereği yaşama hakkının olduğu ve bu hakkın hukuk tarafından korunacağı, hiç kimsenin hayatına keyfi şekilde son verilemeyeceği belirtilmektedir. Aynı sözleşmenin 7. maddesinde, 'hiç kimsenin' işkenceye veya

⁴⁸ Gökçen Alpkaya, "Avrupa'da İnsan Hakları Kuruluşları", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı:14/1, 1992, (Avrupa'da İnsan Hakları), s.206.

⁴⁹ Karan, s.11.

zalimce, onur kırıcı, aşağılayıcı muameleye ve cezaya maruz bırakılamayacağı hüküm altına alınmıştır⁵⁰.

EİHB'nin ilk maddesinde, *“Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla davranmalıdırlar”*⁵¹ şeklinde tüm insanları kapsayıcı ifadeler yer almaktadır.

16 Aralık 1966'da BM Genel Kurulu tarafından Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi kabul edilmiştir. Sözleşmenin ilk maddesine göre;

“Bütün halklar kendi kaderlerini tayin hakkına sahiptir. Bu hak vasıtasıyla halklar kendi siyasal statülerini serbestçe tayin edebilir ve ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmelerini serbestçe sürdürebilirler.

*Bütün halklar uluslararası hukuka ve karşılıklı menfaat ilişkisine dayanan uluslararası ekonomik iş birliği yükümlülüklerine zarar vermemek koşuluyla, doğal kaynakları ve zenginlikleri üzerinde kendi yararına serbestçe tasarrufta bulunabilir. Bir halk sahip olduğu maddi kaynaklardan hiçbir koşulda yoksun bırakılamaz. ...”*⁵²

Yukarıda bahsedilen sözleşme maddelerinden de anlaşılacağı üzere tüm halkların kendi topraklarında özgürce yaşayabileceği; ekonomik, sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunabileceği açıkça kabul edilmiştir. Günümüzde artan işgal örneklerinin sebeplerine bakıldığında bu hükümlerin tamamen tersi uygulamalar göze çarpmaktadır. Bu tür paradokslar, normatif değerlere olan güveni zedelemektedir.

Mourgeon'a göre, insan haklarına ilişkin anlaşmaların giriş bölümlerinde şu ifadeleri okumak mümkündür:

*“...Korku ve sefaletten kurtulmuş özgür insani varlık ideali, ancak herkesin haklarından (medeni ve siyasal haklara ilişkin anlaşmada bu hakların yanı sıra medeni ve siyasal haklardan da söz ediyor) yararlanmasına izin veren koşullar yaratıldığında gerçekleştirilebilir”*⁵³.

⁵⁰ Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “International Covenant on Civil and Political Rights”, <http://www.mfa.gov.tr/international-covenant-on-civil-and-political-rights.en.mfa>, (21.04.2018).

⁵¹ “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rights_turkce.pdf, (21.04.2018).

⁵² “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi”, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, (21.04.2018).

⁵³ Jacques, s.61.

Gerçek anlamdaki özgürlüğün kaynağı; bir kişi ya da belli gruplara sağlanan haklardan değil, herkesin sahip olduğu hakları kullanmasına izin veren koşulların yaratılmasından geçmektedir. Uluslararası hukuki metinlere bakıldığında, ‘herkes’, ‘hiç kimse’, gibi tüm insanları kapsayıcı ifadeler kullanılmıştır. Buna rağmen hukuki çerçeve ile fiili uygulamalar arasındaki tutarsızlıktan dolayı insan haklarının evrensel niteliği, biçimsel olarak kavramlara sıkışmış bir görünüm sergilemektedir.

Fidel Castro’nun konu hakkındaki görüşleri bu duruma dikkat çekmektedir. *“Bizler çoğu kez insan hakları üzerine konuşuyoruz. Ama aynı zamanda insanların hakları üzerine de konuşmalıyız. Diğerleri lüks otomobillere binebilsin diye neden bazı insanlar çıplak ayakla dolaşmak zorunda? Diğerleri yetmiş yıl yaşasın diye niye bazı insanlar otuz beş yıl yaşamak zorunda? Diğerleri müthiş derecede zengin olsun diye neden bazıları berbat bir şekilde yoksul olmak zorunda? Ben, bir parça ekmeğe bile sahip olamayan dünya çocukları adına konuşuyorum”*⁵⁴.

Sonuç olarak evrensel kabul edilen insan hakları, aralarında hiçbir fark gözetilmeksizin, hangi kültürde yaşıyor olursa olsun tüm insanlar için var olan üstün hakları ifade etmektedir. Bu tanımlama ahlaki evrensellik anlayışını temsil etmektedir.

1.2. İNSAN HAKLARININ KORUNMASININ ÖNEMİ

İnsan haklarının tanınma ve korunma süreçlerinin, ne kadar farklı kültürlerde yaşanır yaşınsın genelde, bir baskıya karşı geliştirildiği söylenebilir. Bu baskılar kimi yerlerde siyasal iktidarlar tarafından yapılırken kimi yerlerde sömürgeci güçler tarafından yapılmaktadır. En dar anlamda insan haklarının korunması konusu, devletlerin bizzat kendilerinin ihlalden kaçınmasını ifade etmektedir. Mevcut dünya sisteminde ise, koruma konusu önemli bir dönüşüm yaşamıştır. Bu konuda yalnızca ihlalden kaçınma edimiyle kalmayıp insan haklarının gelişmesi için uygun olan siyasal ortamın da sağlanması konusunda devletler yükümlü görülmeye başlanmıştır⁵⁵.

⁵⁴ “Fidel Castro Kimdir?”, <https://www.e-kutuphane.com.tr/fidel-castro-kimdir/>, (21.06.2018).

⁵⁵ Erdoğan, İnsan Hakları, s.297.

İnsan haklarının korunması alanında etkin olmaya çalışan kişi ve kurumlar, bu konudaki temel ilkeleri öncelikle kendileri benimsemelidir. Bu sayede insan haklarının korunması yönündeki mücadeleler samimi ve tutarlı görülebilir⁵⁶.

Bir hakkın korunması için gerekli koşullardan biri, hakkı ihlal edilen tarafın hukuk sisteminin sunduğu yolları kullanarak, ihlalin giderilmesini isteme hakkına sahip olmasıdır. Günümüzde ulusal hukuk sistemleri, oluşturdukları kurumsal yapılar aracılığı ile ihlallerin giderilmesi işlevini sistemli ve düzenli şekilde gerçekleştirebilecek güce sahiptirler⁵⁷.

Küreselleşme olgusu ve kitle iletişim araçlarındaki gelişimle birlikte insan hakları, evrensel bir boyut kazanmıştır. Uluslararası alanda devletlerin gelişmişlikleri, demokratik ve insan haklarına saygılı devlet olmanın yadsınamaz bir ölçütü olarak kabul edilmiştir. Böylece devletler ve toplumu oluşturan bireyler, hakların korunması ve onları talep etme konusunda daha duyarlı olmaya yönelmişlerdir. İnsan haklarının gerek ulusal alanda gerek uluslararası alanda tanımlanması, korunması ve icrai olarak uygulanması açısından devlet kurumlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Bu konudaki duyarlılığın ve bilinç düzeyinin artırılması için devletin yanı sıra bireylere de önemli yükümlülükler düşmektedir⁵⁸.

Hem uluslararası sözleşmelerde hem de anayasalarda, insan hakları konusunda belli ilkeler benimsenmiştir. Bu doğrultuda insan haklarını korumaya yönelik ortak bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. Ulusal ve uluslararası hukuk arasında iş birliği sağlanması hedeflenmiştir. Hakların korumasına yönelik oluşturulan mekanizmalar farklı olsa bile benimsenen ortak ilkeler ışığında, daha etkin ve evrensel bir koruma alanı oluşturulmaya çalışılmıştır⁵⁹.

İnsan haklarının ve temel özgürlüklerin korunması konusu, günümüzde yalnızca ulusal hukukun konusu olmanın ötesinde uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bu konudaki en önemli aktörlerin BM ve Avrupa Konseyi olduğu söylenebilir. Çünkü bu tip bölgesel ve evrensel örgütlerin kabul ettikleri sözleşmelerden insan

⁵⁶ Selvet Çetin, **Türkiye İnsan Hakları Hareketi-İnsan Hakları Örgütlerine Genel Bir Bakış**, 1.Baskı, Adres Yayınları, Kasım 2008, Ankara, s.23.

⁵⁷ Mehmet Emin Çağırın, **Uluslararası Alanda İnsan Hakları**, 2. Baskı, Barış Kitapevi, Ankara, 2011, s.43.

⁵⁸ Durmuş Tezcan, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar ve Rifat Murat Önok, **İnsan Hakları El Kitabı**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011, s.65.

⁵⁹ Abdurrahman Eren, **Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması, Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü**, 1. Baskı, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007, s.111.

haklarına ilişkin olanların amaçları arasında, insan haklarına uluslararası, evrensel bir koruma niteliği kazandırmak olduğu söylenebilir⁶⁰.

BM Antlaşması'na göre, uluslararası boyutta yapılacak iş birliği için Genel Kurul'a; hiçbir aidiyet farkı gözetmeksizin herkesin insan hak ve özgürlüklerinden yararlanabilmesi için önerilerde bulunma görevi verilmiştir. Antlaşmaya göre BM Genel Kurulu, insan hakları konusunda vereceği tavsiyeler esnasında Ekonomik ve Sosyal Konsey başta olmak üzere diğer yetkili organlardan yardım alabilmektedir⁶¹.

İnsan haklarına saygılı olma ve onları koruyup ilerletme amacının önemi, BM Antlaşması'nın farklı hükümlerinde sıklıkla belirtilmiştir. İnsan hakları ve temel özgürlüklerin uluslararası hukukun koruma sorumluluğunda olduğu gerçeği, EİHB ile de kabul edilmiştir. İnsan haklarının korunması konusu ulusüstü niteliğe sahip olsa da antlaşmayı kabul eden devletlere hukuki bağlayıcılık yüklenmemiştir. Etkili bir denetim sistemi kurulamaması sonucunda, insan haklarını ihlal ettiği tespit edilen devletlere yaptırım uygulayacak bir koruma mekanizması da oluşturulmamıştır⁶².

İnsan haklarının korunması konusunda, eşitlik ve demokrasinin varlığı oldukça önemlidir. İnsan haklarının temelini oluşturan ilkesel anlayışlardan biri, ayrımcılığın yasak olduğu ve kanun önünde eşitliğin her yönüyle sağlanması gerektiğidir. Demokrasi ve insan haklarının ayrılmaz bütünlüğü, ancak insan haklarının korunmasını zorunlu kılan hukukla temellendirilmiş demokratik sistemlerde kurumsallaştırılabilir⁶³.

Sonuç olarak, insan haklarının korunması konusu her şeyden önce ahlaki bakımdan büyük önem arz etmektedir. Çünkü temel hak ve özgürlüklerin korunması adına çaba gösterilmesi, doğrudan doğruya insan onuruna saygının zorunlu bir sonucudur. Bunlara bağlılık da toplumsal ve siyasal varoluşun birincil ilkesi olmalıdır. İnsanların kendilerini geliştirebilmelerine olanak sağlayan uygun ortam, ancak hak temelli kurulmuş sosyal ve siyasal sistemin varlığı ile oluşturulabilir. Belirtilen nedenlerle denilebilir ki; devletin varlığını insan haklarına dayandırmak,

⁶⁰ Aydan Ömür Surlu, "İnsan Haklarının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Yargıtay İçtihatlarına Yansıması", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 87, 2010, s.154.

⁶¹ Mesut Gülmez, **İnsan Haklarının Uluslararası Korunması-Birleşmiş Milletler Sistemleri**, 1.Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Haziran 1996, Ankara, (Uluslararası Korunması), s.7.

⁶² A. Mehmet Kocaoğlu ve S. Sinan Kocaoğlu, "İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Uluslararası Korunması", **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 3, 2007, s.116.

⁶³ Bihterin Dinçkol, "Kadın Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 8, Güz 2005/2, s.105.

devleti hukukla ve insani prensiplerle donatmanın en etkili yoludur. Devleti hukukla ve vatandaşlarının varlığı ile anlamlandırmak gerekir. Çünkü hukukla sınırlanmadığı sürece devlet, sadece bir güç organizasyonudur.

Çalışma çerçevesinde evrensellik kısmına gelene kadar insan hakları kavramının gelişim süreci incelenmiştir. Hak kavramının herkesi kapsayıcı yönü, tanımlamalar ve doğal hukuk anlayışı ile aktarılmaya çalışılmıştır. Kavramsal açıklamalardan sonra insan haklarının evrensel niteliğinin uluslararası alanda kabul edilişi ve hukuki belgelere aktarılma süreci ele alınacaktır.

1.3. İNSAN HAKLARININ EVRENSELLİK ÖZELLİĞİNİN TEMEL ULUSLARARASI BELGELERDE İŞLENİŞİ

İnsan hakları hareketleri günümüze oranla yavaş da olsa yüzyıllar öncesinde de yaşanmıştır. Bu alanda Magna Carta (1215), Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi (FİYHB), EİHB, Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin oluşturulması gibi bir dizi önemli gelişme yaşanmıştır. İnsan haklarına ve insan onuruna tamamen ters olan işkence, zaman içinde neredeyse tüm Batılı devletler tarafından yasaklanmıştır. 19. yüzyılın sonu itibariyle köleliğin yasaklanması, çocuk hakları, kadın hakları gibi konularda önemli gelişmeler yaşanmaya başlamıştır⁶⁴.

Dünyanın hemen her yerinde insan haklarını koruma yükümlülüğü konusunda ilk sıra devletlere verilmektedir. Bu yükümlülük, insan haklarının devletler eliyle ihlal edilmemesini gerekli kılmaktadır. Bunun yanı sıra devletler kendi yetki alanları içerisindeki kişi ve grupların da insan haklarını ihlal etmesine izin vermemelidir. Dar anlamda insan haklarının korunması ile ihlal etmeme yükümlülüğü ifade edilirken günümüzde koruma konusunun kapsamı daha da genişletilmiştir. İnsan haklarının sağlanması için gerekli olan ekonomik, siyasal ve toplumsal ortamın desteklenmesi, devletlerin insan haklarını koruma konusundaki sorumlulukları arasında sayılmıştır⁶⁵.

Devletler, insan hakları alanındaki uluslararası sözleşmelere taraf olarak, iç hukuk sistemlerini, kabul ettikleri ilke ve standartlara uygun olarak düzenleyecekleri

⁶⁴ Sam McFarland, "Human Rights 101: A Brief College-Level Overview", **AAAS Science and Human Rights Coalition**, https://www.aaas.org/sites/default/files/content_files/AAAS%20Coalition%20Human%20Rights%20101_0.pdf, (24.04.2018), s.4.

⁶⁵ Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, **İnsan Hakları: Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları-İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları**, Matus Basımevi, Ankara, 2006, s.130.

taahhüdünde bulunurlar. Çünkü insan hakları ilkeleri, uluslararası hukukta kabul görmüş olsa bile iç hukukta var olduğu ve uygulandığı müddetçe anlam kazanır. Bu yüzden sözleşmeler hazırlanırken esas amaç, taraf devletlerin yasal düzenlemelerini temel hükümlere göre yapmalarını sağlamaktır⁶⁶.

Uluslararası sözleşmelere taraf olan devletlerin kabul ettikleri belgeler, uluslararası hukukun bir parçası konumundadır. Bu yönde yapılacak ulusal düzeydeki yasal düzenlemeler ile uluslararası sözleşme hükümleri, herkes adına güvence altına alınmaya çalışılır⁶⁷.

İnsan haklarının korunması konusundaki tarafsızlık, toplumsal barışın sağlanmasının temelini oluşturmaktadır. Egemen devletlerin sınırlarını işgal etme aracı olarak kullanıldığı takdirde istismar politikaları ile daha ağır insan hakkı ihlallerine yol açılabilmektedir. İnsan haklarının evrensel niteliği, kültürel rölativistlerin savundukları görüşe benzer şekilde onu güçlülerin sahip oldukları barışçıl bir silaha dönüştürme ihtimalini de içinde barındırmaktadır. Az gelişmiş toplumlara karşı yapılan müdahalelerin genellikle evrensel insan haklarını koruma amacına dayandırılması, güçlü devletlerin samimiyetine karşı şüpheli bir tutum sergilenmesine sebep olmuştur.

Günümüzde temel hak ve özgürlüklerin korunmasının önemi konusunda yalnızca sözsel anlamda ortak bir anlayışın varlığından söz edilebilir. Ne var ki hak ve özgürlüklerin her daim korunabilmesi, onların devlet politikalarının vazgeçilmez unsuru olarak kabul edilmeleri ile mümkün olabilir⁶⁸.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra BM tarafından EİHB'nin hazırlanması, insan hakları alanındaki önemli gelişmelerden biri olmuştur. Ayrıca BM tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde hazırlanan Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi ile Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesi, insan haklarının devletler tarafından ortak değer olarak kabul görmesinde önemli rol oynamıştır⁶⁹.

⁶⁶ Eren, ss.112-113.

⁶⁷ Mustafa Burak Çelebi, **İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması ve Birleşmiş Milletler Sistemi**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2012, s.38.

⁶⁸ Ioanna Kuçuradi, "Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları", **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cumhuriyetimizin Yetmiş Beşinci Yılı Özel Sayısı, 1998, (Demokrasi Kavramı), s.25.

⁶⁹ Ali Osman Kaynak, "Uluslararası Sözleşmeler Işığında Adil Yargılanma Hakkı ve İç Hukukumuzda Uygulanması", **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2005, s.60.

Magna Carta ile atılan özgürlük adımları, FİYHB ile ulusal bir yükseliş kazanmıştır. 1789 yılındaki FİYHB'nin ulusal olmasına karşın, içerdiği hak ve özgürlüklerin uluslararası bir nitelik kazanması da 1948 yılındaki EİHB ile olmuştur. EİHB, hukuki bağlayıcılığa sahip olmasa da insan hakları alanındaki çok sayıda mahkeme kararını etkilemiştir.

İnsan haklarının evrensel niteliği, birçok hukuki belgenin yanı sıra EİHB ile de güçlendirilmiştir. Başlangıç kısmında ve ilk iki maddesinde temellendirilen özgürlük, kardeşlik, eşitlik temaları EİHB'nin kapsayıcılığını göstermiştir. İnsana dair her alanda var olan hak ve özgürlüklerin, 30 maddede toparlanıp sistemli bir şekilde aktarılması, EİHB'nin yalnlılığını göstermiştir.

EİHB'de 3. madde ve 11. madde dahil olmak üzere dokuz maddede kişinin bedeni hak ve özgürlüklerine; 12. madde ve 17. madde dahil altı maddede toplumsal alanda başkalarıyla olan ilişkilerdeki hak ve özgürlüklerine; 18. madde ve 21. madde dahil olmak üzere dört maddede kişinin manevi, toplumsal, siyasal hak ve özgürlüklerine; 22. madde ve 27. madde dahil, kişinin ekonomik, sosyal ve kültürel haklarına değinilmiştir. Bildirge, 28. ve 30. maddeleri ile son olarak, kişinin topluluk karşısındaki ödevlerine ve BM ilkelerine değinerek, evrensel bir haklar listesi sunmuştur. Bildirge niteliği itibariyle ulusal ve uluslararası alanda yalnızca ahlaki bir güce sahiptir. Hukuki yaptırımı yoktur. Fakat ulusal hukuk sistemleri ve devletlerin hazırladıkları anayasalarda yer alma ve atfedilme etkisi oldukça büyüktür⁷⁰.

4 Kasım 1950 tarihinde Avrupa Konseyi tarafından imzaya açılan AİHS'nde temel hak ve özgürlüklerin korunması konusu daha ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. AİHS çerçevesinde insan haklarını koruma konusu ile ilişkili olarak İnsan Hakları Avrupa Komisyonu ve daha sonra Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) oluşturulmuştur. Böylece insan hakları ihlalleri ile ilgilenmek devletlerin içişleri olmaktan çıkarılmıştır. İnsan haklarının uluslararası alanda korunmasının ve denetlenmesinin önü açılmıştır. Sözleşmenin hükümleri, sonraki dönemlerde kabul edilen değişiklik protokolleri ile son halini almıştır. Tüm uluslararası sözleşmelerde ve hukuk literatüründe olduğu gibi AİHS'de de yaşama hakkı, vazgeçilmesi mümkün olmayan hak olarak görülmüştür⁷¹. Devletlerin anayasa metinlerinde, uluslararası

⁷⁰ “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rights_turkce.pdf, (05.04.2018).

⁷¹ Kaynak, s.60.

alandaki kabul görmüş hukuki belgelere atıf yapılması, evrensel hükümler içeren belgelerin önemini artırmıştır⁷².

1.3.1. Magna Carta’da İnsan Hakları

İnsanlar tarih boyunca farklı dönemlerde ve farklı koşullarda sürekli bir özgürlük savaşı içinde olmuştur. Kişilik hakları, sosyal, ekonomik ve siyasal haklar hep büyük çabalar sonucunda kazanılmıştır. Bu kazanımları güvence altına almak için farklı dönemlerde çok sayıda özgürlük belgeleri hazırlanmıştır. İngiliz Magna Carta’sının 1215 yılından kalma el yazmalarından biri, II. Dünya Savaşı tehdidi sırasında Amerika’ya götürülüp güvenli şekilde muhafaza edilmek istenmiştir. İnsan hakları alanındaki sürekli ve durdurulamaz nitelikteki gelişim, bu hareketin nedeni olarak kabul edilebilir. Magna Carta ile o dönemde ilk kez, devlet başkanının feodal beyler ve baronlara karşı tutumu, hukukun bağlayıcılığı içine alınmıştır. Bir başka deyişle yürütme yetkisi sözleşme ile sınırlandırılmıştır⁷³.

Magna Carta’nın 1215’ten sonraki 10 yılda üç ayrı zamanda (1216, 1217, 1225) yeniden yayınlanmış olması, insan haklarının dinamiklik özelliğinin kanıtıdır. Gerek halkın çoğunluğunu tatmin eden bir uzlaşmaya varabilmek için gerekse isyancıların taleplerini kral için de kabul edilebilir şekle dönüştürebilmek için Magna Carta belli dönemlerde yeniden düzenlenmiştir⁷⁴.

İngiltere Kralı Yurtsuz John, Papa III. Innocent ile yaşadığı çatışmaların yanı sıra 1214 yılındaki Fransa yenilgisinden sonra feodal beyler ve baronların tepkisi ile karşılaşmıştır. İsyan eden feodal beyler, haklarını bir belgeyle güvence altına almayı başardıkları ana kadar haklı mücadelelerini sürdüreceklerini açıklamışlardır⁷⁵.

Sonuç olarak kral, 1215 yılında Büyük Özgürlük Sözleşmesi (Magna Carta Libertatum)’ni imzalayarak feodal beylerin isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Büyük Özgürlük Sözleşmesi’nin insan hakları ile ilgili maddelerine bakıldığında, 39. madde ve 40. madde dikkat çekmektedir. 39. maddeye göre,

⁷² Rona Aybay, **Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**, 1. Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Aralık 2006, (Evrensel Bildirisi), s.7.

⁷³ Junko Musulin, **Hürriyet Bildirgeleri**, çev. Necmi Zeka, Belge Yayınları, İstanbul, 1983, ss.17-18.

⁷⁴ “Magna Carta”, **The National Archives**, <http://nationalarchives.gov.uk/documents/education/magna-carta-preparation-pack.pdf>, (27.04.2018), s.16.

⁷⁵ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, 11. Baskı, Beta Basım Yayım ve Dağıtım, İstanbul, 2007, ss.429-432.

- Özgürlüklük ilkeleri gereği hiç kimsenin yasalara uygun şekilde yargılanıp hüküm giymeden tutuklanamayacağı,
- Hapis cezasına çarptırılmayacağı, malına ve mülküne el konulamayacağı, sürgüne gönderilemeyeceği,
- Hiçbir zaman kanunsuz şekilde zarara uğratılmayacağı hüküm altına alınmıştır⁷⁶.

Belirtilen hükümler dışında eğer kral, devlet kanunlarını çiğnerse ve keyfi davranışlarda bulunursa baronlara ve feodal beylere isyan etme hakkı tanınacaktır. Suçlara uygulanacak cezalar, suçlarla orantılı şekilde oluşturulacak ve kral, adaleti değiştirmeyeceğine, hak ve özgürlükleri herkes için tanıyıp uygulayacağına söz verecektir⁷⁷.

Magna Carta'nın ceza hukuku ve doğal olarak insan haklarıyla ilişkili olarak 40. maddesinde, adaletin hiç kimseye satılamayacağı, reddedilemeyeceği ve geciktirilemeyeceği belirtilmiştir. Hiç kimsenin adalet aramaktan mahrum bırakılamayacağı kabul edilmiştir. Magna Carta'nın maddelerinden anlaşılacağı üzere, hakların ve onu var eden adaletin hiçbir üstün güç ve iktidar tarafından çiğnenemeyeceği, satın alınamayacağı hüküm altına alınmıştır⁷⁸.

Magna Carta'nın 61. maddesi de kralın yeri geldiğinde hesap verebilir konuma gelebilmesinin önünü açmıştır. Söz konusu maddeye göre; Krallık sınırları içerisinde yaşayan baronlar kendi aralarından 25 kişi seçeceklerdir. Seçilen kişiler Magna Carta'daki hükümlerin doğru şekilde uygulanıp uygulanmadığını takip edeceklerdir. Krallık yönetimi ile baronlar arasında yaşanan sorunların çözümü amacıyla konulan barış ve özgürlük hükümlerine tüm tarafların uymasını sağlayacaklardır. Magna Carta hükümleri herhangi biri tarafından ihlal edilirse ve bu durum seçilen 25 baronun en az 4'ü tarafından öğrenilirse derhal krala ya da başyargıca bildirilmeli ve haksızlığın giderilmesi talep edilmelidir. Eğer bu haksızlık krallık yetkilileri veya başyargıç tarafından düzeltilmezse 4 baron söz konusu durumu 21 barona bildirecektir. Baronlar uyuşmazlığın kendi istekleri doğrultusunda

⁷⁶ Metin Uracin, "Magna Carta Libertatum", 27.05.2017, <http://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-3.pdf>, İstanbul, (27.04.2018).

⁷⁷ Göze, s.432.

⁷⁸ Sina Akşin, "Sened-i İttifak İle Magna Carta'nın Karşılaştırılması", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 27, 1994, s.120.

çözüleceği ana kadar gerekli yaptırımları uygulayabileceklerdir (Krallığın kalelerine, mülk ve topraklarına el koyma, haciz aracılığı ile sorunun çözümü konusunda baskı uygulama gibi)⁷⁹.

61. maddede belirtilen kurallara bakıldığında, hukuk devleti ilkesinin dolaylı olarak ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kralın ya da yurtdışında ise görevli başyargıcının Magna Carta hükümlerine aykırılığı gidermemesi halinde çeşitli yaptırımlarla karşılaşabileceği açıkça belirtilmiştir.

Baronlar ve feodal beyler öncülüğünde Kral Yurtsuz John’a imzalatılan bu belgedeki amaç, feodal düzenin garanti altına alınması olmuştur. Böylece feodal ayrıcalıkların korunması ve kralın hukuki olarak bu hakları tanıyıp saygı göstermesi sağlanmıştır⁸⁰.

Magna Carta, dünya tarihinin ilk yazılı anayasası olma özelliğine sahiptir. Yalnızca İngiltere için değil tüm dünya tarihi için özgürlük adına atılan en önemli adım olarak nitelendirilmektedir. Bu açıdan bakıldığında, günümüzdeki modern anayasal sisteme ulaşıncaya kadar yaşanan tarihi sürecin önemli aşamalarından biri olarak görülebilir. 63 maddeden oluşan Magna Carta, feodal toplum yapısına sahip İngiltere’deki çeşitli sınıf ve katmanların geleneksel olarak sahip olduğu hak ve özgürlükleri güvence altına almaktadır⁸¹.

EİHB’nin oluşturulduğu dönem olan 1948 yılında, İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Eleanor Roosevelt’ti. EİHB’nin, 1948 yılında İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Eleanor Roosevelt öncülüğünde ve onun olumlu çabası sonucu hazırlandığı söylenebilir. BM Genel Kurulu’nda yaptığı konuşma sırasında evrensel insan hakları konusunda Magna Carta’ya atıf yapması, Magna Carta’nın bu alandaki önemini göstermektedir. Roosevelt konuşmasında, EİHB’nin kabul edildiği günü, hem BM’nin tarihinde hem de insanlık tarihinde büyük bir olayın eşiği olarak yorumlamıştır. Ardından EİHB’nin dünya üzerindeki tüm insanlar için uluslararası Magna Carta olabileceğini açıkça belirtmiştir⁸².

⁷⁹ Metin Uracin, “Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlükler Sözleşmesi)”, <http://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf>, (27.04.2018).

⁸⁰ Göze, s.430.

⁸¹ “Modern Anayasanın Doğuşu: Magna Carta”, http://www.academia.edu/35423955/MODERN_ANAYASANIN_DO%C4%9EU%C5%9EU_MAGNA_CARTA, (27.04.2018).

⁸² United For Human Rights, “Champions of Human Rights-Eleanor Roosevelt”, <http://www.humanrights.com/voices-for-human-rights/eleanor-roosevelt.html>, (27.04.2018).

Tarihte hak ve özgürlük kazanımları, genellikle az sayıda insan topluluğunun çabası ile sağlanmıştır. Daha sonra bu kazanımlar büyük kitlelere aktarılmıştır. Özgürlükleri kabul ettiren topluluğun, baronlarda olduğu gibi kendi sözlerinden başka hiçbir söyleneni duymayan sert, zengin kişiler olması hakların kazanımı gerçeğini değiştirmemiştir. Bu durumun en açık kanıtı, Magna Carta ile birlikte diğer devletlerde hızlı bir şekilde yükselen özgürlük talepleri olmuştur.

İnsan haklarının tanınması ve geliştirilmesi adil bir şekilde işleyen hukuk sistemi ile gerçekleşebilir. Bu nedenle, insan hakları kavramının tamamlayıcılarından biri, hukuk devletidir. Hukuk devleti içinde hiçbir ayrıma tabi olmadan herkes, yaptığı fiilden dolayı sorumludur ve yasalara uygun şekilde cezalandırılır. Bu açıdan bakıldığında insan haklarını, Büyük Özgürlük Sözleşmesi ile ilişkilendirmek mümkün olmaktadır. Yukarıda belirtilen 39. madde ile kanunsuz ceza olamayacağı hüküm altına alınarak yasallık ilkesinin benimsendiği söylenebilir. Aynı maddede adil bir şekilde yargılanıp hüküm giyene kadar kimsenin özgürlüğünün kısıtlanamayacağını ve sürgün edilemeyeceğinin belirtilmesi de masumiyet karinesi ilkesini anımsatmaktadır. 61. maddede yer alan hükümde kral ve yöneticiler, yetkilerinin kısıtlanabileceğini kabul etmektedirler. Bu açıdan bakıldığında herhangi bir suç sonucunda kraliyet ailesinin yaptırımlara razı olması da hukuk devleti ile ilişkilendirilebilmektedir. Sonuç olarak, Magna Carta'nın insan hakları, hukuk ve özgürlük kavramlarının gelişim basamaklarından birini oluşturmuştur.

1.3.2. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi

Savaşlardan ve şiddetli çatışmalardan sonra oluşturulan her belge, kendinden sonra oluşturulacak olanlara kaynaklık etme özelliği göstermektedir. Bu duruma benzer şekilde FİYHB'nde belirtilen 'yasalar önünde eşitlik', 'masumiyet karinesi', 'kanunların genelliği', 'kanunilik' gibi ilkeler; 1948 yılındaki EİHB'ye de kaynak niteliğinde olmuştur⁸³.

EİHB'nin ilk maddesinde, *“Bütün insanlar özgür, onur ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler, birbirlerine karşı kardeşlik anlayışıyla*

⁸³ Hüsnü Öndül, “1789 Fransız Devrimi ve Etkileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 4, 1989, s.689.

davranmalıdır”⁸⁴. şeklinde belirtilen hüküm, Fransız burjuva devriminin temel metni olan FİYHB’den etkilenecek yazılmıştır. Bu durum FİYHB’nin önemini, hak ve özgürlük belgelerine esin kaynağı oluşunu kanıtlar niteliktedir⁸⁵.

FİYHB, 18. yüzyıl filozoflarının dile getirdikleri modern hukuk anlayışı doğrultusunda kaleme alınmıştır. Eşitsizlikler üzerine kurulu eski rejimin yıkılışı ile ortaya çıkan, aklına güvenen ve kendi kendine yetebilen insanın belgesi olarak kabul edilmiştir. Amerikan İhtilali’nden kısa bir süre sonra hazırlanmıştır. Avrupa kıtasında resmen kabul ve ilan edilerek yayılma imkanına kavuşmuştur. FİYHB’yede geçen kişi hak ve özgürlükleri kronolojik olarak ona göre daha eski olan Amerikan Haklar Bildirgesi’ne dayanmaktadır. Bununla birlikte insan hak ve özgürlüklerinin büyük kitleler tarafından öğrenilmesi, 1789 yılında FİYHB ile gerçekleşmiştir. Bildirgenin yarattığı etki, üslubunun gücü ve yalınlığı kadar onun, 18. yüzyılda İngilizceye göre daha yaygın olan Fransızca dilinde yazılmasından kaynaklanmıştır. Böylece daha geniş kitlelere yayılma imkanı bulmuştur⁸⁶.

FİYHB’nin başlığından anlaşılacağı üzere, insanın yanı sıra yurtdışı da odağına almaktadır. Bildirge metninde ilk önce, insan haklarının açık ve sade ilkelere dayanmasının önemi vurgulanmaktadır. Anayasanın korunması ve genel mutluluğa yönelme ancak insan haklarının varlığı ile sağlanabilir. Fransa’daki devrimi gerçekleştirenlerin, yurttaşlık değeri olarak böyle bir ölçütü kabul ettikleri göz önüne alındığında, yurttaşın insan tarafından yaratıldığı düşünülebilir. Yani birey, insan doğasında zaten var olan haklara uygun davranarak yurttaşlık statüsüne erişir. Bu açıdan bakıldığında yurttaşın görevi, insanın varoluşunu ve gelişimini sağlayan insan haklarını korumaktır. İnsanın doğal haklara sahip olması yurttaşlıktan önce gelir ve insan, yurttaşlık statüsünü bu hakları koruyarak kazanabilir⁸⁷.

FİYHB’nin giriş metni, hakların korunması konusu temel alınarak hazırlanmıştır. İnsan hakkı ihlallerinde yaşanan artışların sebebi, kötü yönetimin varlığına ve insan hakları konusunun önemsenmemesine bağlanmıştır. Tüm bu

⁸⁴ Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rights_turkce.pdf, (27.04.2018).

⁸⁵ Muzaffer Sencer, “Hak ve Özgürlük Kavramı”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yılı**, Sayı: 14/1, 1992, (Özgürlük Kavramı), s.6.

⁸⁶ Münici Kapani, **Kamu Hürriyetleri**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 264, 1970, (Kamu), ss.44-45.

⁸⁷ Mehmet Ali Ağaoğulları, “Fransız Devriminde Birey- Devlet İlişki (1789-1794)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 44, Sayı: 3, Ankara, 1989, ss.200-201.

sebeplerden dolayı, doğuştan gelen ve insan onuru ile ilişkilendirilen devredilemez hakların bir bildirge ile açıklanmasına karar verilmiştir. Giriş metnine göre, tüm toplum üyeleri sahip oldukları hakları ve yükümlülükleri bu bildirge ile hatırlayacaklardır. Anayasaya, kanunlara ve kamu refahına uygun şekilde gerçekleştirilmesi hedeflenen gelişmeler, en kutsal değer olan insan ve yurttaş haklarının ilan edilmesi ile sağlanabilir⁸⁸. Bildirge'nin dünya kamuoyunda ve sonradan yapılacak hukuki belgelerde etkili olmasını sağlayan özelliği, evrensel ifadeler içeren yalın anlatımı olmuştur.

Bildirge on yedi madde olarak hazırlanmıştır. Sunduğu ilkeler incelendiğinde konu itibarıyla iki kategoriye ayrıldığı görülmektedir. Bildirgede temel hakları içeren maddelerin yanı sıra bir takım siyasi prensipler ve anayasal haklar da yer almıştır. Yurttaşların doğrudan veya dolaylı olarak temsilcileri aracılığıyla yasaların yapımına katılma hakkı ele alınarak milli egemenlik kavramına ilişkin hükümlere de yer verilmiştir. Vergiye tabi olma ve kuvvetler ayrılığı gibi temel konular da FİYHB ile resmen kabul ve ilan edilmiştir. Siyasi haklarla birlikte din, vicdan ve düşünce hürriyeti, kişi güvenliği ve mülkiyet hakkı gibi temel hak ve hürriyetler de FİYHB'de sayılmıştır⁸⁹.

Fransa'da, FİYHB'den sonra başka bildiriler de yayınlanmıştır. Fakat bunların hiçbiri, 1789 FİYHB'nin uyandırdığı etkileri uyandırmamıştır. Fransa'da kabul edilen tüm anayasaların içeriğinde, 1789 FİYHB'deki hak ve özgürlüklere atıf yapılmıştır. FİYHB'de sayılan hak ve özgürlüklerin resmen kabul edilip onlara bağlı kalınacağı ilan edilmiştir. 1958 Anayasası'nın başlangıç kısmındaki atıftan sonra anayasa metninde ayrıca bir özgürlükler listesi verilmesine gerek duyulmamıştır. 1789 FİYHB'nin güvence altına aldığı klasik ve siyasal hakların yanında, 1946 Anayasası'nın başlangıç bölümüne gönderme yapılarak sosyal ve ekonomik haklara da yer verilmiştir. Fransız İhtilali ile meydana gelen bu gelişmeler, kısa sürede bütün Avrupa'ya yayılmıştır. 1789 FİYHB ile tanınan özgürlüklerin, iç hukuk

⁸⁸ Abdullah Arslan, "Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi", **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları**, <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikiml-erIV/144.pdf>, (27.04.2018), ss.23-24.

⁸⁹ Kapani, Kamu, s.46.

düzenlemeleri ile güvenceye alınması tekniği, yeni yapılan pek çok anayasada uygulama alanı bulmuştur⁹⁰.

1.3.3. Evrensel İnsan Hakları Bildirgesi

İnsan hakları alanındaki çalışmalar, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yoğunlaşmaya başlamıştır. İnsanlar arasındaki eşitsizliği yok etme çabalarının sonucu olarak insan, artık yalnızca ulusal hukukun değil; milletlerarası hukukun da konusu olmaya başlamıştır. BM de bu öncü fikirler ışığında doğmuştur.

BM'nin temeli, evrensel barış ve güvenlik ortamının sağlanması için 1920 yılında kurulan Milletler Cemiyeti (MC)'ne dayandırılmaktadır. Fakat MC'nin gücü, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı yıkıma engel olamamış ve amacını gerçekleştiremediği için dağılmıştır. Savaşın sürdüğü yıllarda yeni bir barış örgütü kurma çabaları başlamıştır. 1941 yılında Roosevelt ve Churchill'in öncülüğünde Atlantik Bildirisi imzalanmıştır. Ardından 1942 yılında Washington'da, Sovyet, Amerikan ve İngiliz temsilcilerden oluşan bir grup tarafından BM Bildirisi imzalanmıştır. BM Antlaşması'na zemin hazırlayan çalışma; Amerikan, Sovyet, Çin ve İngilizlerin temsilcileri tarafından oluşturulan Dumbarton Oaks Önerileri'nin incelenmesi ile yapılmıştır. Sonuç olarak, 26 Haziran 1945 tarihli BM Antlaşması da uzun ömürlü olacak şekilde tarihte yerini almıştır⁹¹.

Sencer'e göre, *“Savaşı izleyen yıllarda gerek bildirgeler, gerek sözleşmelerle devletler vatandaşlarının yaşam hakkına saygı göstermek, işkence ve kötü davranıştan kaçınmak, adil yargılanma hakkına uymak, yurttaşları arasında ırk, dil ve dinlerine göre ayırım gözetmemek, değişik düşüncelere hoşgörüyle bakmak, yasal olarak kurulmuş sendika ve dernekleri kapatmamak gibi bağlayıcı yükümlülükler altına girmiştir”*⁹². Devletler, baskıcı politikalardan kaçınma yükümlülüğünü üstlenmekle birlikte yurttaşlarının yararına olan sosyal, ekonomik ve toplumsal hakları da tanımak zorunda kalmıştır. Savaşların ardından gelişen uluslararası

⁹⁰ Ayşe Tülin Yürük ve Selman Karakul, **Çağdaş Toplumda İnsan Haklarının Doğuşu ve Gelişimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, ss.41-42.

⁹¹ Aysen Tokol, **Uluslararası Sosyal Politika**, 1. Baskı, Ezgi Kitapevi Yayınları, 1995, Bursa, ss.56-57.

⁹² Muzaffer Sencer, “Birleşmiş Milletler Bağlamında İnsan Hakları”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 13, 1991, (Birleşmiş Milletler), s.20.

organizasyonlarla birlikte klasik devletler hukuku; bireyi de hukuki anlamda kişi olarak kabul eden ve onu mensubu olduğu devlete karşı da koruyan uluslararası hukuka dönüşmüştür.

BM Antlaşması, 26 Haziran 1945 tarihinde San Francisco’da imzalanmıştır. 24 Ekim 1945 tarihinde yürürlüğe giren antlaşma ile birlikte insan haklarının korunması alanında önemli kurallar benimsenmiştir. BM Antlaşması’nın başlangıç kısmına göre, tarihte yaşanan iki dünya savaşı da felaket olarak tanımlanmıştır. Bu felaketlerin getirdiği olumsuzluklardan gelecek nesillerin korunması hedeflenmiştir. İnsan onuruna ve insan kişiliğine saygı, bu hedefin gerçekleştirilebilmesinin temeli olarak görülmüştür. İnsanlar arasında cinsiyet ayrımı yapılmamasına ve milletler arasındaki hak eşitliğine olan inanç yeniden ilan edilmek istenmiştir. Başlangıç kısmında ayrıca sosyal açıdan ilerlemenin sağlanması, adaletin korunması, özgürlük alanının genişletilerek yaşam koşullarının iyileştirilmesi gibi amaçlar sıralanmıştır. Bu amaçlara ulaşabilmek için gerekli olan hoşgörü ortamının iyi komşuluk ilişkileri ile kurulabileceği belirtilmiştir. İnsan haklarının korunabilmesi için gerekli koşullar, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanması ile ilişkilendirilmiştir. Taraf devletlerin güçlerini birleştirmesi gerektiğine dikkat çekilmiş ve ortak kuvvet dışında herhangi bir silahlı kuvvetin kullanılmasını engelleyecek ilkelerin benimsenmesi gerektiği özellikle belirtilmiştir. Tüm halkların sosyal ve ekonomik açıdan gelişebilmesi için gerekli olan uluslararası imkanlardan yararlanmasının kolaylaştırılacağı kabul edilmiştir⁹³.

San Francisco’da kabul edilen BM Antlaşması’nın ilk maddesinde belirtilen amaçlar arasında dil, din, renk, cinsiyet ve ırk ayrımı yapılmaksızın tüm insanların hak ve özgürlüklerine saygıyı geliştirmek esas alınmıştır. Bununla birlikte Antlaşma’nın 13. maddesi ile herkesin hak ve özgürlüklerden yararlanmasını kolaylaştırmak adına gerekli önlemleri almak, BM Genel Kurulu’nun bir başka ödevi olarak sayılmıştır⁹⁴.

BM Antlaşması, insan hakları ve temel özgürlüklere, yalnızca değinmekle yetinmiştir. Bu hak ve özgürlükleri açık bir şekilde sayan çok taraflı uluslararası

⁹³ TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (24.03.2018), s.4.

⁹⁴ TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (24.03.2018), ss.5,7.

belge, 10 Aralık 1948 tarihinde kabul edilen EİHB olmuştur. Hukuki statüsü bakımından tam bağlayıcılık gücü olmamasına karşın devletlerce benimsenmiştir. Devletlerin iç hukuk sistemleri EİHB'ye göre uyarlanmıştır. Böylece EİHB'nin ilkeleri, hukuk kuralları arasında yer almıştır⁹⁵.

Münci Kapani'ye göre; *“Bu belge hukuken bağlayıcı bir karaktere sahip değildir; onu imzalayan devletlere hiçbir hukuki sorumluluk yüklememektedir. Anlaşılacağı üzere bu sadece bir beyanname, belki geniş ölçüde platonik mahiyette bir deklarasyondur. Esasen, siyasi ideolojileri ve dünya görüşleri tamamen farklı birçok devlet tarafından ortaklaşa kolayca kabul ve imza edilebilmiş olması da onun bu niteliğinden ileri gelmektedir”*⁹⁶.

Günümüze gelene kadar insan haklarını listeleyen sınıflandıran birçok belge oluşturulmuştur. Bunlar arasında yer alan EİHB, resmi bir yaptırım gücüne sahip olmasa da genel kabul görme özelliğine sahiptir⁹⁷. Bu açıdan bakıldığında devletler, EİHB'yi önemseyerek insan hakları ve temel özgürlüklerinin varlığına olan inançlarını göstermişlerdir. EİHB devletler açısından yüksek bir idealin ilkeleri olarak kabul edilmiştir⁹⁸.

Bildirge'nin 1-22. maddelerinde öncelikle insan kişiliğine bağlı haklar ve siyasal özgürlükler açıklanmıştır. EİHB'nin 2. maddesinde belirtilen hükümlerde, hiç kimsenin fiziki farklılıklarına ve siyasi görüşlerine bakılmaksızın EİHB ile ortaya konan hak ve özgürlüklerden yararlanacağı belirtilmektedir. 4. maddeye bakıldığında, kölelik ve köle ticareti tüm biçimleri ile yasaklanmıştır. EİHB'nin 13. maddesine göre, hiç kimsenin hiçbir devlet sınırları içinde hareket ve ikamet etme özgürlüğü kısıtlanamaz. Herkes kendi ülkesinin sınırları dahil bir ülkeden ayrılma ya da kendi ülkesine dönme hakkına sahiptir. 14. maddede herkesin başka ülkelerdeki zulümden kaçmaya ve sığınma başvurusunda bulunma hakkına sahip olduğu hüküm altına alınmıştır. Ayrıca siyasi olmayan suçlardan veya BM'nin amaç ve ilkelerine

⁹⁵ Yüksel İnan, “Bulgaristan'daki Türkler ve Uluslararası Hukuk Açısından Hukuksal Statüler”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 10-11, 1988-1989, s.80.

⁹⁶ Kapani, Kamu, s.60.

⁹⁷ Çotuksöken, s.79.

⁹⁸ Kapani, Kamu, s.60.

aykırı fiillerden doğan kovuşturmalar söz konusu olduğunda bu hakkın iddia edilemeyeceği belirtilmiştir⁹⁹.

Yukarıda sayılan maddelerin özelliği, evrenselleştirilmiş ilişkilendirilen herkes öznesi üzerinde yoğunlaştırılmış olmasıdır. Ayrıca 4. maddenin içeriğine bakıldığında insan haklarının temeli olan insan onuruna saygının esas alınarak bir düzenleme yapıldığı görülmektedir. 13. madde ile herkesin ülkesini terk etme ya da dönme özgürlüğünden bahsedilirken günümüzde tam tersi şekilde insanların, ülkelerini terk etmek zorunda bırakıldıkları görülmektedir. Kendi topraklarındaki zulümden korunmak ve başka ülkelere sığınmak, 14. madde ile bir hak olarak sayılırken günümüzde zulümü yaratanlar da zulüm gören insanları kabul etmeyenler de aynı güçler olabilmektedir.

EİHB’de kişi hak ve özgürlükleri sayıldıktan sonra toplumsal koşullar içinde ele alınan sosyal ve ekonomik haklar da açıklanmaktadır. EİHB’nin 22-28. maddelerinde sırasıyla, herkesin sosyal güvenlik hakkına sahip olmasına, iyi koşullarda çalışma hakkının sağlanmasına, periyodik tatillerle dinlenme ve eğlenme hakkının varlığına dikkat çekilmiştir. Herkesin kendisi ve ailesi için gıda, giyim, konut gibi gerekli hizmetlere ve sağlık hizmetlerine erişme hakkının varlığı kabul edilmiştir. Herkes, kişiliğini geliştirmek ve hak ve özgürlüklere saygılı olmak adına eğitim hakkına sahiptir. Herkes, kültürel yaşama serbestçe katılarak sanat ve bilim alanında faaliyetlerde bulunma hakkına sahiptir¹⁰⁰. Kısaca sayılan hak ve özgürlüklerle ‘herkesin’ sosyal, ekonomik ve kültürel alanda var olma hakkına dikkat çekilmiştir.

EİHB, geçmişteki insan hakları belgelerine nazaran insan özgürlüğü ve bağımsızlığının, sadece klasik hak ve özgürlüklerin tanınması ile gerçekleşemeyeceğini kabul etmiştir. Bunun yanında insanın ekonomik ve sosyal baskılardan arındırılması gerektiği, çağdaş bir bakışla benimsenmiştir¹⁰¹. EİHB’de sosyal, ekonomik ve kültürel haklara geniş yer verilmiş ve ‘herkes’ vurgusu yapılarak sağlıklı bir yaşam standardının tüm insanlara sağlanması hedeflenmiştir.

⁹⁹ United Nations, “The Universal Declaration of Human Rights”, <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, (24.03.2018).

¹⁰⁰ United Nations, “The Universal Declaration of Human Rights”, <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, (24.03.2018).

¹⁰¹ Kapani, Kamu, s.62.

BM Örgütü'nün, yüksek katılımlı üye sayısına da bu hükümler sayesinde ulaştığı söylenebilir¹⁰².

EİHB'nin 29-30. maddeleri olan son iki maddesinde, bildirgede tanınmış olan hakların kullanım şekline ve düzenlenmesine dair çeşitli hükümlere yer verilmiştir. Herkesin haklarını kullanırken ve gelişimini sağlarken topluma karşı görevleri olduğuna değinilmiştir. Hak ve özgürlüklerin kanuni sınırlamalarının; başkalarının haklarına saygı, demokratik toplumda kamu düzeni ve genel refah ilkeleri ile ilişkili olarak devreye girebileceği belirtilmiştir. Son maddede EİHB'nin 'hiçbir' ifadesi ile kişi, grup ya da devlete, hak ve özgürlükleri yok edici herhangi bir faaliyette bulunma hakkı vermediği belirtilmektedir. Özellikle insan haklarının BM'nin amaç ve prensiplerine aykırı şekilde kullanılamayacağı da hükümler arasında yerini almıştır¹⁰³.

Kuruluşundan bu yana BM, tüm insanların yaşama hakkını temel ilke olarak kabul etmiştir. Bununla ilişkili olarak 1949 yılında Genel Kurul'da yapılan ilk toplantıda, insanların gruplar halinde kasıtlı şekilde öldürülmesi (jenosit) sorunu ele alınmıştır¹⁰⁴. Fakat bu fiil, ilerleyen zamanlarda birçok ülkede gerçekleştirilmeye devam etmiştir. Özellikle BM üyeleri tarafından da yapılan soykırım suçu örnekleri, dünyanın pek çok bölgesinde işlenirken Avrupa toprağı olan Bosna Hersek'te de işlenmiştir.

1990'ların en büyük sorunlarından biri, insan haklarının evrenselliğı konusu üzerinde yürütölen tartışmalar olmuştur. EİHB, küçük veya büyük tüm uluslar için hedeflenen ortak değör ve idealler bütünü olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte EİHB'nin yalnızca batılı değörleri içerdığı ve temelinin bireyci insan hakları teorisine dayandığı söylenmiştir. Bu özelliklerinden dolayı evrensel bir nitelik taşımadığı görüşünü ileri sürenler de olmuştur. Bu görüşler evrensel hükümlerin müdahale aracı olarak kullanılabileceğı ihtimalini güçlendirmiştir¹⁰⁵.

¹⁰² Paul Farmer, "Pathologies of Power: Rerinking Health and Human Rights", **American Journal of Public Health**, Cilt: 89, Sayı: 10, October 1999, s.1486.

¹⁰³ United Nations, "The Universal Declaration of Human Rights", <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, (24.04.2018).

¹⁰⁴ Birleşmiş Milletler Türk Derneğı, **Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları**, Birleşmiş Milletler Türk Derneğı Yayınları, Ankara, 1979, s.23.

¹⁰⁵ E. Yasemin Özdek, "1990'larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler", **Türkiye ve Orta Doğı Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 15, 1993, s.23.

Savaşsız ortamın sağlanması amacıyla devreye giren güçler yalnızca insan hakkı koruyucusu olarak ortaya çıkmamıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında hızlı bir şekilde gelişen uluslararası hukuk ile birlikte insan hakları devletlerin iç sorunu olmaktan çıkmıştır. BM öncesinde ihlallere karşı geliştirilen denetim mekanizmaları herkesi kapsayacak şekilde oluşturulmamıştır. Fakat zamanla kurulan uluslararası örgütler, bu konudaki denetim eksikliğini gidermek için bir dizi çalışmalar yapmıştır.

İnsan hakkı ihlallerine karşı geliştirilen insani müdahale kavramı, BM öncesinde istisnai de olsa uluslararası hukukun kapsamında sayılmıştır. Uluslararası hukuk kavramı ise ilk kez Hugo Grotius tarafından kullanılmıştır. Bu kavram ile birlikte, savaş ve barış zamanlarında uygulanan ve tüm ulusları kapsayan ortak bir hukukun varlığı kabul edilmiştir. Bir devletin vatandaşlarına kötü muamele etmesi ve insan haklarını çiğnemesi, aynı zamanda uluslararası hukuku ihlal etmesi anlamına gelmektedir. Bu durum, evrensel ilkeleri ihlal eden devlete karşı savaş açılarak cezalandırılmasını gerektirmektedir. İhlalci devleti cezalandırma yetkisi de ‘üstün güce’ verilmelidir. Grotius’a göre, bu üstün güç, evrensel ilkeleri ihlal etmemiş ve suç işlememiş başka bir güç olarak tanımlanmaktadır¹⁰⁶.

İnsani müdahalenin kötüye kullanılmaya açık bir kavram olduğu söylenebilir. EİHB’deki evrensel hakları koruma amacı, olumlu bir amaç gibi görülse de devletlerin ulusal çıkarları bazen bu amaçtan daha üstün olabilmektedir. Bu müdahalenin olumlu sonuçlar verebilmesi ancak üstün güç vasıflarının yüklendiği devletin tarafsız olması ve çıkarlarını geri plana atabilmesi ile mümkün olabilir. Uluslararası hukuk ve insani müdahale kavramlarının kötüye kullanılmaması için üstün güçlerin müdahale ettikleri ülkelerdeki amaçlarının insani olması oldukça önemli bir noktadır.

Müdahaleler evrensel insan hakları ilkelerine uygun şekilde yapılırsa insani müdahale kavramı, egemen bir devletin vatandaşlarının haklarını keyfi şekilde ihlal etmesini engelleme anlayışına katkıda bulunacaktır¹⁰⁷.

EİHB’nin dikkat çeken taraflarından biri, uzun vadede gerçekleşebilecek ideal haklar listesi içeriyor olmasıdır. Hazırlandığı dönem dahil olmak üzere yakın döneme kadar gerçekleştirilebilmesi zor görünen hükümlerinin yanı sıra derhal

¹⁰⁶ Elif Burcu Pekyardımcı, **İnsancıl Müdahale Kavramı ve Kosova Sorunu**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, ss.19-20.

¹⁰⁷ Gülmez, Uluslararası Korunması, ss.3-4.

gerçekleştirilmesi gereken temel hak ve hürriyetleri de içermektedir. Bu yüzden EİHB'nin uygulama zamanı hiçbir sebeple ertelenmemelidir. Hükümlerine aykırı şekilde ulusal ve uluslararası politikalar oluşturulmamalıdır¹⁰⁸.

Temel nitelikleri incelenen EİHB, insan hakları belgelerine öncü olma niteliği göstermiştir. Cezai yaptırımla sonuçlanabilecek bir bağlayıcı niteliğe sahip olmaması onun birçok devlet tarafından benimsenmesini sağlamıştır. Bununla birlikte insan haklarının evrensel oluşunun ve herkesin bu haklardan faydalanması gerektiğinin sürekli vurgulanması, EİHB'nin benimsenmesini kolaylaştıran bir başka etken olmuştur. Bu açıdan bakıldığında EİHB'nin, insan hakları alanında yeni bir dönem başlattığı söylenebilir.

1.3.4. Avrupa Konseyi Sözleşmesi

II. Dünya Savaşı'nın yarattığı karışıklık ve yıkım hiç şüphesiz Avrupa'yı derinden etkilemiştir. Bu sürecin iyileştirilmesi ve savaşı körükleyen totaliter rejimlerin dönüşümü için bir dizi çalışma başlatılmıştır. Gerek uluslararası kongreler gerekse uluslararası belgeler demokrasi, çoğulculuk ve insan hakları vurgusuyla oluşturulmaya başlanmıştır. 1948 yılında İsviçre'nin Lahey kentinde Avrupa Kongresi yapılmıştır. Bu kongrede insan hakları, çoğulcu demokratik sistem ve hukuk devleti anlayışı temel prensipler olarak benimsenmiştir. Aynı ihlallerin tekrar yaşanmaması amacı ile örgütsel birlik özelliği gösteren bir federasyon kurulması ve yönetim kademesinin de demokratik yöntemlerle oluşturulması istenmiştir. İnsan haklarına saygıyı esas alan tüm Avrupa milletlerine açık bir sözleşmenin hazırlanması için komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Avrupa Kongresi'ni takiben 1949 yılının Mayıs ayında, kurucu üye sıfatı taşıyan on devletin öncülüğünde Avrupa Konseyi Statüsü imzalanmıştır. İnsan hakları konusuna verilen önem, 8. maddede belirtildiği gibi herhangi bir üye devletin, insan haklarını ağır şekilde ihlal etmesinin, üyelik statüsünün askıya alınması veya Konsey üyeliğinden çıkarılması ile sonuçlanabileceği hükmünden anlaşılmaktadır¹⁰⁹.

¹⁰⁸ Münici Kapani, **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, 1991, (Uluslararası Boyutları), s.28.

¹⁰⁹ Hasan Kemal Elban, "Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İlişkileri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 77, 2008, s.169.

Avrupa Konseyi, Batı Avrupa tarihinde yalnızca işbirliği amacıyla oluşturulmuş ve hükümetlerin üstünde özel bir yetkiye sahip olmayan eski bir kuruluştur. Bu özelliği ile Avrupa Konseyi üye devletlerin egemenlik hakları üzerinde cebirsel bir güç teşkil etmemektedir¹¹⁰.

Herhangi bir Avrupa devleti, hukukun üstünlüğü ilkesini ve insan haklarını yetkisi dahilindeki herkesin yararına uygulayacağını kabul ettiği sürece Avrupa Konseyi'ne üye olabilir. Bakanlar Komitesi, Avrupa Konseyi adına hareket eden organdır. Her üye devlet, Bakanlar Komitesi'nde dışişleri bakanı veya bir temsilcisi ile yer alabilecektir. Parlamenterler Meclisi, Avrupa Konseyi'nin müzakere organıdır. Tüzük kapsamında kendi yetkisi dahilindeki konuları tartışır ve tavsiyeleriyle birlikte Bakanlar Komitesi'ne sunar. Her üye devlet, ulusal meclisinden seçtiği bir temsilci tarafından temsil edilir. Her üye devletin sahip olacağı koltuk sayısı da Avrupa Konseyi Statüsü'nün 26. maddesinde açıkça belirtilmiştir¹¹¹.

Avrupa Konseyi Statüsü, 5 Mayıs 1949'da İngiltere'nin Londra kentinde imzalanmıştır. Sözleşmenin temel dayanaklarından biri insan haklarıdır. 1. maddede Avrupa Konseyi'nin amaçları şu şekilde sayılmıştır:

- Üyeleri arasında insan hakları ve temel özgürlüklerin gelişimi için daha sıkı bir iş birliğine ulaşmak,
- Ortak ideal ve ilkeleri koruyup geliştirmek,
- Ortak mirası koruyup ekonomik ve sosyal ilerlemeleri kolaylaştırmak.

Avrupa Konseyi Statüsü'nün, insan hakları ile ilişkili sayılabilecek 3. maddesinde, her üyenin hukukun üstünlüğünü kabul etmek zorunda olduğu belirtilmiştir. 4. maddede ise Konsey'e üye olabilmek için 3. madde hükümlerine uymanın zorunluluğu koşul olarak sunulmuştur. 8. maddede, 3. maddeyi ihlal eden üyelerin temsil haklarının askıya alınması ve Konsey'den çekilmesinin Bakanlar Komitesi tarafından talep edilebileceği belirtilmiştir. Eğer üye bu talebi dikkate

¹¹⁰ Tokol, s.72.

¹¹¹ Council of Europe, "Statute of Council of Europe", <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/001?desktop=false>, (27.04.2018).

almayarak Konsey'den çekilmez ise Konsey tarafından belirlenen bir tarihten itibaren Konsey üyeliğine son verilebilecektir¹¹².

Demokrasinin temeli; insan haklarına, farklı fikir ve düşüncelere saygılı olmaya dayanmaktadır. Bununla birlikte demokrasinin işleyişini garanti eden ilke de hukuk devleti ilkesidir. Bu yüzden Avrupa Konseyi Sözleşmesi çerçevesinde insan hakları açıkça listelenerek en yüksek hukuki koruma statüsüne kavuşturulmuştur. Ayrıca insan haklarının uluslararası hukukta korunması için bağımsız organlar oluşturulmuştur. Bireylere bazı koşullar altında kendi devletleri aleyhine dahi bu organlara başvurma hakkı tanınmıştır. Ek protokoller oluşturularak sözleşmeye ilave edilen hakların sayısı zamanla artmıştır. Ayrıca farklı bir çerçevede sosyal hakların da korunması için bir ana sözleşme metni olan Avrupa Sosyal Haklar Ana Sözleşmesi imzalanmıştır¹¹³. Tüm bu gelişmeler sonucunda insan hakları evrenselleşerek devletlerarası hukukun vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir.

Avrupa Konseyi'nin insan hakları alanında yoğun bir şekilde çalıştığı bilinmektedir. Konsey'in ilk önemli sözleşmesi, 1950 yılında yürürlüğe giren AİHS olmuştur. Avrupa Konseyi'nin yine insan hakları alanındaki faaliyetleri ile ilişkili olarak 1958 yılında Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve 1959 yılında AİHM kurulmuştur¹¹⁴.

Sonuç olarak, Avrupa Konseyi Statüsü'nün insan haklarına ve temel özgürlüklerine verdiği önem, Konsey'in amaçlarından ve Konsey'e ortaklık şartlarından anlaşılmaktadır. Hukukun üstünlüğü koşulunun ayrıca belirtilmesi, hak kavramına ve ihlallerin denetimi konusuna verilen önemi göstermektedir. Ayrıca 8. maddede insan hak ve özgürlüklerine riayet edilmemesinin üyelikten ihraç ile sonuçlanabileceğinin belirtilmesi, bu konudaki hassasiyeti göstermektedir. Avrupa Konseyi'nin ilk temel sözleşmesinin insan haklarının ve özgürlüklerinin korunmasına ilişkin hazırlanmış olması bu alandaki ilerlemeyi sağlayan gelişmelerden biri olmuştur.

¹¹² Council of Europe, "Statute of the Council of Europe", <https://rm.coe.int/1680306052>, (28.04.2018), ss.1-2.

¹¹³ Kemal Fikret Arık, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme (Esaslar-Teşkilat-İçtihat)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 187-169, 1965, s.4.

¹¹⁴ Duke Law, "Council of Europe", Kasım 2016, <https://law.duke.edu/lib/researchguides/council-europe/#maincontent>, (24.03.2018).

1.3.5. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

Birçok sözleşmede olduğu gibi AİHS’nde de insan haklarının tanınması ve korunması konusu temel amaçlardan biri olarak belirlenmiştir. İlk bölüm kapsamında, 2. maddeden başlayıp 18. maddeye kadar belirlenen hükümlerde, hak ve özgürlükler ile bunlara gösterilmesi gereken saygıya atıfta bulunulmuştur. Üye devletler, insan haklarına verdikleri önemin samimiyetini göstermek istemişlerdir. Bunun için de AİHS’nin ilk bölümünde yer alan hükümleri, iç hukuk düzenlemeleri ile toplumsal hayata aktarma eylemleri ilk adım olarak görülmüştür¹¹⁵.

EİHB’den etkilenecek hazırlansa da ondan daha dar kapsamlı tutulan AİHS, 4 Kasım 1950 tarihinde Roma’da imzalanmıştır. Uluslararası hukuk alanında büyük etki yaratmıştır. İnsan haklarının hukuki yönden korunması konusunda güçlü bir denetim mekanizması öngören AİHS ile yeni bir döneme girilmiştir¹¹⁶. EİHB’yi örnek alarak hazırlanan AİHS, kapsam olarak dar olmasına karşın içerdiği hüküm ve ifadeler ile ileri derece hukuki bir temel oluşturmuştur¹¹⁷.

AİHS ile birlikte her üye devlet, diğer imzacı devletlere karşı sözleşmede sayılan insan hakları ve temel özgürlüklere riayet etme yükümlülüğü altına girmiştir. Böylece bir imzacı devlet, anlaşma maddelerine uymadığını gerekçe göstererek başka bir akit devlet aleyhine, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na müracaat edebilme hakkı kazanmıştır. Hak ihlaline uğradığı iddia edilen kişinin, başvuran devletin vatandaşlığına tabi olması şart değildir. Mağdur kişi, başka bir imzacı devletin vatandaşı olabileceği gibi AİHS’ye imzacı olmayan bir devletin vatandaşı da olabilir. Hatta mağdur kişinin hiçbir devlet vatandaşlığına tabi olmaması (heimatlos), vatansız olması da mümkündür. Tüm bu durumlardan farklı olarak bir imzacı devlet başka bir imzacı devletin kendi öz vatandaşının hakkını ihlal ettiği iddiası ile Avrupa İnsan Hakları Komisyonu’na başvuru yapabilir. Bu duruma örnek olarak, Kıbrıs’taki İngiliz uyrukluğuna tabi Rumlara işkence yaptığı iddiası ile Yunanistan’ın İngiltere

¹¹⁵ Cüneyd Er, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1. Maddesi: İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü ve Sözleşme’nin Uygulanması”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 53, 2004, s.46.

¹¹⁶ Feyyaz Gölcüklü ve Ahmet Şeref Gözübüyük, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması**, 3. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara, 2002, s.21.

¹¹⁷ Tokol, s.74.

aleyhine Avrupa İnsan Hakları Komisyonu'na iki kez müracaat etmesi gösterilebilir¹¹⁸.

AİHS, insan haklarına saygı temelinde kurulan AB için de özel bir öneme sahiptir. AB'nin hukuki ve siyasi organlarının oluşturduğu birçok yazılı metinde AİHS'ye vurgu yapılmıştır. 1987 yılında yürürlüğe giren Avrupa Tek Senedi'nin başlangıç bölümü üçüncü paragrafında, taraf devletlerin kanun ve anayasalarını, AİHS'nde ve Avrupa Sosyal Şartı'nda tanınmış olan temel hak ve özgürlüklere uygun şekilde düzenlemeleri istenmiştir¹¹⁹. Bu örneğe benzer şekilde 1993 yılında yürürlüğe girmiş olan AB Antlaşması (Maastricht Antlaşması)'nın giriş bölümünde, üye devletlerin insan haklarına saygı, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlılıkları vurgulanmıştır¹²⁰.

Dünyada, doğal zenginliklere sahip olmasına rağmen ekonomik bakımdan geri kalmış birçok ülke bulunmaktadır. Bu ülkelere yapılan müdahaleler neticesinde, AİHS'nin 2. maddesinde yer alan ve 6 sayılı protokol ile desteklenen 'herkesin doğuştan sahip olduğu yaşam hakkı'na aykırı somut olaylar yaşanmaktadır. AİHS'nin söz konusu 2. maddesi; *"Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur. Yasanın ölüm cezası ile cezalandırdığı bir suçtan dolayı hakkında mahkemece hükmedilen bu cezanın infaz edilmesi dışında, hiç kimsenin yaşamına kasten son verilemez. Ölüm, aşağıdaki durumlardan birinde mutlak zorunlu olanı aşmayacak bir güç kullanımı sonucunda meydana gelmişse, bu maddenin ihlaline neden olmuş sayılmaz:*

a) Bir kimsenin yasadışı şiddete karşı korunmasının sağlanması;

b) Bir kimsenin usulüne uygun olarak yakalanmasını gerçekleştirme veya usulüne uygun olarak tutuklu bulunan bir kişinin kaçmasını önleme;

c) Bir ayaklanma veya isyanın yasaya uygun olarak bastırılması"¹²¹.

6 sayılı protokol ile de yaşama hakkını ilgilendiren bir düzenleme yapılarak; *"Ölüm cezası kaldırılmıştır. Hiç kimse bu cezaya çarptırılamaz ve idam edilemez.*

¹¹⁸ Haydar Efe, "Avrupa Birliği'nde İnsan Haklarının Gelişimi", **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 5, Bahar 2010, (Avrupa Birliği), s.59.

¹¹⁹ Official Journal of the European Communities, "Single European Act", 29.06.1987, http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF, (27.04.2018).

¹²⁰ Council of the European Communities-Commission of the European Communities, "Treaty on European Union", Luxembourg 1992, https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf, (28.04.2018), s.3.

¹²¹ Council of Europe-European Court of Human Rights, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", Roma, 4 Kasım 1950, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, (28.04.2018), s.6.

Bir devlet, yasalarında savaş veya yakın savaş tehlikesi zamanında işlenmiş olan fiiller için ölüm cezasını öngörebilir; bu ceza ancak yasanın belirlediği hallerde ve onun hükümlerine uygun olarak uygulanabilir. İlgili devlet, söz konusu yasanın bu duruma ilişkin hükümlerini Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne bildirir"¹²² şeklinde AİHS'nin 2. maddesi desteklenmiştir. Yaşama hakkının korunması ile birlikte insan, yaşamını sürdürebilir ve diğer haklarını talep edebilme adına çaba gösterebilir. Söz konusu protokolün maddelerinde vatandaşların yaşama hakkının devlet tarafından keyfi şekilde engellenmemesine vurgu yapılmaktadır¹²³.

AİHS'de yer verilen hak ve özgürlüklerin taraf devletlerce yetki alanlarındaki tüm bireylere sağlanma yükümlülüğü, AİHS'nin ilk maddesinde hüküm altına alınmıştır. Devletler bu yükümlülüğü, sözleşmeye uygun şekilde kendi yöntemleri ile yerine getirme özgürlüğüne sahiptirler. Sözleşmeyi iç hukuk kurallarının bir bölümü olarak düzenlemek ya da sözleşme maddelerini ulusal hukuk sistemleri içinde doğrudan uygulamak devletlerin kendi tercihine bırakılmıştır. Dolayısıyla taraf devletlerin, ulusal hukuklarını AİHS'ne göre uyarlarken monist ya da düalist sistemlerden hangisini benimsedikleri; AİHS'nin maddelerini hangi yollarla uygulamaya geçirdiklerini gösterir¹²⁴.

Taraf devletler, sözleşme ile kabul ettikleri yükümlülükleri, iç mevzuatlarında düzenleyip gereği gibi yerine getirmezlerse bu durum yargı aracılığıyla tespit edilir. Sonrasında devletler açısından onarma ve düzeltme sorumluluğu devreye girer. AİHS'ye taraf olmanın getirdiği bu sorumluluk aynı zamanda uluslararası metinlerin de itibarını yükseltir. Sorumluluk kapsamında AİHS'ye aykırı eylemleri sonlandırma, ihlal sonucu doğan zararları giderme ve bu durumun tekrarlanmaması için tedbirler alıp hukuki düzenlemeler yapma şeklinde bazı yükümlülükler de vardır. Bu özellikler, AİHS'nin genel hukuk sistemi anlayışına uygun hazırlanmış olmasının bir göstergesidir¹²⁵.

¹²² Council of Europe-European Court of Human Rights, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Protokol No.6", Strazburg, 28.04.1983, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, (02.05.2018), s.6.

¹²³ Donna Gomien, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kısa Rehberi**, 1. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1750, Eylül 1995, ss.19,20.

¹²⁴ Rıza Türmen, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin İç Hukukumuza Etkileri", **Anayasa Yargısı**, www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anayargi/turmen.pdf, (17.05.2017), s.32.

¹²⁵ Hüdanur Aygut, "İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Sisteminde İhlallerin Onarılması", **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 37, 2007, s.205.

AİHS'nin 15. maddesinde önemli bir noktaya değinilmiştir. Bu maddeye göre, savaş durumunda ya da devletlerin varlıklarını tehlikeye düşüren farklı olaylar yaşandığında taraf devletler, gereken ölçülerde AİHS'ye aykırı tedbirler alabilecektir. Ölçülü şekilde alınan önlemler, uluslararası hukukun gerektirdiği sorumluluklara ters düşmemelidir. *“Yukarıdaki hüküm, meşru savaş fiilleri sonucunda meydana gelen ölüm hali dışında 2. maddeye, 3. ve 4. maddeler (Fıkra 1) ile 7. maddeye aykırı tedbirlere cevaz vermez. Aykırı tedbirler alma hakkını kullanan her Yüksek Sözleşmeci Taraf, alınan tedbirler ve bunları gerektiren nedenler hakkında Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne tam bilgi verir. Bu Yüksek Sözleşmeci, sözü geçen tedbirlerin yürürlükten kalktığı ve sözleşme hükümlerinin tekrar tamamen geçerli olduğu tarihi de Avrupa Konseyi Genel Sekreteri'ne bildirir”*¹²⁶.

AİHS'nin 15. maddesi ile hakların mutlak olmadığı ve bir devletin varlığının tehlikeye düşebileceği bunalım zamanlarında milletin menfaatinin, bireyin hakkından üstün tutulabileceği karara bağlanmıştır. Bu maddeden de anlaşılacağı üzere taraf devletlere bazı koşullar altında AİHS'yi bir süreliğine ‘uygulamama’ hakkı tanınmıştır¹²⁷.

AİHS'nin en güçlü yönlerinden biri, hükümlerinin hayata geçirilmesini denetleyecek uluslararası denetim mekanizması kurmuş olmasıdır. Bu denetimi sağlayan organlar ilk zamanlarda, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ile Avrupa İnsan Hakları Divanı olmuştur. Sözleşmenin kabul ettiği hakların ihlal edildiğine dair şikayetleri ilk inceleyen ve soruşturmaları yürüten organ, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu olmuştur. Komisyon, sözleşmeye taraf olan devlet sayısı kadar hakimden oluşturulmuştur. Avrupa İnsan Hakları Divanı'na ise önüne getirilen uyuşmazlıkları inceleyerek kesin bir şekilde karara bağlama görevi verilmiştir¹²⁸.

AİHS'e Ek 11 Nolu Protokol 1997 yılında onaylanmıştır. Bu protokolün hükümlerine göre 1 Kasım 1998'den itibaren Komisyon ve Divan arasındaki ayrım kaldırılmıştır. Bu görevleri tek mahkeme olarak AİHM'in yapacağı karara bağlanmıştır¹²⁹.

¹²⁶ Council of Europe-European Court of Human Rights, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, Roma, 4 Kasım 1950, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, (28.04.2018), ss.12-13.

¹²⁷ Arık, ss.4-5.

¹²⁸ Kapani, Kamu, ss.64-65.

¹²⁹ Cevdet Beşikçi, “Bir Üst Hukuk Kavramı Olarak “İnsan Hakları”, **Adalet Dergisi**, Sayı: 1, <http://www.yayin.adalet.gov.tr/adaletdergisi/01.sayi/8cevdet.pdf>, (02.05.2018).

Komisyonu başvurma yetkisi, sözleşmeye taraf olan devletlere mutlak olarak tanınmıştır. Özel kişi ve topluluklara ise bu başvuru hakkı ancak ilgili devletin komisyonun yetkisini önceden ve açık bir şekilde kabul etmiş olma şartına bağlanmıştır. İnsan haklarını koruma ve geliştirme açısından dünya milletleri arasında etkili olup olmadığı tartışılır olsa da AİHS, imzalandığı dönemde bu konudaki en temel adımlardan biri olmuştur. Bazı üye devletler, aleyhlerinde yapılan şikayetler üzerine komisyonun kesin kararını beklemeden şikayet konusu kanunlarını değiştirmek zorunda kalmışlardır. Hatta Norveç kendiliğinden anayasa hükümlerini, sözleşmeyi prensip olarak düzenleme yoluna gitmiştir. Bu şekilde komisyon ve divan kararlarının göz ardı edilemeyecek derecede olumlu sonuçlar meydana getirdiği de görülmüştür¹³⁰.

Sonuç olarak, insan hakları alanında Magna Carta'dan bu yana çok sayıda hukuki belge hazırlanmıştır. Bu alana temel teşkil eden bazı bildirge ve sözleşmeler incelendiğinde insan haklarının evrenselliğinin ve ayırım gözetmeksizin uygulanmasının önemi vurgulanmıştır. Normatif anlamda ileri düzeyde çalışmalar yapılan insan hakları alanı, fiili uygulamalar ile de aynı düzeyde desteklenmelidir.

İnsan haklarının temel özellikleri herkes tarafından benimsenirse, ihlallerin azalabileceği düşünülmektedir. İnsan haklarının tanınması ve korunması konusunda BM ve Avrupa devletlerinin öncülüğünde çok sayıda hukuki düzenleme bulunsa da bunların günlük yaşamda ve her ülkede uygulanması konusunda eksiklikler görülmektedir.

İnsan haklarının evrensel olduğu görüşü bu alanda hazırlanan hukuki sözleşmelerin de ana hükümleri arasında yer almıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında insan hakkı ihlallerini azaltma yönünde çalışmalar yapılmıştır. İnsan haklarının ülke ayırımı yapılmaksızın evrendeki tüm insanlar için sağlanması, devletlerin temel görevi olarak kabul edilmiştir. Fakat güçlü devletlerin çıkarları söz konusu olduğunda AB'nin, ABD'nin ve bu ülkelerin söz sahibi olduğu BM Güvenlik Konseyi'nin verdiği kararlarda ihlalleri derinleştiren uygulamalar görülmüştür.

İnsan haklarının evrensel niteliğinin hukuki metinlerde işlenişinden ziyade günümüz uygulamalarında ne derece önemsendiği, üzerinde durulması gereken en önemli noktadır. Gerek ulusal gerek uluslararası ekonomik ve siyasi çıkarların

¹³⁰ Kapani, ss.64-65.

öncelikli olduğu gerçeği, seçilmiş bazı müdahale örnekleri üzerinden incelendiğinde konunun önemi daha net anlaşılmış olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

İNSAN HAKLARININ EVRENSEL NİTELİĞİNİN SORGULANMASI: ÇIKARLARIN ÖNCELİĞİ

2.1. EVRENSEL SÖYLEM BÖLGESEL ÇIKAR

Evrensel insan haklarının ihlal edilmesi, uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edilmesi, küresel çıkarlar ile doğrudan ilişkilendirilebilmektedir. Evrensellik vurgusu ile oluşturulan uluslararası sözleşmeler aracılığı ile insan hakları konusu devletlerin iç egemenliklerinin dışına çıkmaya başlamıştır. İnsan haklarını korumayı özel anlamda kendilerine görev edinmiş güçlü devletlerin, tek yanlı müdahalelerine meşruiyet kazandırmıştır. Halbuki bir devlet egemenlik hakkını kullanırken ister ulusal ister uluslararası alanda kendi çıkarlarından ziyade uluslararası hukukun temeli olan insan hakları ve insan onuruna saygı çerçevesinde hareket etmelidir¹³¹.

Çok sayıda devlet kendi anayasasının başlangıç kısmında EİHB'ye bağlılığını ifade etmiştir. Hatta İspanya Anayasası, Romanya Anayasası gibi daha birçok anayasada EİHB'ye bizzat yer verilmiştir. Bu durum EİHB'nin, devletler için uluslararası alanda bağlayıcı bir gelenek halini aldığını göstermiştir¹³². Hukuki alandaki gelişmeler bu kadar düzenli ilerlerken insan haklarının ihlal edilmesinin gerekçelerini sıralamak oldukça güçtür.

Her savaş sonrasında olduğu gibi II. Dünya Savaşı sonrasında da medeni dünya idealinde kırılmalar yaşanmıştır. Bu dönemden sonra San Francisco kentinde kabul edilen BM Anlaşması'nın başlangıç kısmında, hiçbir ayırım yapılmaksızın tüm insanların ve tüm ulusların haklarının iyileştirileceği ve korunacağı yönünde evrensel nitelikli ifadeler yer almıştır¹³³.

İkinci Dünya Savaşı'nı daha çabuk bitirmek amacıyla Hiroşima ve Nagazaki'ye atom bombası atma kararını veren, dönemin ABD Başkanı Harry S. Truman, San Francisco Konferansı'nda, *"Ne kadar güçlü olursak olalım her zaman*

¹³¹ Füsün Türkmen, **İnsan Haklarının Yeni Boyutu: İnsancıl Müdahale**, İstanbul, 2006, ss.27-29.

¹³² İbrahim Ö. Kabaoğlu, **Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, 4. Baskı, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1998, (Özgürlükler Hukuku), ss.117-118.

¹³³ "Birleşmiş Milletler Antlaşması", <https://ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>, (22.05.2017).

istediğimiz şekilde hareket etme hakkımız olmadığını kabul etmeliyiz”¹³⁴ demiştir. Bu sözü ile uluslararası ilişkilerde silahlı kuvvet kullanımını hukuki normlarla sınırlamayı hedefleyen yeni bir dünya düzeninin işaretini vermiştir.

BM, AB ülkeleri ve daha birçok kuruluş bağlı oldukları sözleşmelerde insan haklarının korunması konusundaki kararlılıklarını dile getirmişlerdir. Yaptıkları yasal düzenlemelerini her zaman insan hakları temeline dayandırmışlardır. Fakat belirtilen kuruluş ve ülkelerin insan haklarının korunması konusundaki tavırları ve bazen de ‘faaliyetsizlikleri’ sürekli eleştiri konusu olmuştur¹³⁵. Bölgesel çıkarlar söz konusu olduğunda evrensel değerlere zarar verici olaylar karşısındaki etkinsizliği, Batı’ya yönelik olumsuz eleştiriler yapılmasına sebep olmuştur.

Satıcı’ya göre, dünya savaşlarının ardından insan hakları alanında bilimsel açıdan gelişme gösterilmiş olsa da bu ilerlemeler birçok insanın yok edilmesinde de bir araç olarak kullanılmıştır¹³⁶. İnsan haklarının temel özelliklerinin çıkarlar uğruna görmezden gelindiğini savunan çok sayıda görüş vardır. Her ne kadar hukuksal araçlarla tanınıyor olsa da fiili uygulamalarda insan haklarının öznesi olan ‘herkes’, göz ardı edilebilmektedir.

Özdemir ve Aykut’a göre; “...içi boşaltılan insan hakları, muktedirler tarafından yeniden temellük edilebilir hale gelirler: “insani müdahale hakkı” insan haklarını kullanma kapasitesini kaybetmiş olanların elinden, bu hakkı onların yerine kullanmaya aday güçlerin eline geçer”¹³⁷. Bu yaklaşımda da yine insan haklarının özelliklerinin güçlüler tarafından istisnai hallerde ihlal edilebildiği belirtilmektedir. Bir insanın haklarının bir başkası tarafından kullanılması, birinci bölümde bahsedilen insan haklarının vazgeçilmezlik ve devredilmezlik özelliğine ters düşmektedir. Hatta dolaylı olarak insan haklarının bireysellik özelliğine de aykırı bir durum oluşturmaktadır. Çünkü bir insanın haklarını kendisi yerine bir başkası kullanır ise kişinin kendini gerçekleştirme imkanı da elinden alınmış olur.

¹³⁴ Michael Byers, **Soykırımdan Son Kırma Savaş Hukuku**, çev. Hasret Dikici Bilgin, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2007, s.12.

¹³⁵ M. İlker Haktanır, “İnsan Haklarının Korunması Avrupa İçin Gerçekten Önemli mi?”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yılı**, Cilt: 28, 2010, s.2.

¹³⁶ Murat Satıcı, “Hak ve Özgürlük Ütopyası Olarak “İnsan Hakları”: Felsefesi ve Eleştirisi”, **Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 2, Kış 2015, s.23.

¹³⁷ Ali Murat Özdemir ve Ebubekir Aykut, “Marksizm ve Hak Kavramı: Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi”, **İnsan Hakları Yılı**, Cilt:28, 2010, s.30.

Uzun'a göre, evrensel olarak kabul edilmesi gereken insanlar değil, somut olaylar olmalıdır. Böylece kişiye göre muamele etmek yerine genel doğruya ve kurala göre hareket etmek kolaylaşabilir¹³⁸. Bu sayede insana değil olaylara müdahale anlayışı ile sivillerin yaşama hakları korunabilir.

Barışı korumak için oluşturulan güçlerin yardım adı altında yöneldiği yerlerdeki faaliyetleri incelendiğinde samimi bir insan hakları savunuculuğu hissedilmemektedir. Bu durumun tarihteki en açık örneklerinden biri Bosna Hersek'te yapılan etnik arındırma olayıdır. Bu olaya dair görsel ve yazılı veriler, Müslümanların ve yer yer Hırvatların maruz kaldığı insanlık dışı davranışlar, televizyon kanallarında ve yüksek tirajlı gazetelerde çokça gösterilmiştir. Yalnızca Bosna Hersek'te meydana gelen çatışmalar, 1945 sonrasında Avrupa'da yaşayan rekor sayıdaki insanın mülteci olmasına sebep olmuştur. Mültecilerin sayısı arttıkça önceleri sınırlardan geçişlerine izin veren devletler de zamanla kısıtlamalar getirmeye başlamış (Almanya, İtalya, Macaristan, Avusturya gibi ülkeler) ve zulümden kaçan insanların tüm kaçış yolları kapanmıştır¹³⁹.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa topraklarında yaşanan en kanlı çatışma sayılan Bosna Savaşı, karmaşık bir niteliğe sahiptir. Üçüncü bölümde detaylı incelenecek olan Bosna Savaşı çarpıcı bir örnek olduğu için bu paradoksu göstermek amacıyla bu kısımda da çok kısa değerlendirilmiştir. En az 3 yıl süren çatışma ortamında ağır insan hakkı ihlalleri yaşanmıştır. Dayton Antlaşması imzalanıncaya kadar geçen süreç içinde homojen bölgeler yaratmak ve birçok kişinin topraklarını terk etmesini sağlamak amacı ile etnik arındırma suçu titiz bir şekilde işlenmiştir¹⁴⁰.

1992 yılının Ağustos ayının sonlarında 2 milyondan fazla insan nereye sığınabileceğini bilmeden ülkesini terk etmek zorunda kalmıştır. Yarım milyon insan Batı Avrupa ülkelerine sığınmak istemiştir. Mülteci kriziyle birlikte Bosna Hersek'e uluslararası müdahale yapılması yönünde baskılar artmaya başlamıştır. Batı Avrupa'da Avusturya ve Almanya diğer ülkelerin mülteci kabul sayısını artırmaları için çağrıda bulunurken; İsveç, İngiltere ve Fransa gibi ülkeler kabul sayısını

¹³⁸ Levent Uzun, "Eleştirel Bir Bakışla İnsan Hakları "Evrensel" Beyannamesi", **E-Journal of New World Sciences Academy**, Cilt:5, Sayı:3, 2010, s.467.

¹³⁹ Hüseyin Bağcı, "Bosna Hersek Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş", **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 27, 1992, ss.265-270.

¹⁴⁰ Yasin Şafak, **Bosna Savaşı ve Yugoslavya'nın Parçalanması**, Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.96.

artırmaktansa mültecileri yerlerinde sabit tutacak güvenli bölge fikrini seslendirmişlerdir. Ancak bu model Bosna Hersek'in konumu itibariyle pek mümkün görülmemiştir¹⁴¹. Srebrenitsa şehri güvenli bölge ilan edilip koruma altına alınmış olsa da Ratko Mladić'in askerlerinin bu topraklarda soykırım yapması engellenememiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler Barış Gücü (UNPROFOR) askerlerinin varlık gösterdiği topraklarda soykırımın gerçekleşmiş olması; güvenli bölge tabirini ve bu kararı çıkaran Güvenlik Konseyi'ni itibarsızlaştırmıştır¹⁴².

Kimilerine göre mülteci kabul sayısını artırmak; Müslümanlara yardım etmekten ziyade Sırların zulmünü şiddetlendirmeleri yönünde onlara cesaret verecekti. Mültecilere, onları kabul eden ülkelerin gösterilmesi, topraklarını terk etmeleri yönünde yapılan baskıyı artıracaktı. Bundan dolayı BM Yüksek Mülteciler Komisyonu, Bosna Hersek'teki saldırılardan kaçan ve çoğunluğu Müslüman olan 28 bin kişiyi kabul etmeyerek 12 Ağustos 1992'de geri göndermiştir. Çatışmalar 1993 yılının ortalarında tüm hızıyla sürmeye devam ederken Bosna Hersek'te açlık, sefalet ve ilaç sıkıntısı gibi zorluklar üst seviyelere ulaşmıştır¹⁴³.

O dönemde Balkanlarda savunulan görüş, daha fazla insanın ölmesini ve yerinden edilmesini önlemek amacıyla askeri müdahale yapılmasının zorunluluğu şeklindeydi. Fakat yapılması muhtemel müdahalenin niteliği konusunda anlaşılamayan BM Güvenlik Konseyi, askeri müdahaleye sıcak bakmamıştır. İngiltere, Hollanda, Fransa ve Kanada böyle bir müdahalenin gerçekleşmesi sonucunda Bosna Hersek'te bulunan yaklaşık 10 bine yakın barış gücü askerinin hayatının tehlikeye gireceğini belirtmişlerdir¹⁴⁴.

Şiddetli çatışmaların devam ettiği ve yapılan ateşkeslerin sürekli bozulduğu bir ülkede uzun soluklu bir barışa kimse inanmıyordu. Fakat BM tarafından yapılması gereken müdahalenin zorunluluğunu herkes kabul ediyordu. BM'ye yapılan müdahale çağrısı üzerine dönemin genel sekreteri Boutros Ghali, Fransa'nın teklifi ile BM barış gücü askerlerinin Bosna Hersek'e gönderilmesi konusunun kısa bir süre tartışılabilmesine kanaat getirmiştir. Fakat bunun yeterli olmayıp

¹⁴¹ Bağcı, ss.265-270.

¹⁴² Hazal Özvarış, "Prof. Tarhanlı Anlatıyor; Güvenli Bölge Ne Demek", **T24**, 12.08.2015, www.t24.com.tr/haber/prof-tarhanli-anlatiyor-guvenli-bolge-ne-demek,305923, (12.01.2018).

¹⁴³ Bağcı, ss.265-270.

¹⁴⁴ Mustafa Selver, **Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.140.

oluşturulacak güç için uluslararası kamuoyunun lojistik ve maddi bakımdan desteğinin gerekliliğine işaret etmiştir. Kalıcı barışın ancak anlaşmazlığa düşen tarafların sürekli bir ateşkesi onaylamaları ile mümkün olabileceğini beyan etmiştir. Dönemin BM Özel Temsilciliği görevini yürüten Marrack Gaulding ise, 6 Mayıs 1992 tarihinde çatışma taraflarının istikrarlı bir şekilde ateşkes sürdürebilecek siyasi iradelerinin varlığından şüphe duyduğunu belirtmiştir. Ülkenin birçok bölgesinde ateşkes ihlali olduğuna dikkat çekmiştir. Ulaştırılmak istenen insani yardımlar Sırp mevzilerinden açılan ateş yoluyla havadan ve karadan engellenmiştir. Bu durumda Saraybosna'daki BM güvenlik gücü personeli geri gönderilmiş ve sivil halk soykırıma terk edilmiştir¹⁴⁵.

BM Genel Sekreterliği, tarafların ateşkes onayını müdahale şartları arasında saymıştır. Fakat ateşkes onayının taraflara hangi yöntemlerle verildiği de büyük önem arz etmektedir. Örneğin, Irak önce işgal edilerek zayıflatılmış ve daha sonra ateşkes onayı vermek zorunda bırakılmıştır. Bosna Hersek'te ise soykırımın sonlandırılması için siyasal amaçların uyumu beklenmiştir. Böylece evrensel söylemle vurgulanan insanların yaşama hakkı siyasal çıkarların arkasına itilmiştir.

Güney Kore'ye asker gönderilmesi, Irak'a askeri hareket gerçekleştirilmesi, Somali'ye insani yardım gönderilmeye çalışılması gibi faaliyetler BM gücü ile her zaman ABD öncülüğünde gerçekleştirilmiştir. ABD, BM'nin kriz yönetimini sağlayan konsey üyesi olmasının yanı sıra süper gücün bölgesel çıkarları da her müdahalede belirleyici bir sebep olmuştur.

1995 yılında Sırların acımasız saldırıları, Saraybosna'da pazaryerinin bombalanması ile daha da şiddetlenmiştir. Bu olay uluslararası medyada açıkça gösterilmiştir. Olayda Amerikan vatandaşı sivillerin de ölüm haberi üzerine, Clinton Hükümeti, başta Amerikan çıkarlarıyla ilişkili bulmadığı Bosna operasyonunu, Orta Avrupa'ya istikrar getirme amacıyla çıkarları arasına almıştır. ABD'nin askeri müdahaleye sıcak bakmaya başlaması kendi ulusal çıkarları doğrultusunda olmuştur¹⁴⁶.

Uluslararası Af Örgütü, Bosna Hersek'te yaşanan olayların ardından çok fazla süre geçmesine rağmen faillerin gereken cezayı almadıklarını belirtmiştir. Bununla

¹⁴⁵ Bağcı, s.259.

¹⁴⁶ Merve İrem Yapıcı, "Bosna Hersek'te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 2, Sayı: 8, 2007, s.19.

birlikte faillerin istismara uğrayan kurbanları ile aynı toplumda yaşamaya devam etmesinin yarattığı fiziksel, ruhsal ve sosyal çöküntüye vurgu yapılmıştır. Can korkusu ve toplumsal damgalanma endişesi yüzünden birçoğunun mahkemeye gidemedikleri ve ruhsal sağlık hizmetlerinden yeterince faydalanamadıkları açıklanmıştır. Soykırım sürecini yaşayan insanların iş bulma konusunda zorlandıkları ve kendilerini toplumdan soyutlayıp, yoksul, huzursuz bir yaşama doğru sürüklendikleri Uluslararası Af Örgütü raporlarında açıklanmıştır¹⁴⁷.

2.1.1. Kültürel Rölativizm Görüşü

İnsan hakları kavramının evrensellik özelliğinin vurgulanması takdir edilecek gibi görünse de Badio gibi düşünürler tarafından eleştirilmiştir. İnsan hakları, doğal hukuk anlayışına göre insan doğası ile varolmuş haklardır. Bu yüzden üst otorilerce evrensel anlamda sağlanma ve ispat edilme ihtiyacına indirgenemez niteliğe sahiptir. Badio'ya göre, evrensel hak fikirleri 'Batılı' merkez söylemi aracılığı ile geliştirilmiştir. İnsan hakları kavramının günümüzde moda tabiri haline gelmesi de onu güncelleştiren güçlerin belli çıkarları olduğu gerçeğini somut örneklerle yansıtmaktadır. Bu kavram öne sürülerek yapılan hiçbir müdahalede hayat kurtarma operasyonlarının başarılı olmadığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır¹⁴⁸.

Baudrillard ise bu konudaki görüşünü, *"İnsan haklarının dünya çapında güncellik kazanması da günümüzde oluyor. Bu günlerde kullanılabilecek tek ideoloji bu. İdeolojinin sıfır noktası, tüm tarihin indirimli satışı adeta"*¹⁴⁹ şeklinde ifade etmiştir. Ayrıca Baudrillard kavramın hızlı bir şekilde temel ideoloji halini almasını da *"budalalığın önlenemeyen tırmanışı"*¹⁵⁰ yorumu ile eleştirmiştir.

Eleştirel görüşlere bakıldığında, evrensel insan hakları kavramının güçlülerin çıkar aracı olma ihtimalinden duyulan endişe anlaşılmaktadır¹⁵¹. Kuçuradi'ye göre,

¹⁴⁷ Sibel Gögen, "Bir Savaş Silahı Olarak Kadına Yönelik Cinsel Şiddetin Sağlık Üzerine Etkileri: Bosna Savaşı Örneği", **TAF Preventive Medicine Bulletin**, Cilt: 10, Sayı: 1, 2011, s.123.

¹⁴⁸ Alain Badiou, **Etik**, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2006, s.30.

¹⁴⁹ Jean Baudrillard, **Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s.85.

¹⁵⁰ Baudrillard, s.85.

¹⁵¹ Nurten Kiriş Yılmaz, "Alain Badio'nun İnsan Hakları Eleştirisi", **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: 18, Haziran 2014, ss.4-5.

Batılı devletler kendi fikirlerini ve kurallarını serbestçe yayabilmek için insan hakları retoriğine sığınmaktadır¹⁵².

Kültürel rölativizm, evrensel insan hakları idealine felsefi itiraz olarak doğmuştur. Kültürel rölativistlerin en büyük ahlaki endişesi, ırkçılığa özellikle de ‘sahte bilimsel’e karşı çıkmak olmuştur. Bu karşı çıkışı tetikleyen de 19. ve 20. yüzyılda yükselen ırkçılık ve Avrupa kültürünün ve değerlerinin üstün tutulma eğilimlerini gösteren uygulamalar olmuştur¹⁵³. Kültürel rölativizme karşı olarak insan haklarının evrenselliğinin hiçbir şekilde bireylerin veya farklı kültürlerin çeşitliliğini tehdit etmediği savunulmuştur. Kültürel çeşitlilik, herkesin eşit olduğu ve eşit saygıyı hak ettiği bir dünyayı gerektirmektedir¹⁵⁴.

İnsan haklarının çıkış noktalarından birini oluşturan ‘insan onuru’ kavramı, birbirinden tamamen farklı kültürlerde varlık göstermektedir. Bununla birlikte 17. ve 18. yüzyıllarda Batılı ülkelerin öncülüğünde gerçekleşen insan hakları kavramı, Batı’nın geleceğini belirleyen dinamiklerden biri olarak yükselmiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde kültürel rölativistler, insan hakları ilkelerinin Batı’ya uygun şekilde icat edildiğini ve hiçbir ilkenin evrensel nitelik taşımadığını iddia ederler. Farklı kültürlerde varlık gösteren grupların değer yargıları, kültürel özellikleri, istek ve tercihleri çeşitlilik göstermektedir. Bu yüzden Batı’nın yarattığı ilkelerin mutlak doğru olarak kabul edilmesinin mümkün olmadığını savunurlar. Dünya üzerinde varlık gösteren tüm kültürler ahlak felsefesi açısından eşitlik arzedirler¹⁵⁵.

Bu eşitlik dolaylı şekillerde bozulma eğilimine girer. Çünkü rölativistlere göre, Batılı olmayan toplumlar Batılı güçlerin dayattığı ve evrensellik atfettiği insan hakları ilkelerine göre uyarlanmaya zorlanırsa, bir anlamda Batı’nın üstünlüğünü kabul etmiş sayılırlar.

Uluslararası insan hakları kurumları genel olarak Batı sistemi tarafından oluşturulmuştur. Batı’daki enstitü ve kurumlar, oluşturdukları normlar bakımından

¹⁵² Ioanna Kuçuradi, “Felsefe İnsan Hakları ve Barış”, **İnsan Hakları ve Güvenlik**, Türkiye Barolar Birliği Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, (Barış), s.267.

¹⁵³ Sam McFarland, “Human Rights 101: A Brief College-Level Overview”, **AAAS Science and Human Rights Coalition**, https://www.aaas.org/sites/default/files/content_files/AAAS%20Coalition%20Human%20Rights%20101_0.pdf, (24.04.2018), s.3.

¹⁵⁴ Council of Europe, “What Are Human Rights?” <https://www.coe.int/en/web/compass/what-are-human-rights->, (24.04.2018).

¹⁵⁵ Erdoğan, İnsan Hakları, s.59.

gelişmekte olan ülkelerin demokrasiye ve insan haklarına yaklaşımlarını takip etmek ve incelemek adına raporlar ve projeler oluşturmaktadır¹⁵⁶.

İnsan haklarının korunması ve geliştirilmesi küresel barışın temeli olarak görülmektedir. Fakat egemenlik ve nüfuz alanını genişletmek isteyen güçlü devletler, insan hakları ihlali iddiasını işgal aracı olarak kullanabilmektedir. Bu durumun sonucu olarak, insan haklarına karşı mesafeli yaklaşma ve onu, Batı icadı bir işgal aracı olarak görme tavrı geliştirmişlerdir¹⁵⁷. Böyle bir durum insan haklarının ahlaki evrenselliğine gölge düşürmektedir. İnsan onurunun ve yaşama hakkının herkes için varlığı anlayışı, fiiliyattaki çifte standart uygulamaları ile zedelenmektedir.

2.1.2. İnsan Haklarının Evrensel Niteliği İle Küresel Çıkarlar Arasındaki İroni

20. yüzyılın sonlarına doğru dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler sonucunda devletlerin egemenlik haklarının sınırları daraltılmaya çalışılmıştır. Ulusüstü örgütlerin yetkili oldukları alanlar genişletilip etkileri artırılınca ulus devletlerin eski güçleri azalma eğilimine girmiştir. Çok kültürlülük ve azınlık hakları gibi konular uluslararası alanda yoğun şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Tüm bunların sonucunda da devletlerin egemenlik hakları ve insan haklarının evrensel kabul edilişi arasında bir çelişki doğmaya başlamıştır¹⁵⁸.

1990'lı yıllardan itibaren insan haklarının evrenselliği konusu ulusal sınırları aşip uluslararası alanı ilgilendiren bir konu olmaya başlamıştır. Vicdani ve ahlaki bir anlam ifade etmenin yanında siyasal anlamı da içinde barındırmaya başlamıştır. İnsan haklarının evrenselliği konusu günlük siyasette siyasal çıkarlara ulaşmak için kullanılan bir araç durumuna gelmiştir¹⁵⁹.

Azınlıklara ilişkin yaklaşım, BM'nin kuruluşundan sonra değişim göstermeye başlamıştır. Azınlık sorunu, evrensel bir sorun olarak kabul edilmiştir. Böylece

¹⁵⁶ Alpkaya, Avrupa'da İnsan Hakları, s.206.

¹⁵⁷ Erdoğan, İnsan Hakları, s.299.

¹⁵⁸ Yüksel İnan ve Birsen Erdoğan, "Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunu", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 21-22, 1999-2000, s.18.

¹⁵⁹ Şeref Ünal, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, **Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Divan Kararları Işığında Sözleşme Hükümlerinin Açıklanması ve Yorumu**, TBMM Basımevi, 1995, (Divan Kararları), ss.74-75.

azınlıkların haklarının savunulması bölgesel ve yerel olarak sınırlandırılmamıştır. Devletlerin iç sorunu olmaktan çıkıp uluslararası bir nitelik kazanmıştır¹⁶⁰. İnsan haklarının evrensel olduğu vurgusu ile ulus devletlerin iç işlerine müdahaleler kolaylaşmıştır. Devletlere ait özel alanlar, uluslararası barış ve güvenlik gerekçesi ile çıkarlar doğrultusunda ihlal edilmeye başlanmıştır.

Küreselleşme, özü itibarıyla birbirinden tamamen farklı aktörlerin bir araya geldiği ve bu yüzden bazı tutarsızlıkların doğduğu karmaşık bir süreci ifade etmektedir¹⁶¹. Bu tanımdan hareketle kolektif güvenlik, küresel birlik, ortak çıkar gibi konuların birbirine zıt aktörler arasında var olamayacağı düşünülebilir. Küresel güçlerin sınırsız çıkarlarına hizmet etmek için tasarlanmıştır. Uluslararası politikadaki yumuşak güç unsurları kullanılarak geliştirilen bir kavram olarak kabul edilmektedir. Bütünleşme ve parçalanma, bölgesellik ve evrensellik gibi kavramları eş anlı olarak içinde barındıran küreselleşme kavramının, tutarlı bir ortak güvenlik anlayışı sergileyebilme imkanı pek mümkün görülmemektedir.

Küreselleşme, 1990'lı yıllarla birlikte ekonominin yanı sıra siyaset literatüründe de yoğun bir şekilde konuşulmaya başlanmıştır. Devletleri, birlikte hareket etmeye teşvik eden kolektif güvenlik sistemi oluşturmaya yöneltmiştir. Bununla birlikte ulus devletlerin sınırları, küreselleşmeden türeyen kavramlarla sorgulanmaya başlanmıştır. Ulusüstü güçlerin arttığı ve AB, NATO gibi kurumların da küreselleşen dünyaya göre yeniden düzenlenmesinin gerekliliği vurgulanmaya başlanmıştır. Küresel güvenlik ve küresel tehdit anlayışlarında büyük dönüşümler yaşanmaya başlamıştır. Ulus devletin güvenliği dünya toplumunun güvenliğine doğru evrilmiştir¹⁶².

Günümüzde insan hakları ihlalleri devletlerin ulusal sorunu olmaktan çıkmıştır. Hukuki sözleşmelere katılan devletlere yükümlülükler verilerek ulus devletlerin iç sorunları, uluslararası toplumu ilgilendiren sorunlar şekline dönüştürülmüştür. Dünya milletleri, ağır insan hakkı ihlallerine müdahale konusunda, hukuki bağlayıcılığın yanı sıra ahlaki ve siyasi açıdan da kendini bağımlı

¹⁶⁰ Alpkaya, Azınlıklara İlişkin, s.148.

¹⁶¹ Anthony Giddens, **Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Şekillendiriyor?** çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.25.

¹⁶² Nihat Ergül, "Yeni Güvenlik Anlayışı Kapsamında BM'nin Rolü ve Uygulamaları", **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri**, Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2012, ss.170-172.

hissetmeye başlamıştır. Bu tepkiler insan haklarının korunması ve gelişmesi alanında ilerleme sağlamıştır. Fakat işkence ve kötü muamelelerin önüne geçmekte tam anlamıyla yeterli olamamıştır. İnsan haklarının ihlal edildiği ülkelere müdahale edebilmek için iç egemenlik ve iç işlerine karışmama ilkeleri de esnetilmeye başlamıştır¹⁶³.

Devletlerin iç işlerine müdahale etmeme kuralı, BM Antlaşması'nın ilkeleri arasında sayılmıştır. Fakat BM yetkili organlarına ulaştırılan hiçbir konu söz konusu devletin iç egemenlik yetkisi kapsamında olduğu söylenerek geri gönderilmemiştir. Bunun en temel gerekçesi olarak da müdahale edilecek konuların uluslararası niteliğe sahip olduğunun kabul edilmesi gösterilmiştir¹⁶⁴.

Küreselleşme süreci, ekonomi alanında başlayıp zamanla kültürel ve siyasi alanlara da yayılmıştır. Hukukun üstünlüğü kavramının küresel topluma uygulanma çabası ile birlikte hukuk alanı da etkilenmiştir. Uluslararası hukuk sözleşmeleri, hukuk alanının küreselleşme sürecine dahil olmasında önemli bir etken olmuştur. Ulusal hukukun üstünde yer alan ortak hukuk da denilen bu kavram ile birlikte BM örgütünün faaliyetleri de kendini göstermeye başlamıştır. İnsancıl hukuk çerçevesinde ulus devletlerin iç işlerine müdahalede bulunma uygulamaları, bunun en açık göstergesidir. Hiçbir devletin insani yardımı geri çevirme yetkisinin bulunmadığı kuralı düşünüldüğünde, ulus devletlerin iç egemenliklerinin eskisi gibi mutlak bir nitelik taşımadığı görülmektedir¹⁶⁵.

İnsan hakları konusunun egemenlik ve küreselleşme ile ilişkilendiren yönü, yeni dünya düzeninin devletlerin iç işlerine müdahale etmeme ilkesi ile çelişmesi durumudur. Bu alan, insan hakları ve temel özgürlüklerin hiçbir ayrıma tabi tutulmadan herkes için korunup geliştirilmesi fikri ile evrenselleştirilmiştir. Böylece insan haklarının uluslararası hukukta temsil edilme ihtiyacı doğmuştur. Bu gelişmelerle devletlerin klasik ve mutlak egemenlik anlayışı esnetilip devlet otoritesi üzerindeki aktörlerin bağlayıcılığı güçlendirilmiştir¹⁶⁶.

¹⁶³ Kapani, (Uluslararası Boyutları), ss.94-95.

¹⁶⁴ Mehmet Dalar, "Egemenlik ve Uluslararası Hukuk Çelişkisi: Milli Yetki Kavramı Açısından Bir Analiz", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 27, 2009, (Uluslararası Hukuk Çelişkisi), s.345.

¹⁶⁵ Orhan Veli Alıcı, "Küreselleşmenin Ulus-Devletlerin Düzenleme Gücü Üzerindeki Etkileri", **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 3, 2010, ss.325-326.

¹⁶⁶ Sami Kiraz, "Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü", **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2012, s.98.

Kendi hak ve özgürlüklerini koruyabilmenin yolu başkalarının hak ve özgürlüklerini gözetme etiğinden geçmektedir. Bu açıdan bakıldığında insan hakları kavramının var olmasının ön koşullarından biri onları koruma eylemidir. Günümüzde bunu sağlamanın en etkin yolu işgaller sonucunda başka insanların haklarına zarar vermemektir¹⁶⁷.

2.2. YERYÜZÜNÜN EN BARIŞÇIL “SİLAHI”

Ahlak, tanım olarak bireyseldir. Birey ahlakını yakından ilgilendiren temel konulardan biri de insan haklarına saygı duymak ve bu konuda bilinçli olmaktır. Hatta denilebilir ki; tarih boyunca bireyi bir yana bırakıp toplum ahlakını koruma yolundaki girişimlerin tümü, insanlık tarihine insan hakları ihlallerinin en önemli örnekleri olarak geçmiştir¹⁶⁸.

İnsan hakları ihlallerine karşı çeşitli şekillerde tepki gösterme yöntemleri görülmektedir. Bu ihlalleri ortadan kaldırmak amacıyla atılan adımların meşruiyeti çoğu kez ‘insani müdahale’ gibi yeni bir hukuksal kavrama dayandırılmaktadır.

İnsanlık tarihi boyunca hak ve özgürlükler, uzun mücadeleler, savaşlar ve karşılıklı etkileşimler sonucunda kazanılmıştır. II. Dünya Savaşı’ndan sonra yaşanan gelişmeler insan haklarının sadece devletlerin iç meselesi olmadığı; uluslararası toplumu ilgilendiren bir konu olduğu bilinci doğmuştur. Bu bilinç ile oluşturulan uluslararası hukuki belgeler; klasik özgürlükleri, sosyal hakları ve ‘yeni haklar’ı aynı zaman diliminde toplu olarak ilan etmeye başlamıştır. Savaş sonrası dönemde yaşanan birikimler sonucunda insan hakları, ‘uluslararasılaşma çağı’na girmiştir. Üçüncü Dünya Devletleri’nin baskısı ile ‘dayanışma’ adı verilen haklar demeti ortaya çıkmıştır. Öncelikle Dayanışma Haklarına İlişkin Uluslararası Üçüncü Pakt Ön Tasarısı 1982’de hazırlanmıştır. Bu belgede konularını evrensel değerlerin oluşturduğu ve dayanışmayı öngören dört yeni hak geniş bir şekilde işlenmiştir:

- Çevre hakkı,
- Barış hakkı,

¹⁶⁷ Johnathan Mann, “Health and Human Rights”, *American Journal of Public Health*, Cilt: 96, Sayı: 11, November 2006, s.1941.

¹⁶⁸ Türkiye Bilimler Akademisi, *İnsan Haklarının Gelişimi, Bilimsel Toplantı Serileri: 9*, TÜBİTAK Matbaası, Ankara, 1998, s.3.

- Ortak değerlere ve malvarlığına saygı hakkı,
- Gelişme hakkı¹⁶⁹.

Bu yeni hakların ilk söylemlerine BM Genel Şartı 1966 Paktlarında rastlanmıştır. İlgili sözleşmenin 12. maddesinde sağlık standardı hakkından bahsedilmiştir. Burada çevre sağlığının korunmasının insan geleceği için önemi vurgulanmıştır. Yeni haklar kapsamında sayılan barışın korunması için yapılan faaliyetlerin ilerletilmesi konusuna, 13. madde de belirtilen eğitim hakkı kısmında yer verilmiştir. Herkesin bilimsel, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan gelişme hakkının sağlanması ve korunması konusuna, sözleşmenin birçok maddesinde yer verilmiştir¹⁷⁰.

1968 yılındaki Tahran İnsan Hakları Uluslararası Konferansı'ndan sonra yayınlanan Tahran Bildirisi ile yeni kuşak hakların yanı sıra insanlar arasında ayrım gözetmeme ilkesine de yer verilmiştir. Bu durumda insan haklarının kapsayıcı niteliği güçlendirilmiştir. Tahran Bildirisi ile kadınlara karşı ayrımcılık yapılmaması konusuna özel olarak değinilmiştir. Kadınları daha aşağı statüde gören ayrımcı uygulamaların hem BM Antlaşması'na hem de EİHB'ye aykırı olduğu vurgulanmıştır¹⁷¹.

Barış hakkını kişi haklarından biri olarak tanıyan ilk organ BM İnsan Hakları Komisyonu'dur. Dolayısıyla barış hakkı kavramı, hukuksal ve siyasal temellerini BM Şartı'ndan almaktadır. İyi niyetle kurulmuş komşuluk ilişkileri çerçevesinde gelecek kuşakları geçmişteki gibi büyük savaş felaketlerinden korumayı amaçlamaktadır. Ayrıca barış hakkı; dünya barışı ve güvenliğinin korunması, uluslararası ilişkilerde kuvvet kullanma tehdidinde başvurma ve kuvvet kullanma yasağı gibi belirleyici ilkeler ile de desteklenmektedir¹⁷².

Yapılan bu tanımlamalardan sonra hukuki kavram niteliği kazanan barış hakkı yalnızca savaşmama halini kastetmemektedir. Savaşmama durumunun yanı sıra insanlara savaş öncesi temel hak ve özgürlüklerinin sağlandığı ortamı

¹⁶⁹ Halil Kalabalık, **İnsan Hakları Hukuku**, Ankara, 2009, s.67.

¹⁷⁰ BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi, BM Genel Kurulu tarafından 16 Aralık 1966 tarihinde 2200A(XXI) sayılı Kararı ile kabul edilen ve 30 Ocak 1976 yılında yürürlüğe girmiştir. www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, (20.03.2018).

¹⁷¹ Gökçen Alpkaya, "Uluslararası Hukukta Kadının Durumuna İlişkin Bazı Veriler", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1, 1992, (Kadının Durumuna İlişkin) s.14.

¹⁷² İbrahim Ö. Kabaoğlu, **İnsan Haklarının Gelişmecî Özelliği ve Anayasa Yargısı**, Cilt: 9, 1992, (Anayasa Yargısı), ss.126-127.

oluşturmak da barış hakkının gereklerindendir. Bununla birlikte insan hakları ihlalleri, silah ticareti, açlık ve sefalet sonucunda kaybedilen yaşama hakkı da barış hakkının konusunu oluşturmaktadır¹⁷³.

1978 yılındaki BM Cenevre Toplantısı'nda yapılan tanımdan da çıkarılacağı üzere ulusal ve uluslararası alanda barışın var olma koşulları, işbirliğine ve birlik bilincine dayanmaktadır. Barış halinin sadece silahlı çatışmaların olmaması şeklinde basite indirgenemeyen bir özelliğe sahip olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca barış ortamı, temel insani değerlere saygı ve tüm insanlara üst düzey bir refah sağlama amacından bağımsız olarak düşünülemez¹⁷⁴.

Barış hakkından sonra insan hakları ile ilişkilendirilebilecek başka bir kavram insani müdahale kavramıdır. Bu kavram farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Genel tanıma göre, temel hak ve özgürlüklerin, kişilerin mensup olduğu devletler tarafından ve başka devletler tarafından toplu bir şekilde ya da zalimce çiğnenmesi durumunu ortadan kaldırma maksadıyla yapılan müdahaledir¹⁷⁵. Başka bir tanımına göre, kapsamlı ve büyük çapta yapılan insan hakkı ihlallerini gidermek için başka devletler tarafından ihlalcı devlete karşı güç kullanımı olarak ifade edilmektedir¹⁷⁶.

Uluslararası hukuk çerçevesinde incelenecek olursa insani müdahale şekli ve yöntemi arasında çelişkiler gözlemlenmektedir. BM Antlaşması'nda belirtildiği gibi bir devletin ulusal yetkisi içindeki işlere BM tarafından karışılmasına ve üyeleri de bu türden işleri çözüme bağlamak konusunda zorlanmasına BM'nin hiçbir hükmü özü itibarıyla izin vermemektedir. BM Antlaşması'nın 2. maddesinde devletlerin siyasal egemenlikleri ve toprak bütünlüklerine karşı BM'nin amaçlarıyla çelişecek şekilde kuvvet kullanımı ve kuvvet kullanma tehdidi yasaklanmıştır. Uluslararası sorunların adalet temelli barışçıl yollarla çözülmesi gerektiği belirtilmiştir¹⁷⁷.

BM Antlaşması'nın getirdiği yasaklamalar, kuvvet kullanan tarafın niyetini ve amacını dikkate almaksızın bağlayıcı bir niteliğe sahiptir. Barışın bozulması ya da

¹⁷³ İbrahim Ö. Kabaoğlu, "Dayanışma Hakları'nın Hukuksal Değeri: Soyut Talepler mi, İnsan Hakları?", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt:13/1, 1991, (Dayanışma Hakları), s.40.

¹⁷⁴ Kabaoğlu, Dayanışma Hakları, s.40.

¹⁷⁵ George Weigel, "Notes Towards The Redefinition Of America's Purpose", **American Purpose**, Cilt: 6, 1992, ss.41-48.

¹⁷⁶ Funda Keskin, **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1998, (Uluslararası Hukukta), s.125.

¹⁷⁷ "Birleşmiş Milletler Antlaşması", <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>, (10.04.2017).

barışın tehdit edilmesi durumlarını saptama görevi ile barışın yeniden kurulması ya da korunması konusunda tavsiyelerde bulunma görevi, BM Antlaşması'nın 39. maddesi kapsamında Güvenlik Konseyi'ne verilmiştir. Silahlı kuvvet kullanımını içermeyen (ekonomik ve diplomatik ilişkilerin kesilmesi, posta, telefon, telgraf gibi haberleşme araçlarının ve hava, demiryolu, deniz gibi ulaştırma imkanlarının tümüyle ya da kısmen kesilmesi) barış adına alınan önlemlerin sonuçsuz kalması durumunda, BM Güvenlik Konseyi'nin abluka ve kara, hava, deniz kuvvetlerini kullanarak askeri hareket yapma yetkisi, 42. madde hükmü ile kabul edilmiştir. Antlaşmada bu yetkiye ancak uluslararası barış ve güvenliğin yeniden tesis edilmesi ve barışın bozulması, tehdit edilmesi ve ihlallerin ortadan kaldırılması için başvurulabileceği yönünde sınırlamalar getirilmiştir¹⁷⁸.

BM bu onayı verirken silahlı çatışmalar hukukuna ve 1949 Cenevre Sözleşmesi hükümlerine uyduğunu ilan etmiştir. Çünkü BM Antlaşması'nda bu tür durumlarda oluşturulacak güçler, adı geçen sözleşmelerdeki kadar ayrıntılı şekilde düzenlenmemiştir. BM, Kore Savaşı'nda kendini eski savaş hukuku dilinde geçen 'savaşan' kavramı ile nitelendirmemiştir. Fakat BM'nin;

- Diğer devletlere karşı üstün ve ayrıcalıklı konumda olması,
- Kuvvet kullanma yetkisini kendi elinde tutması,
- Nükleer silahları bile diğer devletlere karşı yasaklanmış olsa da dilerse kendisinin kullanabileceği durumu,

BM'nin silahlı çatışmalar hukukunda savaşan olarak kabul edilmesinin uygun olduğu görüşünü yaygınlaştırmıştır¹⁷⁹.

Kuvvet kullanma meşruiyeti, 1945 yılı öncesinde milletlerarası hukuk alanında hak niteliğine sahipti. Birçok konuda milat olan İkinci Dünya Savaşı sonrasında kuvvet kullanma meşruiyeti de yasaklar arasında sayılmıştır. Bu hakkın yalnızca BM Güvenlik Konseyi'ne tanınması kabul edilmiştir. Daha önce devletlerin özel nüfuz alanları ön planda iken ulusal hukuktan çok daha etkin konuma yükselen uluslararası hukukun belirleyiciliğine doğru geçiş yaşanmıştır¹⁸⁰.

¹⁷⁸ Hasan Duran, "Yeni Bir Müdahale Şekli 'İnsani Müdahale'", **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2001, s.3.

¹⁷⁹ Funda Keskin, "Silahlı Çatışmalar Hukukunun BM Kuvvetlerine Uygulanması", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 1-4, 1998, (BM Kuvvetlerine), s.452.

¹⁸⁰ M. Yasin Aslan, "Savaş Hukukunun Temel Prensipleri", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 79, 2008, s.242.

BM niteliği bakımından bir devlet statüsünde olmadığı için silahlı çatışmalar hukuku, BM'ye karşı her yönüyle uygulanamamaktadır. Savaş hukukunun yalnızca savaşılan 'devletlere' mi yoksa nitelik ve statülerine bakılmaksızın savaşılan 'taraf'lara' mı uygulanması konusunda daha net ifadelere gereksinim duyulmaktadır. Bu durumda kendini barış gücü statüsünde tanımlayıp daha büyük savaşlar ortaya koyan koalisyon güçlerinin de kararlarını gözden geçirmeleri sağlanabilir. BM tek bir devlet olmasa da 'savaşılan taraf' olmasının yüklediği sorumluluk bilinci, insan hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmemesi konusunda pozitif etki yaratabilir¹⁸¹.

BM Antlaşması ile bazı sınırlamalar getirilmiş olsa da maddelerinin insani müdahaleye izin verecek şekilde yorumlanıp hakkın kötüye kullanılması ihtimali her zaman mevcuttur ve geçmişte de gerçekleşmiştir. Örneğin, Kuzey Irak'a karşı ABD liderliğinde yapılmış olan Huzur Operasyonu, Irak'ın iç işlerine açık bir müdahaledir. BM Antlaşması hükümleri ile çelişki oluşturmaktadır. Fakat Irak hükümetinin halkına karşı kitlesel çapta hak ihlali gerçekleştirmiş olmasının da etkisi ile uluslararası alanda bu müdahaleye ses getirici şekilde karşı çıkılmamıştır.

Tarihin belli dönemlerinde demokratik seçimlerin ve halkın iradesinin şiddet kullanılarak göz ardı edildiğine dair pek çok örnek mevcuttur. Bunun yanı sıra demokrasiyi yeniden canlandırmak için yapılan müdahalelerden sonra bölge halkı için hiçbir kalkınma hamlesi yapılmamış olan birçok işgal örneği vardır. Ülkelere huzur getirme ve dünya güvenliğini tehditlerden koruma gibi gerekçelerle yapılan müdahalelerin, yalnızca müdahaleci devletin milli çıkarlarını yansıtmaması riskiyle karşı karşıya kalınabilir. Bu risk de Irak örneğinde kendini açık şekilde göstermiştir.

Kitle imha silahlarının (nükleer ve biyolojik silahlar) varlığı bahane edilerek Irak'a müdahale edilmiştir. Sonrasında Saddam'ın ifadesinde de söylediği gibi, bu silahları çok uzun süre önce imha ettirdiği gerçeği gün yüzüne çıkmıştır. Saddam'ın sorgusunu yapan Merkezi İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency-CIA) Uzmanı Nixon¹⁸², a slında var olmayan silahlar ve yapılan işgal hakkındaki fikri sorulduğunda verdiği yanıt: *"Korkunç bir hataydı, O dönem, orada bir şeyler*

¹⁸¹ Keskin, BM Kuvvetlerine, s.452.

¹⁸² Yüksek lisans tezinde Saddam Hüseyin'i konu almış ve yakın tarihte "Debriefing The President: The Interrogation of Saddam Hussein" (Başkanı Bilgilendirme: Saddam Hüseyin'in Sorgulanması) adlı kitabıyla dikkatleri üzerine çekmeyi başarmıştır. 1998'de CIA'ya analist unvanıyla dahil olan lider uzmanı Nixon, Saddam Hüseyin'i sorgularken ortaya çıkan ifadelere kitabında açıkça yer vermiştir.

*olduğuna dair elimizde yeterince kanıt olduğuna inanıyorduk. Ve açıkçası bu konuda Saddam kendisine büyük düşmanlık etti. Çünkü silahları sorduğumuzda ya bende şüphe uyandıracak cevaplar verdi ya da hiç konuşmadı”*¹⁸³. şeklinde olmuştur. Bu durum küresel bir gücün temeli olmayan bir öngörü ile başka devlet topraklarını işgal etmesinin kolaylığını dünya kamuoyuna göstermiştir.

İnsani müdahaleye dayandırılarak 11 Nisan 1991’de ABD öncülüğünde yapılan Huzur Operasyonu, Irak tarafından verilen onay ile gerçekleştirilmiştir. Fakat bu onay, Irak tarafından zoraki olarak yalnızca şekli anlamda verilmiş bir onaydı. Çünkü Irak o dönemde İkinci Körfez Savaşı’ndaki Çöl Fırtınası Operasyonu sonucunda koalisyon gücünü oluşturan devletlerden aldığı büyük darbe ve askeri müdahalelerle çöküntüye uğramıştı. Irak hükümeti, müdahale iznini vermeden çok zaman önce Kuzey Irak adına insani müdahaleye onay vermeme iradesini resmi ifadelerle ilan etmişti¹⁸⁴.

ABD’nin müdahale esnasında BM Antlaşması’nın kuvvet kullanma yasağı hükmüyle çelişen işkence ve kötü muameleleri içinde barındıran eylemlerde bulunduğu iddia edilmiştir¹⁸⁵. 1980 ve 2000 yılları arasındaki dönemde, petrolün fiyatını devamlı düşüren körfez ülkeleri Irak’ın zarara uğramasına sebep olmuştur. Irak’a ait olduğu kabul edilen Rumeyla bölgesindeki petrolden Kuveyt yararlanmaya başlamıştır. Irak’ın tarihsel açıdan Kuveyt’te hak sahibi olduğunu sıkça dile getiren Saddam, İran-Irak Savaşı’nda Kuveyt’ten gelen para yardımının silinmesini istemiştir. Tüm bu sebeplerden sonra Saddam Hüseyin, Kuveyt’i işgal etmiş ve bir hafta sonra ilhakını duyurmuştur. Birinci Körfez Savaşı’na giden yolu açmıştır¹⁸⁶. Irak’ın Kuveyt’i istila etmesi üzerine ABD’nin Ortadoğu topraklarındaki çıkarları sarsıntıya uğramış ve planlamış olduğu politikalar boşluğa düşmüştür. Önceden ABD hakimiyetinde bulunan Kuveyt’teki petrol rezervleri şehirle birlikte artık Irak’ın eline geçmiştir. Bu kazanımla birlikte dünya petrol rezervinin %20’sine sahip olması öngörülen Irak, ABD’nin çıkar politikalarına ters ve kabul edilemez nitelikte

¹⁸³ Nalan Koçak, “Saddam’ı Sorgulayan CIA Ajanı John Nixon: Obama’nın Suriye Politikası Utanç Verici”, **Gazete Habertürk**, 11.01.2017, www.haberturk.com/dunya/haber/1346997-saddami-sorgulayan-cia-ajani-john-nixon-obamanin-suriye-politikasi-utanc-verici, (17.05.2017).

¹⁸⁴ Kadriye Bodur, “Irak’ın İşgali ve Uluslararası Hukuk”, **Üniversite ve Toplum Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2004, s.2.

¹⁸⁵ Şerif Bsyuni, “Amerika Savaşı Irak’ta, Kuvvet Kullanma Meşruiyeti”, **Uluslararası Siyasi Dergisi**, Sayı: 151, 2003, s.127.

¹⁸⁶ Çağdaş Duman, “I. Körfez Savaşı”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)**, 07.04.2017, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi, (25.06.2017).

görülmüştür. Bu yüzden ABD tarafından Irak'a gecikmeksizin müdahale edilmiştir¹⁸⁷. Topraklar ve kaynaklar ele geçirilmeye çalışılırken üzerinde yaşayan insanların hakları göz ardı edilmiştir.

2003 yılındaki müdahale ile ABD, Iraklıları Saddam'ın baskı ve şiddetinden kurtarmak istemiştir. Elinde ol(may)an nükleer silahları yok etmek ve petrol rezervleri yüksek olan bu topraklara demokrasi getirmek için işgale başlayıp Saddam'ı devirmiştir. Saddam'ın Kuveyt'i ilhakı esnasında dünya kamuoyunun gözleri önünde Türkiye sınırına yığılan milyonlarca Iraklı'nın hali, ABD'nin Irak'ı işgal politikasının önünü açmıştır. Böylece ABD; BM Güvenlik Konseyi'ni etkileyerek Saddam'ı etkisiz bırakacak kararları kolayca çıkartabilmiştir. ABD, petrol ve doğalgaz tüketimi sıralamasında birinci olan ve petrol üretimi tüketiminden çok daha düşük olan bir devlettir. Bu açıdan bakıldığında ABD'nin amaçlarından birinin, enerji kaynaklarını ele geçirmek olduğu anlaşılması zor bir durum değildir. Bunun yanı sıra bölge devletlerinde yaşayan halkın etnik güdümlerle siyasi örgütlenmesini sağlayarak onları, gerektiğinde baskı aracı şeklinde kullanmayı hedeflemiştir. İsrail'in Orta Doğu'daki güvenliğini garanti alma isteği de ABD'nin işgaldeki hedefleri arasında sayılmıştır¹⁸⁸.

Tüm bunları destekleyen itiraf gibi konuşma 2017 yılının Mayıs ayında gelmiştir. İşgalden yıllar sonra Irak itirafı, Condeleezza Rice¹⁸⁹ tarafından yapılmıştır. Brookings Enstitüsü'ndeki bir toplantıda 2003 yılında Irak'ta yapılan işgalin veya 2001 yılında Afganistan'da yapılan işgalin söz konusu ülkelere demokrasi getirme amacıyla yapılmadığını somut şekilde ifade etmiştir; *"Biz Irak'a demokrasiyi getirmek için değil Saddam Hüseyin'i devirmek için gittik. Bu bir güvenlik sorunuymuştu. Ben hiçbir zaman Bush'un Irak ve Afganistan'a demokrasi getirmek için askeri güç kullandığını söylemedim"*¹⁹⁰ demiştir. Müdahaleden yıllar geçmiş olsa da Irak topraklarında yaşayan insanların refah düzeylerinin artmamış

¹⁸⁷ Tayyar Arı, **Basra Körfezi ve Ortadoğu'da Güç Dengesi (1978-96)**, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998, ss.221-222.

¹⁸⁸ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-2014)**, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s.141.

¹⁸⁹ George W. Bush döneminin Ulusal Güvenlik Danışmanlığını yapmış olan ve daha sonra 2005-2009 yılları arasında da ABD'nin dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuş önemli isimlerden biridir.

¹⁹⁰ Gazete Vatan, "Demokrasi İçin Değil Saddam'ı Devirmek İçin Irak'ı İşgal Ettik", **Gazete Vatan**, 12.05.2017, www.gazetevatan.com/-demokrasi-icin-degil-saddami-devirmek-icin-irak-i-iskal-ettik--1066179-dunya/, (17.05.2017).

olması, asıl amacın insanları zulümden koruyup onları bilinçlendirmek olmadığını göstermiştir.

John Nixon, yakalandıktan hemen sonra Saddam Hüseyin'in kendisine söylediği sözlerin şu şekilde olduğunu ifade etmiştir: *"Irak'ı yönetemeyeceksiniz, başarısız olacaksınız, çünkü Irak'ı tanımıyorsunuz. Dilini, insanını, tarihini ve kültürünü bilmiyorsunuz. Çok yakında Irak'ı yönetmenin ne kadar zor olduğunu siz de anlayacaksınız"*¹⁹¹. Nixon'a göre tarih, Saddam Hüseyin'i haklı çıkarmıştır.

Ayrıntılı şekilde verilen örneklerle bakıldığında, insani müdahalenin barış pelerinine bürünerek özünde ulusal çıkarlara hizmet eden silahı temsil etme riski her zaman var olmuştur.

2.3. 1993 BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI KONFERANSI

Soğuk savaş dönemi, devletlerin birbirlerine olan güven derecelerinin sıfır olduğu, harcamaların silahlanma yarışına yapıldığı ve uluslararası ilişkilerde keskin dengelerin olduğu dönemlerden biriydi.

Soğuk savaş dönemi sonrasında yaşanan gelişmelere bakıldığında, aslında denge halinde ilerlemiş bir süreç olduğu görülmüştür. Soğuk savaşın bitiminden itibaren oluşan yeni dünya düzeni, Ortadoğu ülkeleri ve genel olarak Müslümanlar üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Bu dönemin sona ermesi ile birlikte, üçüncü dünya ülkeleri emperyalizmle mücadele sırasında genellikle ortak hareket etmişlerdir. Böylece üçüncü dünya ülkeleri, Varşova Paktı üyeleri ve Sovyetler Birliği gibi müttefik devletleri kaybetmişlerdir¹⁹².

Soğuk savaş döneminin bitiminden sonra BM tarafından yapılan ilk insan hakları konferansı 14 Haziran ve 25 Haziran 1993 tarihleri arasında Avusturya'nın Viyana kentinde düzenlenmiştir. Konferansın insan hakları konusundaki temel sonucu, Viyana Deklarasyonu ve Eylem Planı'nın kabul edilmesi olmuştur¹⁹³.

¹⁹¹ Nalan Koçak, "Saddam'ı Sorgulayan CIA Ajanı John Nixon: Obama'nın Suriye Politikası Utanç Verici", **Gazete Habertürk**, 11.01.2017, www.haberturk.com/dunya/haber/1346997-saddami-sorgulayan-cia-ajani-john-nixon-obamanin-suriye-politikasi-utanc-verici, (17.05.2017).

¹⁹² Berdal Aral, "Soğuk Savaş Sonrasında 'Siyasallaşan' Uluslararası Hukuk ve Başlıca Mağdurları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 53, Sayı: 1, 1998, s.41.

¹⁹³ Türkçe Bilgi, "Dünya İnsan Hakları Konferansı", **Türkçe Bilgi**, https://www.turkcebilgi.com/d%C3%BCnya_insan_haklar%C4%B1_konferans%C4%B1, (07.04.2018).

Siyasal kutuplaşmanın keskin şekilde yaşandığı ortamlarda işsizlik, doğal yaşam alanlarının tahribi, yoksulluk gibi birçok toplumsal ve ekonomik sorun meydana gelir. Bu yaşananlar da insan hakları hareketinin canlanmaya başlamasında etkili olmuştur. İnsan hakları ihlallerinden en çok etkilenen kesimlerin başında kadınlar geldiği için konferanslarda aktörlerden biri olarak yer almaya başlamıştır. Uluslararası kadın hareketinin çabaları sonucunda 1993 Viyana Konferansı'nda kadın haklarının da insan hakkı olduğu gerçeğinin kabul edilmesi vurgulanmıştır¹⁹⁴.

BM'nin 1948 yılında yaptığı konferansa 56 devlet katılmıştır. 1993 yılındaki konferansa ise Asya, Afrika, Latin Amerika, Avrupa gibi kültürel, siyasal, ekonomik bakımdan birbirlerine göre daha farklı özelliğe sahip bölgelerden 177 devlet katılmıştır. Farklı anlayış ve kültürel özelliklere sahip devletler tarafından ortak bir bildirge oluşturularak konferans, insan hakları alanında önemli bir gelişme ile sonuçlanmıştır¹⁹⁵. Katılan devletler tarafından Viyana Deklerasyonu ve Eylem Planı kabul edilmiş ve iki hafta süren konferans başarıyla sonuçlandırılmıştır. Yaklaşık 7.000 katılımcının (akademisyenler, ulusal kurumlar, 800'den fazla sivil toplum kuruluşu temsilcisi) bulunduğu konferansta, hakların dünya çapında korunması için uluslararası topluma bir plan sunulmuştur. BM Genel Sekreteri Boutros Ghali, Viyana Bildirisi'ni kabul ederek uluslararası toplumun insan haklarının korunması ve geliştirilmesine olan bağlılıklarını yinelediklerini belirtmiştir. Ayrıca bu konferansın, gelecek yıllarda insan hakları konusunda yapılacak küresel eylemler için yeni bir vizyon yarattığını savunmuştur¹⁹⁶.

Konferans için önceden dört hazırlık komitesi kurulmuş ve üç bölgesel toplantı (Latin Amerika ve Karayipler için San Jose'de, Afrika için Tunus'ta, Asya için Bangkok'ta) gerçekleştirilmiştir. Toplantılar sonucunda kabul edilen üç bildirge de diğer öneri ve çalışmalar (uluslararası kuruluşların tavsiyeleri, bağımsız uzmanların çalışmaları) gibi Viyana Bildirisi hazırlanırken göz önünde bulundurulmuştur. Konferanstaki çalışmalar, genel kurul, ana komite ve taslak

¹⁹⁴ Ela Anıl, Pınar İlkkaracan, Zülal Kılıç, Karin Ronge, Gülşah Seral, Tuluğ Ülgen, **Pekin+5: Birleşmiş Milletler'de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye'nin Taahhütleri**, 1. Baskı, Stampa Baskı, Aralık 2001, s.10.

¹⁹⁵ Ineke Boerefijn, "World Conference on Human Rights", **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Cilt: 11, Sayı: 3, 1993, s.293.

¹⁹⁶ United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, "World Conference on Human Rights", 14-25 June 1993, Vienna, Austria", **What Are Human Rights?**, <http://www.ohchr.org/EN/ABOUTUS/Pages/ViennaWC.aspx>, (15.02.2018).

komitesi olmak üzere üç bölümde gerçekleştirilmiştir. 1993 yılındaki Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda genel kurul, yüksek bir katılımıla resmi kararların alındığı forum niteliğinde çalışmıştır¹⁹⁷.

Konferansta alınan kararların içeriğinin önemli kısmını kadına yönelik konular oluşturmıştır. Bu tür konuların konferanslara konu edilmesi sayesinde BM, 1994 yılında kadına ayrı ve özel bir yer açmak amacıyla özel raportör ataması gerçekleştirmiştir. Böylece BM, kadınların ve çocukların evrensel hukukun ve insan hakları alanının temel yapı taşlarından biri olduğunu kabul etmiştir¹⁹⁸.

Yalnızca hükümet temsilcilerinin değil BM kuruluşları, ulusal ve uluslararası sivil kuruluşların da bulunduğu yüksek katılımıla kararlar alınması konferansın belirleyicisi olmuştur. Genel Kurul'a 841 hükümetlerdışı kuruluştan 3700 temsilci katılmıştır. Ana komitenin işlevi, EİHB'den o ana kadar geçen zaman içerisinde insan hakları alanında ne gibi bir ilerlemenin olduğunu ya da ilerlemenin önündeki engelleri saptamak olmuştur. Bunun yanı sıra Ana Komite, demokrasi ve insan hakları alanlarında BM'nin etkinlikleri üzerine konuşarak hükümetler ve katılımcı kuruluşlarla fikir alışverişinde bulunulan forum niteliğinde hareket etmiştir. Son olarak, taslak komitesinde ise hükümetlerdışı kuruluşların katılmadığı kapalı bir oturum düzenlenmiştir. Tüm bildirge ve tutanaklar göz önüne alınarak Viyana Bildirgesi'ne son hali verilmiştir¹⁹⁹.

2.3.1. 1993 Viyana Bildirisi

Viyana'da yapılan toplantının gündem maddeleri;

- *“İnsan hakları ile ilgili Avrupa Anlaşması'na işlerlik kazandırılması,*
- *Azınlıkların haklarının korunup güçlendirilmesi,*
- *Irkçılık, yabancı düşmanlığı, etnik ayrımcılık ve hoşgörüsüzlükle mücadele için plan geliştirilmesi,*

¹⁹⁷ Şebnem Oğuz, “İnsan Haklarında Gelişmeler: Uluslararası Toplantılar”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 15/1, 1993, ss.195-196.

¹⁹⁸ Umut Belek Erşen, **Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.44.

¹⁹⁹ Oğuz, ss.195-196.

- *Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Sürekli Konferansı Statüsü'nün güçlendirilmesi*''²⁰⁰ gibi konulardan oluşmuştur.

Viyana Zirvesi'nde görüşülen konular değerlendirilmiş ve ortaya çıkan görüşler, 9 Ekim 1993'te bildiri şeklinde kamuoyuna duyurulmuştur. Viyana Bildirisi'nde özellikle vurgulanan konu Avrupa'nın bölünmüşlük durumunun bir an önce sona erdirilmesinin gerekliliği olmuştur. Viyana Bildirisi'nde bütün Avrupa devletlerinin insan haklarının evrenselliği temelinde kurulduğu ifade edilmiştir. Saldırgan bir tutumla gelişen milliyetçilik duygularının Avrupa'nın ortak kültürel mirasını yok etmesine izin verilmeyeceği vurgulanmıştır²⁰¹.

Viyana Bildirisi'nin belli bazı kısımlarına bakıldığında insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü ile ilgili ifadelerin yer aldığı görülmektedir. Avrupa Konseyi kurulduktan sonra ilk kez yapılan zirvede devlet ve hükümet başkanlarının dikkate aldığı konular, bildiri ile beyan edilmiştir. Avrupa bozulan düzeni toparlamak, bölünmüşlüğü sonlandırmak için bu zirvenin tarihi bir fırsat olduğu belirtilmiştir. Bütün Avrupa devletlerinin parlamenter sisteme, insan haklarının temel özelliklerine ve özellikle evrenselliğine, hukukun üstünlüğüne dayanan ortak ve zengin bir kültürel mirasa sahip olduğu vurgulanmıştır. Tüm bu sebeplerden dolayı Avrupa'daki ülkelerin demokratik ve güvenli bir alana dönüştürüleceğine duyulan inanç belirtilmiştir.

“Bu Avrupa, toprak ihtirasları, saldırgan milliyetçilik duygularının yeniden doğuşu, etki altına alınacak bölgelerin yaratılması kargaşası, hoşgörüsüzlük veya totaliter ideolojiler ile hiçbir surette yıkılmaması gereken geniş ümitlere sahiptir.

Bu davranışlar, eski Yugoslavya'nın halkını kine ve savaşa sürüklemiştir ve başka bölgeleri de tehdit etmektedir. Bu halkların yöneticileri, uyuşmazlıklarına son vermeye ve halkları da yeni Avrupa'yı yeniden yapmak ve sağlamlaştırmak için bize katılmaya çağırıyoruz.

Biz milli azınlıkları korunmasının, Kıtamızın demokratik güvenliği ve istikrarı için çok gerekli olduğunun bilinci içindeyiz.

²⁰⁰ Fethi Aytaç, “Viyana Bildirisi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak 1994, s.48.

²⁰¹ Aytaç, s.48.

Avrupa Konseyi komünist baskıdan kurtarılmış olan demokrasileri eşitlik içinde ve sürekli kuruluşları ile bağrına basacak en mükemmel siyasal Avrupa Kurumudur.

Bunun için onların Avrupa Konseyi'ne katılmaları, kuruluşumuzun benimsediği değerler temeli üzerinde Avrupa'nın yeniden inşasında esaslı bir unsurdur.

Katılma aday devletin kurumlarını ve hukuksal düzenini, hukukun üstünlüğü, insan haklarına saygı esasına dayalı demokratik devletin temel ilkeleri ile uyumlu hale getirmesini gerektirir. Halkın temsilcileri, serbest ve dürüst seçimler yolu ile genel oyla seçilmelidir. İfade hürriyetinin -özellikle yazılı ve görsel basın- garanti edilmesi, azınlıkların korunması ve uluslararası hukukun ilkelerine saygı gösterilmesi şartları, her adaylığın değerlendirilmesinde göz önünde tutmamız gereken ana unsurlar olmalıdır. İnsan haklarına ilişkin Avrupa Konvansiyonu'nu imzalamayı taahhüt etmek ve ona uyulup uyulmadığına ilişkin denetleme hükümlerini, kısa bir süre için de kabul etmek de aynı şekilde çok önemlidir. Biz, Avrupa Konseyi bünyesinde, tüm üye ülkelerce yapılmış olan taahhütlere mutlaka uyulmasını sağlamaya kararlıyız”²⁰².

Viyana Bildirisi hazırlanıncaya kadar ayrımcılık ve kötü muameleleri ortadan kaldırma çabaları birçok hukuki sözleşmede yer bulmuştur. Böylece insan hakları konusu, uluslararası konferansların gündem maddelerinden birini oluşturmaya başlamıştır. Dünya İnsan Hakları Konferansı'nda birbirlerine oranla daha homojen özellikler taşıyan devletler uzlaşmaya çalışmışlardır. Bu sayede kabul edilen Viyana Bildirisi, insan hakları alanında etkin bir yere sahip olan BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği'nin kurulması sağlanmıştır. İnsan haklarına evrensel bir koruma sistemi getirmeyi amaçlayan bu düzenleme, EİHB ile başlayan ilerlemenin devamı şeklinde kabul edilmiştir²⁰³.

Her uluslararası belgede olduğu gibi Viyana Bildirisi'nde de EİHB sayılan hak ve özgürlüklerin kesinliği vurgulanmıştır. EİHB'nin ulusal ve uluslararası her sözleşme için esin kaynağı olduğuna değinilmiştir. Viyana Bildirisi'nde insan

²⁰² Aytaç, s.48-49.

²⁰³ Muharrem Gürkaynak ve Adem Ali İren, “Modernizm Öncesi ve Sonrası Batı Topluluklarında İnsan Haklarının Kavramsallaştırılması”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, 2016, ss.344, 345.

haklarının evrensel niteliğine, eşitliğine, objektifliğine, karşılıklı bağımlılığına ve devletlerin bu konudaki sorumluluğuna vurgu yapılmıştır. 1993 Viyana Bildirisi'nde insan haklarının tanınması ve korunması konusundaki temel kavramlardan hukuk devleti ve demokrasiden bahsedilmiştir. İnsan haklarının varlığının garantisi olarak insan hakları bilincinin yerleşmesi ve hakların geliştirilmesi esas alınmıştır²⁰⁴.

Sonuç olarak 1993 Viyana Bildirisi, toplumdaki pozitif ayrıcalıklar tanınması gereken gruplar üzerinde yoğunlaşmıştır. İhlallerin en çok görüldüğü alanlara ilişkin düzenlemelerle uluslararası aktörlerin biçimlendirilmesi hedeflenmiştir. Çünkü hak ve özgürlükleri korunan ve tanınan bireyler, uluslararası barış ve güvenliğin garantisi olarak görülmüştür. Fakat bu bildirinin yayımlandığı sırada Bosna Hersek'te yaşanan ve bildiriye ters düşen olayları engellemek adına etkin bir çaba gösterilmemiştir.

2.4. İNSAN HAKLARINI KORUMA ÇABALARINDAKİ ÇİFTE STANDART

Bireyler zaman içinde uluslararası hukukta hak öznesi olarak yer almaya başlamışlardır. Böylece insan haklarının korunması konusu, devletlerin iç hukuk sorunu olmaktan çıkıp uluslararasılaşma yoluna girmiştir. Hukuki statünün değişmesi de İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan Nazi uygulamaları ve insan hakları ihlallerinin dünyada yankı bulmasıyla gerçekleşmiştir. Temel hak ve özgürlükleri ihlal edilen bireyleri koruma adına devletin üstünlüğü ilkesini esnetecek kararlar alınmaya başlanmıştır. Bireylere vatandaşı olduğu devlete karşı evrensel hak ve özgürlüklerini savunabilme adına uluslararası hukukta koruma ve denetim mekanizmalarına başvurma hakkı tanınmaya başlanmıştır. BM Örgütü'nün kurulması ile birlikte bireyler, uluslararası hukukta mensubu olduğu bir grubun üyesi şeklinde korunmanın dışında birey olarak korunma hakkı kazanmıştır²⁰⁵.

Temel hak ve özgürlüklerin yanında sosyal ve ekonomik haklar için de koruma mekanizmaları oluşturulmaya çalışılmıştır. Sosyal haklar nitelikleri itibarıyla klasik haklardan farklılık arz etmektedir. Sosyal hakların denetimi devletlerin dönemsel aralıklarla yetkili uluslararası örgütlere (Uluslararası Çalışma Örgütü'nde

²⁰⁴ Oya Çitçi, "50. Yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 19-20/1, 1998, s.7.

²⁰⁵ Mesut Gülmez, "İnsan Haklarının Korunmasında İlk Konusal Özel Denetim Yönetimi: Kayıplar Çalışma Grubu", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 19-20/1, 1998, (Çalışma Grubu), s.27.

bu işleyiş mevcut) resmi raporlar sunması şeklinde gerçekleşmektedir. Sunulan hükümet raporları, uluslararası örgütün yetkili organının dışında bazı ulusal ve uluslararası sendika kuruluşlarına, uluslararası sivil toplum örgütlerine ve meslek kuruluşlarına gönderilmektedir. Karşılıklı bilgi ve görüş alışverişi yapılarak denetim süreci daha şeffaf hale getirilmektedir. Böylece sosyal haklar bireysel haklara oranla daha örgütlü ve sistemli şekilde denetlenebilmektedir²⁰⁶. Tüm bu gelişmeler insan hakları alanındaki normatif düzenlemelerde hızlı bir ilerleme kaydedildiğini göstermiştir.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra verilen tüm uluslararası kararlar, temel hak ve özgürlüklerin evrensel olarak korunması fikrini desteklemiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında MC'nin kurulması için yeni bir sistem oluşturulmuştur. Yeni kurulan ve sınırlarını hızla genişleten bazı devletlere, azınlık politikaları konusunda sorumluluklar verilmiştir. Ve bu konuda uluslararası denetime bağlı kalınması yolunda koruma tedbirleri getirilmiştir. 1944 yılından sonra atılan adımlar, azınlıklarla sınırlı kalmayıp tüm insanları kapsayan daha sistemli bir uluslararası koruma mekanizması oluşturmaya yönelik olmuştur²⁰⁷.

BM'ye üye devletlerin uymayı ve uygulamayı taahhüt ettiği BM Şartı, uluslararası korumanın ilk adımlarından biri olarak sayılmıştır. San Francisco'da kabul edilen bu anlaşma insan haklarının devlet sınırlarından çıkıp uluslararası düzeyde korunmasını sağlamıştır²⁰⁸. Devletlerin dış politikaları ve hukuk sistemleri uluslararası sözleşmelerle zaman içinde şekillenmeye başlamıştır. Evrensel olduğu kabul edilen insan haklarının korunması görevi, devletlerin tek başlarına verecekleri kararlara bırakılmak istenmemiştir. Uluslararası hukuk tarafından oluşturulan koruma mekanizmaları aracılığıyla bu görevin, tarafsız şekilde yerine getirilmesi amaçlanmıştır²⁰⁹.

BM Şartı, insan hakları konusunu yalnızca iç hukuk düzenlemelerine bırakmayıp onun, evrensel olarak uluslararası alanda anlam bulmasını sağlamıştır.

²⁰⁶ Sur, ss.75-77.

²⁰⁷ Gökçen Alpkaya, "Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı:14/1, 1992, (Azınlıklara İlişkin), s.149.

²⁰⁸ Ayhan Döner, **İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Birliği Sistemi**, Ankara, 2003, s.35.

²⁰⁹ Füsun Arsava, "BM Güvenlik Konseyi'nin İnsan Haklarını Koruma Rolü ve Güvenlik Konseyi'nin Yetkilerinin Dayanağı ve Sınırları", **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 13, 2007, s.3.

Böylece insan hakları kavramı ilk kez uluslararası niteliğe sahip bir belgede yer almıştır. BM temel hak ve özgürlüklerin evrensel bir niteliğe sahip olduğunu açıkça kabul etmiştir. Fakat bazı görüşlere göre BM Antlaşması'nda geçen kolaylaştırmak, teşvik etmek, saygı göstermek şeklindeki ifadeler, hakların korunması konusunda bağlayıcı ve zorlayıcı bir koruma mekanizması oluşturulmadığını göstermektedir²¹⁰. Zorlayıcı tedbirlerin alınmaması BM Şartı kapsamında belirtilen, devletlerin iç işlerine karışmama ilkesine dayandırılmaktadır. İnsan hakları ve eşitlik politikalarının yanında temel amaç, uluslararası ilişkilerde barış ve güvenlik kaygısıyla hareket etmektir. Bu açıdan bakıldığında insan haklarını koruma adına alınan tedbirler ile insan hakları ihlalleri karşısında etkili koruma sağlanamamaktadır. Sayılan eksikliklere rağmen BM Şartı, üye devletleri uluslararası iş birliği ve insan haklarına saygı politikaları oluşturma konusunda yönlendirmede etkili olmuştur²¹¹.

Antlaşmalar hukuku çerçevesinde değerlendirilecek olursa, BM Antlaşması hukuki niteliği itibariyle çok taraflı anlaşmaya örnek teşkil etmektedir. Yani antlaşmanın bağlayıcı yönü olduğunu savunanlar, bu niteliğini kanıt olarak sunmaktadır. Fakat kurucu üyelerin kabul ettiği ve daha sonra katılan üyelerin onayladığı BM Antlaşması, evrensel insan haklarını koruma alanında, olağanüstü yetkilerle donatılmış bir organ öngörmemiştir²¹².

Bununla birlikte üyeler, antlaşmanın 55. maddesinde sayılan amaçları gerçekleştirmek adına örgütle iş birliği ve çalışma yükümlülüğü altına girerler. Söz konusu maddede ulusların niteliklerine bakılmaksızın haklar bakımından eşit oldukları ve kendi kaderlerini belirleme haklarının varlığı kabul edilmektedir. BM de bu ilkelere saygı temelinde kurulmuştur. Bu yüzden barışçıl ilişkilerin inşa edileceği istikrar ve refah koşullarının sağlanması görevi BM'ye verilmiştir. BM, sosyal, ekonomik ve sağlık alanlarında yaptığı düzenlemelerle yaşam standartlarını yükselterek uluslararası sorunlara çözüm üretecektir. Eğitim ve kültür alanında tüm

²¹⁰ Enver Bozkurt, **İnsan Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü**, Ankara, 2003, ss.55-57.

²¹¹ İlyas Doğan ve Omca Özdemir, **İnsan Haklarının Birleşmiş Milletler Şartı Temelinde Korunması, İnsan Hakları Hukuku**, 1. Baskı, Ankara, 2013, s.223.

²¹² Döner, s.36.

ulusların iş birliği yapmasını sağlayarak herkesin hak ve özgürlüklerine tüm dünyada saygı gösterilmesini kolaylaştıracaktır²¹³.

EİHB’nde temel hak ve özgürlükler sayılırken kapsamlı bir biçimde sayma yöntemi kullanılmıştır. BM Antlaşması’nda ise hükümet politikaları oluşturulurken haklara saygıyı teşvik etme ve geliştirme yönünde çaba harcanması gerektiğini belirten tavsiye niteliğinde ifadeler kullanılmıştır²¹⁴.

İnsan hakkı ihlallerini ortadan kaldırmak için atılan adımlar, uluslararası barış ve güvenliği sağlama temeline dayandırılmaktadır. Bu amacın yanı sıra ülkelerin çıkarlarıyla ilgili verdikleri kararlarla da yakından ilişkilidir. Ciddi insan hakları ihlallerinin yaşandığı Suriye örneğinde bu durum açıkça görülmektedir. Rusya Suriye’de yaşanan krizi bir iç sorun olarak görmektedir. Bunun altında yatan nedenlere bakıldığında, çıkarları ve kendi politikalarıyla çelişmeme çabaları görülmektedir. Rusya, Suriye’deki insan hakları ihlallerini iç sorun olarak görmeyip muhalifleri desteklerse yakın zamana kadar kendi ülkesindeki muhalif ayaklanmalara karşı (çözülmeden bastırılmış Çeçen Sorunu, Kafkasların yaşadığı istikrarsızlıklar) uyguladığı politikalarla çelişki oluşturacaktır. Soğuk savaş dönemi dahil olmak üzere Rusya, Suriye’deki yönetimlerle derin sorunlar yaşamamış bir devlettir. Bu yüzden çıkarlarını etkileyebilecek düzeyde herhangi bir rejim değişikliği riskiyle karşı karşıya kalmak istememektedir. Bu sebeplerle Rusya, BM Antlaşması kapsamındaki koşulların oluşması halinde zorlayıcı tedbirler alınmasını öngören 42. maddenin uygulanmasını desteklememektedir. Rusya, Suriye’deki çatışmaların uluslararası barış ve güvenliği tehdit edecek sorunlar olmadığı görüşündedir. Batılı devletler tarafından yapılacak herhangi bir müdahalenin, emperyalist nitelikte olacağı endişesini taşımaktadır. Güvenlik Konseyi’nin bir başka daimi üyesi olan Çin Halk Cumhuriyeti’nin de Rusya ile benzer şekilde hareket ettiği görülmektedir. Rusya’nın Suriye’ye desteği açık bir şekilde ortada iken BM Antlaşması kapsamında barış gücünün oluşturulması ve Suriye’ye karşı ağır yaptırımlar uygulanması pek mümkün görülmemektedir²¹⁵.

²¹³ “BM Antlaşması 55. Madde”, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (25.12.2017), ss.17-18.

²¹⁴ Mahmut Göçer, **İnsan Haklarının Korunması ve Birleşmiş Milletler**, Ankara, 2009, (Birleşmiş Milletler) s.1.

²¹⁵ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Suriye’de Barış Nasıl İnşa Edilebilir?”, **Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, Ekim 2014, ss.183-184.

Her devletin çıkarları doğrultusunda bir takım politikaları vardır. Çıkar politikaları çerçevesinde hareket ederken insan haklarının evrenselliğini vurgulayan birçok hukuki belge ve çok taraflı antlaşmayı göz ardı edebilmektedir. Evrensel insan haklarını koruma maksadı ile askeri müdahale kararı alınan ülkelerde, daha ağır hak ihlallerine yol açılabilmektedir.

Geçmişte olduğu gibi, günümüzde de ardı arkası kesilmeyen açık ve gizli savaşlarda insanların yaşama hakları ihlal edilmektedir. Ele geçirilen sınıfsal üstünlükleri sürdürmek ya da bir düşüncenin doğruluğunu kanıtlamak için insanlar öldürülmektedir. Sayıları günden güne azalsa da toplumsal düzeni koruma gerekçesiyle ölüm cezası uygulayan devletler bulunmaktadır. Yaşama hakkına son vermeyi kısa bir çözüm yolu olarak gören bazı insanlar, bu ilkel alışkanlığını günümüzde de sürdürmektedir. Sonuç olarak insanlık, kendi varoluş nedenini yadsıyan bu anlamsız çelişkiyi yenmek zorunda olduğunu görmelidir. İnsan yaşamı, bütün değerlerin üzerindedir ve uygarlığın kalıcı ölçütü ‘insanın öldürülmezliği’ yasasını özümseyip eksiksiz uygulamaktır²¹⁶. Ancak bu kalıcı ölçütü özümserse insan, en temel haklarından biri olan yaşama hakkını koruyabilir.

Bazı suçlar içeriklerinin ağırlığı ve kapsamı itibarı ile insanlığa karşı işlenmiş suçlar şeklinde tanımlanmaktadır. İki dünya savaşının yaşandığı ara dönemde suçlar yoğun şekilde işlenmiştir. Bu durum sonucunda Roma Statüsü’ndeki suç konuları daha ayrıntılı şekilde açıklanmaya başlamıştır. Bununla birlikte suç kavramının sınırları net bir şekilde çizilmemiştir. İnsan haklarını koruma bahanesi olarak ortaya atılan çok sayıda kavram vardır. İnsanlığa karşı suç kavramının da ardında çıkar ve ayrımcılık barındıran bir kavram olarak doğduğu söylenebilir. Bu çıkarım, Rus Dışişleri bakanı Sazonov’un (1910-1916) adı geçen suç türü için ‘Hristiyanlık ve Sivillere Yönelik Suçlar’ terimini önermesinden yola çıkarak yapılabilmektedir. Fakat daha sonra çıkar zihniyeti ile düşünülüp bu adlandırma, Fransızlar tarafından uygun görülmemiştir. İngiliz ve Fransız hakimiyetindeki çoğu Müslüman halktan oluşan sömürgeleri küstürmemek için ‘Hristiyanlığa karşı’ ifadesi yerine, ‘insanlığa ve sivillere karşı suçlar’ terimi kabul edilmiştir²¹⁷.

²¹⁶ Güney Dinç, **İnsan Haklarına Uzanmak**, Say Yayınları, İstanbul, 1986, ss.95-96.

²¹⁷ Ayşen Seymen Çakar, “İnsanlığa Karşı Suçlar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 103, 2012, ss.171-172.

İfadelerden anlaşılacağı üzere insan haklarının savunuculuğunu yapan devletlerin ilgilendikleri ne bütün insanlar ne de onların evrensel hakları olmaktadır. Örneklerde de görüldüğü üzere, güçlü devletlerin asıl ilgi alanları çıkarlar ve günlük siyasi sorunların kısa sürede çözüm yolu arayışları olmaktadır.

İşgal örneklerine bakıldığında en fazla ihlal edilen haklar kişinin bedeni hak ve özgürlükleri olmuştur. Bu hakların EİHB'nin en fazla yer verdiği hak ve özgürlükler grubu içinde yer alması; uluslararası metinlerde listelenme ile fiili durum arasındaki tezatlığı yansıtmaktadır.

Evrensel niteliği kabul edilen insan haklarının çıkarlar söz konusu olduğunda etkin bir şekilde korunmaması durumunu gösteren pek çok örnek mevcuttur. En önemli örneklerinden biri olan Bosna Hersek Krizi üçüncü bölümde incelenecektir. Fakat ondan önce bazı yönleriyle Bosna Savaşı'na benzer niteliklere sahip üç ülke örneği bu bölümde incelenecektir.

Filistin'in Gazze kenti, insan hakları ihlallerinin, toplu sivil ölümlerinin yaşandığı ve haksız işgalin en açık örneklerinden biridir. Bosna Hersek'te de Filistin'in Gazze Şeridi'ne benzer şekilde Müslümanlar, küçük bir alana sıkıştırılmak istenmiştir. Ayrıca her iki örnekte de uluslararası toplumun haksız işgali ve saldırıları engelleme konusunda etkinsiz kalışı karşı güçleri cesaretlendirmiştir. Uluslararası topluma yön veren devletler çıkarlarına uygun politikalar geliştirmeyi, insan haklarının evrensel düzeyde korunması amacının önüne geçirmiştir. Bunun yanı sıra Bosna Hersek'te soykırıma uğrayan halk da Gazze'de zulüm ve şiddet gören kesim de Müslümanlardan oluşmuştur. Sayılanlar gibi birçok benzer özellik Gazze örneğinin incelenmesini gerekli kılmıştır.

Somali'de insan haklarının evrensel düzeyde sağlanması konusunda BM'nin etkinsiz ve hatalı uygulamaları bu örneğin incelenmesini gerekli kılmıştır. Evrensellik vurgusu ile insan haklarını hüküm altına alan gelişmiş devletler, açlık, hastalık ve çatışmalar sebebiyle Somali'de binlerce insanın ölümüne sessiz kalmaktadır. Benzer şekilde Ruanda'da yaşanacak soykırımın habercisi olarak birçok istihbarat bilgisine sahip olunmasına rağmen bunun engellenmesi için titiz bir çalışma yapılmamış olması Ruanda soykırımını incelenmeye değer kılmıştır. Ayrıca BM'nin Somali'de yapılan hataları belirttiği raporun hazırlanmasından yalnızca iki

hafta sonra Ruanda soykırımının yaşanması vurdumduymazlığın en açık göstergesi olmuştur.

Sonuç olarak, bahsedilen örneklerde olduğu gibi Bosna Savaşı'nda da insan haklarının evrensel düzeyde korunması her zaman gelişmiş devletlerin çıkarlarının birleşmesi ihtimaline bağlı kılınmıştır. Şu an geldiğimiz noktada gerek Gazze'de gerek Somali'de ve daha birçok ülkede insan haklarının sağlanıp korunması konusundaki çifte standart devam etmektedir.

2.4.1. Gazze Örneği

1948 yılında yapılan Arap İsrail Savaşı'ndan sonra İsrail ile Mısır arasında ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Gazze Şeridi denilen bölge bu antlaşma ile belirlenmiştir. Topraklarını terk etmek zorunda bırakılan Filistinli halk için yerleşim yeri olmuştur. Gazze, Mısır hakimiyetinde iken 1967 yılında yapılan savaş sırasında İsrail tarafından işgale uğramıştır. 1993'teki Oslo Barış Görüşmeleri sonucunda belirlenen nüfus yoğunluğuna göre hakimiyet anlayışı, Filistinlilerin yoğun olduğu Gazze'nin de kaderini belirlemiştir. Fakat bu yeni statünün istisnası, Gazze'nin hava sahasının ve su kaynaklarının bulunduğu bazı sınırlarının İsrail otoritesine verilmesi olmuştur. İsrail 2005 yılında tek taraflı bir karar alarak Gazze'den çekilmiştir. Çekilme sırasında Filistin'in ekonomik düzeyi, yönetimdeki yolsuzluklarında etkisi ile oldukça gerilemiş durumdaydı. 2006 yılı seçimlerinde oyların çoğunu Hamas almıştır. Seçimlerden sonra, gerek ABD'nin gerekse AB devletlerinin istemediği Hamas ile El Fetih arasında ölümlerle sonuçlanan çatışmalar yaşanmaya başlamıştır²¹⁸. Günümüzde gelinen noktada, Gazze'de yaşanan olaylar ve sivil ölümleri hız kesmeden devam etmektedir.

2.4.1.1. Gazze'de Yaşanan Çatışmalara Zemin Hazırlayan Faktörler

İsrail 1948 yılında kurulmuştur. Kuruluş döneminde Doğu Kudüs, İsrail'in sınırları dışında kalmıştır. İsrail, 1967'deki savaştan sonra BM Güvenlik Konseyi kararına aykırı bir şekilde hareket ederek Kudüs'ün tamamını kontrol altına almış ve

²¹⁸ Sabri Çiftçi, "Gazze Ablukası ve İsrail-Filistin Sorununun Geleceği", **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 19, s.9.

Doğu Kudüs'ü ilhak etmiştir. Doğu Kudüs'te konuşlanmış ve Filistinlilerin arazilerine el koyarak Yahudi yerleşim birimleri kurmuştur. Bu olaylardan sonra İsrail, BM nezdinde işgalci devlet şeklinde tanımlanmıştır. Fakat İsrail, BM kararını önemsemeyip işgali güçlendirmek adına her geçen gün Doğu Kudüste'ki Yahudi sayısını artırma yoluna gitmiştir. Özellikle 2001 yılında yapılan 11 Eylül saldırısının ardından İsrail'in Filistin ile olan sorununda zaten İsrail yanlısı tutum izleyen ABD, Orta Doğu siyasetini daha da İsrailci bir niteliğe taşımıştır. ABD, Saddam Hüseyin'i devirmek gibi radikal kararı da bu saldırının kamuoyundaki etkisi ile kolayca alabilmiştir²¹⁹. Tüm bu yaşananlar göstermiştir ki, gelişmiş devletlerin çıkarları ve ulusal güvenlikleri söz konusu olduğunda evrensel insan haklarının varlığı Orta Doğu topraklarında görmezden gelinebilmektedir.

1967 yılında yapılan ve sadece altı gün süren savaşın İsrail'in galibiyeti ile sonuçlanması, Nasr önderliğinde başlamış olan Arap milliyetçiliği akımını bitme noktasına getirmiştir. Önceden bölgede savunma politikası ağır basan İsrail, bu savaştan sonra işgalci devlete dönüşmüştür. Savaştan önce milliyetçiliğin Filistin'e özgürlük getireceği inancı çok kuvvetliken savaştan sonra İsrail ile mücadele büyük bir sorun haline almıştır. Mısır savaş bittikten sonra da Filistin Kurtuluş Örgütü (FKÖ)'nün çabalarını destekleyerek BM'de, Filistin halkını temsil eden tek ve meşru varlığın FKÖ olduğunu kabul ettirmiştir. Bu son desteğinden sonra Mısır, 1967'de kaybettiği toprakları geri alma politikaları ararken siyasi ve ekonomik maliyeti fazla olacağından Filistin sorunundan uzaklaşmıştır. Filistin'in bağımsızlık mücadelesine destek politikası ikinci plana itilmiştir²²⁰.

BM Antlaşması'nda toprak ilhakı ve başka ülkelerin topraklarına savaş açarak sahip olma eylemleri, kesin ve emredici şekilde yasaklanmıştır. Bu yasaklamaya uygun olarak, 22 Kasım 1967 yılında çıkarılan 242 sayılı Karar ile İsrail'in 1967'de yaptığı işgal eylemi haksız bulunmuş ve Filistin topraklarından çekilmesi

²¹⁹ Levent Duman, "Ortak Çıkarlar, Farklı Öncelikler: 2001-2008 Döneminde Türkiye, ABD ve İsrail Lobisinin İsrail- Filistin Sorununa Yaklaşımları", Cilt: 5, Sayı: 2, **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, 2011, ss.166-167.

²²⁰ Mehmet Özkan, "Mısır Dış Politikasında Filistin ve Bölgesel Yansımaları", **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2009, s.91.

öngörülmüştür. Güvenlik Konseyi bu kararı ile keyfi şekilde toprak kazanımı ve işgallerin kabul edilemez olduğunu vurgulamıştır²²¹.

BM Güvenlik Konseyi'nin oy birliği ile kabul ettiği bu karara göre; *“Adil ve uzun soluklu bir barışın tesisinin aşağıdaki iki ilkenin uygulanması ile mümkün olacağı taahhüt edilmiştir:*

- *İsrail silahlı kuvvetlerinin son çatışmada işgal edilen bölgelerden çekilmesi,*
- *Tüm iddialardan vazgeçilmesi ve çatışmaya mahal verecek davranışlardan kaçınılması; egemenlik, toprak bütünlüğü ve bölgedeki her devletin siyasi bağımsızlığı ve barış içinde, her türlü tehditten ve şiddet hareketinden uzak, güvenli ve kabul edilen sınırlar içinde yaşama hakkına saygı duyulması.*

Karar ayrıca, bölgedeki her devletin toprak bütünlüğüne saygı duyulması ve “mülteci sorununa da adil bir çözüm bulunmasını” istedi.

Mısır ve Ürdün, 242 (1967) sayılı Kararı kabul etti ve İsrail'in 1967 Savaşı'nda işgal ettiği bütün topraklardan çekilmesini de müzakerelere bir ön koşul olarak şart koşmuşlardır. İsrail de Güvenlik Konseyi'nin kararını kabul ederek geri çekilme ve mülteciler meselesinin ancak Arap Devletleri ile doğrudan görüşmelerle ve kapsamlı bir barış anlaşmasının neticesinde çözülebileceğini vurgulamıştır. Suriye ise İsrail'in çekilmesinin Arap ülkelerinden beklenen ödünlere bağlandığını iddia ederek kararı kabul etmemiştir. 1964'te Filistin'in çıkar ve isteklerini sağlamak için FKÖ de Filistin sorununu bir mülteci problemine indirgediğini söyleyerek kararı şiddetle eleştirmiştir”²²². Tüm bu gelişmelere rağmen Gazze'deki çatışmalar durdurulamamış ve İsrail işgali devam etmiştir.

2.4.1.2. Gazze'deki Çatışmaların Gelişim Süreci

İsrail'in Gazze'den çekilme kararı, 1990'lardan beri tartışılan bir konu olmuştur. 2001 yılında İsrail'in başbakanlık görevine getirilen Ariel Şaron, 2003 yılında açıkladığı Filistin ile ilgili planını 2005 yılında uygulamak için hazırlanmıştır. O dönemde İsrail, AB ile Filistin Özerk Yönetimi'nin ortaklaşa denetim altına

²²¹ Mehmet Dalar, “İsrail'in Gazze Saldırısının Siyasal Arka Planı ve Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:1, 2009, (Siyasal Arka Planı), s.129.

²²² “242 Nolu Güvenlik Konseyi Kararı”, **Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler**, <http://www.unicankara.org.tr/filistin/3.html>, (26.04.2017).

aldıkları alanlar dışındaki su kaynaklarını, hava ve kara sahasını kontrol altında tutmaya devam ediyordu. Gözlemcilerin yorumuna göre, İsrail'in çekildiği Gazze toprakları, Filistin'in bağımsızlık ve özgürlük zaferine yaklaşması olarak değil İsrail'in Filistin'i bağımsız devlet olarak görebileceği ve razı geldiği tek alan olarak görülmeliydi. İsrail ise çekilme ile birlikte Gazze'nin artık işgal altında olmadığını kabul edilmesini istemiştir. Fakat kırk yıla yakın sürdürdüğü ablukanın yarattığı sonuçların; ölümlerin, parçalanmış ekonominin ve kurumların hesabını vermemekteydi. Çekilme kararı verilmiş olsa da toprakların neredeyse tüm sektörel denetimi, İsrail'in kontrolünde olmaya devam etmekteydi. İsrail'in ablukası ile birlikte Gazze Şeridi'ndeki yaşam alanı yok edilmiştir. Elektrik ihtiyacından, petrol ihtiyacına ve su olanaklarına kadar İsrail bağımlısı olan bir Gazze yaratılmıştır. Filistin'in 2006 yılı seçimlerinden zaferle çıkan Hamas, İsrail'i kabul etmek konusundaki baskıya karşı gelince, AB ve ABD tarafından terör örgütü olarak ilan edilmiştir. Bu karşı geliş sonucunda, ambargo uygulaması devreye girmiş ve tüm finansal destekler kesilmiştir²²³.

İsrail'in Gazze saldırısında çocuklar başta olmak üzere sivil halka karşı Hamas örgütü mensubu genellemesi yapılmıştır. Misket bombası, fosfor bombası gibi patlayıcılar sivil halkın üzerine atılmıştır. Sivillerin toplatıldığı binalar ve hastaneler, savaş uçakları ve tanklar aracılığıyla bombalanmıştır. Tüm bunların yanında insani yardım konvoylarının sivillere ulaşımı engellenmiştir. İsrail yaptığı saldırılarla BM Güvenlik Konseyi kararını hiçe saymıştır. Uluslararası kamuoyunda işgalci devlet olarak anılan İsrail, yaptığı saldırıların meşru savunma hakkı kapsamında olduğunu iddia etmiştir²²⁴.

İsrail'in Filistin'i parçaladığı her alanda ayrılık ortamı yarattığı açık şekilde görülmüştür. İnsan ve gıda dolaşımının engellenmesi ve özel izinlere tabi geçiş ağlarının kurulması yüzünden insanlar okullarından, iş yerlerinden, tarlalarından vazgeçmek zorunda bırakılmıştır. İsrail halkının Gazze Şeridi'ne yapılan saldırılar hakkındaki görüşlerine bakıldığında, 2005 yılındaki geri çekilme planını işaret ettikleri ve İsrail'i işgalci kabul etmedikleri görülmüştür. Bu tutumun aksine İsrail'in

²²³ S. Gülден Ayman, "Filistin Çıkmazı Üzerinde Yeniden Düşünme Gereği", **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2009, ss.56-57.

²²⁴ Turgut Turhan, "Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İsrail'in Gazze Harekatı", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 41, Ekim 2009, s.180.

işgalci devlet terimine uygunluğunu gösteren birçok uluslararası belge bulunmaktadır. Gazze'nin nüfus bilgilerinin bulunduğu kayıtlar, toprakların giriş ve çıkışları İsrail'in kontrolü altında kalmıştır. Gazze Şeridi'ne sıkıştırılmış olan yaşamlar İsrail'in kontrolünde ve ona muhtaç şekilde varlık sürdürmeye çalışmıştır. İsrail kamuoyuna Gazze politikasının dayandırıldığı gerekçe; kuşatma kaldırılırsa Hamas'ın güçleneceği şeklinde sunulmuştur. Hamas'ın güçlenmesi ile de İsraillilerin kişisel güvenliklerinin tehlikeye gireceğine inanılmıştır. Bu inanış da tüm Filistin halkının maruz kaldığı saldırılara karşı sessiz kalışı sağlamlaştırmıştır²²⁵.

2.4.1.3. Gazze'deki Çatışmalara Batı'nın Yaklaşımı

2008-2009 yıllarında Gazze'ye yapılan saldırıların artması sonucunda bölge halkı için insani yardım ihtiyacı doğmuştur. Gazze'deki İsrail amborgosu ve uygulanan abluka sonucunda, bölgeye insani yardım taşıyan güçlere (Mavi Marmara gemisi) İsrail tarafından müdahale edilmiştir. Gazze açıklarında ve uluslararası sulara 31 Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara Gemisi'ne saldırı düzenlenmiş ve 9 Türk mürettebat hayatını kaybetmiştir. Bu olayın soruşturulması için Yeni Zelanda Başbakanı Geoffrey Palmer başkanlığında kurulan heyetin hazırladığı rapor, 2011 yılının Eylül ayında açıklanmıştır. Bu rapora göre, İsrail'in Gazze'deki ablukası haklı bulunmuş ve uluslararası sular dahil olmak üzere İsrail'in ablukaya zorlama hakkı doğrulanmıştır. Ayrıca raporda uluslararası sular dahil olmak üzere ablukanın herhangi bir güç tarafından ihlal edilmesi durumunda İsrail'in gemileri ziyaret etme, arama ve bunları yakalama hakkını da kabul etmiştir. Palmer Raporu, Gazze'de hiçbir şekilde insani krizin olmadığını ve Gazze Şeridi'ne insani yardım göndermek isteyen herkesin İsrail ve Filistin yönetimi ile koordineli şekilde çalışması gerektiğini savunmuştur. Raporda ulaştırılmak istenen yardımların, kara geçiş yolları kullanılarak yapılmasının gerektiği vurgulanmıştır. Palmer Raporu ile İsrail askerlerinin yaptığı eylemin savunma hareketi olduğu ve uygun yerlerde ve öldürücü olmayan silahlarla orantılı şekilde karşılık verdikleri belirtilmiştir. Ayrıca İsrail'in

²²⁵ Michelle Bubis, "Ortadoğu'da İnsan Hakları", çev. Didem Özalpat, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Özel Sayı, 2010, s.1440.

gemileri ele geçirmesinden sonra yüzlerce mürettebatın tedavisinin uluslararası standartlara uyumlu şekilde yapıldığı belirtilmiştir²²⁶.

Palmer Raporu'nun aksine İsrail'in Gazzelilerin haklarına yönelik ihlallerinin uluslararası hukuk ile bağdaşmayacak derecede ağır olduğu gerçeğini savunanlar da olmuştur. İsrail ablukasını haklı bulan Palmer Raporu, BM raportörleri ve insan hakları uzmanları tarafından reddedilmiştir. BM İnsan Hakları Filistin Özel Raportörü Richard Falk'a göre İsrail, Gazze bölgesinde savaş suçu ve insanlık suçu işlemiştir. Militalist eylemlere İsrail'in verdiği karşılık, 1,5 milyon Gazzelinin yaşadığı tüm şehre yönelik olmuştur. İsrail Gazzelilerin en fazla nüfus yoğunluğuna sahip olduğu bölgelere askeri hava saldırıları gerçekleştirmiştir. Orantısız güç kullanımı ile resmi kurumların (polis ve güvenlik bölgelerinin) yanı sıra sivil alanları, öğrenci servislerini havadan bombaladığı, hazırlanan raporlara yansımıştır. Operasyonlar esnasında çevreye, kültürel varlıklara ve sivillere karşı şiddetli saldırılar gerçekleştirerek taraf olduğu Cenevre Sözleşmesi hükümlerini ihlal etmiştir. 2009 yılının Ocak ayında BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği tarafından rapor yayınlanmıştır. Raporda Gazze Şeridi'nin kara, hava ve su kaynakları alanlarının kontrollü ve kesintisiz bir biçimde İsrail tarafından izlendiği belirtilmiştir. Böylece İsrail'in, Gazze'den çekilme kararı almış olsa dahi 'işgalci güç' niteliğini hiç kaybetmemiş olduğu saptanmıştır²²⁷.

Gazze'ye yapılan işgal ile birlikte uluslararası hukuk ihlal edilmiştir. Sivil halka karşı yapılan saldırılar neticesinde savaş suçu ve insanlık suçu işlenmiştir. Bu eylemlerin İsrail'in yaptığı gibi meşru savunmaya dayandırılmayacağı insan hakları raporlarında belirtilmiştir. Fakat fiiliyatta bu suçların kovuşturulması hep sürüncemede bırakılmıştır. Devletlerin egemenlik hakları ile ilişkili olarak, en samimi yargılama, suç faillerinin tabi oldukları devletin ulusal yargısında yapılabilir. Uluslararası hukuka göre İsrail, sözleşmelere taraf devlet olduğu için Gazze saldırılarının faillerini tarafsız şekilde yargılamakla yükümlüdür. Fakat İsrail mahkemeleri vatandaşları aleyhine kapsamlı bir yargılama yapmamıştır. Bundan

²²⁶ Geoffrey Palmer, Alvaro Uribe, Joseph Ciechanover, Süleyman Özden Sanberk, Report of the **Secretary –General's Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident**, September 2011, http://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf, (25.04.2018).

²²⁷ Dalar, (Siyasal Arka Planı), ss.116-118.

sonra da yapmayacağı işgaller ve insan hakları ihlalleri karşısında, kendini haklı görme tavrından anlaşılabilir²²⁸.

31 Mayıs 2010 tarihinde Mavi Marmara yardım gemisine İsrail tarafından saldırı düzenlenmiştir. Bu saldırıda biri gazeteci olmak üzere 9 insani yardım gönüllüsü öldürülmüştür. Uluslararası Hukuk Profesörü ve BM Özel Raportörü ABD’li Richard Falk’a göre, Gazze’ye yardım götüren Mavi Marmara gemisine yapılan saldırıdan sonraki süreç içerisinde BM başta olmak üzere uluslararası hukuk sınıfı kalmıştır. Bu saldırının dava sürecinin Türkiye’nin ulusal mahkemelerinde başlamasını ise Türkiye’nin, uluslararası hukuk alanında etkili bir devlet olduğu şeklinde yorumlamıştır. Richard Falk’a göre; *“Uluslararası hukuk kanunlara dayalı olmakla birlikte özellikle bu konuda politik iradeye çok fazla bağlı. Çok gelişmiş bir hukuk sistemine sahip olabilirsiniz, yüksek beklentileriniz olabilir en azından politik iradenin kendi çıkarlarını empoze etmeden hukukun gereğini uygulamasını bekleyebilirsiniz. Ancak devletler uluslararası ceza hukukunu ancak kendi jeopolitik çıkarlarına hizmet ettiği zaman uygulamaya koyar, kendisi hesap vermek durumunda kaldığında ise ondan kaçınır. O yüzden uluslararası hukukta bazı çifte standartlar olduğunun farkında olmak zorundayız; bazıları cezalandırılırken bazılarının hesap bile sorulmuyor”*²²⁹.

Sonuç olarak uluslararası hukukun üstünlüğü, politik iradeyle ilişki içinde olursa güçlü devletlerin ulusal çıkarlarına uygun kullanılmaya başlar. Bu durum da evrensel insan haklarına ve bunun koruyuculuğunu üstlenen kurum ve kuruluşlara duyulan güveni sarsar. Fiili uygulamalarla desteklenmeyen evrensel değerler, belli bir bölgeye özgü olmaktan öteye gidemez.

²²⁸ Cenap Çakmak, “İsrail’in Gazze Saldırısında İşlenen Uluslararası Suçlar ve Uluslararası Yargı İmkânı”, **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2009, ss.75-76.

²²⁹ Zümrüt Sönmez, “Falk: Uluslararası Hukuk Çifte Standartlı”, **İHH-İnsani Yardım Vakfı**, 02.11.2012, <https://www.ihh.org.tr/haber/falk-uluslararasi-hukuk-cifte-standartli-1472>, (08.05.2018). Birleşmiş Milletler Filistin İnsan Hakları Özel Raportörü olan Richard Falk, Yahudi asıllı bir ABD vatandaşıdır. İsrail’in Filistin politikasını insanlık suçu olarak yorumlamıştır.İsrail’in bölge politikasının eleştirmenlerinden olan Falk, 2009 yılında BM yetkilisi olarak Gazze’ye giderken İsrail Ben Gurion havalimanında tutuklanıp sınırı dışı edilmiştir. BM yetkilisi sıfatıyla Gazze’ye girmesi engellenmiştir. Bu olayın yanı sıra Amerikalı insan hakları aktivisti Rachel Corrie’nin İsrail’e ait buldozer ile ezilerek öldürülmesi olayının İsrail Mahkemesince aklanması, Falk tarafından kınanmıştır. Falk, Mahkemenin verdiği kararın Cenevre Sözleşmesi’nin ‘işgalci gücün sivil halkı korumak zorunda olması’ hükmüne aykırı olduğunu belirtmiştir.

2.4.2. Somali Örneği

Somali’de yaşanan siyasi istikrarsızlıklar bu ülkeye yardım edilmesini daha da zorunlu hale getirmiştir. Çünkü merkezi otoritenin tam olarak sağlanamadığı ülkede ihtiyaç sahiplerine gerekli yardımı yapacak devlet kurumları da bulunmamaktaydı. Geçimlerini hayvancılık üzerinden sağlayan insanlar, hayvan ölümleri ve kuraklığın ardından komşu ülkelere göç etmeye çalışmışlardır. İnsanların birçoğu maddi imkansızlıklardan dolayı yürüyerek geçtikleri göç yollarında hayatını kaybetmiştir. İç savaşın yaşandığı Yemen’in, Etiyopya’nın ve Kenya’nın mültecileri geri gönderme politikası sebebiyle Somalililerin artık komşu ülkelere de sığınması zorlaşmıştır. Somali’de 2011 yılında açlık krizi yaşanmıştır. Büyük krizde 250 bin insan hayatını kaybetmiştir. Yoğun şekilde dış göç veren Somali’de kuraklığın etkisi ile su kaynakları kurumuş ve tarımsal üretimde düşüş yaşanmıştır. Temel gıda fiyatları kent merkezlerinde hızla artmıştır. Kırsal kesimde yaşayan ve alım gücü düşük olan insanlar temel gıdalarını temin edememişlerdir. Açlıktan ölenlerin sayısı artarken hayatta kalanlar, göçmen kamplarında yaşamaya çalışmıştır. 2015 yılından bu yana hava sıcaklıklarının mevsim normallerinin üzerinde seyretmesi sebebiyle Doğu Afrika’da kuraklık başlamış ve yağış miktarı azalmıştır. Başta Somali olmak üzere Cibuti, Güney Sudan, Etiyopya ve Kenya gibi ülkelerde insan ölümleri tekrar başlamıştır²³⁰.

Somali’de yaşanan insani kriz, dünyanın en büyük ve en karmaşık krizlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Somali’de beş yaşın altındaki yüz binlerce çocuğun yetersiz beslendiği tahmin edilmektedir. Bu çocukların 50 binden fazlasının durumu ciddi olmakla beraber sürekli yardımın kesilmesi durumunda ölüm riskiyle karşı karşıya kalacaklardır. Bu arada ülkedeki sosyal hizmetlerin zayıf oluşu, insanların zorluklarla başa çıkma güçlerini zayıflatmaya devam etmiştir. İnsanların eğitim, sağlık, gıda, su ve barınma hizmetleri dahil olmak üzere temel asgari standartları karşılamak için desteğe ihtiyacı vardır. Milyonlarca Somalili sağlık hizmetlerinin yetersiz olması nedeniyle salgın hastalıklara karşı savunmasız kalmaktadır. Özellikle kadınlar ve kızlar başta olmak üzere savunmasız insanlar için ülkede koruyucu bir ortam bulunmamaktadır. Sonuç olarak cinsiyete dayalı şiddet ve

²³⁰ İnsani Yardım Vakfı (İHH), “Somali Krizi Raporu”, 24.03.2017 Cuma, <https://www.ihh.org.tr/public/document/143/somali-krizi-raporu.pdf>, (24.04.2018), s.2.

çocuklara yönelik ihlaller yaygındır. Ve mağdurların yardım çağrılarına verilen yanıt düzeyi çok düşüktür²³¹.

Çatışma ortamı, güvensizlik ortamı, kuraklık ve kıtlık yirmi yıldan uzun süredir Somali'yi tanımlayan durumlar olmuştur. Halihazırda nüfusun yaklaşık üçte biri hala kriz yaşamakta ve gıda güvenliği ve geçim yardımına ihtiyaç duymaktadır. BM ve önemli diğer kuruluşlar tarafından hazırlanan insani durum raporları; insani yardımların koordinasyonunu desteklemek adına bu konuda ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Mevcut ihtiyaçların ne olduğunu belirlemek adına aylık raporlar oluşturulmaktadır.

Somali'nin yalnızca güneyinde kalan topraklar (yüzölçümünün %10'una denk gelen) toplam nüfusun iki katını besleyebilecek kadar verimlidir. Hatta geçmişte İtalyanlar, Somali'nin güneyinde pamuk plantasyonları kurup İtalyayı bile kalkındırmayı hedeflemişlerdir. Dolayısıyla bu derece verimli topraklarda açlık ölümlerinin görülmesi dış etkenlerin faaliyetleriyle yakından ilişkilidir. İktidar kabilesinin, yalnızca kendi refahını düşünerek Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve Batı'dan aldığı silahları kendi halkına karşı kullanması karışıklığın sebeplerinden biri olmuştur. Soğuk savaş döneminde bu iki gücün Somali'yi silahlandırması ise dengeyi, kendi çıkarları lehine kurma hedeflerinden kaynaklanmıştır²³². Somali toprakları doğal kaynaklar bakımından zengin bir ülke olması sebebiyle geleceğine parlak bakılan Afrika topraklarından biri olarak görülmekteydi. Fakat uluslararası toplum Somali'yi ülkede yaşanan kıtlık sonucunda oluşan insani sorunlarla tanımıştır. Somali'de son yüzyılda yaşanan politik sorunların getirdiği sosyal ve ekonomik problemler, bu topraklarda yaşanan insani krizle doğrudan bağlantılıdır. Bununla birlikte Somali yaşadığı krizin üstesinden tek başına gelebilecek güçte değildir. Somali'de yaşamını sürdürebilmek için uluslararası yardımlara muhtaç olan milyonlarca insan vardır.

²³¹ "The Somalia Humanitarian Narrative", May 2014, http://www.unocha.org/sites/dms/Somalia/The%20Somalia%20Humanitarian%20Narrative_%20revised%208%20May.pdf, (28.04.2018).

²³² Mehmet Öztürk, "Somali'de İnsani Sorunlar ve Türkiye'nin Girişimleri", *Orta Doğu Analiz*, Cilt: 3, Sayı: 33, Ekim 2011, ss.61-62.

2.4.2.1. Somali’de Yaşanan Çatışmalara Zemin Hazırlayan Faktörler

Somali, 1935-1941’de İtalya’nın işgaline uğramıştır. Bununla birlikte Somali, Afrika kıtasında geçmişinde üç devletin sömürgesi olmuş tek devlet konumundadır. Somali, 1960 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra sosyalist idare kurarak SSCB’ye yaklaşmıştır. SSCB’nin ihanetinden sonra Batı’ya yaklaşmak zorunda kalmış ve zaman içinde ABD ve Avrupalı devletlerin ihanetine uğramıştır. Somali’de Barre hükümeti, SSCB’den -sonraları halkına karşı kullanacağı- çeşitli silahlar almıştır. Batılı devletler Somali’yi kaybetmemek için Barre hükümeti ile yakınlaşırken Somali’deki durumun kötüleştiğini gören Etiyopya, SSCB ile yakınlaşmıştır. Etiyopya’nın SSCB’ye yaklaşma politikasında etkili olan gelişme, Somali’nin 1977 yılındaki Doğu Etiyopya’ya saldırması olayı olmuştur. Bu savaşın ortalarında SSCB çıkarlarına uygun şekilde bir anda taraf değiştirmiştir. Petrol yollarını ve Süveyş Kanalı’nı tehdit açısından daha stratejik konumda gördüğü Etiyopya’yı desteklemiştir. Batı Bloğu tarafında kalan Somali’de, savaşın kaybedilmesinden sonra yaşanan gelişmelerle, halkının birbirine düşman olduğu olumsuz bir süreç başlamıştır. Bununla birlikte Somali’de artan açlık ve sefalet ortamı çatışmaları şiddetlendirerek otoritenin bozulmasını tetiklemiştir²³³.

Madeni zenginlikler, petrol, hayvancılık ve ticaret alanlarında oldukça iyi olan Somali ülkesi, özellikle 1991 yılından sonra kötü dönemler yaşamıştır. Somali’de yıllarca süren krizin sebeplerine bakıldığında; sömürge düzeninin mirası, kabile yaşamı, yönetimin iyi işlememesi, kıt kaynakları ele geçirme mücadeleleri, silahlı grupların artış göstermesi, uluslararası müdahaleler ve bölgesel anlaşmazlıklar olduğu görülmektedir. Avrupa’nın sömürgeci devletleri, 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Somali’yi çeşitli nüfuz bölgelerine ayırmışlardır. Sömürgeci güçler tarafından parçalanan Somali’deki çok sayıda kabile, birbirine düşman edilmiş ve toplumsal doku bozulmuştur. Somali halkının önemli kısmı, sömürgecilik mirası olan Kenya, Cibuti ve Etiyopya sınırlarında bırakılmıştır. Somali sınırlarında kalan topraklarda da Puntland, Galmudug ve Somaliland şeklinde ayrı siyasi birimler oluşturulmuştur. Siyasi güç ve ekonomik kaynaklara hakim konumda olan dışlayıcı nitelikte merkezi devlet sistemi kurulmuştur. Siyasi ve ekonomik güç kabileler

²³³ Öztürk, s.62.

arasında dengesiz dağıtılmıştır. Bu durum kabilelerin birbirlerine olan düşmanlığını beslemiştir²³⁴.

Somali nüfusunun büyük çoğunluğunu gençler oluşturmaktaydı. İşsizliğin yoğun olduğu bu topraklarda, terörist örgütlerin üye temininin kaynağını bu gençler oluşturmaktaydı. Soğuk savaş döneminde Somali, aşırı silahlanmış toplumlardan biri olarak sayılmaktaydı. Özellikle coğrafi konumu itibariyle Arap Yarımadası ile Doğu Afrika arasındaki silah kaçaklığı yolu üzerinde bulunması, bu durumun en önemli etkeni olmuştur. Hükümetlerin savaş ağları, karışılan yolsuzluklar, aşiretlerle girdikleri ilişkiler ve geleneksel ticaret yolları üzerinde olması, Somali'deki silah kaçakçılığının 1991 yılından sonra da devam etmesine neden olmuştur. Bununla birlikte Eritre ve Etiyopya tarafından, Somali'de desteklenen gruplara yıllarca silah sevkiyatı yapılmıştır. 1993 yılındaki 733 sayılı Karar ile silah ambargosu konulmuş olsa da uygulanması sorunlu olmuştur. Somali'deki hükümetlerin meşruiyet sorunları, yolsuzluklar, işsizlik, silah kaçakçılığı ve korsanlık gibi olumsuz özellikler Somali'deki krizin nedenleri arasında sayılabilmektedir. Bununla birlikte dış aktörlerin, kabileleri kendi çıkarlarına göre kullanması Somali'deki insani krizi daha da derinleştirmiştir. Bingöl'e göre, *“uzlaşmaz bölgesel çıkarlar barış çabalarının sonuçsuz kalmasında önemli rol oynamıştır”*²³⁵.

Somali, yaklaşık olarak son 20 yıl içerisinde sömürgeleştirilen Afrika ülkelerinden yalnızca biri olmuştur. Somali zaman içerisinde İngiltere ve İtalya gibi sömürgeci güçlerin arasında el değiştirmiştir. Karışık bir sömürge süreci geçiren Somali topraklarının bir kısmı, Fransız Somalisi şeklinde adlandırılan Cibuti'de kalmıştır. Somali'de 1991 yılında hükümet boşluğu oluşmuştur. Bu durum Somali'yi bulunduğu bölgenin en hassas noktalarından biri haline getirmiştir. Zaten Afrika Kıtası'nın stratejik noktalarından biri olma özelliğine sahip olan bölge, sosyalist rejim sonrasında parçalanmaya başlamıştır. Savaş yanlıları tarafından devlet kurumları bir anda çökertilmiştir. Uluslararası kamuoyunun çabaları etkisiz kalınca komşu ülke Etiyopya'nın müdahalesine de zemin hazırlanmıştır. Bozulan bölgesel

²³⁴ Oktay Bingöl, “Somali’de Barış ve Kalkınma Sürecinde Türkiye’nin Rolü”, **Akademik Bakış**, Cilt: 7, Sayı: 13, Kış 2013, ss.87-88.

²³⁵ Bingöl, s.89.

dengeleri düzeltmek adına Afrika Birliği'nin yanı sıra BM gibi uluslararası otoriteler, kendilerinden beklenen istikrar sağlama görevini yerine getirmemişlerdir²³⁶.

2.4.2.2. Somali'deki Olayların Gelişim Süreci

Somali krizinin özelliği ve uluslararası aktörlerle olan bağı, her on yılda bir değişim göstermiştir. 1980'li yıllarda yoğunlaşan iç savaş devletin çöküşüne sebep olmuştur. 1990'lı yıllarda soğuk savaşın bitimiyle birlikte kabile savaşları başlamıştır. 2000'li yıllarda ise Somali toprakları küresel çıkarların çatıştığı bir alana dönüşmüştür. Dünyanın en fakir ülkelerinden biri olarak sayılmaktadır. Nüfusunun yarıdan fazlası yoksulluk sınırının altındadır. Açlıkla mücadele, gıda güvensizliği ve halkın sürekli olarak yerinden edilmesi gibi etkenler Somali'de insani gelişmeyi engellemiştir. 2010 yılında 2 milyona yakın insan şiddetli derecede açlık yaşamıştır. Bununla birlikte 2011 yılında da tarihin en ağır insani krizlerinden biriyle karşı karşıya kalmıştır. Hatta BM yetkililerince, dünyada yaşanan en ağır insani kriz şeklinde resmi olarak tanımlanmıştır. 2011 yılının Mayıs ve Ağustos aylarında 30 bine yakın çocuğun hayatını kaybettiği ve 3.7 milyon insanın da yardımlarla yaşayabildiği belirtilmiştir. 1.5 milyona yakın insan, yerlerinden edilirken Somali dışındaki mültecilerin yaşadıkları olaylar bu rakamları daha da artırmaktadır. Afrika Birliği Somali Misyonu (AMISOM) ve Federal Geçiş Hükümeti, 2011 yılının Ocak ayından itibaren Somali'deki Mogadişu ve El Şebab gibi milis gruplarına karşı operasyonlarını artırmıştır. El Şebab'ın etkinliği ve kontrol gücü azalsa da bölgede bombalama ve suikast gibi terör eylemleri devam etmiştir²³⁷.

Somali'nin insani yardım koordinatörü Mark Bowden, 2011 yılında Somali'de yetersiz beslenmenin ölümlerle sonuçlandığı konusunda uyarılarda bulunmuştur. Güney Somali'nin belli bölgelerinde yaşanan açlık ölümleri, dünyanın en yüksek oranlarına sahiptir. Somali'de her yıl çoğunluğu çocuk olan onbinlerce kişi açlık sebebiyle ölmektedir. Harekete geçilmezse kıtlık sorununun Güney Somali'nin tamamına yayılacağı ve bulaşıcı hastalıkların daha fazla ölüme sebep olacağı belirtilmiştir. BM Somali İnsani Koordinatörü Mark Bowden, yüzbinlerce insanın hayatını kurtarmak için gıda, temiz su, barınma ve sağlık hizmetleri için

²³⁶ Kavas, ss.18-19.

²³⁷ Bingöl, s.90.

gerekli kaynakları, çaresizce uluslararası toplumdan beklediklerini belirtmiştir. Bu arada Bowden, kaynak eksikliğinin endişe verici olduğunu ve yardımda yaşanacak her gecikmenin, açlıkla savaşıyor insanlar için ölümle sonuçlanabileceğini vurgulamıştır. Somali'deki nüfusun yaklaşık yarısı, acil yardımı gerektiren insani krizle yıllarca karşı karşıya kalmıştır. Krizden etkilenen milyonlarca Somalili, gıda ve yardım ihtiyacı için komşu ülkelere sığınmıştır²³⁸.

Günümüzde de mevcut kıtlık riskinin hala yüksek olduğunu ve kuraklığa bağlı faktörlerin, ölüm ve hastalıklara neden olduğunu gösteren raporlar bulunmaktadır. 6.2 milyondan fazla insani yardıma ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle çocukların risk altında olduğu bu ortamda, 944 bin çocuk ciddi şekilde yetersiz beslenmektedir. Kasım 2016 ile Mart 2017 arasında Somali'deki 615 binden fazla kişi 2017 yılının ilk üç ayında 377 bin kişi de dahil olmak üzere kuraklığında etkisi ile yerlerinden edilmiştir. Aralık 2013'ten beri 60.800 Somalili, Kenya'dan ve Mart 2015'ten beri 30.600 Somalili, Yemen'den geri dönmüştür. Çatışma ve kıtlık nedeniyle yerlerinden edilenlere ek olarak, mültecilerin Somali'ye geri dönüşlerinin de yaşanması ülkedeki güvenlik ve istikrarı sağlama durumunu zorlaştırmıştır²³⁹.

Somali'de parlamentonun Aralık 2016'da, cumhurbaşkanının da Şubat 2017'de seçilmesi, ülkenin çatışma sonrasındaki dönüşümü için önemli adımlar olmuştur. Çünkü yönetimin belirlenmesi güvenlik reformu gibi ulusal öncelikler üzerinde ilerleme imkanı sağlanmasına yardımcı olmuştur. Anayasa inceleme sürecinin tamamlanması, devlet kurumları ve yerel yönetimlerin inşası, kamu mali yönetimi ve gelir tahsilatının iyileştirilmesi gibi konulara öncelik verilmesi planlanmıştır. Somali Hükümeti, kıtlık ve kuraklık sorununa çözüm bulabilmek için yatırımların, eğitim ve istihdam olanaklarının artırılması, geçim kaynaklarının sürdürülebilirliği konularında gelişmeyi hedeflemiştir. Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi ülkenin siyasi ve güvenlik istikrarının yanı sıra mültecilerin, sürdürülebilir geri dönüşü ve yeniden entegrasyonu için oldukça önemlidir²⁴⁰.

²³⁸ Office of the United Nations Resident & Humanitarian Coordinator for Somalia, "The UN Declares Famine In Somalia", **United Nations**, <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp238182.pdf>, (23.04.2017).

²³⁹ UNHCR-The UN Refugee Agency, "Somalia Situation 2017", **Supplementary Appeal-January-December 2017**, Mayıs 2017, <http://www.unhcr.org/591ae0e17.pdf>, (24.04.2018), s.7.

²⁴⁰ UNHCR-The UN Refugee Agency, "Somalia Situation 2017", **Supplementary Appeal-January-December 2017**, <http://www.unhcr.org/591ae0e17.pdf>, Mayıs 2017, (24.04.2018), s.6.

Somali’de yaşanan olaylarda insanların çoğunun açlık yüzünden ölmesi, uluslararası insan hakları belgelerindeki evrensel değerlerin korunamadığını göstermektedir. Bilimsel gelişmelerin yaşandığı, insan haklarının daha çok önemsendiği 21. yüzyılda, ülkelerinde bulunan kaynaklardan yararlanamayıp ölen insanların varlığı birçok çelişkiyi beraberinde getirmiştir.

2.4.2.3. Somali’deki Olaylar Karşısında Batı’nın Yaklaşımı

Sağlıklı şekilde işleyişini kaybeden devletler için uluslararası toplum tarafından sunulan çözüm yollarından biri, geçici hükümetler kurmak olmuştur. BM, soğuk savaşın bitiminden sonra çok sayıda devletin iç işlerine müdahale etmiştir. Müdahale etme özgürlüğünü BM Antlaşması’nın 7. kısmına dayanarak almıştır. İlk müdahalede bulunduğu yer de Somali toprakları olmuştur. Uluslararası barış ve güvenliğin tehlikeye gireceği yönündeki Güvenlik Konseyi kararları müdahale gerekçesi olarak sunulmuştur. Kurulan geçici hükümetlerin yönetim politikalarını yönlendiren devletlerin, genellikle Güvenlik Konseyi’nin 5 asıl üyesi olduğu görülmektedir. Bununla birlikte müdahale kararlarına ABD tarafından onay verilip verilmemesi kritik önem arz etmektedir. Somali’deki çatışmalar sırasında uluslararası toplumun harekete geçme konusunda istekli olması, meşru ve hukuki müdahale için yeterli olmuştur. Kongo ve Ruanda’da yaşanan soykırım boyutuna varmış olaylar sırasında müdahale edilmemiştir. Bu durum güçlü devletlerin insan hakları ihlallerini sonlandırma yönündeki isteklerinden çok; işgal konusundaki iradelerinin ve çıkarlarının belirleyici olduğunu göstermektedir²⁴¹.

Dünya üzerinde birçok yerde olduğu gibi Somali topraklarında da 1991-1992 yıllarında şiddetli bir iç savaş başlamıştır. Çok sayıda insan hayatını kaybetmiştir. İç savaşın doğal sonucu olarak devlet yapısı dağılma sürecine girmiştir. Ülkenin çeşitli bölgeleri, farklı grupların kontrolüne geçmiştir. Tüm bunlar sivil halkın hayatını kaybetmesi ile sonuçlanmıştır. Artık Somali’de hayat, dış yardımlara muhtaç şekilde devam ettirilebilecek düzeye gerilemiştir. Yardımlar ise sivil halka ulaştırılmadan çatışma taraflarının eline geçmiştir. BM Güvenlik Konseyi tarafından 23 Ocak 1992 tarihinde alınan 733 sayılı ilk karar ile Somali’de yaşanan felaketin, uluslararası barış

²⁴¹ Afyare Abdi Elmi, **Somali-Kimlik, İslami Hareketler ve Barış**, çev. Zekiye Baykul, 1. Baskı, Açılım Kitap, Temmuz 2012, ss.220, 222.

ve güvenliği tehdit edecek boyutta olduğu kabul edilmiştir. Savaşı şiddetlendiren taraflara karşı, silah ambargosu uygulanması kararlaştırılmıştır²⁴².

BM, Somali ile ilgili 733 sayılı kararı verirken krizde çok sayıda insanın hayatını kaybetmesini, mal kaybının büyüklüğünü ve krizin bölge devletlere olumsuz etkilerini gerekçe göstermiştir. Fakat BM, krizin bölgeye olan etkisini detaylandırmamıştır. Komşu devletlerden Kenya ve Etiyopya, yaşanan krizden olumsuz etkilenirken, Güvenlik Konseyi 733 sayılı kararda göçlerin bu devletlere olan etkisi üzerinde durmamıştır²⁴³.

1992 yılının Mart ayında, BM'nin 746 sayılı kararı ile Somali için yardım seferberliği başlatma fikri hukukileştirilmiştir. Bu kararlar sonucunda, BM Somali Operasyonu (UNOSOM) için birlik oluşturulmuştur. BM Antlaşması'nın 7. bölümü çerçevesinde yaptırım söz konusu değilse de BM Antlaşması'nın 39. maddesine göre barış tehdidi tespiti yapılmıştır. Fakat bölgedeki kriz, hiçbir şekilde detaylandırılmamıştır. O yıllarda BM Genel Sekreterliği yapan Boutros Ghali tarafından rapor hazırlanmıştır. Raporda insani yardım malzemelerinin ihtiyaç sahiplerine verilmek üzere depo ve dağıtım merkezlerine ulaştırılmasının; liman ve havaalanlarına ulaşımından çok daha zor olduğu belirtilmiştir. Özellikle General Aidid tarafından ele geçirilen gıda malzemeleri, hiçbir şekilde halka verilmemiştir. BM insani yardımların dağıtımı ve takibi konusunda etkin bir çalışma sergileyememiştir. Cezayirli bir bürokrat başkanlığında elli kişiden oluşan ekibe, 1992 yılının Nisan ayında Somali'de yaşanan dramı izleyip raporlama görevi verilmiştir. Buna ek olarak, 3.500 kişilik askeri birlik ve farklı ülkelerden gelen 200 sivil görevliden oluşan uluslararası ekip, UNOSOM I adı altında birleştirilmiştir²⁴⁴.

BM Güvenlik Konseyi'nin 1992 yılında 794 sayılı Kararı ile Somali'de yaşanan olayların benzersiz olduğu vurgulanmıştır. Bu benzersizlik ifadesi ile insan hakları ihlallerinin ağırlığı kastedilmemiştir. Bu ifade ile Somali'de istikrarlı bir hükümetin olmaması nedeniyle oluşan anaşik ortam vurgulanmıştır. Hatta daha ağır

²⁴² Sercan Rençber, **İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu**, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2016, s.125.

²⁴³ Naim Demirel, "Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale", **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı: 1, Bahar 2013, (İnsani Müdahale), s.159.

²⁴⁴ Halil İbrahim Alegöz, **Uluslararası İlişkilerde İnsani Diplomasinin Rolü: Türkiye Somali Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2013, s.45.

bir ifade ile Somali dağılmakta olan bir devlet olarak kabul edilmiştir. Kriz ortamında da hali hazırda bir devletin bulunmadığı belirtilmiştir²⁴⁵.

1993 yılında çıkarılan 813 sayılı karar ile UNOSOM II kurulmuştur. Görev tanımı olarak, çatışma gruplarının silahsızlandırılması ve ülkenin siyasi, sosyal ve ekonomik yönden yeniden canlandırılması belirtilmiştir. Halk, açlık tehlikesi yaşarken çatışmaların devam ediyor olması insancıl hukukun ihlali ve barışın açık tehdidi olarak kabul edilmiştir. Bu kararda ayrıca BM insani yardım personelinin güvenliğinden de bahsedilmiştir. 23 Pakistan askerinin öldürülmesinden sonra 1993 yılında yeni bir karar çıkarılmıştır. 837 sayılı kararda, uluslararası toplumun Somali halkının barışı için orada bulunduğu gerçeği özellikle belirtilmiştir. 1993 yılındaki 897 sayılı karar ile operasyonun, alışılmışın dışında olduğu ve etkin bir hükümetin yokluğu yinelenmiştir. 1994 yılında çıkarılan 954 sayılı karar ile UNOSOM II'nin görev süresi uzatılmış ve askeri birliklerin çekilmesi öngörülmüştür. Ayrıca Somali krizinin sınırları aşan etkisinden bahsedilmiştir²⁴⁶.

Somali'ye yapılan müdahalenin etkinlik derecesi, BM ve insanlık tarihi için de özel bir anlam teşkil etmektedir. Somali, BM Güvenlik Konseyi'nin egemen devletin topraklarına açık rıza aramadan insancıl amaçlarla müdahaleye izin verişinin ilk örneğidir. Müdahalenin etkin olmayışı ve yol açtığı zararlar açıkça belgelenmiştir. BM barış misyonu güçlerinin bir takım hataları ile kontrol kaybının yaşandığı raporlara yansımıştır. Müdahalenin etkinsiz oluşunun sebepleri sayılırken Somali askerlerinin kapsamının tespitinde yanılmaya, bilgi toplama istibaratındaki eksikliklere kadar birçok nedene değinilmiştir. Eleştirel bir dil kullanan Yeni Zelanda büyükelçisi Colin Keating, dönemin daimi olmayan üyeleri içerisindeydi. *“Bir grup diplomatik amatörduk. BM'nin gelişimi kırk beş yıl geride ve henüz tüm bunlarla başa çıkmaya hazır sayılmaz”*²⁴⁷. şeklindeki ifadesiyle Somali'deki durumu ve BM başarısızlığını tüm açıklığıyla dile getirmiştir. Sonuç olarak 1995 yılına gelindiğinde BM kuvvetleri, Somali'ye yönelik sözde çabasını sonlandırmıştır. Herhangi bir iç savaş durumunda klasik olarak alınan barış koruma tedbirlerini uygulamaya çalışmıştır. Silahsızlanmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır. Komutanlık yapan bir

²⁴⁵ Demirel, İnsani Müdahale, s.159.

²⁴⁶ Demirel, İnsani Müdahale, s.160.

²⁴⁷ Nicholas Wheeler, Saving Strangers: humanitarian intervention in international society, Oxford Oxford University Press, 2000, s.172'den aktaran, Melvern, s.64.

generali tutuklama gösterisinde bulunmuştur. BM, Somali’de etkinsiz kaldığı için, ağırlığını ve itibarını kaybetmiştir. ABD de lider olma vasfını kaybetmiştir²⁴⁸.

2.4.3. Ruanda Örneği

Ruanda’da yaşanan etnik arındırma olayının sebepleri, 1916 yılında bu toprakların yönetiminin Belçikalıların eline geçmesiyle başlayan sömürge sürecine kadar götürülebilir. Bu süreçte insanlar anatomik yapılarının, vücut ve yüz ölçülerinin farklılığı esas alınarak Hutular ve Tutsiler olarak etnik ayrıma tabi tutulmuştur. Irklara göre kimlik dağıtımı yapılmıştır. Böylece yıllardır ortak paydalarda birleşip birlikte yaşayan insanlar, sömürgeci devletler tarafından ırklarına göre resmi şekilde farklılaştırılmıştır. Irk temeline dayandırılan ayrılıkçılık tohumları, geçmişte Tutsi kralı Rwagugiri’nin uyguladığı yönetim politikalarıyla atılmıştır. Daha sonra Belçika’nın sömürgeci uygulamalarıyla da derinleştirilmiştir. Belçika Devleti tarafından çıkara uygunluk göz önüne alınarak yönetme hakkı Tutsilere bırakılmıştır. Nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Hutulara ‘yönetilmeye mahkum siyah insan’ muamelesi yapılmıştır. Böylece soykırımın geleceği inşa edilmeye başlanmıştır. Belçika’nın ülkedeki sosyal dengeyi bozduktan sonra 20. yüzyılda Ruanda’dan çekilmesiyle birlikte, nüfusun çoğunluğunu oluşturan Hutular iktidara gelmiştir. Tutsiler hor görülmeye başlanmıştır²⁴⁹. Ve tüm bu yaşananlar soykırımla sonuçlanmıştır.

2.4.3.1. Ruanda Soykırımına Zemin Hazırlayan Faktörler

1890 yılında imzalanan Brüksel Anlaşması ile Ruanda Almanlara bırakılmıştır. O dönemde Almanya, bölgede gölge bir yönetimle varlık sürdürmüştür. Öncelik ve ayrıcalıkları, sayıca azınlık konumunda olan Tutsilere bırakmıştır. Fakat 1914’ten sonra gelen bir başka sömürgeci devlet Belçika, gölgelikten ziyade yönetme konusuna bizzat dahil olmuştur. Yaptığı resmi düzenlemelerle halk arasında, etnik ayrıma dayalı kin besleme duygusunu belirginleştirmiştir. Küçümsenen gruplar

²⁴⁸ Melvern, s.64.

²⁴⁹ İlhan Ceyhan, **Kaderiyle Baş Başa Afrika: Ruanda Soykırımı**, 11 Ekim 2017, <https://gaiadergi.com/kaderiyle-basbasa-afrika-ruanda-soykirimi/>, (20.01.2018).

kahve tarlalarında zorla çalıştırılmaya mahkum bırakılmıştır. Baş kaldıranlar ağır şekilde cezalandırılmıştır. Algı operasyonu aracılığı ile Hutu kökenliler tarım alanında çalışan toplum; Tutsi kökenliler ise hayvancılıkla geçinen toplum olarak kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Belçikalılar nüfus sayımını, Ruanda topraklarında kurulacak modern yaşamın bir gerekliliği olarak sunmuşlardır. Böylece nüfus sayımı gerçekleştirilerek sözde bir etnik ayrım temelinde kimlik kartları çıkartılmıştır. Bu kimlikler, 1994'te Tutsi kökenlilerin bulunup acımasızca katledilişini kolaylaştırmıştır²⁵⁰.

Ruanda topraklarını Almanya'nın sömürgesi olmaktan çıkarıp kendi kolonisi yapan Belçikalılar, 1930 yılının ırkçı söylemlerinin de etkisi ile genetik çalışmalar başlatmıştır. Kandaki maddeler incelenmiş ve Hutuların sıtma hastalığına karşı direnç sahibi oldukları anlaşılmıştır. Hayatta kalma ve doğal ortamda yaşama güçlerinin Tutsilere göre daha iyi olduğu saptanmıştır. Tutsilerde böyle bir direncin olmaması, onların farklı bir bölgeye ait oldukları varsayımına kanıt olarak kullanılmıştır. Böylece halk içinde ötekileştirmenin önü açılmıştır. Başka bir farklılık ölçütü olarak, laktoz (süt şekeri) maddesine karşı insanların direnci ölçülmüştür. Laktozun sindiriminin sert ve kuru iklim koşullarına alışkın yetişkinlerde kolay olduğu belirtilmiştir. Bu özelliğe de Etiyopya toplumu ile benzer şekilde Tutsilerde rastlandığı söylenmiştir. İnsanlar üzerinde yapılan genotip çalışmaları sonucunda ortaya çıkan sonuçlar ile etnik temelli farklılıklar literatür alanında kesinleştirilmeye çalışılmıştır. Tutsileri farklılaştırıp onların olası bir göç dalgası sonucunda Ruanda topraklarına gelmiş oldukları inancı yerleştirilmeye çalışılmıştır. Sömürgeci devletler de bu ayrılıkçılığı pekiştirerek Tutsileri yönetici konumuna yükseltmişlerdir. Böylece Ruanda topraklarında etnik kimlik tespiti ile sınıfsal toplum inşa edilmiştir²⁵¹.

Ayrımcılığın ve ötekileştirmenin temelini oluşturan bu çalışmalar, ileride yaşanacak soykırım sürecini kolaylaştırmıştır. Dış müdahalelerin, evrensel insan hakları idealini koruyup geliştirmek yerine, daha fazla insan hakkı ihlallerine sebebiyet vermesi ayrı bir çelişki oluşturmuştur.

²⁵⁰ Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi, **Yirmibirinci Yüzyılda-BM Güvenlik Konseyi Daimi Temsilcisi 5 Devletin İşlediği-Soykırım ve Katliamlar**, 2. Baskı, Ekim 2014, ss.108-109.

²⁵¹ Ebru Çoban Öztürk, "Toplumsal yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği", **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Güz 2011, ss.82-83.

2.4.3.2. Ruanda Soykırımının Gelişim Süreci

İrkçilik politikası, dünyanın birçok yerinde, tarihin belli dönemlerinde yükselişe geçmiştir. Etnik köken ve din farklılıkları üzerinden soykırım politikaları yürütülmüştür. Bu ölümleri önlemek için farklı ekonomik koşullarda yaşayıp farklı ideolojilere sahip olsalar da tüm uluslar, insan hakları ülküsünde birleşmeyi hedeflemişlerdir. Çünkü insanların kurtuluşu, bu birliktelik bilincine bağlanmıştır²⁵².

1994 yılında Ruanda ve Brundi bölgeleri, Afrika'nın en kanlı iç savaşının ve soykırımının yaşandığı bölgeler olmuştur. 1 milyona yakın insan Ruanda'da çıkarılan iç savaş sırasında, soykırım sonucu hayatını kaybetmiştir. İnsanların soykırıma kurban gittiği bu dönemde, hammadde bakımından zengin bu topraklar işletilmeye devam edilmiştir. Fakat bu kaynakların Ruanda halkına hiçbir faydası olmamıştır. İnsanlar fakirlikle savaşıyor hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Devleti ayağa kaldıracak kalkınma hamlelerinin önü kapatılmıştır. Ülke toprakları ve milyonlarca insan, Batı'nın çıkar politikaları sonucunda zor dönemler yaşamıştır²⁵³.

Uzun süren çatışmalar ve saldırılar sonrasında barış için müzakere süreci başlamıştır. Tutsilerin kurduğu Ruanda Vatansever Örgütü (Rwandan Patriotic Front) ile Hutu lideri Juvenal Habyarimana arasında 1993 yılının Ağustos ayında barış anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma, devam eden katliamları ve kaos ortamını bitirici bir etki gösterememiştir. 1994 yılında Habyarimana'nın uçağının düşürülmesi ile soykırım için son sebep de gerçekleşmiştir. İktidardaki aşırı ırkçı Hutu yanlısı rejim, hakimiyet kurmanın yolunu, tüm Tutsileri temizleme inancına bağlamıştır. Soykırımı gerçekleştirmek için 30 bin kişilik saldırı grupları oluşturulmuştur. Bu gruplar saldırı cesaretini ve desteğini devlet başkanı ve medya kuruluşlarının kara propagandalarından almışlardır. Gıda ve para gibi maddi destekler, bazı kişilere Tutsilerden kalan toprakların verileceği sözü gibi etkenler, tüm halkı Tutsileri katletme planına dahil etmiştir. Böylece soykırım planı açıkça işlemeye başlamıştır.

²⁵² M. İskender Özturanlı, "İnsan Haklarında Birleşmek", **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı: 4, Ekim 2006, (Birleşmek), s.84.

²⁵³ Ahmet Kavas, "İç Savaşlardan Bütünleşme Hareketlerine ve Kalkınma Hamlelerine Afrika'nın Yeniden Dönüşümü", **Avrasya Etüdleri**, Sayı: 40, Afrika Özel Sayısı, 2011, s.21.

Soykırımın açıkça yapılmasına karşın BM, utaç verici bir hareketle 10 Belçika askerinin ölümünden sonra Ruanda topraklarından çekilme kararı almıştır²⁵⁴.

Gelişim sürecinde yaşanan olaylar göstermiştir ki, insan hakları evrensel olsa da dünyanın her yerinde aynı düzeyde korunamamaktadır. İnsan hakkı ihlallerine ve onlara müdahale etme kararı, dönemin güçlü devletlerinin politikalarına göre şekillenmektedir. Sömürgeci güçlerin kendi çıkarlarına göre şekillendirdiği toplum yapısı, Ruanda’da da soykırım suçu ile sonuçlanmıştır. Güçlü devletler, soykırım yaşanacağına dair istihbarat bilgileri almışlardır. Buna rağmen bilgi ve belgelerini diğer devletlerle paylaşmayıp soykırım sürecine engel olmamışlardır. Evrensel insan hakları, belli bir bölgede yaşayan insanlar için bir kez daha görmezden gelinmiştir.

2.4.3.3. Ruanda’daki Soykırım Sürecine Batı’nın Yaklaşımı

Pek çok hükümet ve uluslararası kurum, Arusha barış sürecine destek vermiş olsalar da aslında, farklı çıkar politikalarını gizlemişlerdir. Arusha’daki Fransız gözlemci Jean-Christophe Belliard’a göre Fransa, Ruanda devlet başkanı Habyarimana’ya destek verirken; ABD, Belçika ve İngiltere Uganda destekli Ruanda Yurtsever Cephesi’ne destek veriyordu. Bu durum, sürecin çıkarlara göre şekillendiğini ve Batı arasında da bölünmüşlüğü varlığını göstermiştir. Soykırım öncesi dönemde, Fransa’nın Ruanda büyükelçisi olarak görev yapan Jean Marie Ndagijimana, Habyarimana rejiminin Fransız desteği ile ayakta kaldığını belirtmiştir. Uluslararası polikalardaki farklılıklar, uluslararası barışı korumak için harcanan miktarı azaltmak isteyen Batı hükümetleri (özellikle ABD’nin) gibi etkenler, Ruanda’daki soykırımı önleme konusunda başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ayrıca Ruanda soykırımı, Batılı politikacıların uluslararası öncelikler listesinde en alt sırada yer alan konulardan yalnızca biri olmuştur. Yetkililerin o dönemde eski Yugoslavya’daki olaylarla daha ilgili oldukları söylene de oradaki soykırım da engellenememiştir²⁵⁵.

²⁵⁴ BBC News, “Rwanda :How The Genocide Happened”, **BBC News**, 17 Mayıs 2011, <http://www.bbc.com/news/world-africa-13431486>, (20.01.2018).

²⁵⁵ Rapporteur Report, “International Decision-Making in the Age of Genocide: Rwanda 1990-1994”, **The National Security Archive-The George Washington University**, 1-3 Haziran 2014, <https://www.usmmm.org/m/pdfs/20150403-rwanda-rapporteur-report.pdf>, (21.04.2018), ss.5-6.

1994 yılının Şubat ayında hazırlanan ve Ruanda soykırımının sadece haftalar öncesine denk gelen raporlar önemsenmemiştir. Somali’de yaşananlardan ders alınmayarak aynı hatalar Ruanda’da yapılmıştır. BM Ruanda’ya Yardım Misyonu (UNAMIR) askerlerini komuta eden Romeo Dallaire’dan ve çok sayıda haberciden soykırım planlarının yapıldığına dair bilgiler alınmıştır. Bu bilgilere, birçok haber kuruluşu tarafından ilgi gösterilmesine rağmen uyarılar, hiçbir şekilde Güvenlik Konseyi’ne sunulmamıştır. Özellikle ABD’nin ve Fransa’nın güçlü istihbaratları sayesinde soykırım hazırlığının yapıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Fakat sahip oldukları kesin ve ayrıntılı bilgileri Konsey’in hiçbir daimi olmayan üyesi ile paylaşmamışlardır. CIA, 1994’ün Ocak ayında ABD Dışişleri Bakanlığı’na karşı yaptığı bir analizde, Ruanda’daki çatışma halinin devam etmesi durumunda yüz milyondan fazla insanın ölebileceği konusunda uyarılarda bulunmuştur. Aynı raporda, barış tesis etmek için ve kontrol amaçlı Ruanda’da bulunan UNAMIR’ın faaliyetlerinin, başarısızlıkla sonuçlanacağı belirtilmiştir. Alınan istihbaratlara ve sunulan raporlara rağmen yıllarca birlikte yaşamış bir halkın, kendi içinde yürüttüğü soykırım suçu engellenememiştir²⁵⁶.

Ruanda soykırımını engelleme konusunda BM’nin temel başarısızlık sebepleri siyasi uzlaşma, lojistik ve kaynak eksikliği olarak sayılmıştır. BM Güvenlik Konseyi, siyasi bakımdan ortak bir iradeye sahip olmamasına rağmen UNAMIR’ı kurmuştur. Bu barış gücü de benzer sebeplerden dolayı soykırımı önleme konusunda başarısız olmuştur. Koruma gücünün yetersizliği, örgütsel anlamda bilgi akışının sağlanamaması, yükümlülük kurallarına uygun düşmeyecek şekilde soruna odaklanmama, yetkinin kullanılmasındaki etkinsizlik sayılan diğer nedenler olmuştur²⁵⁷.

Soykırımdan sonra BM aracılığıyla faillerin yargılanması için Tanzanya’ya bağlı Arusha’da, Uluslararası Ruanda Ceza Mahkemesi kurulmuştur. BM’nin kuruluş tarihinden bu yana ikinci kez kurduğu uluslararası ceza mahkemesi olması nedeniyle büyük bir öneme sahiptir. Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan 8 Kasım 1994 tarihli 955 sayılı karar ile kurulmuştur. Mahkemenin asıl amacının, bölgede

²⁵⁶ Linda Melvern, “Güvenlik Konseyi: Gizli Kalanlar”, **Avrasya Dosyası**, Cilt:8, Sayı: 1, BM Özel, İlkbahar 2002, s.65.

²⁵⁷ Muhittin Ataman ve Mehmet Öztürk, “Uluslararası Örgütlerin Devlet-İçi Çatışmalara Başarısız Müdahalelerinin Nedenleri”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2017, s.146.

ulusal bir barış zemini inşa ederek diğer devletlerin de soykırım suçuyla karşılaşmasını önlemek olduğu belirtilmiştir. 1996 yılında soykırım davasının ilk duruşması yapılmıştır. 1998 yılında 850’den fazla hükümlünün davası karara bağlanmıştır. 21. yüzyılın ilk yıllarında 3000’e yakın soykırım suçu zanlısının yargılaması gerçekleştirilmiştir²⁵⁸.

İnsan haklarının güvenliği artık devletlerin tek eline bırakılmamıştır. Ulus devletlerle ortak şekilde hareket edecek diğer aktörler de güvenlik konusuna dahil edilmiştir. Böylece hak ihlallerine karşı verilecek tepkiler, aktörlerin çıkarlarına göre şekillenmeye başlamıştır. Tanınma aşamasında evrensel olarak kabul edilen insan hakları, korunma aşamasında yalnızca büyük güçlerin çıkarlarına göre şekillenmeye başlamıştır.

Sonuç olarak insan haklarının evrensel niteliğinin hukuki çerçevede işlenmiş olması olumlu gelişme olarak görülmektedir. Bununla birlikte insan haklarının fiiliyatta da evrenselleşmesi için çaba gösterilmesi gerekmektedir. İnsan hakları ve temel özgürlüklerini listeleyen uluslararası belgeler olmakla birlikte ihlallere karşı uygulanacak yaptırımlar, tarafsız şekilde oluşturulamamaktadır. Bu eksikliklerin yanı sıra çıkarlardan sonra gelen insan haklarının evrensel anlamda uygulanabilir olmasının önünde ciddi engeller bulunmaktadır.

Üçüncü bölümde insan haklarının evrensel düzeyde korunmasının öncüleri olan Avrupalı devletlerin yanı başında gerçekleşen Bosna Savaşı’nın gelişim süreci ve sonuçları incelenmiştir. İnsan haklarının evrensel niteliğinin hukuki düzenlemeler aracılığı ile her fırsatta kabul edilmesine karşın öncü güçlerin, farklı müdahalelerde farklı tavırlar sergilenmesi arasındaki tezatlık önceki bölümlerde ayrıntılı şekilde incelenmiştir. Bununla birlikte Bosna Savaşı’nın yaşandığı yer, zaman ve ihlallerin ağırlık derecesi, onu özellikle incelenmeye değer kılmıştır. Avrupa’da 20. yüzyılın sonunda yaşanan soykırıma karşı sergilenen yanlış politikalar ve müdahale etme konusundaki kararsızlık, günümüzde de çıkarların insan haklarından önce geldiğini göstermiştir.

²⁵⁸ Öncel Sencerman, “Batılı Kolonyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi”, **Güvenlik Stratejileri**, Sayı: 18, s.68.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BOSNA HERSEK TARİHİNDE YAŞANAN BÜYÜK İNSAN HAKKI İHLALI

Çalışmanın bu bölümünde Fransız İhtilali ile daha da yoğunlaşan Büyük Sırbistan ve Büyük Hırvatistan emellerinin çatıştığı ortamda Bosna Hersek'teki hukuka ve ahlaka aykırı olaylar incelenmiştir. Soğuk Savaş sonrasında Yugoslavya'nın dağılışından en büyük zararı görenler, Bosna Hersek'te yaşayan Bosnalı Müslümanlar olmuştur. Bu yüzden ilk olarak Bosna Hersek'in Müslümanlığı tanıyıp zamanla benimsediği Osmanlı İmparatorluğu'ndaki geçmişi incelenmiştir. Dünya devletlerinin ve AB gibi oluşumların artık daha sıkı bir birlik olma yönünde çalışmalar yaptığı; sosyalist rejimlerin dağılma sürecine girdiği 1990'lı yılların başında dünyayı derinden sarsan 20. yüzyılın en büyük trajedilerinden olan Bosna Savaşı incelenmeye çalışılmıştır. Savaşı sonlandıran Dayton Anlaşması ile getirilen yeni devlet yapısı, genel hatlarıyla ele alınmıştır.

3.1. OSMANLI İMPARATORLUĞU DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK

Balkan devletlerinin birçoğunda görülen Slavlıktan çok kendilerini Türklüğe yakın hissetme durumu, Eski Yugoslavya'da da görülmüştür. Slavlık ekseninde bakıldığında Sırp ve Hırvat topluluklarla etnik açıdan aynı kökenden geldikleri söylenen ve aynı konuşma dilini paylaşan Boşnaklar, Sırp ve Hırvat milliyetçileri ile hiçbir zaman bütünleşememişlerdir. Boşnaklar kendilerini her zaman Osmanlı ekseninde görmüşlerdir. Makedonya topraklarında yaşayan Müslümanlar, İslam dinine olan mensubiyetlerini hiçbir zaman Slavlık kökeninin geri planına atmamışlardır. İslam'ı reddetmenin aksine yeri geldiğinde kendi Slavlıklarını reddederek Slav olmayan bir Müslüman kimliği benimsemişlerdir²⁵⁹.

Boşnakların Osmanlı İmparatorluğu'na olan bağlılıkları onların benimsedikleri kimliğin oluşumunun önemli belirleyicilerinden biri olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı'nın Bosna Hersek'i fethi sırasında yaşanan huzur ortamı ve bütünleşmeyi kolaylaştıran etkenler, incelenmesi gereken konular arasına

²⁵⁹ Baskın Oran, "Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, Dergisi**, Cilt:48, Sayı:1-4, Ocak-Aralık, Ankara,1993, s.109-120.

alınmıştır. 1992-1995 yılları arasında Boşnakların yaşadığı zulüm ve soykırımın en önemli nedeninin İslam'a bağlılıkları olduğu düşünüldüğünde, Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'ndeki Bosna Hersek'in durumu analiz edilmiştir.

3.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i Fethi

Bosna topraklarına yönelik ilk Osmanlı akını 1386 yılında yapılmıştır. Yapılan akınların etkisi ile 1389 yılındaki Kosova Savaşı'nda, Sırp Knezi Lazar'a bağlı Bosna askerleri de yer almıştır. Savaş, Osmanlı zaferiyle sonuçlanmıştır. Sırbistan ve Bosna topraklarının geleceği konusunda belirleyici olan olay, 1392 yılında Osmanlı İmparatorluğu tarafından Üsküp'ün fethedilmesi olmuştur. Harekat üssü kurulduktan sonra Bosna'ya sıklıkla akınlar düzenlenmiştir. Nihayetinde 1428-1429 döneminde Bosna, Osmanlı'ya haraç vermeye başlamıştır. İstanbul'un Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilip Bizans hakimiyetine son verilmesi ile Avrupa'da hareketlilik yaşanmış ve Papa İkinci Pi önderliğindeki haçlı seferleri için hazırlıklar başlamıştır. Balkanlardaki hareketlilik Fatih Sultan Mehmet'i rahatsız etmiş ve bu tehlikeyi yok etmek için Balkan fetihlerinin tamamlanmasına karar vermiştir. 1463 yılına gelindiğinde Fatih Sultan Mehmet komutasındaki Osmanlı ordusu, Bosna üzerine sefere çıkmıştır. Savunmaya çekilen Bosna kralı, Yaytse Kalesi'nden sonra Klyuç Kalesi'ne geçmiştir. Bu kalelerin fethedilmesiyle birlikte Bosna'nın Osmanlı'ya teslimiyeti gerçekleşmiştir²⁶⁰.

Fetihten sonra Osmanlı ordusu İstanbul'a dönmüştür. Bu durumu fırsat bilen Macar kralı aynı yıl içerisinde Bosna'ya girmiştir. Osmanlı İmparatorluğu düzenlediği ikinci sefer ile Yayçe'nin dışındaki tüm kale ve kentleri tekrar ele geçirmiştir. Hersek Kralı Stefan da tahtında kalma karşılığında ülke topraklarının bir kısmının Osmanlı'ya bağlanmasını kabul etmiştir. 1483 yılında da Hersek topraklarının tamamı Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetine geçmiştir²⁶¹. Osmanlı bu fetih ile birlikte Batı yönünde genişleme faaliyetlerini yöneteceği bir uç bölgesi

²⁶⁰ Ercan Seyhan, **Bosna-Hersek'in Jeostratejik Önemi ve Türkiye**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, Mart 2017, ss.26-27.

²⁶¹ Galip Çağ, **Avrupa'nın Ötekisi Balkanlar**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Avrasya Araştırmaları Serisi-2, Çankırı, 2012, ss.105-106.

oluşturmuştur. Önceleri bu konudaki siyasi ve askeri rolü Üsküp oynarken fetihten sonra bu rol Bosna'ya verilmiştir²⁶².

Bosna idari açıdan sancak niteliği kazandığında Bosna'nın ilk sancak beyi Minnetoğlu Mehmet Bey olmuştur. Saraybosna 1463-1550 yılları arasında sancak merkezi konumunda iken 1550 yılında merkez, Travnik'e taşınmıştır. 1583 yılında Bosna eyalet merkezi olmuştur. Sonraki dönemlerde 1684 yılında eyalet merkezi olma unvanı yine Travnik'e nakledilmiştir. 1850 yılından sonra ise idari bir düzenleme ile Saraybosna vilayet merkezi olarak kabul edilmiştir²⁶³.

Bosna Hersek'in fethedilmesinin nedenleri arasında bölgedeki dış güçlere karşı üstünlük sağlama hedefi yer almıştır. Tuna nehri, Osmanlı İmparatorluğu'nun doğal sınırı olarak kabul edilince Fatih Sultan Mehmet Balkanlara özel bir önem vermiştir. Macar etkisi başta olmak üzere Balkan yarımadasında herhangi bir devletin güç sahibi olmasını engellemek istemiştir. Böylece Fatih Sultan Mehmet'in Balkan politikası doğrultusunda 1460'da Mora, 1464-1479'da Kuzey Arnavutluk ve 1463'te de Bosna fethedilmiştir. Bunun üzerine Macarlar, Bosna'nın başkenti olan Yayçe vilayetini işgal etmişlerdir²⁶⁴.

İmparatorluğun Balkanlardaki sınırları genişledikçe yönetim yapısında da bazı düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle 15. ve 16. yüzyıllarda denetimi kolaylaştırmak için beylerbeyi atamalarına başlanmıştır. Fethedilişinin ilk dönemlerinde Bosna, Rumeli beylerbeyliğine bağlı iken 1580'de Beylerbeyilik şeklinde örgütlenmiştir. Bosna'nın Beylerbeyilik şeklinde örgütlenmesi özellikle Avusturya'ya karşı askeri açıdan önlem olarak düşünülmüştür²⁶⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosna ve Güney Hersek topraklarını fethi, büyük fetih olarak anılan İstanbul'un fethedilmesinden sonra yaşanmıştır. İstanbul'un fethinden sonra şehirde yaşanan olumlu gelişmeler, Bosna'nın fethini kolaylaştıran belirleyici etkenlerden biri olmuştur. Hristiyanların Katolik ve Ortodoks temsilcileri

²⁶² Hatice Oruç, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", **Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi (OTAM)**, Sayı:18, 2005, Ankara, s.250.

²⁶³ Seyhan, ss.26-27.

²⁶⁴ Halil İncalcık, **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2004, İstanbul, s.32.

²⁶⁵ İncalcık, s.109.

tarafından Osmanlı'ya yakıştırılan barbar Türk nitelemesi başlarda Bosna'nın Osmanlı yönetimine karşı mesafeli bir duruş sergilemesine sebep olmuştur²⁶⁶.

Türk hakimiyetine geçtikten sonra Bosna toprakları yaklaşık yirmi yıl kadar Rumeli'ye bağlı olmuştur. 16. yüzyılın son çeyreğinde, eyalet statüsü kazandıktan sonra bir eyalet olarak ulaşabileceği en geniş sınırlara ulaşmıştır. Osmanlı'daki millet sistemi anlayışı ile bölgede çok kültürlü yapı desteklenmiştir. Çünkü Osmanlı Dönemi'nde Türk yönetimi, Bosna topraklarında devlet kurma amacı ile bulunmamıştır. Halkı etnik açıdan ayırma tabi tutup dini anlamda bir dönüşüm projesi gerçekleştirmemiştir. Ancak zaman içinde Bosna, bölgedeki Slav ve Latin devletlerinin baskısı altında kalmıştır²⁶⁷. Özellikle 1789 Fransız İhtilali'nden sonra Avusturya-Macaristan ve Rusya gibi emperyalist güçler tarafından etkili şekilde müdahale edilen bir alan olmuştur²⁶⁸.

Fetihten sonra Fatih Sultan Mehmet Bosna'daki Fransisken papazlar için Ahidname yayınlamıştır. Bu Ahidname, Müslüman bir padişahın farklı inanç sistemlerini benimsemiş halkına karşı gösterdiği hoşgörünün sembolü olarak kabul edilmiştir. Tüm insanlığın ve insan haklarının ortak değeri olarak kabul edilen ferman, 28 Mayıs 1463'te Milodraz'da kaleme alınmıştır. Orijinal metni Bosna Hersek'teki Fojnica şehrine bağlı Fransisken Katolik kilisesinde bulunan padişah fermanı şu şekilde yazılmıştır: *“Ben ki Fatih Sultan Mehmet Han'ım; sıradan ve seçkin bütün insanlar tarafından bilinsin ki, bu padişah buyruğunu elinde bulunduran Bosnalı [Fransisken] ruhbanlara büyük bir lütufta bulunarak şunları buyurdum:*

Adı geçenlere ve kiliselerine hiç kimse engel olmayacak ve sıkıntı vermeyecektir ve onlar sakınmaksızın ülkemde yaşayacaklardır. Ve kaçıp gidenler bile güven içinde olacaklardır.

Gelip ülkemizde korkusuzca oturacaklar ve kiliselerine yerleşeceklerdir. Ne ben, ne vezirlerim, ne kullarım, ne uyruklarım ne de ülkenin bütün halkından hiç kimse adı geçenlere -kendilerine ve canlarına ve mallarına ve kiliselerine ve dışarıdan ülkemize gelenlerine- dokunmayacak, saldırıp incitmeyecektir.

²⁶⁶ Selahattin Tansel, **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, TTK, 1999, Ankara, ss.172-173.

²⁶⁷ Neşe Özden, “A Few Remarks on the History of Bosnia: Bosna Tarihine İlişkin Birkaç Değerlendirme”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı: 21, s.60.

²⁶⁸ Fahir Armaoğlu, **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2000, s.54.

Yeri göğü yaratan Rızıklandırıcı adına ve Kur'an adına ve ulu peygamberimiz adına ve yüz yirmi dört bin peygamber adına ve kuşandığım kılıç adına yemin ederim ki, bu kişiler emrime itaat ettikleri sürece bu yazılanlara hiç kimse uymazlık etmeyecektir. Böyle biline"²⁶⁹.

Bosna'nın fethedilişinin hemen ardından yayınlanan bu fermanla, Fatih Sultan Mehmet'in hoşgörüsü görülmektedir. Ayrıca insanların topraklarını terk etmemeleri yönünde güven verilmektedir. Terkedenlerin de aynı güven içinde yaşayacakları ve zarara uğratılmayacakları belirtilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bosnalıları koruyan ve özgürlüklerine engel olmayan rolünün etkisi ile bu topraklardaki hakimiyeti uzun yıllar sürmüştür.

3.1.2. Bosna Hersek'in Fethini Kolaylaştıran Etkenler

Devletlerin varoluşunun temelini, Ortaçağ döneminde iki unsur belirlemiştir: Din ve toprak. Tarihsel süreç içerisinde insan, kendini bu iki unsur ile var etmeye çalışmıştır. İnsanın yaşam amacını ve ruhsal unsurlarını din belirlerken toplumsal statüsünü ve devletle olan ilişkilerini toprak belirlemiştir. Osmanlı fetihlerinden önce Boşnakların yaşam tarzı Bogomil inanç sistemi ile şekillenmiştir. Bogomillikte sıkıntılara mahkum edilen Boşnakların hayatı, Osmanlıların fetih siyaseti ile farklı bir boyuta geçmiştir. Osmanlı, büyük feodal beyleri gücün tek hakimi olarak kabul etmemiş ve yerel halka da yaşama hakkı tanımıştır. Toplumsal hayatın bu şekilde kökten değişimi, Osmanlı'nın Bosna'da yerleşmesini sağlamıştır.²⁷⁰

Coğrafi açıdan Sırbistan ve Hırvatistan toprakları arasında kalan Bosna'nın siyasal ve toplumsal yapılanma süreci özel bir seyir izlemiştir. Bosna 14. yüzyılın başından itibaren bağımsız bir prenslik olarak yönetilmiştir. Roma Katolik Kilisesi'nin etkisinde olsa da Bogomil öğretisi ile ilişkili ayrı bir Bosna Kilisesi oluşturulmuştur. Bogomillik; Ortodoksluk ve Katolikliği reddeden bir özelliğe sahiptir. Bundan dolayı Bosna feodal güçleri dini ve kültürel açıdan Sırbistan ve Hırvatistan'dan ayrı bir gelişim göstermiştir. Bu yalıtılmışlık, 1463 yılında Osmanlı

²⁶⁹ Ardan Zentürk, "Ahidname", **Artı90**, Sayı: 6, Nisan 2013, s.7.

²⁷⁰ Çağ, s.88.

egemenliğine giren Bosna'nın Müslümanlaşmasında pay sahibi olmuştur. Nüfusun yaklaşık olarak dörtte üçü 17. yüzyılda Müslüman olmuştur²⁷¹.

Bosna'nın Osmanlı hakimiyetine geçişinin sancılı olmamasında Bogomillğin dolaylı etkisi olmuştur. Hristiyanlığın temel değerlerini reddeden Bogomillik, sapkın bir mezhep olarak tanımlanmıştır. Bogomiller, Katolik ve Ortodoks mezhebi karşısında ve doğal olarak Hristiyanlar arasında düşman konumuna yerleştirilmiştir. Statülerinden aldıkları güç ve cesaret ile papalar, Bogomil mezhebine mensup olan Hristiyan halka karşı baskı ve şiddet uygulamışlardır. Bu dışlanmışlık karşısında Balkanlarda yalnız kalan Bogomillğe mensup halk, Osmanlı'ya kurtarıcılık vasfı yüklemiştir. Böylece Osmanlı idaresine uyum sağlama süreci rahat bir şekilde ilerlemiştir²⁷².

Osmanlı topraklarındaki çok kültürlülük anlayışı, imparatorluğun son dönemlerinde yaşanan ve özellikle Balkanlarda yoğun şekilde ortaya çıkan milliyetçilik akımı ile ilişkilendirilmiştir. Milliyetçiliğin Balkan yarımadasında yükselmesine bağlı olarak ayaklanmalar yaşanmıştır. Bu olaylar bölgede etnik bir baskı uygulamasının yaşanıp yaşanmadığı konusundaki tartışmaları artırmıştır. Osmanlı Devleti yüzyıllarca Balkanlarda egemenlik kurmuştur. Buna karşılık Balkan topraklarında asimilasyona dayanan devlet politikaları uygulamamıştır. Bu anlayışın sonucu olarak bölgede yaşayan uluslar, kültürel değerlerini ve dillerini herhangi bir bozulmaya uğramadan koruyabilmişlerdir. Bu korumayı sağlayan devlet politikaları sayesinde Balkanlardaki etnik duygular canlılığını hiçbir zaman yitirmemiştir. Ayrıca Balkanlardaki milliyetçilik ayaklanmaları yalnızca Osmanlı yönetiminin politikalarının etkisine bağlanmamıştır. Bunun yanı sıra çıkan ayaklanmaların dönemin koşullarının bir ürünü olduğu da özellikle vurgulanmıştır. Sonuç olarak, Fransız İhtilali'nden sonra tüm dünyada olduğu gibi Avrupa'da da milliyetçilik akımı etkisini göstermiştir. Fakat bölgedeki etnik canlılığın Osmanlı'nın hoşgörü politikası sonucu korunabilmiş olması milliyetçilik akımının Balkanlarda büyük yankı uyandırmasının sebeplerinden biri olmuştur²⁷³.

²⁷¹ Tanıl Bora, **Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provakasyonu**, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995, (Yugoslavya), s.21.

²⁷² Hüdai Şentürk, **Osmanlı Devleti'nde Bulgar Meselesi(1850-1875)**, TTK, Ankara, 1992, s.3.

²⁷³ Mehmet Anık, "Çokkültürcülük ve Osmanlı Devleti", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 27, 2012, ss.124-125.

Bosna Eyaleti, gayrimüslimlerin yaşadığı devletlere sınır komşusu olmasına karşın Osmanlı İmparatorluğu için Rumeli bölgesinde güvenilir ve sadık bir toplum olarak görülmüştür. Macar, Hırvat, Avusturya, Sırp ve Venedik gibi kalabalık, ayaklanma alışkanlığı olan isyancı kavimlere yakın bir konumda varlık göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'na düşman olan milletler, zarar vermek için fırsat kollasalar da onlara karşı Bosnalılar korumacı ve güçlü bir duruş sergilemişlerdir. Bağlı oldukları imparatorluğa olan sadakatleri, inançları uğruna canlarını feda edebilecek olmaları Bosnalıların en önemli özellikleri olarak görülmüştür²⁷⁴.

Sonuç olarak, Bosna Hersek'in kendi içinde yaşadığı sorunlar, farklı inançların birbirine bakışı gibi etkenler, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede hakimiyet kurmasını kolaylaştırmıştır. Bosna Hersek'in kendine özgü toplumsal yapısı ve sosyal niteliklerinden ziyade Osmanlı İmparatorluğu'nun hoşgörü politikası da kalıcı hakimiyetin etkenlerinden biri olmuştur. Bununla birlikte etnik kimlik ve inançlar canlı tutulduğu için ileride yaşanacak milliyetçilik isyanlarından en çok etkilenen alanlardan biri Balkanlar olmuştur.

3.1.3. Bosna Hersek'te Çıkan Ayaklanmalar

Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. yüzyıldaki milliyetçilik akımından etkilenmesi Balkan topraklarında başlamıştır. Fransa, Dalmaçya kıyılarını ele geçirdikten sonra burada eğitim alanında kurumsallaşmaya başlamıştır. Açtığı okulların etkisi ile Fransız İhtilali'nin yarattığı milliyetçilik akımı hızla yayılmıştır. Bölgede eğitim alan Hırvatlar ile Hersek bölgesinde yaşayan Hırvatların birleşme emelleri, Büyük Hırvatistan hayalini canlandırmıştır. Bosnalılar, Mostar ve Saraybosna gibi önemli kent merkezlerine ilerleyen Napolyon'a karşı savunma hazırlığında iken Sırbistan'da 1804 yılında Kara Yorgi Petroviç tarafından büyük bir isyan çıkarılmıştır. Sırpların başlattığı ilk isyanın lideri olan Kara Yorgi, Bosna Hersek'te yaşayan Hristiyanların da isyana katılımını sağlayarak Karadağ ile

²⁷⁴ Ömer Bosnavi, **Bosna Tarihi**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979, s.121.

birleşmeyi hedeflemiştir. Bu politika ile Büyük Sırbistan hayalini gerçekleştirmek istemiştir²⁷⁵.

1806-1812 yıllarında henüz isyan bastırılmamışken Osmanlılar ve Ruslar arasında savaş başlamıştır. Sırlar bu savaşı fırsat bilerek Bosna'ya saldırmışlar ve Yader, Böğüdelen ve Radiyavana'da katliam gerçekleştirmişlerdir. Sırların ve Karadağlıların saldırılarından kaçmak isteyen çok sayıda Müslüman, Bosna'ya göç etmiştir. 1808 yılında barış görüşmeleri yapılırken Sırlar, Bosna'daki Ortodoks halkı isyana teşvik etmiştir. İsyen yer yer bastırılmış olsa da Ruslarla yapılan savaşın etkisi ile 1809 yılında Sırlar, Karadağlılarla birleşip Bosna Hersek'e saldırmışlardır. Savaş sonucunda Sırbistan ve Karadağ birleşmemiştir. Ruslarla yapılan savaş 1812 Bükreş Antlaşması ile sonlandırılmıştır²⁷⁶. Bu rahatlama ile birlikte Sırp isyanları bastırılmış ve Belgrad ile kaleler geri alınmıştır. Bununla birlikte Bükreş Antlaşması sonucu Sırlara verilen özerklik hakkı bu tarihten sonra milliyetçi ayaklanmaları yoğunlaştırmıştır. Sırp isyanları sırasında Boşnaklar hiçbir şekilde Osmanlı'ya karşı savaşmamışlardır. Aksine Osmanlı Devleti tarafında yer alan Bosna askerleri eyaletlerini savunmuşlardır²⁷⁷.

Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetinde yaşayan Boşnaklar, 'Türklerden daha Türk' olarak nitelendirilmişlerdir. Özellikle, 1821 yılındaki Yunan ayaklanması sırasında Yunanlılara karşı silahlı savunma gerçekleştirmişlerdir. Üstelik Osmanlılar gibi Müslüman olan Boşnaklar, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı milliyetçilik yapmayan tek Balkan halkı olmuştur²⁷⁸.

18. yüzyılda güçlenerek kendini Ortodoksların koruyucusu ve lideri olarak görmeye başlayan Rusya, zaman içinde Osmanlı hakimiyetindeki Ortodoks Hristiyanları da himaye etme hakkı kazanmıştır. Bosna Hersek topraklarındaki Ortodoks Sırlar da bu hükümden cesaret alarak belli aralıklarla isyan etmişlerdir.

²⁷⁵ Türkçe Bilgi, "Kara Yorgi", **Türkçe Bilgi**, https://www.turkcebilgi.com/kara_yorgi, (23.06.2018).

²⁷⁶ Reo Çauşeviç, **Bosna 1-Müslümanlara Son Uyarı**, çev. Nevzat Akuş, Adnan Soylu, Behiye Tutuncu, Rıfat Ahmetoğlu, İstanbul, 1994, (Bosna 1), s.28.

²⁷⁷ Türkçe Bilgi, "Bükreş Antlaşması", https://www.turkcebilgi.com/b%C3%BCkre%C5%9F_antla%C5%9Fmas%C4%B1, **Türkçe Bilgi**, (22.06.2018).

²⁷⁸ Oran, s.111.

İsyanlar sonucu çıkan ayaklanmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir hayli uğraştırmıştır²⁷⁹.

Hemen hemen her dönemde Boşnaklar ile Osmanlı İmparatorluğu arasında siyasi ve askeri yönden işbirliği gerçekleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bu işbirliği sayesinde Balkanlar'daki hakimiyetini de güçlendirmiştir. Boşnaklar da bu işbirliği sayesinde Sırp ve Hırvat topluma karşı siyasi, ekonomik ve askeri üstünlükler elde etmiştir. Ancak 17. yüzyıla gelindiğinde Boşnaklar ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki işbirliğinin bozulmaya başladığı söylenebilir. Çıkan anlaşmazlıkların sebebi olarak, güçlenen Boşnak seçkinlerinin artan talepleri gösterilmiştir. Güçlenen seçkinlerin özerklik taleplerinin artması Osmanlı'nın merkezi yönetimi ile anlaşmazlık yaşanmasına sebep olmuştur. Boşnak seçkinlerin bu denli etkin olmaları bulundukları konumlardan kaynaklanmaktaydı. Seçkinler çiftlik beyi, kaptan, ayan, lonca lideri, yeniçeri komutanı ve ulema gibi görevlerde bulunmuşlardır²⁸⁰. Her kaptanlığın kendine ait bir arazisi bulunmakla beraber, arazinin içindeki en büyük kalenin ismi ile anılmıştır. Sınırları korumak, çevredeki yolların güvenliğini sağlamak, kalelerin silah ve cephanesini temin etmek kaptanların görevleri arasında sayılmıştır²⁸¹. Boşnak seçkinlerin güvenlik alanında ve sosyal hayatta sahip oldukları önemli unvanlarının etkisi ile özerklik talepleri etkin şekillerde duyurulmuştur.

Boşnaklar arasında Osmanlı-Türk kimliği tanımlamasının zayıflaması, 1831 yılında çıkan isyandan sonra başlamıştır. Boşnaklar 1830'ların başından itibaren Osmanlı-Türk kimliğinden farklı olduklarını ifade etmek için Bosnalı ve Boşnak kavramlarını kullanmaya başlamışlardır. Hristiyanlar ile yaşanan çatışmalar, Sırlar ve Hırvatlarla karşı Boşnakların Müslümanlık kimliğini güçlendirmiştir. Bununla birlikte Boşnakların seçkin kesiminin Osmanlı İmparatorluğu'ndan özerklik talep etmesi ile ortaya çıkan Boşnak isyanları da Bosnalılık ve Boşnaklık kimliğini güçlendirmiştir. 1860 yılından sonra yayınlanmaya başlayan Boşnak gazeteleri de Boşnakların kimlik mücadelelerine önemli katkılarda bulunmuştur. Bu gazetelerden

²⁷⁹ Salih Seyhan, "Osmanlı Döneminde Bosna Hersek'te Çıkan İlk Özel Gazete Gülşen-i Saray", **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2012, s.102.

²⁸⁰ Caner Sancaktar, "Osmanlı Hakimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu", **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt:10, Sayı: 2, 2015, s.29.

²⁸¹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 7, **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Ankara, 1992, s.37.

biri, Mehmed Sacir Kurtcehajic tarafından çıkarılan Sarajevski Cvijetnik (Saray Gülşeni) olmuştur. Gazetenin çıkarılış amacı, Boşnakları milliyetçilik baskılarına karşı koruyarak ve Boşnaklık bilincini yerleştirmek olmuştur. Boşnakların, Sırp ve Hırvatlarla aynı dili konuşmaları ve etnik kimlik bakımından onlardan çok da farklı özelliklere sahip olmamaları, İslam kimliğinin ön plana çıkartılmasına sebep olmuştur. Çünkü Boşnakları, Hristiyan komşularından ayıran en temel özellik Müslümanlık olmuştur²⁸².

Napolyon, siyasi ve askeri açıdan güçlü olduğu dönemde Avrupa üzerinde kıta ablukası siyaseti uygulamıştır. Bu siyaset önemli transit ticaret yolları üzerinde bulunan Bosna Hersek'e olumlu şekilde yansımıştır. Fakat o dönemde Saraybosna'nın halkı ve yöneticileri arasında anlaşmazlıklar çıkmış silahlı direnişler yaşanmıştır. Celaleddin Paşa'nın 1820 yılında uyguladığı politikalar sayesinde olaylar bastırılmıştır. İmparatorluğun genelinde yaşanan olaylarda yeniçerilerin etkisi olduğundan ocağın kaldırılması fikri üzerinde yoğunlaşmıştır. 1826 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezinde kolay şekilde kaldırılmış olsa da özellikle Bosna'da yeniçeri ocağının kaldırılması sorunu yıllarca sürmüştür. Olumsuz sayılabilecek bu iç olayların etkisi ile 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Arnavutluk ve Bosna gibi eyaletlerden beklenen destek gelmemiştir. Yaşanan olayların tekrarlanmaması için 1831 yılında ordunun yeniden düzenlenmesi istenmiştir. Fakat bu düzenlemeye karşı Hüseyin Kapudan Gradaşceviç önderliğinde bir ayaklanma çıkmıştır²⁸³. Bosnalı Müslüman ayanın düzenlediği isyanın 1832 yılında bastırılmasının ardından kaptanlık kurumu kaldırılmıştır²⁸⁴.

Sonuç olarak, yaşanan olaylara ve bunlara karşı geliştirilen politikalara bakıldığında, Osmanlı'nın, halkın isyanını kolaylaştıran ayrıcalıklı konumlarda düzenlemeler yapma yoluna gittiği söylenebilir.

Çete hareketlerinin yaygınlaştığı Hersek'te yaşayan Hristiyanlar, yöneticilerin kendilerine zulmettiklerini iddia ederek 1861 yılında Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlardır. İsyanın altında yatan diğer sebepler;

- Sırbistan tarafından genişletilen muhtariyet hakları,

²⁸² Sancaktar, s.38.

²⁸³ Çauşeviç, Bosna 1, s.29.

²⁸⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, s.41.

- Kırım'daki yenilginin intikamını almak isteyen Rusya'nın, Slavları ayaklandırması,
- Avusturya'nın çetelerin başındaki asileri koruması,
- Eşkîya topluluğuna dönüşen Karadağlılar ile Hersek asilerinin işbirliği yapmaları şeklinde sayılmaktadır²⁸⁵.

Sebepler incelendiğinde isyancıların çıkarları ve onları destekleyen dış güçlerin varlığı görülmektedir. Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda çıkan isyanlar hiçbir zaman dünya konjonktüründe yaşanan gelişmelerden bağımsız olmamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu ve isyan eden gruplar arasında yaşanan sorunların uluslararası alana taşınıp kongrelere konu olması, her zaman büyük güçlerin çıkar çatışmaları yüzünden olmuştur. Özellikle Rusya'nın Balkanlarda özel bir nüfuz alanı yaratma politikaları ile Avusturya Macaristan'ın Bosna Hersek'in özerkliğini istememe çelişkisi, Osmanlı Devleti'nin sorunlarına uluslararası boyut kazandırmıştır²⁸⁶. Özellikle Avusturya temsilcisinin bu konudaki işbirliği için diğer devletlere diplomatik nota vermesi, meseleyi kongrelere konu edip uluslararasılaştırmıştır²⁸⁷.

Karadağ tek başına kendini yeterli görmeyince Hersek'teki Hristiyan halkı yanına çekerek isyan başlatmıştır. Çeteler halinde Herseklilere katılan Karadağlılar yüzünden isyanın kesin şekilde bastırılması zaman almıştır. Bu isyanın bastırılması için Serdar-ı Ekrem Ömer Paşa görevlendirilmiştir. Hersek'teki isyancıların Karadağlı çetelerden yardım almalarını engellemek için Karadağ'da gözetleme merkezleri kurmuştur. Karadağ Prensi Nicola, bu duruma karşı çıksa da Osmanlı İmparatorluğu'nun kendini savunma amaçlı aldığı bu tedbirleri engelleyememiştir. Ömer Paşa, 21 Kasım 1861'deki Piva Zaferi ile isyancılara karşı önemli bir başarı elde etmiştir. Fakat Karadağ sorunu halledilmeden Hersek İsyanı tamamen yok edilmeyeceğinden Karadağ'a, bu konudaki sorumluları cezalandırmaz ise şehirlerinin işgale uğrayacağı belirtilmiştir. Askerlerini terhis etmesi ve Hersek'in asayişini bozmak için verdiği desteği geri çekmesi istenmiştir. Osmanlı'nın istekleri yerine

²⁸⁵ Çauşeviç, Bosna 1, s.29.

²⁸⁶ Matthew Smith Anderson, **Doğu Sorunu 1774-1923**, çev. İdil Eser, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s.197.

²⁸⁷ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi VII-İslahat Fermanı (1861-1876)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s.81-82.

getirilmeyince Ömer Paşa'nın ordusu harekete geçmiş ve Karadağ'ın başkenti Çetine'ye kadar ilerlemiştir. Avrupalı devletler bu durumdan rahatsız olmuş ve diplomatik bir çözüm isteği ile araya girmiştir. Böylece Osmanlı Devleti İşkodra Antlaşması'nı imzalamak zorunda kalmıştır²⁸⁸. 1861 Hersek İsyanı bastırılmış olsa da Bosna Hersek sorunu gelecek yıllarda devam etmiştir²⁸⁹.

1875 yılının Temmuz ayında Bosna Hersek'te tarımsal koşulların kötüleşmesi ve artan veriler sebebiyle Müslüman toprak sahiplerine karşı ayaklanma başlatılmıştır. Hersek'in Nevesin kazasından da Hristiyan bir grup, Osmanlı vergilerini ve jandarma zulümlerini Karadağ Prensi Nicola'ya şikayet etmişlerdir²⁹⁰.

1875 yılındaki isyan, Slav toplumlar arasında memnuniyetle karşılanmıştır. Zaten 19. yüzyılın sonlarına doğru Almanya, Rusya ve Avusturya Macaristan'ın en önemli hedefleri de Doğu Bosna'da yaşayan Hristiyan nüfusu kendi bünyelerine katmak ve Osmanlı İmparatorluğu topraklarına hükmetmek olmuştur. Avusturya Macaristan İmparatorluğu Selanik'e ulaşma hedefini gerçekleştirmek için Bosna Hersek topraklarını ele geçirmeyi planlamıştır.

Sırbistan ve Karadağ arasında kalan Bosna Hersek, Avusturya Macaristan'ın slav propagandası yürütebileceği en uygun yer olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti'nin gösterdiği iyi muamele zayıflık olarak algılanmış ve Temmuz 1875'te yollar kesilerek Müslümanlar katledilmeye başlanmıştır. Bosna Hersek'teki Hristiyan isyancılara Avusturya, Rusya, Karadağ ve Sırbistan'dan gelen sürekli destekler, Müslümanları zor durumda bırakmıştır. Ayrıca Hristiyanların asıl kendilerinin Müslüman Türklerin eziyetlerine maruz kaldıklarını belirten iddiaları, İngiltere ve Fransa'yı da hareketlendirmiştir. Osmanlı Devleti içinden çıkılamaz ve devamlı dış destek alan bir isyanın savaşa dönüşmesi ile karşı karşıya kalmıştır. Diğer taraftan Avusturya'nın isyanı bahane ederek sergilediği korumacı rol, Rusya'yı rahatsız etmiştir. Bu durumu fark eden Fransız hükümeti, Avrupa'nın herhangi bir kriz yaşamaması için Bosna Hersek'teki sorunun isyancılarla Osmanlı Devleti arasında çözülmesi gerektiğini savunmuştur²⁹¹.

²⁸⁸ Çauşeviç, Bosna 1, s.30.

²⁸⁹ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, s.42.

²⁹⁰ Ferhat Durmaz, "93 Harbi'nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti'ne Etkileri", **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Temmuz 2015, s.107.

²⁹¹ Çauşeviç, Bosna 1, s.35.

Kendileri ile aşırı ilgilenen Batı Avrupalıları gören isyancılar, ıslahat fikrini daha özgürlükçü boyutlara taşımaya başlamışlardır. Olayların şiddetlenmesi üzerine Rusya, Almanya ve Avusturya Berlin’de toplanarak Osmanlı’ya nota vermiştir. İsyanın sebepleri üzerinde durulan bu nota ile Osmanlı İmparatorluğu’na uyarılarda bulunulmuştur. Özellikle Hristiyan halkın özgürlüklerinin tanınması ve geliştirilmesi istenmiştir²⁹².

Bosna Eyaleti’nde artan yoksulluk ve vergilere karşı 1875’te köylüler büyük bir ayaklanma çıkarmıştır. Sırp, Boşnak ve Hırvat köylülerin birlikte katıldıkları 1875 yılındaki isyan, başlarda ekonomik ve sınıfsal bir nitelik taşımıştır. Dışarıdan Rusya’nın içeriden de aşırı Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin etkisiyle, ekonomik nitelikli olarak başlayan ayaklanma, 1876 yılında bağımsızlık hareketine dönüşmüştür. 1876 ve 1877 yılları arasında Bosna Hersek topraklarını kontrol etmek amacıyla Hırvat ve Sırp milisler, Boşnaklara karşı silahlı saldırılar düzenlemişlerdir. Boşnakların önemli bir kısmı bu saldırılar esnasında katledilmiştir. Hayatta kalanlar da göçe zorlanmıştır. Sırp ve Hırvat milliyetçilerinin, Boşnaklara karşı silahlı eylemleri, 1875 yılından sonra başlamıştır. Sırp ve Hırvat grupları bu saldırıları yaparken panslavist siyasetinden dolayı Rusya’dan büyük destek almıştır²⁹³.

1875 yılındaki isyan öncesinde, Hersek topraklarında Ortodoks, Katolik ve Müslümanlardan oluşan bir nüfus yapısı mevcuttu. Müslümanların sayısı Hristiyanların sayısından daha az olsa da sosyal ve ekonomik açıdan bölgede üstün bir konumdaydılar. Bunun yanı sıra maliye nezareti kararıyla aşar vergisi toplama görevini mültezimlerin devralmasıyla birlikte devlet ve halk arasındaki ilişki zedelenmiştir. Bu durumun sebepleri arasında mültezimlerin halka yönelik sert tavırları ve bu tavırlara karşı gelen ağaların çiftliklerine devlet tarafından el konulması sayılabilir. Geçimlerini sağlayamayan çiftçiler de çalıştıkları arazilere zorla sahip olmaya kalkmışlardır. Bulgaristan ve Sırbistan topraklarında yaşayan çiftçilerin, işledikleri toprakların sahibi olmalarını sağlayan uygulamalar da Bosna’daki hristiyanların fikirlerini etkilemiştir. Bu durum Müslüman ağaların

²⁹² Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980, s.187.

²⁹³ Sancaktar, s.37.

topraklarında, ortakçı olarak çalışan gayrimüslim köylüleri isyana yönelten bir başka sebep olmuştur²⁹⁴.

Gelişmiş Avrupa devletlerinin katılımı ile 13 Haziran-3 Temmuz 1878 tarihinde Berlin’de bir kongre düzenlenmiştir. Bu kongrede Avusturya Macaristan’ı temsil eden Kont Andrassy, Bosna Hersek’te yaşanan olaylar konusunda Osmanlı İmparatorluğu’nu sorumlu tutmuştur. Asayişin sağlanması konusunda Osmanlı İmparatorluğu’nun yetersiz kaldığını ve Avusturya Macaristan’ın bu düzensizlikten rahatsız olduğunu belirtmiştir. İngiltere delegesi Lord Sallisbury, bu durumda Avusturya’nın Bosna Hersek’i işgal etmesini önermiştir. Bu öneri Rusya’nın delegesi Prens Gorçakof’un da onay vermesi ile kabul edilmiştir. Osmanlı delegesi Aleksandır Karatodori Avrupa devletlerinin bu önerisine şiddetle karşı çıkmıştır. Prens Bismarck Osmanlı’ya Makedonya ve Bulgaristan verildiği için hiçbir şekilde itiraz hakkı olmadığını söylemiştir. Kongrenin esas amacının Osmanlı’nın değil Avrupa’nın menfaatlerinin korunması olduğu belirtilmiştir²⁹⁵.

Sonuç olarak, Bosna Hersek, süresiz şekilde Avusturya’nın işgaline bırakılmıştır. Hatta Avusturya Macaristan’ın gerekli görürse Yenipazar’da bile asker bulundurabileceği karara bağlanmıştır. Fakat zaman içinde Yenipazar’ın yönetimi Osmanlı İmparatorluğu’na bırakılmıştır. Anlaşmada alınan olumsuz kararların ardından Aleksandır Karatodori Paşa tarafından bir beyanname hazırlanıp Avusturya Macaristan İmparatorluğu’na kabul ettirilmiştir. Bu beyanname, Bosna Hersek’teki Osmanlı egemenliğinin, Avusturya Macaristan işgali ile sona ermeyeceğini ve işgalin ayrıntılarının kongre sonrası iki taraflı anlaşma ile görüşüleceğini içerse de işgale uğrayan Bosna Hersek’in elden çıkma süreci başlamıştır²⁹⁶.

Ayastefanos Antlaşması ile Balkanlarda bulunan Osmanlı topraklarının, Rusya’nın nüfuzundaki Balkan devletleri arasında paylaştırılması amaçlanmıştır. Berlin Antlaşması ise diğer devletlerin de katılımı ile paylaşım planını daha kapsamlı hale getirerek Osmanlı ülkesinin geneline yaymıştır. Avusturya’nın Bosna Hersek’i işgal talebi, halk arasında büyük tepkilere yol açmıştır. İşgale karşı Boşnaklar, Hersek’in merkezi Mostar’da ve daha sonra Saraybosna’da büyük direniş

²⁹⁴ Murat Akgündüz, “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna Hersek”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18, İzmir, 2003, s.117.

²⁹⁵ Çauşeviç, Bosna 1, s.37.

²⁹⁶ Kemal H. Karpat, **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev. Recep Boztemur, İmge Yayınlar, Ankara, 2004, s.158.

göstermişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu da bu kararın tekrar görüşülmesi için büyük çaba harcamıştır. Fakat hiçbir güç, işgali engelleyememiştir.

29 Temmuz 1878 tarihinde başlayan işgal, 28 Ekim 1878 tarihinde tamamlanmıştır. İşgal sonrasında Osmanlı İmparatorluğu, Yenipazar'ı da kaybetme ihtimali karşısında endişelenmiştir. Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek üzerindeki egemenlik haklarının görüşülmesi için müzakere talep edilmiştir. Avusturya ile yapılacak görüşme için Hariciye Nazırı Aleksandır Karatodori ile Maarif Nazırı Münir Paşa görevlendirilmiştir. Görüşmenin esas amacını, işgalin geçici olması ve bu bağlamda Bosna Hersek üzerindeki Osmanlı egemenliğinin devam etmesi oluşturmuştur. Bosna Hersek halkının Osmanlı kanunlarına bağlı olması talep edilmiştir. Ayrıca Yenipazar'da görevlendirilecek Avusturya askerlerinin sayısı ve nerede kalacaklarının belirlenmesi istenmiştir. Eğer Osmanlı Devleti Yenipazar'ı kaybederse Avusturya'nın Selanik'e doğru ilerlemesi kolaylaşacaktı. Osmanlı Devleti'nin Yenipazar konusundaki endişesinin özünü bu durum oluşturmaktaydı. Bosna Hersek'e verdiği özel önemden dolayı Osmanlı Devleti, bu topraklardaki egemenliğinin zarar görmemesini istemiştir. Bosna Hersek halkının ibadetlerini özgürce yapabilmesi, dolaşımda Osmanlı parasının olması, Osmanlı'ya ait silah ve teçhizatların akıbetinin ne olacağı, üzerinde durulan konular olmuştur. İşgal sonrasında bölge askeri bir vali aracılığıyla yönetilmeye başlanmıştır.²⁹⁷

3.1.4. 1878 Berlin Anlaşması

Olayların gelişimi ve alınan kararlar; kongrelere katılımın her zaman çıkar odaklı olduğunu göstermiştir. İşgaller sonucunda ihlal edilen insan hakları hemen hemen her dönemde çıkarların arkasında kalmıştır. Anlaşılacağı üzere Berlin Kongresi'nde de büyük güçlerin çıkarları kesiştiğinde kararlar hemen alınmış ve diğer temsilcilerin müdahale etmesine izin verilmemiştir.

Bosna ve Hersek Osmanlı İmparatorluğu döneminde iki farklı sancak şeklinde örgütlenmiştir. Bosna, 1583 yılında beylerbeyliği yapılmıştır. Bu durumda Hersek Sancağı, Bosna Beylerbeyliğine bağlanmıştır. Bosna Hersek, tarihin hiçbir döneminde iki farklı devlet ya da milleti temsilen Bosna Hersek adını almamıştır.

²⁹⁷ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, ss.49-50.

Adı bazen yanlış anlaşılmalara sebep olsa da Bosna Hersek aynı köklere sahip milletten oluşmuştur. 1878 yılında yapılan Berlin Antlaşması ile Bosna, Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınmış Avusturya Macaristan İmparatorluğu yönetimine bırakılmıştır. Kongrede Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun siyasi baskısı sonucunda Bosna topraklarının bir bölümü Sırbistan'a verilmiştir. Kongre sonrasında elde kalan topraklara da Bosna Hersek adı verilmiştir²⁹⁸.

Balkanlardaki Türk hakimiyeti yaklaşık 500 yıl kadar sürmüştür. Balkanların kuzeyinde kalan Habsburg Devleti 17. yüzyılın sonlarından itibaren güçlenmeye başlamıştır. Bu durumun etkisi ile Türklerin Balkanlardaki durumu değişmeye başlamıştır. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Balkan sınırları yeniden çizilmiştir. Bu anlaşma ile Romanya, Sırbistan, Karadağ bağımsızlık kazanmıştır. Bu bağımsızlıkların yanı sıra Bulgar Prenslığı kurulmuştur. Berlin Anlaşması öncesinde Hırvatistan ve Slovenya Avusturya-Macaristan yönetimi altında iken anlaşma sonrasında Bosna da idareten Avusturya Macaristan yönetimine bırakılmıştır²⁹⁹.

Berlin Antlaşması sonucunda Bosna Hersek Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir. 1878-1918 yılları arasında Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarihinde bir ilki yaşayarak kalabalık bir Müslüman nüfusu idare etmiştir.

Bosna Hersek'i 1882-1903 yılları arasında yönetmiş olan Benjamin Kalay yükselen Sırp-Hırvat milliyetçiliği karşısında imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla Bosna ulusu projesine destek olmuştur. Dinlerini gözetmeksizin tüm Bosna halkını Bosna ulusu fikri etrafında toplamak istemiştir. Zaman içinde Kalay, Sırp ve Hırvat toplumlarının daha güçlü ulusal bilinç ruhuna sahip olduğunu görmüştür. Bu yüzden yalnızca Müslümanlık fikri üzerine odaklanmanın daha gerçekçi olacağını düşünmüştür. Bosna ulusu projesinin özünü oluşturan Müslümanlar Osmanlı İmparatorluğu zamanında sahip oldukları imtiyazlarını Avusturya Macaristan İmparatorluğu hakimiyetine girdikleri zaman kaybetmişlerdir. Böylece Bosnalı Müslümanlar tarihlerinde ilk defa dini, politik, sosyal ve kültürel taleplerde bulunmuşlardır. Bosna Müslümanları tarafından 1906 yılında Müslüman Halk

²⁹⁸ İsmajil Hodjiç, **Bogomilizm ve Bosna Hersek Bogomilleri**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2007, s.45.

²⁹⁹ Giray Saynur Bozkurt, "Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya'da Türkler ve Müslümanlar", **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, Kış 2010, ss.52-53.

Organizasyonu adı ile Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na karşı muhalif bir siyasi parti kurulmuştur. Müslüman Halk Organizasyonu yalnızca Bosnalı Müslümanların değil Bosna Hersek tarihinin ilk siyasal partisi olmuştur. Avusturya Macaristan idaresinin desteklediği Bosna ulusu projesi, Boşnak entelektüel kesimi dışında pek taraftar bulamamıştır. Fakat Bosnalı Müslümanları belli bir süre Sırp ve Hırvat milliyetçiliğine karşı korumuştur. Bu durumun etkisi ile Boşnak edebiyatı ve kültürel değerleri Avusturya Macaristan İmparatorluğu döneminde yükselişe geçmiştir³⁰⁰.

1878 yılındaki antlaşma ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na bırakılan Bosna'da işgale karşı büyük bir direniş gösterilmiştir. Boşnak halkının özellikle Yayçe, Maglaj ve Doboj kentlerinde bir devlet ordusuna karşı basit silâhlarla verdiği mücadele ancak iki ay sürebilmiştir. Bu mücadelelerden sonra Bosna Hersek'ten yoğun bir şekilde göç hareketleri başlamıştır. Avusturya Macaristan 5 Ekim 1908'de Bosna'yı kendi toprağı olarak ilan etmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin Bosna Hersek'teki hakları kesin ilhakla birlikte tamamen son ermiştir³⁰¹.

Bosna için Avusturya Macaristan dönemi 1878 Berlin Anlaşması ile başlamıştır. Bu dönemin ilk otuz yılını kapsayan 1878-1908 yılları arasında Bosna Osmanlı topraklarında kalırken aynı zamanda Avusturya Macaristan yönetimi altında yaşamıştır. Anlaşma ile kabul edilen bu yeni yönetim ilerledikçe Bosnalı Müslümanların devlet yönetimindeki etkinliği azalmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Avusturya'nın ilhakı bittikten sonra, Sırp ve Hırvat gruplar Bosna Hersek topraklarının dört bir yanında birbirleriyle rekabet halinde olmuşlardır. Avusturya Macaristan'ın I. Dünya Savaşı'nda yenilmesi sonucu Avrupa'daki son iki çok uluslu imparatorluk (Avusturya-Macaristan ve Osmanlı) parçalanmaya başlamıştır. Parçalanma döneminde Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı kurulmuştur. Krallığın adı 1918'de Yugoslavya olarak değiştirilmiştir ve 1929 yılında Boşnak bölgesindeki boşluğu da doldurmuştur. Bu yeni oluşumla birlikte Bosna adı geri plana atılmıştır. 1878'e kadar geçen yüzyıllarda Bosna'nın egemen sınıfı Bosnalı Müslümanlar 1992-1995 yılları arasında karmaşık bir dönem yaşamışlardır. Sırp, Hırvat ve Slovenler, Bosna Hersek'te 1992-1995 yılları arasında bir diktatörlük kurmuşlardır. Bu dönemde Bosna Hersek'te 1992-1995 yılları arasında bir diktatörlük kurmuşlardır. Bu dönemde Bosna Hersek'te 1992-1995 yılları arasında bir diktatörlük kurmuşlardır.

³⁰⁰ Aydın Babuna, "Tarih Boyunca Boşnaklar Kimlik ve Soykırım", **Uluslararası Suçlar ve Bosna Hersek Örneği, Sempozyum Bildirileri**, Ed. Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, ASAM ve İKSAREN, Ankara, 2008, (Tarih Boyunca), ss.19-20.

³⁰¹ Amra Dedeiç Kırbacı, "Boşnakların Türkiye'ye Göçleri", **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:35, Mart-Nisan 2013, s.5.

Slovenler ve Hırvatlar devletin kurucu ulusları olmuşlardır. Seçimlerdeki üstün başarıları sayesinde yalnızca Müslümanlar arasında değil, Bosna Hersek'in genelinde dönemin en önemli partisi olmuştur³⁰².

3.2. AVUSTURYA MACARİSTAN İMPARATORLUĞU HAKİMİYETİNDE BOSNA HERSEK

1878 Berlin Antlaşması sonucunda Bosna Hersek topraklarının yalnızca denetimi Avusturya Macaristan egemenliğine bırakılmıştır. Antlaşmaya göre resmen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kalacağı kararlaştırılmıştır. Buna rağmen Bosna Hersek 1878 yılındaki Berlin Antlaşması'na dayanılarak Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından işgal edilmiştir. Böylece Bosna Hersek Eyaletinin yönetim hakkı fiilen Avusturya Macaristan'ın eline geçmiştir. Avusturya Macaristan İmparatorluğu stratejik açıdan önemli bulduğu bu bölgeye ciddi harcamalar yaparak kendine bağlamaya çalışmıştır³⁰³.

Avusturya Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'in idaresini aldığı 1878 yılından itibaren Müslümanlar için baskı ve şiddet dönemi başlamıştır. İmparatorluk tarafından halka gönderilen ilanlarda, herkesin dirlik, refah ve özgürlük ortamında yaşacağı belirtilse de fiili durum tam aksini göstermiştir. Bosna Hersek'te yıllarca bir arada yaşamış Ortodoks, Katolik ve Müslüman halk Avusturya politikaları ile kutuplaştırılmıştır. Müslümanlar üzerinde kurmak istediği otorite başarısızlıkla sonuçlanınca Avusturya, baskı ve zulüm ile asimilasyon uygulamalarına başlamıştır.

Avusturya tarafından atanan yerel idareciler, halktan ağır vergiler toplamaya başlamışlardır. Malları müsadere edilen ve şiddet gören Müslüman halk Bosna Hersek'ten göç ettirilmeye çalışılmıştır. Saraybosna da dahil olmak üzere birçok şehirde öğretim dili Almanca olmuştur. Dini eğitim ise Katolik mezhebini öğretecek biçimde programlanmıştır. Eğitim öğretim yoluyla Müslüman öğrenciler Hristiyanlaştırılmaya çalışılmıştır. Adalet sistemi ise Müslümanlar aleyhine işletilmiştir. Müslümanlara keyfî şekilde verilen para, sürgün ve hapis cezaları halkı bir hayli zorlamıştır. Bosna Hersek, 1909 yılına kadar hukuki açıdan Osmanlı Devleti'ne bağlı olsa da bu hükümlere uygun hoşgörü ortamı oluşturulmamıştır. 1878

³⁰² Özden, s.61.

³⁰³ Mediha Akarslan, **Bosna-Hersek ve Türkiye**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 15 Mart 1993, s.41.

yılından sonra, Bosnalı Müslümanlar, Avusturyalıların yanı sıra onların desteklediği Hırvat ve Sırlardan da baskı ve zulüm görmüşlerdir. Din ve mezhep bakımından Avusturyalılar Hırvatları daha yakın görmüşler ve desteklemişlerdir. Farklı bölgelerden getirdikleri çok sayıda Hırvat göçmeni özellikle Hersek'e yerleştirmişlerdir.

Sonuç olarak, Hırvatlar bu bölgede güçlenmişlerdir. Katolik Propaganda Cemiyeti aracılığı ile Mostar'da yaşayan Müslümanlara zulüm etmişlerdir. Müslümanlar, ya Hristiyanlığı ya da göç etmeyi seçmeleri konusunda baskıya maruz kalmışlardır. İkili yönetim yapısına sahip olan Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Avusturya tarafı Müslüman halka baskı ve şiddet uygulamıştır. Macarlar ise istisnai durumlar dışında genel anlamda daha anlayışlı bir tavır sergilemişlerdir. Avusturyalı yöneticilerin yaptıkları baskılardan yorulan halk Osmanlı Devleti'ne sığınmak istemiştir. Osmanlı Devleti ise başlarda, Müslümanların göç etmelerinin kalanlar ve göç edenler açısından büyük sorunlar yaratabileceğini düşünmüştür. Çünkü Avusturya'daki Müslüman nüfusunun azalması, Osmanlı Devleti'ni hukuki açıdan zor durumda bırakabilirdi. 400 bine yakın Müslüman'ın topraklarını terk etmesi birçok sorunu beraberinde getirebilirdi. Osmanlı Devleti bu sorunların çıkmaması için zulmün sona ermesi için çaba göstermişse de olumlu bir sonuç alamamıştır³⁰⁴.

Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyılın başlarında çöküş sürecine girmiştir. İmparatorluğun zayıf düştüğü bunalım döneminde Balkanlarda yoğun şekilde ilerleyen milliyetçilik hareketleri başlamıştır. Karadağlılar ve Osmanlılar arasında 1912 yılında savaş çıkmıştır ve bu savaşa Sırbistan, Bulgaristan ve Yunanistan gibi diğer Balkan devletleri de katılmıştır. Balkan devletleri arasında yapılan ittifak sonucunda Türkler, Makedonya, Arnavutluk ve Kosova'dan tasfiye edilmiştir. Bu durum en çok Sırların lehine olmuştur. Eski Sırbistan ve Makedonya'yı 1913'te alıp ülke topraklarını genişletmiştir³⁰⁵.

³⁰⁴ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, ss.55-56.

³⁰⁵ John Reed, **Balkanlarda Savaş**, çev. F. Burak Aydar ve Sevgi Tamgüç, Pencere Yayınları, İstanbul, 2006, s.123.

3.2.1. 1908 Bosna Hersek'in Avusturya Macaristan İmparatorluğu'na İlhakı

Osmanlı Devletinde 1908 yılının Temmuz ayında II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. Bu doğrultuda hazırlanan reform programı ile yeni bir hükümet kurulmuştur. Avusturya'nın Dışişleri Bakanı Aehrantal Kontu Alois Lexa'nın önerisi ile bölge Osmanlı yönetimi tarafından denetim altına alınmadan ilhak edilmek istenmiştir. 7 Ekim 1908'de çıkarılan kararnameyle Avusturya Macaristan İmparatorluğu Bosna Hersek'i ilhak etmiştir. Bu durum devletler arasında çok yönlü bir hoşnutsuzluk yaratmıştır. Bu hoşnutsuzluk I. Dünya Savaşı'nın çıkmasında etkili olmuştur. Avusturya Macaristan yönetimi yeni bir anayasa yapmış ve seçmen grubunu üçe ayırmıştır. Ortadoks, Katolik ve Müslümanlar için belirlenen sandalye sayısı sabit oranda olmuştur. Gelişen Sırp milliyetçiliğinin savunucuları bu duruma tepki göstermiştir. Avusturya arşidükü Ferdinand 28 Haziran 1914'te Bosnalı bir Sırp tarafından Saraybosna'da öldürülmüştür. Böylece çıkan gerginlikler sonucunda I. Dünya Savaşı'na giden yol Bosna Hersek'ten açılmıştır³⁰⁶.

Avusturya Macaristan'ın 5 Ekim 1908'de Bosna Hersek'i ilhak kararı, o tarihte savaşıyla sonuçlanmamış olsa da 1914'de başlayan I. Dünya Savaşı'nın sebeplerinden biri olmuştur. Sonuç olarak, 1909 yılının Nisan ayında Avusturya Macaristan İmparatorluğu tarafından emlak-ı emiriyye bedeli olarak verilen 2,5 milyon altın karşılığında Osmanlı İmparatorluğu ilhakı onaylamak zorunda kalmıştır. Bosna Hersek'te iki yıl boyunca eski yasalar yürürlükte kaldıktan sonra 1910'da yeni bir anayasa hazırlanmıştır³⁰⁷.

Anayasa çerçevesinde yerel konuları görüşmek üzere yetmiş iki milletvekili ve yirmi atanmış üyeden oluşan bir Diyet Meclisi kurulmuştur. Meclis üyeleri dinî temsilcilerin yanı sıra yüksek dereceli devlet görevlilerinden oluşmuştur. Bosna Hersek'i Saraybosna'daki yerli hükümet idare etmiştir. Hükümet başkanı, sivil bir yardımcıya sahip üst düzey bir komutan olmuştur. Devlet yönetimi siyasî, idari, mali ve adli olarak dört bölüme ayrılmıştır³⁰⁸.

³⁰⁶ Akarslan, s.41.

³⁰⁷ Çauşeviç, Bosna 1, s.38.

³⁰⁸ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, s.50-51.

1912-1913 Balkan Savaşları sonrasında sancak bölgesinin Karadağ kısmındaki Müslümanlara baskı uygulanmıştır. Burada yüzbinlerce Müslüman öldürülürken başka bölgelerde de zorla Hristiyanlaştırma uygulamaları gerçekleştirilmiştir. 1914-1915 yılları arasında Doğu Bosna’da yaşayan Müslümanlar, Sırp ve Karadağ askerlerinin baskısı ile Bosna Hersek’i terk etmek zorunda kalmışlardır³⁰⁹.

Sırbistan’ın I. Dünya Savaşı’na girmeden önce oluşturduğu politika, Sırp, Hırvat ve Sloven milletleri birleştirip sonraki dönemde Sırbistan’a bağlamak olmuştur. Sırp Başbakan Nikola Paşiç’in kurduğu radikal cümleler yeni devlet kurma fikrinin kanıtı niteliğinde olmuştur: *“Balkanlar’da barış ve istikrarı sağlamanın koşulları bellidir. Yeni bir devlet kurulmalıdır. Yeni devletin sınırları geniş olmalı, etnik bakımdan birbirine uyumlu, bir arada yaşamak için sorun yaratmayan unsurları içermeli, siyasi açıdan güçlü, ekonomik bakımdan bağımsız ve ayrıca Avrupa kültürü ile uyumlu olmalıdır”*³¹⁰. Bosna Hersek’te yapılan soykırım da Sırbistan’ın etnik bakımdan uyumluluk koşulu ile ilişkilendirilebilmektedir.

3.3. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASI DÖNEMDE BOSNA HERSEK

Bosna Hersek iki dünya savaşı arasındaki dönemde kendi kimliklerini özgür bir şekilde savunamayan Bosna Müslümanları Sırp ve Hırvat toplum tarafından Müslüman Hırvatlar veya Müslüman Sırlar şeklinde algılanmışlardır. Boşnak ifadesi Sırp toplumu tarafından nefretle anılmış ve az sayıda Müslüman tarafından kullanılmıştır. Bu dönemde Müslüman liderlerin de kullandığı kavram Yugoslavlık (Güney Slavlık) kavramı olmuştur. Buna bağlı olarak iki savaş arası dönemde Bosna Hersek’in en güçlü partisi olma özelliğini Yugoslav Müslüman Organizasyonu (YMO) göstermiştir. Sonraki dönemlerde kurulacak olan Sosyalist Yugoslavya Devleti’nin Güney Slav temeline dayanması Müslümanların öngörüsünün yerindeliğini göstermiştir³¹¹.

³⁰⁹ Babuna, Tarih Boyunca, ss.20-21.

³¹⁰ İrfan Kaya Ülger, **Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003, s.35.

³¹¹ Babuna, Tarih Boyunca, s.21.

Yugoslav fikrinin temellerinin 19. yüzyıldaki milliyetçilik akımının etkisi ile atıldığı söylenebilir. Avusturya Macaristan otoritesine karşı yapılan milliyetçi ayaklanmalar sırasında Hırvatistan, Sırbistan, Bosna ve Slovenya; Güney Slav Birliği için harekete geçmişlerdir. 1918’de Avusturya Macaristan İmparatorluğu’nun parçalanması ile ‘Güney Slavların vatanı’ şeklinde kurulan Yugoslavya’nın adı, 1929 yılında Yugoslavya Krallığı şeklinde değiştirilmiştir³¹².

I. Dünya Savaşı sonrasında Bosna Hersek, 1 Aralık 1918’de Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı’nın bir parçası olmuştur. Adından da anlaşılacağı üzere yeni kurulan krallık içinde Bosnalı Müslümanlar ulusal kimliklerini serbestçe ifade edememişlerdir. Müslümanlar tarafından 1919 yılında YMO kurulmuştur. Bu partinin milliyetçilik politikası Güney Slavlık fikrine dayandırılmıştır. Bu yüzden Bosnalı Müslümanların ulusal kimlikleri açısından teorik bir temel oluşturmak yerine pratik bir karakter sergilemiştir. 1941 yılına kadar var olan bu partinin politikaları yüzünden Bosnalı Müslümanların ulusal yönelimleri bastırılmış ve gelişmemiştir³¹³.

YMO’nun parti programında Müslüman milliyetçiliğinin tüm ilkeleri verilmekle birlikte, Müslümanların etnik bakımdan belli bir bilince sahip olmadıkları belirtilmiştir. Ayrıca Müslümanların ulusal kimlik konusunun kültürel hayatın bir parçası olduğu ve gündelik siyasi hayatın taşınmaması gerektiği belirtilmiştir. YMO bu programı ile Bosnalı Müslümanların ulusal kimlik sorunu çözümünün zamana bırakılmasını desteklemiştir. Müslümanlar yeni kurulan devlette temsil edilememenin yanı sıra baskı ve şiddet eylemlerine de maruz kalmışlardır. I. Dünya Savaşı sırasında Sırlara karşı savaşılan savunma birliklerine katıldıkları için 1918-1920 yılları arasında Ortodoks Sırlar tarafından Müslümanlara karşı intikam eylemleri düzenlenmiştir. Bu saldırılarda 2000’e yakın Müslüman öldürülmüştür. Bu dönemde Müslümanlar üzerinde kendilerini Hırvat veya Sırp olarak kabul etmeleri için yoğun şekilde baskı uygulanmıştır. Özellikle Türklerle özdeşleştirilen Bosnalı Müslümanlar aslında Güney Slavlığa mensup oldukları için ihanetle suçlanmışlardır³¹⁴.

³¹² David Anderson, “The Collapse of Yugoslavia: Background and Summary”, **Department of the Parliamentary Library**, Avustralya 1995, <https://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp14.pdf>, (19.05.2018), s.3.

³¹³ Aydın Babuna, **Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2000, (Bir Ulusun), s.191.

³¹⁴ Babuna, Bir Ulusun, s.192.

YMO partisi o dönemde Güney Slavlığı (Yugoslavlığı) benimsediği için Müslümanlara biraz daha rahat hareket alanı sağlayabilmiştir. Güney Slavlık (Yugoslavlık), İkinci Dünya Savaşı bittikten sonra kurulan Sosyalizm ile yönetilen Yugoslavya'nın da resmi ideolojisi olduğu için konjonktürel şartlarda YMO'nun uygun bir karar verdiği söylenebilir. Ayrıca YMO, Yugoslavlık politikası sayesinde kendini Sırp ve Hırvat olarak duyuran siyasi çevreleri de parti etrafında toplayabilmiş ve bölünmeyi engellemiştir.

YMO siyasi alanda ulusal kimlik politikasını net bir şekilde izlememiş olsa da kültürel alanda kendi tarih ve gelenekleri hatırlatarak Bosnalı Müslümanların ulusal kimlik bilinçlerini geliştirmelere katkıda bulunmuştur. İlk başlarda toprak sahibi Müslümanların haklarını savunmak amacıyla kurulmuştur. Zaman içerisinde siyasi açıdan etkin olan Müslüman tacir ve entelektüellerin de partiye katılımıyla birlikte Müslümanların dini sorunlarının yanı sıra ekonomik kültürel ve siyasi sorunları üzerine değinilmeye başlanmıştır. YMO'nun politikalarının önemli amaçlarından birini Bosna Hersek'in özerklik kazanması oluştuyordu. Böyle bir amacın varlığı devletler hukukundan ziyade pratik nedenlere dayandırılmıştır. Merkezîyetçi yapıya sahip bir devlete kıyasla özerk bir Bosna Hersek'te Müslüman haklarının daha iyi korunabileceği inancı yaygınlaşmıştı. YMO partisi zaman içinde kitle partisine dönüşerek 1920, 1923, 1925 ve 1927 yılı seçimlerinde Müslümanların oylarının çoğunluğunu almıştır³¹⁵.

Sırbistan 1912-1913 Balkan Savaşlarında Makedonya'nın büyük bölümünü alarak topraklarını iki kat arttırmıştır. Habsburg İmparatorluğu Sırbistan'ın büyük orandaki toprak kazanımına karşı çıksa da büyük güçlerin rızası sonucu isteksizce razı olmuştur. Sırbistan-Habsburg çekişmesi bölgesellikten çıkıp dünya çapında bir savaşa sebep olmuştur. Gavrilo Princip adında bir Sırp milliyetçisi 1914'te Bosna Hersek'teki Avusturya veliaht prensi Franz Ferdinand'ı öldürmüştür. Sırbistan ve Habsburg İmparatorluğu arasındaki savaş yıllar önce kurulmuş ittifak zincirinin etkisi ile I. Dünya Savaşı'na dönüşmüştür³¹⁶.

³¹⁵ Babuna, Bir Ulusun, s.193.

³¹⁶ Dünya Bülteni-Tarih Dosyası, "I. Dünya Savaşı'nı Başlatan Suikast", **Dünya Bülteni**, 19 Mart 2018, <https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/idunya-savasini-baslatan-suikast-h302659.html>, (19.06.2018).

Bu gelişmelerle Balkanlar'ın hassas dengesi bozulmuştur. İstanbul'daki karışıklığı fırsat bilen Sırbistan, Slavları birleştirme amacını ilerletme adına büyük çaba harcamıştır. Avusturya Macaristan'daki Slav siyasi örgütleri ile ilişkiler kurmuştur. Sırp-Hırvat ve Dalmaçya ittifakı önderliğinde 1915 yılında Yugoslav(Güney Slavları) Komitesi kurulmasına destek vermiştir. I. Dünya Savaşı bittikten sonra 1918 yılında Avusturya-Macaristan İmparatorluğu dağılma sürecine girmiştir. Avusturya Macaristan Parlamentosu'ndan 73 Güney Slav milletvekili 1918 yılında Ekim ayında Hırvatistan'ın başkenti Zagreb'de toplanmışlardır. Bu toplantı sonucunda "Sloven, Hırvat ve Sırp Komitesi" kurulmuştur. Temel amaç, Habsburg Krallığı hakimiyetindeki tüm Slavları bağımsız devlet çatısı altında toplamak olmuştur³¹⁷. 26 Ekim 1918 tarihinde Bosna Hersek, Sırbistan ile birleştirilmiştir. Aralık 1918'de Sırp, Hırvat ve Sloven Krallığı'nın bir parçası olmuştur³¹⁸.

Avusturya Macaristan İmparatorluğu 1908 yılında Bosna Hersek'i işgal etmiştir. Bu durum Hırvatların etki alanlarının artmasına zemin hazırlamıştır. 1914 yılında Avusturya-Macaristan veliahdı Saraybosna'da bir Sırp tarafından öldürülmüştür. Böylece I. Dünya Savaşı Balkan topraklarında başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan yenilgi ile ayrılan Avusturya Macaristan İmparatorluğu parçalanmıştır. Slovenler, Hırvatlar ve Sırlar 1918 yılında bir araya gelerek I.Yugoslavya'yı kurmuşlardır. Kuruluştan sonraki günlerde Bosna Hersek de Yugoslavya yönetimine katılmıştır. Fakat Sırların hâkim olduğu I.Yugoslavya II. Dünya Savaşı esnasında Almanya'nın saldırılarına dayanamamış ve 1941 yılında teslim olmuştur. Daha sonra Almanya'nın da desteği ile bağımsız Hırvatistan kurulumu kurulmuştur ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar ayakta kalmayı başarabilmiştir³¹⁹.

Yugoslavya ordusu, 6 Nisan 1941 tarihindeki Alman işgaline karşı direnemeyerek 17 Nisan 1941'de teslim olmuştur. Savaşın devam ettiği sırada 29 Kasım 1943 tarihinde, Bosna'nın Yayçe kasabasında Joseph Broz Tito'nun başkanlığında toplanmıştır. Gizli yapılan toplantıdan her milletin kendi dilini konuşabileceğine, dinini, kültürünü yaşayabileceğine, bayrağını serbestçe kullanabileceğine dair kararlar çıkmıştır³²⁰.

³¹⁷ Bora, Yugoslavya, ss.37-38.

³¹⁸ Akarslan, s.41.

³¹⁹ Dedeiç Kırbaç, s.5.

³²⁰ Şecaettin Koca, "İkinci Dünya Savaşında Balkanlar", (Ed. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), **Balkanlar El Kitabı**, Cilt: 2, Çağdaş Balkanlar, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, ss.657, 659.

Tito önderliğinde kurulan Yugoslavya'nın zemini, 1943 yılında Bosna'da yapılan bir toplantıda oluşturulmuştur. Toplantıda alınan kararlar doğrultusunda her milletin kendi dinini, kültürünü özgürce yaşayabileceği dilini bayrağını özgürce kullanabileceği kabul edilmiştir. İl, ilçe, kasaba ve köylerde çoğunluğa hangi millet sahip ise buraları yöneten kişinin de o millete mensup olacağı kararlaştırılmıştır³²¹.

Bosnalı Müslümanların Yugoslavlık kavramını benimsemelerinin önemli sebeplerinden biri üzerlerindeki Sırp ve Hırvat baskısından kurtulmayı amaçlamak olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'na doğru Bosna Müslümanlarının canlarına ve mallarına yönelik saldırılar yoğunlaşmıştır. 3 bine yakın Müslüman Doğu Hersek'te öldürülmüş ve bu cinayetlerin çoğu faili meçhul olarak kalmıştır³²².

3.4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA BOSNA HERSEK

Bosna Hersek, II. Dünya Savaşı sürerken 10 Nisan 1941 tarihinde kurulan Bağımsız Hırvatistan Devleti'ne Bosna Hersek de dahil olmuştur. Bu dönemde Müslüman halkın çoğunluğu siyasi konulara ilgisiz kalmıştır. 1941-1943 yılları arasında Draza Mihailoviç'in liderliğindeki Sırp çeteler binlerce Müslüman'ı katletmişlerdir. Ayrıca bu dönemde Ante Paveliç rejimi, Müslümanların ulusal kimliklerini tanımamıştır. Bosnalı Müslümanların ulusal kimliklerinin tanınması konusunda yönetim tarafından değişken bir tutum sergilenmiştir. Savaş döneminde hazırlanan belgelerde Müslümanlar, Yugoslav halklar kategorisinde sayılmıştır. Müslümanlık etnik kimlik olarak değil, dini inanç sistemine mensubiyeti belirtmek anlamında kullanılmıştır. II. Dünya Savaşı bittikten sonra Müslümanlar aktif siyasete başlamadan önce Yugoslavya Federasyonu içinde yer alan cumhuriyetler arasında istikrar sağlayıcı bir politika izlemiştir. Sosyalist Yugoslavya'nın yönetim sisteminde Müslümanlar, potansiyel Sırp, Hırvat ve Yugoslav milleti olarak görülmüşlerdir. Yönetim kademesinin Müslümanlara karşı sergilediği bu tutumun en önemli etkenleri, savaş esnasında Müslümanların pasif duruşları ve Sırp'lar arasındaki Büyük Sırbistan hayalinin varlığı olmuştur. 1968 yılında ise Bosnalı Müslümanlar açısından

³²¹ Melike Baymak, **II. Dünya Savaşı Sonrası Kosova'daki Müslüman Türk Azınlığın Siyasi Hayatları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2014, s.22.

³²² Babuna, Tarih Boyunca, s.21.

farklı bir gelişme yaşanmıştır. Bosna'nın siyaset alanında Bosnalı Müslümanlar, ulusal kimlikleri bakımından 'ulusal anlamda Müslümanlar' olarak kabul edilmişlerdir³²³.

II. Dünya Savaşı esnasında Eski Yugoslavya topraklarının en çok zarar gören toplumu Yahudilerden sonra Bosna Müslümanları olmuştur. O dönemdeki toplam Boşnak nüfusunun %10'una yakın kısmını oluşturan 103 bin kişi hayatını kaybetmiştir. 1941, 1942 ve 1943 yıllarında yapılan katliamlar, Bosna Müslümanlarının yaşadığı en büyük trajedilerden sayılmıştır³²⁴.

Tito, 1943 yılında Yugoslavya topraklarının kontrolünü eline geçirirken Rusya'nın desteğini almıştır. Hakimiyetini sağladıktan sonra geçici bir yönetim kurmuş ve Yugoslavya'yı eşit haklara sahip uluslardan oluşmuş federatif bir yapı olarak ilan etmiştir. Uyguladığı politikaların etkisi ile Tito'ya 1943 yılında Mareşallik unvanı verilmiştir. Almanya Yugoslavya'dan II Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru çekilmiştir. Yugoslavya'da 1945 yılının Kasım ayında seçimlere gidilmiştir. Tito'nun önderliğinde gelişmiş bir parti olan Halk Cephesi seçimleri kazanan taraf olmuştur. Seçimlerin hemen sonrasına denk gelen 2 Aralık 1945 tarihinde Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. Böylece ülkede monarşiye dayanan krallık yönetimine son verilmiştir. 1946 yılının Ocak ayında federal cumhuriyeti öngören yenilikçi bir anayasa hazırlanmıştır. Devleti yönettiği sırada komünist rejimlerin temel ideolojilerini kabul etse de Tito, Sovyet Rusya'nın uydusu olmak istememiş ve onun karşısında bağımsız bir tutum sergilemeye çalışmıştır. Yönetimde bulunduğu süre içerisinde Stalin'den farklı bir sosyalist siyaset politikaları uygulamıştır. Tito'nun kurmuş olduğu yeni Yugoslavya'da verilen sözlerle birlikte alınan kararlar Müslüman toplum için uygulanmamıştır. Bu dönem boyunca Türkler ve Müslümanlar baskı altında yaşamışlardır³²⁵.

1946 yılında Yugoslavya'nın altı cumhuriyetinden biri Yugoslavya olmuştur. Bosna Hersek cumhuriyetinde nüfusun çoğunluğunu Müslümanlar oluşturmuştur. Slav bir millet olmalarına karşın Sırp ya da Hırvat bir millet olarak anılmayı hiçbir zaman kabul etmemişlerdir. Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin devlet başkanı Tito 1971 yılında Müslüman Slav olarak kabul edilen Bosnalılara ulus statüsü tanımıştır.

³²³ Babuna, Bir Ulusun, ss.194,195.

³²⁴ Babuna, Tarih Boyunca, ss.21-22.

³²⁵ G.S.Bozkurt, s.53-54.

Böylece Yugoslavya’da Müslüman sözcüğü artık yalnızca bir dine mensubiyeti değil, milliyete mensubiyeti de karşılamaya başlamıştır. Boşnaklar arasında inançsız olanlar bile kendilerini ‘Müslüman ulus’un bir parçası olarak kabul etmişlerdir. Bosna Hersek’in Balkanlarda huzurlu yaşadığı en uzun dönem Osmanlı İmparatorluğu zamanında olmuştur. Balkanlara hakim olan güçlerin 1878 yılında el değiştirmesinden sonra Bosna Hersek ikinci sakin dönemini ancak 1945-1990 yılları arasında, Federal Yugoslavya Dönemi’nde yaşayabilmiştir³²⁶.

3.5. SOSYALİST YUGOSLAVYA DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK

Sosyalist Yugoslavya Devleti’nin ilk dönemlerinde Bosna Müslümanları potansiyel Sırp, Hırvat veya Yugoslav şeklinde algılanmıştır. Ancak Boşnaklar 1948, 1953 ve 1961 yıllarında yapılan nüfus sayımları esnasında bu etnik kimlikleri kabul etmediklerini belirtmişlerdir. Bu durumun sonucu olarak Bosna Müslümanları 1968 yılında Yugoslav rejimi tarafından ‘ulusal anlamda Müslümanlar’ adı ile ayrı bir ulus olarak tanınmıştır. Yugoslav yönetiminin bu politikası ile Müslüman eliti sosyalist idareye daha iyi entegre etmeyi amaçlamıştır. Bunun yanı sıra Bosna Hersek topraklarına sahip olmayı planlayan Sırp ve Hırvat rekabetinin de durabileceği düşünülmüştür³²⁷.

Balkan toprakları Soğuk Savaş Döneminde, etnik ayrışmanın yaşandığı ve dini farklılıkların kullanıldığı merkezlerin başında gelmiştir. Aynı zamanda uluslararası siyasal sistemin belirleyici güçlerinin temsil edildiği alan olmuştur. Soğuk Savaş Dönemi keskin kutuplaşmaların yaşandığı bir süreç olduğu için bu dönemde devletlerarası ilişkiler de çok kolay olmamıştır. Örneğin, Yugoslavya Belgrad merkezli bir devletti ve 6 cumhuriyetin birleşmesinden oluşmuştu. Bosna Hersek yönetimi ile kurulacak iletişim için Yugoslavya’nın merkezi olan Belgrad’tan izin almak gerekiyordu³²⁸.

Büyük Sırbistan adı altındaki siyasi tasarım, etnik arındırma olayını destekleyen baskı ve şiddet politikalarına ortam hazırlamıştır. Bu tasarımla

³²⁶ Akarslan, s.41.

³²⁷ Babuna, Tarih Boyunca, s.22.

³²⁸ Volkan Tatar, “Eski Balkanlar Yeni Sınırlar: Eski Yugoslavya’nın Dağılıma Sürecinde Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri”, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:7, Sayı: 2, 2017, s.166.

amaçlanan gerçek anlamda bir Sırp geleceği kurmak değil; aksine 20. yüzyılın ilk dönemlerinde dağılan Osmanlı ve Avusturya Macaristan İmparatorluklarının yarattığı boşluğu doldurmak olmuştur. Büyük Sırbistan tasarımı, uluslararası emperyalist planların bir parçası olarak desteklenmiştir. 1945 yılından Soğuk Savaş Döneminin başına kadar Bosna bölgesindeki Kralcı Yugoslavya'nın yerini Sosyalist Yugoslavya almıştır. Bosna, Yugoslavya'nın federal birimlerinden biri haline gelmiştir. 1986-1991 yılları arasında Yugoslavya'nın parçalanmasının ardından 1992'de Bosna Hersek bağımsızlığını ilan etmiştir. Varlık sürdürdüğü topraklar Osmanlı Dönemindeki Bosna Eyaleti kadar geniş olmasa da bugünkü Bosna Hersek, Bosna adı altında var olma kararlılığını dünya kamuoyuna göstermiş durumdadır³²⁹.

Yugoslavya'nın siyasal sisteminin federasyonlaşmaya doğru evrilme planı, Müslümanların ayrı bir ulus olarak tanınmasına zemin hazırlayan en önemli gelişme olmuştur. Bosnalı Müslümanlar Yugoslavya yönetimi tarafından ayrı bir ulus olarak tanındıktan sonra ulusal kimlik bilinçleri güçlenmiştir. 1948, 1953 ve 1961 yılı nüfus sayımlarında Bosnalı Müslümanlar Sırp ya da Hırvat olmadıklarını açıkça belirterek kendi benliklerini savunmuşlardır. Bu yüzden yönetimin Müslümanları ayrı bir ulus olarak kabul etmesi, zaten var olan gerçeğin yalnızca belgelere yazılış şekli olarak kabul edilmiştir. Bosnalı Müslümanlara 'etnik anlamda Müslüman' kimliği seçeneği ilk kez 1961'de yapılan nüfus sayımında sunulmuştur. Yönetim tarafından Müslümanlara yapılan bu jest yükselen Hırvat ve Sırp milliyetçiliğine karşı geliştirilmiştir. Yugoslavya yönetimi, Müslümanların ulusal kimliklerini destekleyerek diğer cumhuriyetlerin Bosna Hersek topraklarında hak iddia etmeleri engellemek istemiştir³³⁰.

13 Ocak 1953 tarihinde Yugoslavya Devlet Başkanlığı'na Josef Tito seçilmiştir. Bu tarihten sonra Yugoslavya, Tito'nun politikalarıyla sosyalist federal bir cumhuriyet olarak varlık göstermeye başlamıştır. Tito, 1968 yılında Rusya'nın Çekoslovakya'yı işgaline tepki gösterdikten sonra Batılı ülkelerle yakınlaşmaya başlayarak ticari ilişkilerini geliştirmiştir. 1972'de Hırvatistan Cumhuriyeti'nde çıkan olaylar kısa sürede bastırılmıştır. "Altıncı Bağlantısızlar Zirve Toplantısı", 3-9 Eylül 1979 tarihleri arasında Havana'da gerçekleştirilmiştir. Tito bu toplantıda Üçüncü Dünya ülkeleri olarak tanınan Bağlantısızlar Hareketini Rusya'nın nüfuz

³²⁹ Özden, s.63.

³³⁰ Babuna, Bir Ulusun, s.196.

alanından çıkarmıştır. Tito, 1974 yılına gelindiğinde ömür boyu devlet başkanı seçilmiştir.

Kollektif başkanlık idaresi sistemine ise 1980 yılında Tito'nun ölümünden sonra geçilmiştir. Ekonomik bunalım ve siyasi yapının zayıflaması 1989 yılında yoğun bir şekilde kendini göstermiştir. Bunalımın da etkisi ile Hırvatistan ve Slovenya arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Zaman içinde etnik farklılıklar körüklenmiş ve kişisel çıkarlar devreye girmiştir. Yaklaşık on yıllık süre içerisinde toparlanamayan Yugoslavya'da 1991 yılına gelindiğinde iç savaş başlamıştır. Sonuç olarak Balkanlardaki siyasal sisteminin çöküşü, Tito'nun ölümünün de etkisiyle daha sancılı bir şekilde gerçekleşmiştir³³¹.

Aynı yılın sonlarında sırasıyla 23 Aralık 1990 tarihinde Slovenya, 1991 yılının Ocak ayında Makedonya bağımsızlığını ilan etmiştir. Dağılma süreci diğer cumhuriyetleri de endişelendirmiş ve 25 Haziran 1991'de Hırvatistan'ın, 1992 yılının Mart ayında da Bosna Hersek'in bağımsızlık ilanları peş peşe gelmiştir³³².

3.6. YUGOSLAVYA'NIN YIKILIŞ DÖNEMİNDE BOSNA HERSEK

İkinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği sırada İtalya, Hırvatistan ve Almanya arasında 1941 yılının Mayıs ayında Zagreb Antlaşması ve 18 Mayıs 1941'de de Roma Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmalara göre Bosna Hersek topraklarının belli bir kısmı yeni kurulan Hırvatistan'a geçerken, bir kısmı Alman işgalinde kalmaya devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan Almanya mağlup şekilde ayrılınca Bosna Hersek 1945 yılında birleştirilmiştir. 31 Ocak 1946 tarihinde altı cumhuriyetten oluşan Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti'nin bünyesinde yer almıştır. Yugoslavya etnik ve dini bakımdan çeşitlilik gösteren bir yapıya sahipti ve bu farklılıklar uzun bir süre Tito tarafından bir arada tutulabilmiştir. Titonun ölümünden sonra hareketlenen ortamın doğmasına sebep olan düşünce, Sırbistan'ın dağılmakta olan Yugoslavya'yı tek başına ele geçirme isteğinden kaynaklanmıştır. Sırpların

³³¹ Robert D. Kaplan, **Balkan Ghosts**, Vintage Books, New York, 1994, s.75.

³³² Necmettin Alkan, "Yugoslavya'nın Dağılması", der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt:2, Çağdaş Balkanlar, Vadi Yayınları, Ankara, 2007, ss.22-23.

büyük Sırbistan hayalleri Yugoslavya'yı karışıklığa sürüklemiş ve diğer cumhuriyetlerin sancılı şekilde kopuşları ile neticelenmiştir³³³.

1989 yılında Doğu Bloğu ülkelerinin rejimleri bozulmaya başlamıştır. Yugoslavya'da ekonomik sorunların yanında rejim bunalımı da yaşanmaya başlamıştır. Federasyon'un en büyük cumhuriyeti olan Sırbistan'daki seçimleri, aşırı milliyetçi Slobodan Milošević kazanmıştır. Sırbistan ve onun politikalarına uygun hareket eden Karadağ, Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün bozulmasını istememiştir. Bu yüzden federe cumhuriyetler üzerindeki baskılarını artırmıştır. Yugoslavya'nın diğer cumhuriyetlere nazaran zengin ve homojen bir nüfusa sahip cumhuriyeti Slovenya ve milliyetçilik akımının etkisindeki Hırvatistan, Federal Yugoslavya'dan ayrılma kararı almışlardır. Federasyonun en fakir cumhuriyeti sayılan Makedonya ve etnik çeşitlilik bakımından en karışık olan Bosna Hersek, federasyonun yumuşak bir konfederasyon şeklinde varlık sürdürmesini istemişlerdir. Bununla birlikte Slovenya ve Hırvatistan'ın olmadığı bir federasyona karşı da mesafeli yaklaşmışlardır³³⁴.

Yugoslavya'nın dağılmasının asıl sorumlusu, Sırbistan'ın şovenizme dönüştürdüğü milliyetçilik politikası olmuştur. Yugoslavya Federasyonu içindeki konumunu yükseltmek isteyen Sırbistan, Kosova Özerk Bölgesi'nde ve Hırvatistan ile Slovenya cumhuriyetlerinde ayrılıkçı hareketlerin güçlenmesine sebep olmuştur. 1989 yılında Voyvodina ve Kosova'nın özerkliğine Sırbistan Parlamentosu kararıyla son verilmesi olayları daha da zor hale getirmiştir. Sırpların ayrılıkçı hareketleri ilk olarak Hırvatistan'ın toprak bütünlüğünü tehdit ederken sonraki süreçte Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü tehdit edici şekilde gelişmiştir. Yugoslavya'nın dağılmasını körükleyen faktör yükselen Sırp milliyetçiliği olsa da Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık ilanları dağılma sürecini uluslararası sorun haline getirmiştir³³⁵.

1990'lı yılların başında Bosna Hersek'te en çok tartışılan konulardan biri Müslümanlık ve Boşnaklık ikilemi olmuştur. Aliya İzzetbegović Müslümanlık fikrini savunurken, eskiden Müslüman Demokratik Eylem Partisi (SDA)'nde partizan olan

³³³ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, s.51.

³³⁴ Şule Kut, **Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2005, (Balkanlarda), s.48.

³³⁵ Kut, **Balkanlarda**, s.49.

fakat daha sonra rejim muhalifi olan Adil Zülfikarpasiç ise Müslümanların ulusal kimliği olarak Boşnaklık fikrini savunmuştur. Adil Zülfikarpasiç'e göre Müslümanlık dini bir kavram olduğu için Boşnaklık fikri etrafında toplanılmalıydı. Fakat Aliya İzzetbegoviç'e göre Müslümanlık kavramının ulusal anlam taşıyan yönü de vardı. Nüfus sayımında kendini Müslüman olarak bildiren 2 milyon insanının varlığı Müslümanlık fikri etrafında birleşilmesi gerektiğinin ispatı niteliğindedir. Özellikle uzun bir süreyi kapsayan Sosyalist Yugoslavya Dönemi'nde Bosnalı Müslümanlar kendi ulusal kimliklerini Müslüman olarak açıklayabilmişlerdir. Bu yüzden kendilerini bu şekilde tanımlamaya alışık oldukları gerçeği gözden kaçırılmamalıydı³³⁶.

1993 yılının Ekim ayında Cenevre Planı ile ilgili görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmelerde Boşnaklık kavramı, Bosna halkının ulusal kimliği olarak kabul edilmiştir. Bu kavram ile Bosna halkının Müslüman kesimi tanımlanmak istendiği için medyada da Müslümanlık kavramı ile Boşnaklık kavramı birlikte kullanılmaya devam edilmiştir. Bosna Hersek Cumhuriyeti Meclisi'nin 30 Mart 1994 tarihinde yaptığı toplantıda Bosna Hersek Anayasasındaki ulusal kimliği ifade eden Müslüman tanımı yerine Boşnak tanımı getirilmesi karara bağlanmıştır³³⁷.

Bosnalı Müslümanların bu tür ulusçu çabalarının yanında hızla gelişen çatışma ortamı da baş göstermeye başlamıştır. Sırplar, referandum devam ederken 1992 yılının Mart ayında Saraybosna'da çatışma çıkarmışlardır. Olayların gelişimi ile birlikte Saraybosna, Sırplar ve Müslümanlar şeklinde ikiye bölünmüştür. Bu bölünmeden kısa süre sonra çatışmalar, ülkenin her tarafına yayılmıştır. Her gün gelen katliam haberlerinin üzerine devlet, parlamentoyu feshedip savaş ilan etmiştir. Tüm yetkiler devlet başkanı Aliya İzzetbegoviç üzerinde toplanmıştır. Yapılan idari ve siyasi düzenlemelerden sonra 20 Mayıs 1993 tarihinde savunma amacıyla düzenli ordu kurulmuştur. Olayların şiddetini artırması ile birlikte Zvornik, Foça, Srebrenitsa, Visegrad, Gorajde gibi Bosna'nın doğusunda yer alan kentlerdeki Müslümanlar katledilmiştir. Bunların dışında Hersek'te yaşayan Hırvatlar devlet kurduklarını ilân ederler. Mostar kentini de başkent olarak ilan ederler. Böylece sivil halkı katleden Sırplara Hırvatlar da katılır. Yapılan katliamlar 1995 yılına kadar sürmüştür. En az 250 bin kişi ölürken, on binlerce kadın tecavüze maruz kalmıştır.

³³⁶ Babuna, Bir Ulusun, s.202.

³³⁷ Babuna, Bir Ulusun, s.203.

Özel mimariye sahip camiler, köprü ve pek çok tarihî eser bu saldırılar sırasında yok edilmiştir. Hayatta kalan yüzbinlerce insan evlerinden göç etmek zorunda bırakılmışlardır. Yüz binlerce insan göç etmek mecburiyetinde kalır³³⁸.

1980’li yıllar Balkan coğrafyasında yaşayan uluslar için oldukça zor bir dönem olmuştur. Bu süreçte Yugoslavya’daki yeni rejimin kurucusu sayılan Tito’nun ölümü, 1984 yılında Bulgaristan’da yaşayan Türk azınlık grubuna yönelik yapılan asimilasyon politikalarının artış göstermesi, 1985 yılında Arnavutluk’un önderi kabul edilen Enver Hoca’nın ölümü, Yugoslavya topraklarında Miloseviç devrinin başlaması gibi olaylar ve daha birçoğu peş peşe gelmiştir. Kargaşa ortamını belirginleştiren son gelişme 1989’da Moskova’nın, Varşova Paktı’na üye olan Balkan devletlerine, ‘kendi yollarını çizmesi’ yönünde telkinde bulunması olmuştur³³⁹.

Özellikle Doğu Avrupa devletlerinde yaşanan dönüşüm ve değişim, 20. yüzyılın son yirmi yılında Balkanlardaki eski yönetimlerin tarih olması ile sonuçlanmıştır. Bu dönemde devletlerinin kuruluşunda önemli bir yere sahip ve birleştirici rolü olan Tito ve Enver Hoca gibi siyasi figürler kaybedilmiştir. Sovyet sistemi zayıflamaya başlamış ve eski etkinliğini kaybetmiştir. İktidarı kazananlar değişim taraftarları olmuştur. Yunanistan ve Yugoslavya’nın dışındaki Balkan devletleri, liberalleşme ve özelleştirme gibi batılı değerlere yönelmişlerdir. Milliyetçilik akımı ve barış tehdidi 1980’lerin sonu ve 1990’ların ilk dönemlerinde şiddetini arttırmıştır. Bu dönemi ve dağılmayı en acı şekilde yaşayan devletlerden biri diğer Balkan devletlerine nazaran daha ileri konumdaki Yugoslavya olmuştur. İktidarda olan Miloseviç’in sert ve baskıcı politikaları bu durumun yaşanmasında etkili olmuştur³⁴⁰.

Batılı devletler, Bosna Savaşı’ndaki tavırlarından da anlaşılacağı üzere Doğu’nun hegemonyasını Avrupa dışına atmak istemişlerdir. 20. yüzyılın başında Balkanlarda yaşanan katliamların bu projenin ürünü olduğu söylenebilir. Avrupa bu dönemde kendisine verilen özgürlüğü nasıl kullanacağını bilmeyen bir Sırbistan yaratmıştır. Miloseviç 1989 yılında 1 milyon Sırp’ın zihnine intikam vaktinin

³³⁸ Dedeiç Kırbacı, ss.6-7.

³³⁹ İlhan Uzgel, “Balkanlarla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II: 1980-2001, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, (Balkanlarla İlişkiler), s.175.

³⁴⁰ Uzgel, Balkanlarla İlişkiler, ss.481-482.

geldiğini işleyen bir konuşma yapmıştır. Bunu yaparken Miloseviç'in cesaret ve gücünü yalnızca kendisinden aldığı söylemek pek mümkün değildir³⁴¹.

Sonuç olarak, dünyadaki siyasi rejimlerin dönüşüme uğradığı dönemde kültürel çeşitliliğe sahip bir Balkan devleti olan Bosna Hersek'te yaşanan olaylardan etkilenmiştir. Siyasal belirsizliklerin yaşandığı topraklar, sınırları yeniden düzenlemek isteyen güçler tarafından takip edilmiştir. Çıkarlar ön planda tutularak evrensel insan haklarını zedeleyici uygulamalara engel olun(a)mamıştır.

3.7. BOSNA HERSEK'İN BAĞIMSIZLIĞINI İLAN ETMESİ

Dünyanın siyasi tarihi II. Dünya Savaşı ile birlikte ikiye bölünmüştür. Katı kurallara sahip Doğu sosyalizmi ile liberal ilkelere dayanan özgürlükçü bir Batı imgesi yaratılmıştır. Sovyetler dağılıp Berlin Duvarı yıkıldıktan sonra Avrupa'nın siyasi oluşumları dağılmaya başlamıştır.

Yugoslavya'da yaşayan milletleri uzun süre bir arada tutmayı başaran Joseph Tito 1980 yılında yılında öldüğünde etnik temelli hareketlenmeler başlamıştır. 1980'li yılların ortalarında sosyalist rejimlerin ve Doğu Bloku'nun çöküş sürecine girmesi dünyayı etkilediği gibi Yugoslavya'yı da etkilemiştir. Yugoslavya'nın anayasasına göre 1991 yılında devlet başkanlığı görevi Hırvatistan'a geçmeliydi. Fakat Sırbistan, Eski Yugoslavya'nın tüm yetkilerini kendi elinde toplamak istemiştir. Sırbistan'ın bu tutumu ülkede genel bir kriz yaratmıştır.

Bu konjonktürde Yugoslavya'dan ayrılma hamlesi ilk olarak Hırvatistan'dan gelmiştir. Çatışmalar sürerken ve uluslararası toplum çözüm yolları ararken 15 Ekim 1991 tarihinde Bosna Hersek Parlamentosu'nda çoğunluğa sahip olan Müslümanların desteklediği SDA bağımsızlık kararı almıştır. Yaşanan karışıklıklardan endişelenen Bosna Hersek Parlamentosu'nun 15 Ekim 1991'de aldığı bağımsızlık kararı üzerine Sırp Demokratik Partisi (SDS) parlamentoyu terk etmiştir. SDS, Sırpların çoğunlukta olduğu dört bölgeyi özerk bölge olarak ilan etmiştir. Bununla birlikte Bosna Hersek'te yaşayan Sırp, bağımsızlık kararına tepki olarak 24 Ekim 1991 tarihinde

³⁴¹ Çağ, s.130.

milli parlamentolarını kurmuşlardır. Bosna Hersek'te yaşanan bu gelişmeler 1990'daki Hırvatistan'ın iç savaş öncesi durumuna benzetilmiştir³⁴².

Olaylar hızlı bir şekilde gelişmiş ve Yugoslavya toprakları kanlı çatışmaların yaşandığı bir sürece girmiştir. Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık kararı Sırbistan tarafından tanınmamıştır. Çıkan kanlı çatışmalardan sonra Avrupa Topluluğu (AT) ve Almanya'nın yardımları ve yoğun desteği ile buradaki çatışmalar sonlandırılmıştır. Bosna Hersek'te ise 1990 yılı seçimlerini Aliya İzzetbegoviç'in liderliğindeki SDA kazanmıştır. Bosna Hersek'in devlet başkanı seçilen Aliya İzzetbegoviç, halk oylaması sonucu 1992 yılının Mart ayında yaptığı halk oylaması sonucu Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilan etmiştir. Sırpların boykotuna rağmen Hırvat ve Müslümanların hepsi oylarını bağımsızlıktan yana kullanmışlardır. Yugoslavya'nın kurucularından olan fakat sonraki süreçte yönetim kademesiyle sorun yaşayan Milovan Cilas, 1990 yılında kötümser bir öngöründe bulunmuştur. Yugoslavya'da yaşanacak muhtemel bir iç savaş durumunda yaşanması durumunda en ağır katliamların Bosna Hersek topraklarında yaşanacağını dile getirmiştir. Arkalarına aldıkları Yugoslavya Federal Ordusu (YFO)'nun desteği ile çeteci Sırp milislerin yaptıkları katliamlar Cilas'ın öngörüsünü haklı çıkarmıştır. Bosnalı Müslümanlar Sırp kuşatması, insani yardımların kendilerine ulaştırılmaması ve tam teçhizatlı Sırp milislerin saldırılarını engelleyecek tek bir silahlarının olmaması gibi etkenlerle dünya kamuoyunun gözü önünde soykırım yaşamışlardır³⁴³.

Yugoslavya dağılma sürecine girdiğinde Bosna Hersek'in ordu birlikleri 4 Ağustos 1991'de alarma geçmiştir. Baniya'daki çatışmaların Ağustos ayının sonunda artması Bosna'yı tedirgin etmiştir. Sırp milis grupları Bosna Hersek'in doğusunda kalan Bratunac bölgesinde bir otomobile ateş açmıştır. İki Müslüman hayatını kaybetmiştir. Yaşanan tüm bu olaylar, Bosna Hersek'teki çatışma riskini daha da artırmıştır. Saraybosna'daki bir cami 17 Eylül'de bombalanmıştır. Aliya İzzetbegoviç'e yönelik suikast girişimi iddiası ortaya atılmıştır. 20 Eylül'deki bu suikast girişiminin radikal Sırp milliyetçilerine atfedilmesi gerilimi daha da tırmandırmıştır. Bosna Hersek yanı başındaki Hırvatistan'da yaşanan iç savaşın

³⁴² Çağ, s.121.

³⁴³ Akarslan, ss.42-43.

bitirilmesi için çaba harcamıştır. Bu amaç için Bosna Hersek'in milli savunma birlikleri seferber edilmiştir³⁴⁴.

Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović Slovenya'daki çatışmalar sürerken katiller ile aynı çatı altında kalamayacaklarını belirten bir açıklama yapmıştır. Eğer Hırvatistan federasyondan ayrılma kararı alırsa Bosna Hersek'in de bağımsızlığını ilan etmek zorunda kalacağını belirtmiştir. Hırvatistan'da yaşanan iç savaş, Müslüman Boşnaklar ve Bosna Hersek toplumu için tehlike arz etmiştir. Hırvatistan bağımsızlığını kazanır ise Bosna Hersekte yaşayan Hırvat halkta Hırvatistan ile birleşme fikri yaygınlaşabilecekti. Bunun yanı sıra Sırbistan tek büyük güç olduğunda Yugoslavya toprakları yaşanmaz hale gelebilecekti.

Bu ihtimaller 1991 yılının ilk aylarında Tudjman ve Milošević'in Bosna Hersek'i bölüşme planları yaptıklarına dair söylenti ile daha da gelişmiştir. Boşnak Müslümanları Örgütü ve SDS arasında Yugoslavya'nın federatif yapısını savunan bir anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, Müslüman toplumu içinde huzursuzluğa yol açmıştır³⁴⁵.

SDA üyeleri ve İzzetbegović, Sırp-Müslüman ittifakına çekinceli yaklaşmışlardır. 12 Ağustos 1991 tarihinde Sırp-Boşnak yakınlaşmasını sağlayan örgütler Sırbistan-Karadağ-Bosna Hersek görüşmesi düzenlemişlerdir. Bu görüşmelere Aliya İzzetbegović katılmamıştır. Boşnak Müslümanları Örgütü lideri Adil Zulfikarpasiç, Bosna'ya karşı yürütülen siyaseti Stalinistler'in Çekoslavakya'ya saldırmadan önceki propagandalarına benzetmiştir. Ayrıca Bosna topraklarında Sırp-Boşnaklar arasında etnik çatışma alanının yaratılması hedeflenmiştir. Zulfikarpasiç Bosnalı Müslümanların için tarihlerinin en kötü zamanını yaşadıklarını dile getirmiştir. SDS ile yapılan anlaşmaları da yaşanabilecek tehlikeli olayları engelleme amacına bağlamıştır. İzzetbegović Bosnalı Müslümanların yaşadığı baskıcı uygulamalara karşı dış destek için çalışmalara başlamıştır. 16 Temmuz 1991'de Ankara ziyaretinde bulunarak Türkiye'den Yugoslavya politikasına ağırlık vermesini talep etmiştir³⁴⁶.

Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Balkan topraklarına maddi ve kültürel anlamda birçok miras bırakılmıştır. Modern Türk devleti de Osmanlı'daki anlayışa

³⁴⁴ Bora, Yugoslavya, s.232.

³⁴⁵ Kut, Balkanlarda, ss.103-105.

³⁴⁶ Bora, Yugoslavya, ss.230-231.

benzer şekilde Balkanlar'da yaşayan Müslüman halkın sorunlarına hiçbir zaman kayıtsız kalmamıştır. Bulgaristan'daki Pomaklar ile Bosnalı Müslümanlar'ın yaşadığı sorunlara karşı duyarsız olmamıştır. Kültürel anlamdaki yakınlıkları ve Türkiye'ye çok sayıda göç vermesi, Türkiye ile Balkanlardaki Müslüman nüfus arasındaki ilişkiyi güçlendirmiştir. Türkiye de tıpkı Osmanlı döneminden kalan manevi mirasa benzer şekilde Müslümanların koruyucusu olarak görülmüştür³⁴⁷.

1991 yılının Ekim ayı başlarında Carrington Planı ortaya atılmıştır. Bu plan ile Yugoslavya'nın bağımsız cumhuriyetlerden oluşan yumuşak bir ittifak olarak yeniden örgütlenmesi amaçlanmıştır. İnsan hakları ile azınlık haklarının garanti altına alınıp herhangi bir devletin keyfi şekilde verdiği karar ile sınır değişiklikleri yapılamayacağı belirtilmiştir. Hırvatlar ve Müslümanlar için 29 Şubat-1 Mart 1992 tarihleri arasında yapılan referandum ile bağımsızlık yolu açılmıştır. Yapılan referandumdan %97 oranında net bir bağımsızlık talebi çıkmıştır. Referandumun Sırp tarafından boykot edilmesi ile 1992'deki çatışmalar daha da şiddetlenerek savaşa dönmüştür. Bosna Hersek'te yaşanan çatışmalar Sırp entelektüeller ve liderler aracılığı ile din savaşıymış gibi gösterilmeye çalışılmıştır. Kamuoyuna duyurulmaya çalışılan bu görüş ile Büyük Sırbistan idealine ve etnik arındırma eylemlerine siyasi bir zemin oluşturulmaya çalışılmıştır³⁴⁸.

Bosna'da yaşayan Sırp milliyetçilerinin tepkilerinden dolayı referanduma katılım oranı %63 olmuştur. Bununla birlikte referandumdan yüksek oranda 'tam bağımsızlık' talebi çıkmıştır. Katılım oranı düşük gibi görünse de etnik bölünmelerin yoğun olduğu Yugoslavya topraklarında genel tutum bu şekilde olmuştur. Referandumu tüm dünya gibi AT de izlemiş ve çıkan sonucu gündemine almıştır. 3 Mart 1992 tarihindeki Bosna Hersek'in bağımsızlık kararını uluslararası alanda ilk tanıyan devletler Bulgaristan ve Türkiye olmuştur. Referandumu boykot eden Bosnalı Sırp, uluslararası hukuka aykırı ve ayrılıkçı bir tavır ile Bosna Sırp Cumhuriyeti (RS-Republika Srpska)'ni kurmuşlardır. Bu hareket, Sırbistan'ın dışında, Türkiye ve diğer bağımsız devletler tarafından da tanınmamıştır. Bosna Hersek için asıl zorlayıcı süreç, bağımsızlık ilanının genel anlamda kabul görmesi ile başlamıştır. Bağımsızlık ilanından sonra oluşturulacak barış ortamı, Bosna Hersek'in

³⁴⁷ İlhan Uzgel, "The Role of the Muslim Minorities in Interstate Relations in the Balkans", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Cilt: 21, 1982, (Interstate Relations), s.97.

³⁴⁸ Çağ, s.122.

çabasının yanında uluslararası örgütlerin ve Türkiye gibi devletlerin de rolü ile sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye bu konudaki olumlu çabasını yalnızca ziyaret ettiği başkentlerde değil uluslararası alanda etkin çalışmaları olan örgütlerde de dile getirmiştir. Türkiye'nin çabalarının AT Dış İlişkiler Başkanlığı'nın 6 Nisan 1992 tarihindeki toplantısında sonuç verdiği söylenebilir. Bu toplantı sonrasında 7 Nisan'da AT, Bosna Hersek'in bağımsızlığını tanımıştır³⁴⁹.

Bağımsızlık ilanının etkisi ile ırkçı Sırp, tamamina yakını kendilerinden olan YFO'nun verdiği destek ile Bosna Hersek'te 20. yüzyılın en büyük katliamlarından birini gerçekleştirmiştir. Müslümanlar ile Hırvatlar başlarda Sırp gruplara karşı birlikte savaşıırken 1992 yılının sonlarına doğru birbirleri ile çatışmaya başlamışlardır. Sırbistan ve Hırvatistan hükümet başkanlarının olaydan önce toplanıp aralarındaki savaşı sona erdirmeye kararları bu durumun dikkat çekici yönünü oluşturmuştur.

Sonuç olarak, Boşnaklar tamamen yalnız kalmışlar ve az da olsa Hırvatistan üzerinden gelen yardımlar sonlandırılmıştır. Olumsuz gelişmeler karşısında Bosna Hersek'in üç etnik bölgeye ayrılması fikri ortaya atılmıştır. Bu teklife tepki gösteren İzzetbegović barış görüşmelerinde teklifi kabul etmek zorunda bırakılmıştır. Barış görüşmelerine geçildiği zaman Avrupalı devletler arabuluculuk yapmak istemiştir. Görüşmeler sonucunda nüfus bakımından çoğunluğa sahip olsalar da Boşnaklara küçük bir toprak parçası bırakılması amaçlanmıştır. Böylece Boşnakların siyasi ve ekonomik güçleri zayıflatıldıktan sonra aşamalı olarak, nüfuslarının da yok edilmesi hedeflenmiştir³⁵⁰.

3.8. 1992-1995 BOSNA HERSEK'TE GERÇEKLEŞTİRİLEN İŞGAL

Yugoslavya'da yaşanan bunalım, 25 Haziran 1991 tarihine kadar iç sorun olarak görülürken bu tarihten sonra Sırbistan'ın politikaları, sorunu uluslararasılaştırmıştır. YFO'nun denetimi tümüyle Sırbistan'a geçmiştir. Sırbistan bu orduyu kullanarak Hırvatistan ve Slovenya'ya müdahalede bulunmuştur. Sırbistan'ın bu saldırıları uluslararası kuruluşların tepkisine yol açmıştır. Batı'nın baskısı ile Sırp, Slovenya'yı bir hafta içinde terk etmek zorunda kalmışlardır.

³⁴⁹ Tatar, ss.169-170.

³⁵⁰ T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Genel Müdürlüğü, ss.51-52.

Hırvatistan’da Hırvatların ulusal ordusu ile Sırp milis grupları ve YFO arasında yaşanan savaş AT ve BM’nin baskıcı girişimleri ile 1 yıl içinde sona ermiştir. Yugoslavya’nın federatif yapısının parçalanmasını en az isteyenlerden biri Bosna Hersek olmuştur. Ancak buna rağmen Sırp milisler sivillere karşı katliam gerçekleştirmiştir. Sırp, Hırvat ve Boşnaklar arasındaki çatışmalar, Bosna Hersek topraklarında sonu gelmeyen bir savaşa dönüşmüştür³⁵¹.

Savaşlar tarihçiler tarafından farklı, siyasetçiler tarafından farklı yansıtılır. Şahit olan gözler ise en doğru şekilde yansıtır. Bosna Savaşı sırasında da evrensel insan haklarının çıkarlar ile değiştirildiği gerçeğini görmek mümkün olmuştur³⁵².

Bosna Hersek’in 1991 yılındaki bağımsızlık ilanı ile birlikte bölgedeki iç savaş büyük bir hızla yayılmıştır. Bosnalı Sırp gruplar saldırılarını 1993 yılında yaygınlaştırmışlardır. Böylece Bosna topraklarında yaşanan durum acil insani yardım uygulamalarını gerekli kılmıştır. Sırp kökenli olmayan Bosnalılara yapılan soykırım, insan hakkı ihlalleri, insani yardım faaliyetlerinin engellenmesi, Sırp grupların bulundukları yerde yaşayan Müslümanların tehdit edilmesi gibi olaylar uluslararası sivil toplum kuruluşlarının dünya kamuoyuna yardım çağrısında bulunmasına yol açmıştır³⁵³.

Sırbistan ve Karadağ tarafından 27 Nisan 1992 tarihinde Yeni Yugoslavya Federal Cumhuriyeti’nin kurulduğu ilan edilmiştir. Böylece Eski Yugoslavya resmi olarak ortadan kalkmış ve Yugoslavya bunalımı bitmiştir. İlan edilen bağımsızlıklar ve Sırpların zulüm ve baskısı ile artık Yugoslavya sorunu doğmuştur. 1992 yılının en önemli sorunları Hırvatistan ve Bosna Hersek’te barış ortamının nasıl tesis edileceği konusu olmuştur. 15 Ocak’da AT tarafından tanınan Slovenya, Sırp tehdidinden kurtulmuş ve Avrupa’da bağımsız bir devlet olarak yoluna devam etmiştir. Makedonya, Yugoslavya sorunu olarak görülmemiş kendi iç sorunları ve yoksulluğu ile mücadele eden bir devlete dönüşmüştür. Böylece Yugoslavya sorununun iki öznesi kalmıştır: Hırvatistan ve Bosna Hersek. Yeni kurulan Yugoslavya Federal Cumhuriyeti bu iki ülkede yaşanan iç savaşın devam etmesi için birçok yönden

³⁵¹ Kut, Balkanlarda, s.50.

³⁵² Çağ, s.125-126.

³⁵³ Naim Demirel, “Birleşmiş Milletler Güvenli Bölge Uygulaması”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı: 8, Güz 2016, (Güvenli Bölge), s.118.

destek vermiştir. Daha sonra katliamların yoğun şekilde yaşanması sonucunda Yugoslavya Sorunu; Bosna Hersek Sorunu adıyla anılmaya başlanmıştır³⁵⁴.

Bölgelerin nüfus yapısı ile uyumsuz atamaların gerçekleştirilmesi sonucunda Orta Bosna'ya bağlı stratejik kasabalarda şiddetli çatışmalar çıkmıştır. Hırvatların sahip oldukları ağır silah ve tanklara karşılık Boşnaklar tarafında yalnızca birkaç havan topu bulunmaktaydı. Çıkan olaylara bakıldığında plandan henüz iki hafta geçmeden Bosna'da karışıklık daha da arttırılmıştı.

Gornji Vakuf'ta çıkan çatışmalardan kısa bir süre sonra Boşnaklara karşı Hırvat tarafından bir uyarı yayınlanmıştır. Barış Planı'na göre Hırvatlara tahsis edilen topraklardan tüm Boşnak güçlerinin çıkması ve bölgelerin Hırvat tarafına teslim edilmesi istenmiştir. Ancak Boşnak tarafı yaşadığı topraklardaki birliklerini Hırvat komutasına tabi kılmayı reddetmiştir. Böylece Zenica ve Busovaca gibi birçok yerde çatışmalar yaşanmıştır. Mart ayının son günlerinde Zagreb'te yapılan görüşmeler sırasında Hırvatlar Bosna Hersek'in güneyindeki özel askeri kontrol taleplerini tekrarlamışlardır. Ancak Boşnaklar Hırvatların bu taleplerinin reddedilmesi için uğraş verirken Sırp tarafı Doğu Bosna'daki Boşnak bölgelerine top atışını yoğunlaştırmıştır ve Saraybosna'yı bombardımana tutmuştur. Sırp saldırılarının artması ve özellikle de Srebrenitsa'da yaşanan katliamlar Bosna hükümetinin ayağa kalkmasını iyice zorlaştırmıştır³⁵⁵.

44 ay süren Bosna Savaşı'nda 3,5 yılı geçkin bir sürede her gün ortalama 100 kişi ölmüştür. Binlerce kişi öldürülürken, daha fazla sayıda insan toplama kamplarına götürülmüştür. Bu kamplarda insanlar toplu tecavüzlere ve işkencelere maruz kalmışlardır. Batılı devletlerin olaylar karşısındaki sessizliği Srebrenitsa katliamının yaşandığı ana kadar sürmüştür. 3 yılı aşkın bir zamanda Bosna'da yaşanan olaylar, Srebrenitsa'da daha büyük boyutlarda yaşanmıştır³⁵⁶.

Dönemin konjonktürüne bakıldığında Bosna Hersek Krizi, Avrupa ile Dünya'nın birleştiği bir dönemde yaşanmıştır. Bu savaşta 250 bin kişi ölürken 1

³⁵⁴ Kut, Balkanlarda, s.51.

³⁵⁵ Erik Melander, "Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina, 1992-1995", "Disaggregating the Study of Civil War and Transnational Violence", **Konferans University of Essex**, 24-25 November 2007, <http://privatewww.essex.ac.uk/~ksg/dscw2007/Melander.pdf>, ss.57-58.

³⁵⁶ Çağ, s.128.

milyondan fazla insan yaralanmıştır. Yalnızca bilinen rakamlara göre, 20 bin tecavüz olayı yaşanırken 2,5 milyon insan mülteci olmuştur³⁵⁷.

Soğuk Savaş Dönemi'nden sonra dünyanın pek çok yerinde etnik temizlik politikaları yürütülmüştür. Bosnalı Müslümanlara karşı yapılan soykırım, II. Dünya Savaşı sonrasında yapılan Avrupa'daki en planlı etnik temizlik kampanyası ile gerçekleşmiştir. Sosyalist Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nin dağılışıdan sonra bağımsızlığını ilan eden Bosna Hersek, kendini kanlı bir savaşın içinde bulmuştur. Tahminlere göre 102.622 kişi hayatını kaybederken nüfusun yarısından fazlası yerinden edilmiştir. Aralık 1995'te imzalanan Dayton Barış Antlaşması'ndan sonra uluslararası toplumun yardımı ile yeni bir düzen tesis edilmeye çalışılmıştır³⁵⁸.

Genel olarak Batı dünyası Bosna Hersek topraklarındaki şiddet olaylarına karşı duyarsız kalmıştır. Bosna'daki olaylar bazı sorumlu sesler dışında kalan çoğunluk tarafından eski nefretlerin dirilişi ve iç savaş olarak yorumlanmıştır. Balkan tarihinin tekerrür ettiği düşüncesi ve savaşan tüm tarafların aynı kefeye konulduğu yaklaşımlar etnik arındırma suçunun kanıksanmasına yol açmıştır. Fail ve mağdur ayrımı konusunda çalışanların motivasyonunu düşürmüştür. Eski Yugoslavya'ya konulmuş olan silah ambargosu sebebiyle silahlar konusundaki dengesizlik Boşnaklar aleyhine olmuştur³⁵⁹. Böylece BM Antlaşması'nın 51. maddesi ihlal edilmiştir. Her devletin kendini savunma hakkının varlığı konusunda dengesizlik yaşanmıştır.

3.8.1. Etnik Arındırma Suçu

1992-1993 yıllarındaki çatışmalar sırasında Müslümanlara yönelik zulümler günden güne artarak ciddi boyutlara ulaşmıştır. Toplama kampları, tecavüz eylemleri, etnik temizlik, Bosna askerlerine karşı Müslüman esirlerin kalkan olarak

³⁵⁷ Şule Kut, "Bosna'dan Kosova'ya: ABD ve AB'nin Balkan Politikalarında Süreklilik ve Değişim", **Sosyal Demokrat Değişim**, Sayı: 12, 1999, (Bosna'dan Kosova'ya), s.45.

³⁵⁸ N. Aslı Şirin Öner, "Barış İnşa Sürecinin Önemli Unsuru: Bosna-Hersek'te Yerlerinden Edilmişlerin Geri Dönüşü", **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Temmuz 2013, ss.2,9.

³⁵⁹ Babuna, Tarih Boyunca, s.24.

kullanılması, zorla Hristiyanlaştırma uygulamaları, kültürel eserlerin yok edilmesi gibi olaylar Sırp ve Hırvatların zulümleri arasında yer almıştır³⁶⁰.

Etnik temizlik kavramının türediği Bosna Savaşı'nda yaklaşık olarak 200 bin kişi hayatını kaybetmiştir. Ölenlerin 160 bin kişisi de Boşnak nüfustan oluşmuştur. Ölüm olaylarının dışında yaklaşık olarak 1 milyon Boşnak da yaşadığı toprakları terk etmek zorunda bırakılmıştır. Bosna Savaşı'nda etnik temizlik aracı olarak görülen tecavüz suçu, Sırp askerler ve milis grupları tarafından Boşnak kadınlara karşı kitlesel ve sistematik şekilde işlenmiştir. Tecavüz eylemi yalnızca bireylere karşı uygulanmayıp tüm grup üyelerine yönelik şekilde uygulanmıştır. Özellikle kadınlar ve çocuklar üzerinde kalıcı nitelikte olan ve ciddi boyutlara ulaşan bedensel ve ruhsal zararlara yol açmıştır. Bosna Savaşı sırasında yaşanan insan hakkı ihlallerinde etkili olan para-militer gruplar Sırbistan'dan gelmiştir. Bu gruplar işledikleri suçlar sırasında Yugoslavya'ya bağlı düzenli ordu birliklerinin de desteğini almışlardır³⁶¹.

Bu katliamın öngörülebilirliğini savaşın başlangıcında tarafların olanaklarının orantısızlığı göstermiştir. Sırp ordusunun sahip olduğu teçhizatlara bakıldığında 300 tank, 21 uçak, 1000 adet top mermisi, 200 adet zırhlı araç ve 30 helikoptere sahip olduğu görülmüştür. Hırvat ordusunda, 100 top ve 50 tank varken Bosna Hersek ordusu ise yalnızca 10 adet tank ve top mermisine sahipti³⁶².

Resmi kurumlardan gelen açıklamalara göre 1992 yılının Nisan ayı ile 1995 yılının Ekim ayı arasındaki dönemde toplam 156.826 Boşnak öldürülmüştür. Bu katliamların % 80'i özellikle uluslararası kamuoyu tarafından karanlık bulunan ve delillerin büyük güçler tarafından yok edildiği düşünülen 1992 yılında gerçekleştirilmiştir. Bosna'da ölen insanların % 14'ünü çocukların oluşturması; sivil katliamı gerçekleştirildiğinin kanıtı olmuştur³⁶³.

BM tarafından yayınlanan Srebrenitsa katliamına ilişkin raporda kentin güvenli bölge olarak ilan edilmesine rağmen önemli noktalarda hata yapıldığı belirtilmiştir. BM Genel Kurulu'nda ortak bir siyasi görüş olmadan barış koruma güçlerinin Srebrenitsa'ya yerleştirilmesi ve bu yüzden yeterli kaynaklarla desteklenmemesi, ilk hata olarak sayılmıştır. İkinci hata, uluslararası hukuktaki

³⁶⁰ Reco Çauşeviç, **Bosna 2-Müslümanlara Son Uyarı**, Özyılmaz Matbaası, İstanbul, 1994, (Bosna 2), s.66.

³⁶¹ Babuna, Tarih Boyunca, s.23.

³⁶² Bora, Yugoslavya, s.89.

³⁶³ Osman Karatay, **Ba'de Harabi'l Bosna**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.210.

‘korunaklı bölgeler’ ve ‘güvenli bölgeler’ kavramları arasındaki ayrımın kafa karıştırması konusunda olmuştur. Birinci kavram askerden arındırılmış çatışan tarafların rızası ile insancıl hukukun yetkisi altında kurulan yerleri ifade etmektedir. İkinci kavram ise askerden temizlenmemiş ve çatışan tarafların rızasının aranmadığı yerleri ifade etmektedir. BM Güvenlik Konseyi tarafından Bosna Hersek’te güvenli bölgeler oluşturulurken tarafların rızası alınmamış ve güvenilir bir askeri caydırıcılık şartının yokluğu da hissedilmiştir. Uygun koşullar altında tehdit ve güç kullanımı ile sivillerin korunması ve saldırıların caydırılması konusunda UNPROFOR yetersiz kalmıştır³⁶⁴.

3.8.2. Yok Edilen Kültürel Miras

Bosna Savaşı ile Boşnakların yaşama hakları ve Bosna’nın çok kültürlü yapısı hedef alınmıştır. Boşnakların etnik kimlikleri ve kültürel değerleri de bu savaşla birlikte yok edilmek istenmiştir. Tahrip edilen 1.652 dinsel objeden 1.284’ünün Boşnaklara ait olduğu tespit edilmiştir. Bu şekilde zarar gören kültürel ve tarihi eserlerin yarısından çoğunun (yaklaşık olarak %63’ünün) Boşnaklara ait olması, etnik ve kültürel temizliğin en açık kanıtı olmuştur³⁶⁵.

Bosna Hersek ve Balkanların tamamı kültürel ve toplumsal açıdan en parlak dönemlerini Osmanlı İmparatorluğu zamanında yaşamışlardır. Balkanlardaki kültür ve medeniyet eserlerinin çoğu Osmanlı İmparatorluğu zamanında oluşturulmuştur. Bosna Hersek’te yaşayan Müslüman halka kadın, genç, yaşlı, çocuk ayrımı yapmadan saldıran Sırp milisler, tarihi eser ve camilere de saldırmışlardır. Sırp saldırıları sonucunda tarihi eser niteliğindeki 80 cami büyük zarar görmüştür. Müslümanlara ait eserleri yok etme eylemleri Balkan topraklarında, Türk ve Müslüman bırakmama amacını destekleyen bir hareket olmuştur. Kültürel varlıkların tahrip edilmesi ile birlikte 14 Mayıs 1954’te La Hey’de imzalanan Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme’nin 4. ve 5. maddesi ihlal edilmiştir. Sözleşme’nin 4. maddesinin ilk fıkrasına göre, taraf devletler gerek kendi topraklarında gerek diğer taraf devletlerin topraklarında yer alan kültürel varlıkları korumakla yükümlüdür. Herhangi bir çatışma anında kültürel değerlere,

³⁶⁴ Ataman ve Öztürk, s.147.

³⁶⁵ Babuna, Tarih Boyunca, s.24.

onların korunduğu binalara ve yakınındaki alanlara saldırmaktan kaçınılacağı taahhüt edilmektedir. Kültürel eserlerin tahribine ya da yok edilmesine sebebiyet verecek her türlü düşmanlıktan kaçınılacağı kabul edilmiştir³⁶⁶.

Sözleşme'nin 5. maddesinde belirtilen; *“Bir yüksek akit tarafın ülkesini kısmen veya tamamen işgal eden yüksek akit taraflar, işgal altındaki ülkenin yetkili milli makamlarınca kendi kültürel mallarının emniyete alınması ve muhafazası yolunda gösterilecek gayretleri imkan nispetinde destekleyeceklerdir. İşgal altındaki ülkede bulunan veya harp harekatı yüzünden hasara uğramış bazı kültür mallarının muhafazası için acil bir müdahale gerektiği ve yetkili milli makamlar bu müdahaleyi üstüne almadığı takdirde işgal idaresi milli idare ile sıkı işbirliği ederek imkan nispetinde en mübrem muhafaza tedbirlerini alacaktır”*³⁶⁷ hükmü açıkça ihlal edilmiştir.

Bunun üzerine Türkiye, BM Eğitim Bilim ve Kültür Teşkilatı (UNESCO)'na müracaat etmiştir. UNESCO, Sırlara La Hey Sözleşmesi'ne uymaları uyarısını yapmış olsa da bu uyarı pek etkili olmamıştır. Saldırıların sonucunda Saraybosna'da yıkılan eserlerin bazıları şunlar olmuştur; Mostar'ın müftülük binası, Mostar'daki Karagöz Bey Cami, Turhan Cami, Gazi Hüsrev Bey Cami, tarihi Mostar Köprüsü, Hünkar Cami³⁶⁸.

Bosna Hersek'te yaşanan olaylarda milyonlarca insanın canına ve malına zarar verilmesinin yanı sıra dini ve kültürel eserler de yok edilmiştir. Bu yıkımın amacı bir dini ve etnik kimliği hatırlatıcı hiçbir izin bırakılmak istenmemesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu zamanında yapılmış yüksek mimari değere sahip dini ve kültürel eserler sistematik olarak yok edilmiştir³⁶⁹.

Dünya medeniyetlerinin miras olarak bırakabildikleri izler, kültürel yaşayışlar ve onları simgeleyen eserlerdir. Bu kadar değerli ve geri getirilemez eserlerin yok edilmesi karşısında Bosna Hersek'teki olaylara müdahale edilmemesi samimiyezsizlik göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bu durum yine Batı'nın

³⁶⁶ “Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme”, 14 Mayıs 1954, La Hey, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14270/silahli-bir-catisma-halinde-kultur-mallarinin-korunmasi-.html>, (19.04.2018).

³⁶⁷ “Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme”, 14 Mayıs 1954, La Hey, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14270/silahli-bir-catisma-halinde-kultur-mallarinin-korunmasi-.html>, (19.04.2018).

³⁶⁸ Akarslan, s.16.

³⁶⁹ Çauşeviç, Bosna 2, s.47.

menfaatlerine uygun düşmeyen hiçbir olaya müdahale etmediğinin göstergesi olmuştur. Bosna Hersek'teki olayları, çıkar sisteminin bozulmasına sebebiyet verecek olaylar olarak görmediği için etkili ve hızlı bir şekilde müdahale etmemiştir. Pek çok müdahale örneğinde görüldüğü gibi Batı hiçbir müdahaleye kendi çıkarlarını hesaplamaadan girmemiştir. BM'nin Bosna Hersek'e müdahale konusunun uzun süre askıda kalmasının sebebi de Güvenlik Konseyi'nin beş daimi üyesinin aynı anda çıkarlarının birleşmemesi olmuştur³⁷⁰.

Sonuç olarak gelişmiş devletler kültürel varlıkların korunmasına hukuki sözleşmelerde önem verirken fiili olarak yıkımında gerekli müdahaleyi yapmamıştır. Bosna Hersek'te Müslümanlara ait eserlerin tahrip edilmesi karşısındaki sessizlik, Batılı devletlerin çıkarlarına uygun bir hareket olmuştur.

3.8.3. Bosna Hersek'te Yaşananların İnsan Hakları Sözleşmelerine Aykırılığı

17. yüzyıldan itibaren devletler tarafından tanınan temel hak ve özgürlükler anayasalar ile güvence altına alınmaya başlanmışlardır. Bu açıdan bakıldığında dünyanın herhangi bir yerinde güvenceye alınan hak ve özgürlükler ihlal edilirse kimsenin olaylara seyirci kalması beklenemez. İç hukuka ve uluslararası hukuka aykırı davranışların uluslararası kamuoyunda tartışılması bile etkili mücadele yolu sayılabilir. Çalışmanın bu kısmında yaşanan olaylar hukuki çerçevede incelenmiştir. Olaylar ve ilgili temel sözleşmelerin karşılaştırılmasının önemi vurgulanmıştır.

Eski Yugoslavya'dan ayrılan federe cumhuriyetler bağımsızlık ilanlarının ertesinde Eski Yugoslavya'nın bağlı olduğu insan hakları sözleşmelerine bağlılıklarını sürdüreceklerini BM Genel Sekreteri'ne bildirmişlerdir. Yeni Yugoslavya'yı oluşturan Sırbistan ve Karadağ ise eski federe cumhuriyetlerden kendisini Eski Yugoslavya'nın devamı olarak görmelerini istemiştir. Ancak bu koşul gerçekleşirse insan hakları sözleşmelerine ardıl olabileceğini belirtmiştir. Fakat Yeni Yugoslavya'nın bu talebi BM Genel Kurulu ve BM Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilmemiştir. Dağılma sürecine girdiği andan itibaren Eski Yugoslavya'nın varlığını yitirdiği kabul edilerek yeni devletin BM'ye kabul talebinde bulunması

³⁷⁰ Akarslan, s.16.

gerektiği uygun görülmüştür. Uluslararası toplum, bu süreçte kurulan yeni devletlerin tümünü eşit biçimde değerlendirmeyi tercih etmiştir. Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi'nin 40. maddesi uyarınca taraf devletler, BM İnsan Hakları Komitesi'ne yıllık raporlar sunmakla mükelleftir. Komite'nin Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'nden 1993 yılında iletmesini istediği raporun birinci değil dördüncü rapor olması, onun uluslararası sözleşmelere üstü kapalı da olsa ardılığının kabul edildiğini göstermiştir³⁷¹.

BM'nin İnsan Hakları Komisyonu'na hazırlanan EİHB'nin 5. maddesinde kimseye işkence, onur kırıcı kötü ve zalimane muameleler yapılamayacağı ve kimsenin böyle bir cezaya mahkum edilemeyeceği hüküm altına almıştır. 9. maddede ise kimsenin keyfi olarak yakalanıp tutuklanıp gözaltına alınıp sürgün edilemeyeceği belirtilmiştir³⁷².

Fakat 1991 ve 1992 yıllarında Bosna Hersek'te yaşananlar bu hükümlere aykırılık teşkil etmiştir. Özellikle Müslüman-Türk kesime yapılan saldırılar insan hakları ihlallerinin en net örnekleri olmuştur. Bosna Hersek'in Vornič, Foča, Visegrad gibi kentlerinin, Müslümanlardan arındırılmaya çalışılması EİHB'nin 5. ve 9. maddesine aykırılık teşkil etmiştir. Özellikle bu şehirlerde yaşayan Müslüman halk soykırım yaşamıştır. Tüm evler Sırp tarafından ateşe verilmiştir. Mağazalar yakılmadan önce kamyonlarla yağmalanmıştır. Hayatta kalan Müslümanlar ise göç etmeye zorlanmıştır. İnsanların sığındığı şehirler de Sırpın güdümünde olduğu için açlık ve sefalet baş göstermeye başlamıştır. Müslüman Türklerin çoğunlukta olduğu Foča'da neredeye tüm evler yakılmıştır. Nüfusun büyük çoğunluğu da öldürülmüştür. Sırp saldırılarına direnen Müslümanlar hastanelerden alınıp kurşuna dizilmişlerdir. Kadınlar ise tecavüz edildikten sonra öldürülmüşlerdir. Tüm bunlar sistematik şekilde uygulanan etnik arındırma suçunun kanıtı niteliğindedir³⁷³.

AIHS'nin 2. maddesine ve başlangıç kısmına bakıldığında Bosna Hersek'te yaşanan soykırım eylemleri ile AIHS'nin hükümlerinin çiğnendiği görülmektedir. Başlangıç kısmında imzacı devletlerin özellikle EİHB'de yer alan temel hak ve özgürlükleri evrensel olarak tanıyıp uygulanmasını kabul ettikleri belirtilmiştir.

³⁷¹ Mahmut Göçer, "Uluslararası Andlaşmalara Ardılık Ve İnsan Hakları Sözleşmeleri", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 35, Sayı: 4, 4 Aralık 2002, (İnsan Hakları Sözleşmeleri), ss.11-12.

³⁷² Universal Declaration of Human Rights, http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf, (15.04.2018).

³⁷³ Akarslan, s.60.

Konseye üye olan devletler arasında sıkı ilişki kurmak ve hak ve özgürlüklerin tanınip sağlanması konusunda ortak bir anlayış geliştirmek, Avrupa Konseyi'nin temel amacı olarak belirlenmiştir. Avrupa devletlerinin aynı inancı taşıdıkları, ortak idealler, siyasi gelenekler ve özgürlüklere saygı konularında ortak mirasa sahip oldukları özellikle vurgulanmıştır. Sözleşme'nin 2. maddesinde herkesin yaşam hakkının yasayla korunduğu belirtilerek bu hakkın hiç kimseden kasten alınamayacağı da belirtilmiştir³⁷⁴. Bosna Hersek'teki soykırım Avrupa'nın ortasında ve Avrupalı milletler tarafından yapılmıştır. Bu durum AİHS'nin Avrupa Konseyi tarafından oluşturulup kabul edilmiş olma durumu ile tezatlık oluşturmaktadır.

Bosna Hersek'te yaşanan olaylarda, temel insan hakları belgelerine benzer şekilde çok sayıda uluslararası sözleşme ihlal edilmiştir. BM kararlarının birçoğu yok sayılmıştır. Bijeljina yerleşim bölgesinde Müslümanlara, özellikle çocuklara ve kadınlara yapılan insanlık dışı muameleler hak ihlali örneklerinden bazılarıdır. Sırp milisler katlettikleri Müslümanların cesetlerini kentin çöp deposunda toplamışlardır. Genç, yaşlı ve çocuk demeden tüm kadınlar tecavüze uğramış ve öldürülmüştür³⁷⁵. Bu olayda da 26 Kasım 1987'de Strasbourg'da imzalanan İşkencenin ve Gayri İnsani Ya Da Küçültücü Ceza Veya Muamelelerin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi'nin çiğnendiği görülmektedir. İlk maddede belirtildiği üzere, işkence ve kötü muameleleri önlemek üzere bir komite kurulması öngörülmüştür. Bu komitenin özgürlüğünden yoksun bırakılan kimseleri bu tür muamelelerden korumak üzere çalışmalar yapacağı kararlaştırılmıştır³⁷⁶.

1 Ağustos 1975'te hazırlanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK)'nın Sonuç Bildirgesi olan Helsinki Belgesi'ne göre konferansa katılan devletlerin benimsedikleri bazı ilkeler şu şekilde sıralanmıştır:

- Tüm devletlerin egemenlik konusundaki eşitliklerinin kabulü ve bu niteliklerine saygı duyulması,
- Bir devletin başka bir devlete karşı güç tehdidine başvurmaktan veya güç kullanmaktan kaçınması,

³⁷⁴ “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi-İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme”, 4 Aralık 1950, Roma, <http://www.goc.gov.tr/files/files/AIHS.pdf>, (17.04.2018), ss.3-4.

³⁷⁵ Akarslan, s.63.

³⁷⁶ “İşkencenin ve Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelelerin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi”, http://www.danistay.gov.tr/upload/iskencenin_ve_gayri_insani_yada_kucultucu_muamelelerin_onlenmesine_dair_avrupa_sozlesmesi.pdf, (17.04.2018), s.363.

- Devletlerin sınırlarının çiğnenemezliği ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi,
- Devletler arasındaki anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesi,
- Devletlerin iç egemenlikleri kapsamına giren konulara karışmamak,
- Dini inanç, vicdan, düşünce ve kanaat özgürlüğü gibi insan hakları ve özgürlüklerine saygı gösterme ilkesi³⁷⁷.

Yugoslavya topraklarında Sırpların yaptığı katliamların devlet otoritesine dayandırılarak işlenmiş olması suçun büyüklüğünün göstergesi niteliğindedir. Helsinki Sonuç Belgesi Yugoslavya tarafından da imzalanmış bir belge iken Sırbistan'ın politika ve uygulamaları bu belgeye aykırılık teşkil etmiştir³⁷⁸.

Bosna Hersek'te yaşanan olaylar öncesinde Avrupa'da yeni bir düzen kurmak için çalışmalar başlatılmış ve 21 Kasım 1990 tarihinde Paris Şartı imzalanmıştır. Bu antlaşma ile birlikte tüm dünyada kutuplaşma çağının bittiği belirtilmiştir. Özellikle Avrupa'daki bölünmüşlüğü son bulduğu vurgulanmıştır. İnsan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokrasi gibi konulara ilişkin Paris Şartı'nda yer alan ifadelerle göre, hak ve özgürlüklerin doğuştan geldiği ve vazgeçilemez olduğu belirtilmiştir. Hukuk devleti tarafından korunup ve geliştirilmesi bu konudaki birincil yükümlülük olarak kabul edilmiştir. Paris Şartı'na göre devletlerin gelişmişlik düzeylerini ve güçlerini artırmaları da insan haklarına duydukları saygı sonucunda gerçekleşebilecektir. İnsan haklarının dünyanın her yerinde işlerlik kazanması, uluslararası barış ve adaletin de temelini oluşturmaktadır. Paris Şartı ile hangi ulus içinde yaşarsa yaşasın azınlıkların kültürel, sosyal ve dini özelliklerini eşit bir şekilde ifade edebilecekleri hüküm altına alınmıştır. Ayrıca hakların korunması için gerekli olan kanun önünde eşitlik ilkesine de özen gösterilecektir. Herhangi bir insan hakkı ihlali karşısında ulusal ya da uluslararası alanda kanun yollarına başvurabilme olanağının da herkese tanınacağı teyit edilmiştir³⁷⁹.

Fakat bölünmüşlüğü son bulduğunu, tam eşitliğin sağlanacağını herkesin kimliğini serbestçe ifade edebileceğini hüküm altına alan Paris Şartı'ndan kısa bir

³⁷⁷ “Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi (Helsinki Belgesi)”, [https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/374d2--Avrupa-Guvenlik-ve-Isbirligi-Konferansi-Sonuc-Bildirgesi-\(Helsinki-Belgesi\).pdf](https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/374d2--Avrupa-Guvenlik-ve-Isbirligi-Konferansi-Sonuc-Bildirgesi-(Helsinki-Belgesi).pdf), (17.04.2018), ss.441-444.

³⁷⁸ Akarslan, s.64.

³⁷⁹ “Paris Şartı”, https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/agit/paris_sarti.htm, (17.04.2018).

süre sonra Avrupa'nın ortasında Bosna Hersek'te bölünmüşlük ve soykırım yaşanmıştır.

Çocuk hakları konusu ilk kez 1924 Cenevre Bildirisi'nde uluslararası kamuoyunun gündem konusu olmuştur. 20 Kasım 1959 tarihinde BM Genel Kurulu'nda Çocuk Hakları Temel Bildirgesi hazırlanmıştır³⁸⁰. Bunun yanı sıra 30 Eylül 1990 tarihinde BM'nin merkezi olan New York'ta 70 ülkenin devlet ve hükümet başkanları ilk kez toplanan Çocuklar İçin Dünya Zirvesi'nde bir araya gelmişlerdir. Acil çağrıyla toplanan bu Zirve'de dünyanın neresinde yaşarsa yaşasın her çocuğa daha iyi bir gelecek sağlama hedefi konusunda ortak taahhütte bulunulmuştur. Çocukların yaşama, yeterli beslenme ve gelişim haklarının devletler tarafından mümkün olduğunca yüksek düzeyde sağlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır³⁸¹.

Çocuk hakları için yapılan acil çağrılara ve oy birliği ile kabul edilen bildirilere rağmen Bosna Hersek'te çok sayıda çocuk öldürülmüştür. Bunun dışında birçoğu tecavüze ve yararlanmalara maruz kalmıştır. Ailelerinin yaşadığı tecavüz ve işkenceyi görerek de şiddetin psikolojik boyutunu da yaşamışlardır. Bu açıdan bakıldığında Bosna Hersek'te yaşanan soykırım o anda anlık ölümlerle sınırlı kalacak kadar basit sonuçlanmamıştır. Bosna Hersek'in geleceği ister istemez çocuklarının yaşadığı olaylarla inşa edilmiştir.

1949 yılında hazırlanan Cenevre Sözleşmesi'nde ve 1977'de kabul edilen ek protokoller ile savaş esnasında kadınlara karşı yapılan tecavüz ve cinsel saldırı eylemleri, insanlığa karşı işlenen suçlar kapsamına alınmıştır. Hukuki düzenlemelere rağmen birçok çatışmada olduğu gibi Bosna Savaşı'nda da kadına yönelik cinsel şiddet, savaş silahı olarak kullanılmıştır. Sistematiik şekilde yapılan tecavüz olayları sosyolojik, seksüel, fizyolojik ve psikolojik problemlere yol açmıştır. Bu tür problemler, kişiler üzerinde olduğu gibi aileleri üzerinde de uzun süre devam eden olumsuz etkiler yaratmıştır. Pekin Deklarasyonu da kadınların her alanda güçlendirilmesi için kadın ve silahlı çatışmalar konusuna ayrı bir önem vermiştir. Soğuk savaştan sonraki dönemde küresel çatışma tehdidi her ne kadar azalma

³⁸⁰ UNICEF, “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme: Önsöz”, UNICEF, https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23b.html, (18.04.2018).

³⁸¹ Güneş Genç, “Çocuklar İçin Dünya Zirvesi (30 Eylül 1990) 2000 Yılı Hedefleri”, **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 3, 1991, ss.91-92.

gösterse de dünyanın pek çok yerinde çatışmalar, savaşlar, sömürgecilik eylemleri ve yabancı işgaller insanları olumsuz yönde etkilemeye devam etmiştir. Özellikle Bosna Savaşı'nda silahlı çatışma alanlarında kadınların hakları önemli ölçüde çiğnenmiştir. Kadınlar, etnik temizlik aracı olarak kullanılan sistematik tecavüz, cinayet, gebeliği sürdürmeye zorlama, işkence gibi politikalar ile karşı karşıya kalmıştır. Barış ve güvenliğin küresel, yerel ve bölgesel düzeyde sağlanması için çocuk ve kadın haklarının korunup ve geliştirilmesi gerekmektedir³⁸².

Sonuç olarak, uluslararası hukuka ve temel sözleşmelere aykırı uygulamalar, yine adalet temelli yargılamaya tabi tutulmalıdır. Yugoslavya'da yaşanan olayların sorumlularının yargılanması siyasi irade tarafından sürekli engellenmiştir. Yeni kurulan devletlerdeki siyasi elitlerin çoğu, milliyetlik fikrinin özüne yerleştirdikleri kolektif mağduriyet temasını sürekli gündemde tutmaya çalışmışlardır. Bu engellemelere ve mağduriyet gösterisine benzer bir durum Slobodan Praljak'ın intiharı olayında yaşanmıştır. Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nde 'Prlic ve diğerleri' davası görülürken Bosna Hersek'teki kanlı çatışmalarla ilgili önemli tespitler yapılmıştır. Fakat bu tespitler, davanın görüldüğü sırada salt bir savaş suçlusunun asılsız mağduriyet iddiasının gölgesinde kalmıştır. Nihai hüküm açıklanıp 20 yıllık hapis cezası onandığı sırada Praljak, potasyum siyanür içerek hayatına son vermiştir. Bu durum tüm dünyada yankı uyandırmıştır³⁸³.

3.9. ULUSLARARASI GÜÇLERİN SONUÇ(SUZLUK) ODAKLI BARIŞ PLANLARI

Batı'nın Bosna Hersek Krizinden önce sergilediği tutum, onun çözüm konusundaki umursamazlığını ortaya koymaktadır. AB'nin Bosna felaketinden önce takındığı oryantalist tavrın şu şekilde olduğu söylenebilir: *"Balkanlar böyledir, Balkan halkları tarihsel olarak birbirlerinden nefret ederler, bırakalım birbirlerini yesinler"*³⁸⁴. Bu düşüncenin varlığı karşısında sonuç odaklı ve insan haklarının korunması amacı ile atılan adımların samimiyetine inanmak zor olmuştur.

³⁸² Gögen, ss.123-124.

³⁸³ Ozan Erözden, "24 Yılın Bilançosu, Yugoslavya'da Gerçeğin İfşası Mümkün Olabildi mi?", **Güncel Hukuk Dergisi**, s.35.

³⁸⁴ Kut, Balkanlarda, s.185.

Bosna Hersek'teki çatışmaların yoğunlaştığı dönemde uluslararası birçok aktör barış ortamını yeniden tesis etmek için barış planları yapmaya başlamıştır. Çatışmaları sonlandırmak ve ateşkes sağlamak için taraflar arasında çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. Fakat anlaşmaların imzalanmasından daha önemli olan onların uygulanabilmesidir. Bu açıdan bakıldığında Bosna Hersek'te imzalanan ateşkes anlaşmalarının hiçbiri tam anlamıyla uygulanamamıştır. Savaş ve çatışma dönemlerinin en hassas konularından biri olan insani yardımların dağıtılması ile ilgili olarak 18-29 Kasım 1993'te Cenevre'de ortak bir bildiri imzalanmıştır. AT, AGİK, ve BM taraflarınca desteklenen bu bildiriye rağmen insani yardımların dağıtımında başarısız olunmuştur. Bu başarısızlık şiddet olaylarının yoğunluğuna, yardımların ulaştırılması konusundaki bürokratik zorluklara ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği konvoylarının geçişinin engellenmesine bağlanmıştır. Uluslararası toplumun sonuçsuz kalan çabalarından sonra Srebrenitsa başta olmak üzere ülke genelindeki saldırıların şiddetinde artış görülmüştür³⁸⁵. Sonuç olarak uluslararası alanda belli bir nüfuzu olan devletlerin Bosna Savaşı'ndaki etkinsizliği, yapılan planlar incelendiğinde daha iyi anlaşılmaktadır.

3.9.1. Vance-Owen Planı

Bosna Hersek'teki savaşın bitirilmesi için gösterilen çabaların bir ürünü olarak 4 Ocak 1993 tarihinde Cenevre'de barış görüşmeleri yapılmıştır. Bu görüşmeler sırasında toplantıyı yöneten başkanlar tarafından çatışma taraflarına ayrıntılı bir paket sunulmuştur³⁸⁶.

Cyrus Vance ile Lord Owen tarafından Bosna Hersek'i on bölgeye ayırmayı öngören bir barış planı hazırlanmıştır. Bu plana göre, Saraybosna dışındaki her eyalet için seçilmişlerden oluşan bir meclis öngörülmüştür. Eyaletlerin uluslararası hukuki statüleri olmayacak ve doğal olarak uluslararası anlaşmalar yapamayacaklardır. Bir eyaletten başka bir eyalete geçiş hareketliliği anayasa bağlı olarak ve yolları denetleyen bir barış gücü ile sağlanacaktır. Müslüman, Sırp ve Hırvatlar üç etnik

³⁸⁵ Birleşmiş Milletler Kararlarında Eski Yugoslavya ve Bosna Hersek, çev. Nejat Özdemiroğlu, Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, ss.31,39.

³⁸⁶ Catherine Samary, Parçalanmış Yugoslavya ve Bosna'da Etnik Savaş, çev. Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.165.

grup olarak anayasada tanınacaklar ve bu gruplarla ilgili konular anayasa ile düzenlenecektir. Eyaletler bağımsız yargı organlarına, yasama meclislerine ve idarecilere sahip olacaklardır. Belirli bir süre içerisinde ülke silahtan arındırılacaktır. Silahtan arındırma faaliyetleri, BM ve AT gözetiminde gerçekleştirilecektir. Saraybosna silahtan arındırılmış açık bir şehir haline getirilecektir. Plan, Aliya İzzetbegović tarafından da olumsuz karşılanmıştır. Savaşa zorla itildiklerini ve barış müzakerelerine de bu yolla dahil edildiklerini belirterek bu haksızlıklar karşısında taviz vermeyeceklerini belirtmiştir. Müzakereler olumlu sonuçlanmaz ise tek çarenin savaşı sürdürmek olduğu, kurtarılanı korumak, çalınmış olan haklarını geri almak ve suçluların cezalandırılmasını sağlamak olduğunu söylemiştir³⁸⁷.

Bu plan, Bosna Hersek'i merkezîyetçi yapıdan uzaklaştıran gevşek bir yönetim sistemini öngörmüştür. Bu açıdan Bosnalı Müslümanların bağımsızlık taleplerini karşılamaktan uzak olmuştur.

Müslüman siyasetçiler askeri açıdan zor duruma düştükleri dönemlerde bile Bosna Hersek'in bölünmesi planlarına her zaman karşı çıkmışlardır. New York'ta gerçekleştirilen barış görüşmelerinden sonra Bosna Hersek'i etnik bölgelere ayırmayı hedefleyen, uluslararası baskı ile Müslüman liderlere imzalatılan bu plana rağmen Müslümanlar, Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü koruma ilkelerinden hiç vazgeçmemişlerdir³⁸⁸.

BM adına Cyrus Vance ile AB adına Lord Owen 1993 yılının Nisan ayında sunulan plan, Hırvat milliyetçileri ve Bosna Hükümeti tarafından imzalanmıştır. Uluslararası arabulucular tarafından Bosna Hersek topraklarını etnik kantonlara ayırma temelli bir bölünme planlanmıştır. Saldırıların şiddeti arttıkça Bosna Hersek topraklarında askeri kontrolü sağlamak daha da önemli hale gelmiştir. Vance-Owen Planı uygulansaydı Sırlar tarafından reddedilen Boşnaklar, Sırların işgal ettiği toprakları geri alamayacaklardı. Buna rağmen Boşnak tarafı, tüm tarafların planı kabul edip uymaları takdirde imzasının geçerli olacağı şartını da kabul etmek zorunda kalmıştır. Vance-Owen Planı'nın son halini almadan önceki müzakerelerde Hırvat tarafı kendisine uygun görülen yerlere bazı itirazlarda bulunmuştur. Bu itirazlar sonucunda Hırvatlar, arabulucuların önerisi ile daha fazla toprak ile ödüllendirilmiştir. Bu durum Bosnalı Hırvatların ve Boşnakların toprak taleplerinin

³⁸⁷ Akarslan, ss.20-21.

³⁸⁸ Babuna, Bir Ulusun, 205.

birbirleri ile uyumlu olmadığını göstermiştir. Vance-Owen Planı ile Boşnakların çoğunlukta olduğu bazı bölgeler Hırvat tarafına verilmiştir³⁸⁹.

Amerikalı yorumculara göre Vance Owen Planı, etnik kantonlaşmayı hedeflemiştir. Vance Owen Planı ile birlikte Bosna'nın merkez kesimlerinde Hırvat Boşnak mücadelesi körüklenmiştir. Bu rekabet sonucunda Bosna'da gerçek bir iç savaş çıkarılması hedeflenerek Sırlara karşı önemli bir siper olan Boşnak-Hırvat ittifakı parçalanmıştır. Harita üzerinde üçe bölünmesi hedeflenen kantonlara etnik etiketler yağıştırılması da toprak mücadelesini daha da yoğunlaştırmıştır³⁹⁰. Sırlara karşı verilen mücadeleyi zayıflatmak için Boşnak-Hırvat dengesini kırmak hedeflenmiştir. Planda üçe bölünen kantonların sahipleri özel olarak belirtilerek toprak mücadelesi daha da yoğunlaştırılmıştır.

Bölgelerin nüfus yapısı ile uyumsuz atamalar gerçekleştirilmiştir. Bu durum sonucunda Orta Bosna'ya bağlı stratejik kasabalarda şiddetli çatışmalar çıkmıştır. Hırvatların sahip oldukları ağır silah ve tanklara karşılık Boşnak tarafında yalnızca birkaç havan topu bulunmaktaydı. Zamanlama açısından bakıldığında, çatışmaları durdurmayı hedefleyen plandan henüz iki hafta geçmeden Bosna'daki karışıklık daha da artırılmıştı. Gornji Vakuf'ta çıkan çatışmalardan kısa bir süre sonra Boşnaklara karşı Hırvat tarafından bir ultimatoom yayınlanmıştır. Plan'a göre Hırvatlara tahsis edilen topraklardan tüm Boşnak güçlerinin çıkması ve bölgelerin Hırvat tarafına teslim edilmesi istenmiştir. Ancak Boşnak tarafı yaşadığı topraklardaki birliklerini Hırvat komutasına bırakmayı reddetmiştir. Böylece Zenica ve Busovaca gibi birçok yerde çatışmalar yaşanmıştır. Mart ayının son günlerinde Zagreb'te yapılan görüşmeler sırasında Hırvatlar, Bosna Hersek'in güneyindeki özel askeri kontrol taleplerini tekrarlamışlardır. Ancak Boşnaklar Hırvatların bu taleplerinin reddedilmesi için uğraş verirken Sırp tarafı Doğu Bosna'daki Boşnak bölgelerine top atışını yoğunlaştırmıştır ve Saraybosna'yı bombardımana tutmuştur. Sırp saldırılarının artması ve özellikle de Srebrenitsa'da yaşanan katliamlar Bosna hükümetinin toparlanmasını iyice zorlaştırmıştır³⁹¹.

Vance Owen Barış Planı, Bosna'da yaşanan katliamı durduramamıştır. Plan ile birlikte Bosna etnik farklılıklara göre temellendirilen yarı özerk bölgelere

³⁸⁹ Melander, ss.55-56.

³⁹⁰ Yapıcı, s.5.

³⁹¹ Melander, ss.57-58.

ayrılmak istenmiştir. Bu durum Sırp yayılmacılığının ve gerçekleştirdiği soykırımın uluslararası toplum tarafından bir nevi tanınması anlamına gelmiştir. Fakat Bosna'daki Sırp Parlamentosu Bosna topraklarını ele geçirip Sırbistan'la birleştirme hedefine odaklandığı için bu planı reddetmiştir³⁹².

1993 yılının Ocak-Haziran döneminde ABD'li diplomat Cyrus Vance ile Lord Owen tarafından hazırlanan Vance-Owen Barış Planı ile Bosna'nın bölünmüşlüğü teyit edilmiştir. Lord Owen, o dönemdeki kararı ile Bosna'yı 10 ayrı kantona bölme kararının gerekçesini, Sırp lider Slobodan Miloseviç'in Bosnalı Sırplar üzerindeki nüfuzunun güçlü olmasına dayandırmıştır. Bosnalı Sırplar, Vance Owen Planı'nı müzakerelere başlamak için bir temel olarak kabul etseler de planın toprak dağıtım yönünü reddetmişlerdir. Bosnalı Sırp Meclisi Mayıs 1993'te Vance-Owen Planı'nı reddetmiştir. Bosna Hersek Krizi'nin çözümü için Britanyalı politikacı ve diplomat Lord David Owen tarafından tasarlanan planlardan Vance-Owen Planı ve Owen-Stoltenberg Planı 1993 yılında çökmüştür. 1993'te Bosnalı Sırplar Miloseviç'in desteğine ihtiyaç duymaktan sıyrılarak kendi politikalarını şekillendirmeye başlamışlardır³⁹³.

Bosna'da yapılan katliamı normalleştiren ve saldırgan Sırlara bağımsız hareket etme cesareti veren etken, uluslararası alanda güçlü olan devletlerin politikaları olmuştur. Normatif açıdan öncülük ettikleri evrensel insan haklarına uygun politikalar oluşturmak yerine çıkar temelli politikalar ile hak ihlallerinin daha da derinleşmesine sebebiyet vermişlerdir.

3.9.2. Güvenli Bölgeler Planı

6 Mayıs 1993'te Sırp Parlamentosu Vance-Owen Planı'nı reddetmiştir. Bunun üzerine BM Güvenlik Konseyi bir ay geçmeden acilen toplanmış ve oy birliği ile geçici bir çözüm olarak Güvenli Bölgeler Planı'nı kabul etmiştir. Güvenli Bölgeler Planı'na göre, Saraybosna ve mültecilerin yoğun olarak toplandığı diğer

³⁹² Berdal Aral, "Bosna Savaşı ve Uluslararası Hukuk", **Uluslararası Aliya İzzetbegović Sempozyumu**, <http://aves.medeniyet.edu.tr/YayinGoster.aspx?ID=828&NO=57>, s.180.

³⁹³ United Nations-International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, "Lord David Owen", **International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia**, <http://www.icty.org/en/content/lord-david-owen>, (24.03.2018).

bölgeler güvenli bölge olarak ilan edilmiştir. Srebrenitsa, Saraybosna, Bihaç, Tuzla, Gorajze ve Zepa, plan dahilinde güvenli bölgeler olarak belirlenmiştir³⁹⁴.

Bu plan açıklandıktan sonra Sırbistan'ın güdümünde hareket ettiği herkes tarafından bilinen Eski Yugoslavya hükümeti de Batı'ya iyi görünmek amacıyla Sırlara gıda ve ilaç yardımı dışında herhangi bir silah, mühimmat yardımı yapmadığını açıklamıştır. Ekonomik ambargoların da etkisi ile Yugoslavya'nın çok ağır ekonomik bunalım içinde olduğu iddia edilmiştir.

Ülke içinde etnik temelli bölünmeler yaratıp kolonileşmeyi beraberinde getirmesi muhtemel olan Güvenli Bölgeler Planı, Filistin'de yaşanan Gazze Şeridi'ne benzer şekilde sorunlar yaratabilecekti. Filistinliler Gazze Şeridi'ne nasıl sıkıştırılmış iseler bu plana göre de Bosnalı Müslümanlar aynı durum ile karşı karşıya kalabileceklerdi. Bosna Hersek topraklarının %70'ini işgal yoluyla ele geçiren Sırların istedikleri gibi hareket etmelerine imkan verecek bir plan olarak görülmüştür. Saldırgan eylemler sergileyen Sırlara karşı askeri yaptırım kararı içermeyen Güvenli Bölgeler Planı, Sırp saldırılarını durdurmaya yönelik olmamıştır. Bunun yanı sıra Sırların işgal ettikleri topraklardan geri çekilmelerini öngören maddeler içermediği için kabul görmemiştir³⁹⁵.

3.9.3. Ovan Stoltenberg(Üç Bölge Planı, Cenevre Planı)

BM'nin arabuluculuk görevine Cyrus Vance'ın yerine Thorvald Stoltenberg'in atanmasının ardından 20 Ağustos 1994 tarihinde Lord David Owen ile Thorvald Stoltenberg tarafından yeni bir plan hazırlanmıştır. Vance-Ovan Planı'ndan farklı olarak devlet şeklinin değiştirildiği ve etnik gruplar için öngörülen sınırlarında daha farklı çizildiği görülmüştür³⁹⁶.

Gevşek bir yönetim sistemi içinde üç ulusal devletin kurulması istenmiştir. Müslüman kesime Bosna Hersek topraklarının yaklaşık olarak %30'unu vermeyi öngören Cenevre Planı'nı önce Boşnaklar Meclisi ardında da Bosna Parlamentosu reddetmiştir. Müslüman liderlerde gelişen bu tavır siyasi geleneklerinin bir yansıması

³⁹⁴ Çauşeviç, Bosna 1, s.29.

³⁹⁵ Ersin Özdi, **Bosna Hersek Krizinde Uluslararası Kuruluşlar ve NATO**, İzmir, 1993, s.43.

³⁹⁶ M. Murat Taşar, Burhan Metin, Altay Ünalay, **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş**, Birleşik Yayıncılık Yayınları, İstanbul, Şubat 1996, s.267.

olmuştur. Çünkü Müslümanlar için Bosna Hersek'in toprak bütünlüğü teorik bir sorun değildir. Sırp ve Hırvat kesimin aksine Bosna Hersek topraklarını koruyamazlarsa Müslümanların sığınacak başka bir yerleri yoktur. Bosna Hersek'in toprak bütünlüğünü korumak Bosna Hersek'te yaşayan Müslümanların varlıklarının garantisi niteliğindedir³⁹⁷.

Batılı devletler Üç Bölge Planı da denilen Owen Stoltenberg Planı'na daha çok güvenmişlerdir. Görüşmelerdeki sözcü John Mills Müslümanların bu planı kabul edip etmemelerinin ölmekle ölmemek arasında bir seçim yapmaları anlamına geleceğini söylemiştir. Tasarı üzerinde konuşulurken Aliya İzzetbegović, Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin 2 milyon Boşnak'ın rahatça yaşayabileceği bir yer olarak tasarlanması için tüm gücüyle çaba göstermiştir. Bu ortamın kurulabilmesi için de Sırpların işgal ettikleri yerlerin en az %30'undan çekilmeleri gerekmektedir. Fakat Bosnalı Sırpların lideri Radovan Karadžić, Sırpların elindeki toprakların %15'inden fazlasını veremeyeceklerini söylemiştir. Görüşmeler sonucunda Bosna Hersek topraklarının %52'sinin Sırplarda, %31'inin Müslümanlarda ve %17'sinin Hırvatlarda kalmasını öngören bir tasarı oluşturulmuştur³⁹⁸.

28 Ağustos 1994'te RS Meclisi'nde Cenevre Planı'nın kabulü için oylama yapılmıştır. Nihayetinde 14 çekimser ve 3 red oyuna karşılık 55 oy ile kabul edilmiştir. Bosna Hersek Meclisinde ise plan taslağı, 29 Ağustos'ta yeniden görüşülmek üzere reddedilmiştir. Bosna Hersek Meclisi'nde 3 gün süren görüşmelerde ele alınan konular şu şekilde olmuştur:

- Bosnalı Müslümanlara Adriyatik Denizi kıyısında toprak sağlanması,
- Sırpların soykırım sonucu ele geçirdikleri yerler başta olmak üzere işgal ettiği topraklardan geri çekilmesi,
- Kurulması planlanan üç cumhuriyette de azınlıklara siyasi haklar verilmesi,
- Banja Luka ile Mostar şehirlerinin BM denetimine açık şehir statüsü kazanması,

³⁹⁷ Babuna, Bir Ulusun, s.205.

³⁹⁸ Tanıl Bora, **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1994, (Av Sahası), s.134.

- Ayrıca Bosna Hersek Krizi'nin çözümündeki ABD etkinliğinin devam etmesini istemişlerdir³⁹⁹.

Cenevre'deki müzakereler yürütülürken Bosnalı Müslümanlar için olumlu bir düzenleme yoluna gidilmiştir. Bosnalı Müslüman Cumhuriyeti için ayrılan toprakların oranı %33,3'e çıkarılırken Hırvat Cumhuriyeti'nin topraklarının oranı %17,5; RS için öngörülen oran da %49,2 olarak belirlenmiştir. Ayrıca RS için de Adriyatik Denizine çıkışı olan liman imkanı sağlanmıştır⁴⁰⁰. Diğer planlar gibi bu plan da sonuçsuz kalmıştır.

3.9.4. Washington Anlaşması

5 Şubat 1994 yılında yapılan 69 kişinin öldüğü 200 kişinin yaralandığı Saraybosna saldırısından sonra ABD, bölgede etkin rol oynamaya başlamıştır. ABD'nin Yugoslavya Özel Temsilcisi Charles Edgar Redman ile ABD'nin Hırvatistan Büyükelçisi Peter Galbraith Zagreb yapılması öngörülen barış anlaşması için Bosnalı Müslümanları ve Hırvat hükümetini ikna etmeye çalışmışlardır. ABD Hırvatistan'ı ikna çabalarını; ekonomik yaptırım tehditlerinin yanı sıra uluslararası örgütlere katılma hakkı, finans kurumlarından sağlanabilecek krediler ve Krajina'daki hakları konusunda diplomatik yönden destek verme sözü gibi yöntemlerle yürütmüştür. Hırvat lider bu tekliflerin ne kadar cazip olduğunu Hırvat medyasında sık sık dile getirmiştir. Tudjman, bu anlaşma ile Washington Anlaşması ile Batı dünyasının desteğinin sağlanmasının yanı sıra gelecek siyasi ve ekonomik ayrıcalıkların da cazipliğini vurgulamıştır⁴⁰¹.

ABD'nin yoğun temaları sonucunda 1 Mart 1994 tarihinde hazırlanan ve Boşnak Hırvat Federasyonu'nun kurulmasını sağlayan Çerçeve Anlaşması Washington'da imzalanmıştır. 18 Mart'a kadar anlaşmanın detayları üzerinde görüşmeler yapılmıştır. Bosnalı Hırvatlar ve Bosnalı Müslümanlar arasında federasyon kurulmasını öngören bu anlaşma uygulanamamıştır. Çünkü Bosna

³⁹⁹ Muharrem Gürkaynak, **Bosna Hersek'te İç Savaş, İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar ve Barışın Tesisi**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, 1997, s.56.

⁴⁰⁰ Bora, Av Sahası, s.137.

⁴⁰¹ Patrick Moore, "The Croatian-Muslim Agreements", **RFE/RL Research Report 3**, Sayı: 13, 1 Nisan 1994, ss.20-21.

Hersek'in çok kültürlü bir yapıya sahip olduğu gerçeği oluşturulmak istenen sistemde göz ardı edilmiştir⁴⁰². Bosna Hersek Federasyonu, şimdiki Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin temelini oluşturmaktadır. Bu federasyon, ilk kez 31 Mart 1994 tarihinde Boşnak lider İzzetbegoviç ve Hırvat lider Tudjman arasında imzalanan Washington Anlaşması ile kurulmuştur. Bosna Hersek Federasyonunun sınırları ise Dayton Barış Antlaşması ile kesinleşmiştir. Washington Anlaşması ile birlikte Boşnaklar ve Hırvatlar arasında yaşanan çatışmalar durdurulmuştur. Bu anlaşma ile birlikte Hırvatlar ve Boşnaklar tekrar birleşerek Sırlara karşı mücadele etmeye başlamışlardır. Hırvatistan üzerinden Boşnaklara ulaştırılan yardımlar sayesinde Sırlara karşı daha etkin bir mücadele verilmiştir⁴⁰³.

Anlaşmanın sorunlu yönlerinden biri, yeni kurulacak Bosna Hersek Federasyonu'nun, Hırvatistan ile yakın ilişki içinde olacağının belirtilmesidir. ABD'li diplomat Charles Edgar Redman'ın hazırladığı federasyon planına göre, ilerleyen süreçte Bosna Hersek Federasyonu ve Hırvatistan arasında konfederasyon kurulabileceği bile belirtilmiştir. Bu düşüncenin etkisi ile RS de Sırbistan ile konfederasyon kurabilecek ve sonuç olarak Bosna Hersek etnik temelli bir bölünmeye doğru gidecekti⁴⁰⁴.

Oven Stoltenberg Barış Planı'ndan 1 yıl sonra Saraybosna'daki merkezi pazaryerine bomba atılmıştır. Bu olayda en az 68 sivilin öldürülmesinin ardından ABD Başkanı Bill Clinton, Avrupa'daki savaşın ve mültecilerin yayılmasını engellemek amacı ile diplomatik girişimlerde bulunmuştur. Washington Barış Anlaşması ile Bosnalı Hırvatlar ve Boşnaklar arasında oluşturulan federasyonun 8 tanesi Boşnak kantondan oluşurken 2 tanesi Hırvatlardan oluşmuştur. Şiddetli çatışma alanlarında fikir birliği olmaması nedeniyle iki halkın tartışmalı bölgelerde iktidarı paylaşması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu bölgelerden biri Mostar'ın başkent olduğu Neretva Kantonu olmuştur. Washington Anlaşmasını imzalayan iki

⁴⁰² Ömer Engin Lütem ve Birgül Demirtaş Coşkun, **Balkan Diplomasisi**, 1. Baskı, ASAM, Ankara, 2001, s.190.

⁴⁰³ Carole Rogel, **The Breakup of Yugoslavia and The War in Bosnia**, Westport: Greenwood Press, 1998, s.64.

⁴⁰⁴ Robert J. Donia and John V. A. Fine, **Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed**, Colombia University Press, Hong Kong, 1994, ss.270.

partinin daveti üzerine AB Genel İşler Konseyi 16 Mayıs 1994 tarihinde Mostar şehrinin yönetimini desteklemek için ilk resmi binasını kurma kararı almıştır⁴⁰⁵.

3.9.5. Temas Grubu Planı

Yugoslavya krizi sanıldığı şekilde kolayca çözülemeyip yeni dünya düzenini tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Dağılma sürecini yeni yaşamış Rusya ile ülkesindeki seçimlerden önce bu politik sürece dahil olmak istemeyen ABD’de de bu süreçte kendi politikalarını yapmaya başlamışlardır. Fransa, Rusya ve İngiltere daha çok Sırların isteklerine ılımlı yaklaşmışlardır. Almanya ile ABD ise bu tavrın yanlış olduğunu ve saldırgan Sırp eylemlerinin ödüllendirilmemesi gerektiğini savunmuştur. Avrupa devletleri, Rusya ve ABD arasındaki farklı fikir ve politikalar krizin çözümünün gecikmesine sebep olmuştur. Bunun yanı sıra müdahale etme kararı verecek NATO içinde de farklı görüşlerin doğmasına sebep olmuştur. Saraybosna saldırısı ABD’yi hareketlendirmiştir. NATO’nun Sırlara vereceği ultimatom, İngiliz general Sir Rose tarafından engellenmeye çalışılmıştır. Sırlar saldırının Bosnalı Müslümanlar tarafından uluslararası kamuoyunun desteğini alıp askeri müdahale kararını hızlandırmak için yapıldığını iddia etmişlerdir. İngiltere, Rusya’nın çözüm sürecine katılımını olumlu karşılamış ve ABD’nin boşluğunun Rusya tarafından doldurulabileceğini savunmuştur⁴⁰⁶. 1994 yılının Nisan ayında Rusya inisiyatifinde Uluslararası Temas Grubu oluşturulması, bu inancın göstergesi olmuştur. Oluşturulan grubun en önemli amacının Eski Yugoslavya’da yaşanan çatışmaların askeri araçlar ile değil diplomatik görüşmeler yoluyla çözmek olduğu belirtilmiştir⁴⁰⁷.

Rusya, ABD ve Avrupa devletlerinin farklı politika izlemelerinin Sırların saldırılarını kolaylaştırdığı Fransız yetkililer tarafından dile getirilmiştir. Diplomatik görüşmelerin ayrı ayrı değil tek elden yürütülmesinin gerekliliği belirtilmiştir. Eski Yugoslavya Uluslararası Konferansı (ICFY)’nın AB eş başkanı Lord David Owen da

⁴⁰⁵ Sarah Reichel, “Transitional Administrations in Former Yugoslavia: A Repetition of Failures or a Necessary Learning Process Towards a Universal Peace-Building Tool After Ethno-Political War?”, Berlin, Mart 2000, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/49849/1/320316866.pdf>, (19.04.2018), s.4.

⁴⁰⁶ Noel Malcolm, **Bosna’nın Kısa Tarihi**, çev. Aşkın Karadağlı, Om Tarih, İstanbul, 1999, ss.397-398.

⁴⁰⁷ M. Murat Taşar, Burhan Metin ve Altay Ünaltay, s.357.

sürdürülebilir barışın ancak ABD, Rusya ve AB devletlerinin işbirliği ile gerçekleşebileceğini savunmuştur. Çünkü üç farklı gücün üç farklı diplomatik girişimi krizi derinleştirmekten ve güvensizlik ortamı yaratmaktan başka bir işe yaramadığı sonucuna varılmıştır. ABD ise farklı güçlerin koordinasyonunu desteklemenin yanı sıra bu birliğin ICFY çatısı altında yapılmaması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü başarısız planlarından dolayı bu konferansa güvenin azaldığını düşünmüştür. Ayrıca ABD, grubun olabildiğince az sayıda aktörden oluşmasını istemiştir. Bosnalı Sırpların müttefik devletlerine karşı da oynadığı oyunlar son zamanlarda Rusya'yı rahatsız etmiş ve bundan dolayı Temas Grubu'nda Rusya da yer alacağını belirtmiştir. 1994 yılının Nisan ayında Warren Christopher (ABD), Alain Juppe (Fransa), Vitaly Churkin (Rusya) ve Douglas Hurd (İngiltere) arasındaki görüşmelerden sonra Temas Grubu kurulmuştur. Temas Grubu'nun üyeleri ise şu şekilde tasnif edilmiştir: ABD, Almanya, İngiltere, Rusya ve Fransa devletlerinden birer temsilci ve AB, BM ve ICFY gibi kurumlardan da birer temsilci gelecektir⁴⁰⁸.

Temas Grubu tarafından 13 Mayıs 1994'te yapılan ilk toplantıda Bosna Hersek Bildirisi yayınlanmıştır. Bildiri ile çatışma taraflarına uzlaşma çağrısı yapılmıştır. Uzlaşmanın gerçekleştirilmesi için Bosna Hersek'in ikiye bölünmesini öngören bir plan sunulmuştur. Plana göre, Bosnalı Sırlara %49 oranında toprak verilmesi öngörülürken Boşnak Hırvat Federasyonu'na %51 oranında toprak verilmesi öngörülmüştür. İngiltere, Rusya ve Fransa'nın temsilcileri, Sırpların kontrolünde bulunan toprakların %49'dan fazla olması sebebiyle bu planı kabul etmeyeceklerini savunmuştur. Çünkü iddialarına göre bu plan, onlara ayrı bir millet statüsü vermiyor ve ele geçirdikleri toprakları onların egemenliğine bırakmıyordu⁴⁰⁹. İngilizlere göre Bosnalı Müslümanlar yenilgilerini kabul edip taviz verme yoluna gitmelidirler. ABD temsilcileri ise soykırıma kurban giden halkı taviz vermeye zorlamak yerine üzerlerindeki ambargoyu kaldırıp kendilerini savunma hakkı verilmesinden yana olmuştur⁴¹⁰.

Bu plan Hırvatlar tarafından kabul edilmiştir. Bosnalı Müslümanların çoğunlukta olduğu Saraybosna'daki meclis de bu planı çaresizce kabul etmek

⁴⁰⁸ Koray Erdoğan, **Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde ABD ve Bosna-Hersek Krizi**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2004, s.76.

⁴⁰⁹ M. Murat Taşar, Burhan Metin ve Altay Ünaltay, s.358.

⁴¹⁰ Carole Rogel, **The Breakup of Yugoslavia and The War in Bosnia**, Greenwood Press, London, 1998, s.64.

zorunda kalmıştır. Planın isteksizce kabul edilmesi İzzetbegoviç'in şu sözlerinden anlaşılmaktadır: “...adil olmayan ve insafsız bir barış önerisi. Biz bunun kötü bir plan olduğunu düşünüyoruz, fakat diğer tüm seçeneklerimiz daha da kötü”⁴¹¹.

Sonuç olarak, hazırlanan barış planlarının birçoğu yapılan işgali görmezden gelerek hazırlanmıştır. Bunun en büyük kanıtı olarak Sırların etnik temizlik ve işgallerinin açıkça görülmüş olmasına rağmen onlara büyük oranda toprak verilmesi olmuştur. Planlar esnasında Sırların ele geçirdikleri toprakların fazla olması göz önünde bulundurulurken, bu toprakların nasıl ele geçirildiği konusu göz ardı edilmiştir. Böylece insan haklarının ve her şeyden önce yaşama hakkının önemini her fırsatta vurgulayan devletler, çıkarlarının öncelikli niteliğini hazırladıkları planlarla göstermişlerdir. Yaşanan insan hakkı ihlalleri, çözümsüz kalan sorunlar Batı'nın itibarının sorgulanmasını gerekli kılmıştır.

3.10. BATI'NIN İTİBARININ SORGULANMASI

Bosna'da barışın sağlanması için 1995 yılında ABD ve NATO öncülüğünde planlar yapılmıştır. Bu planlara göre Doğu Bosna, Sırlara verilecek ve pürüz olarak görülen Srebrenitsa, Gorajde, Jepa olmadan düz bir sınır çizilecekti. Boşnaklar Doğu'daki bu şartları kabul ettiklerinde ülkenin batısında kendilerine de bazı bölgeler verilecekti. Fakat Boşnaklar, Batı'nın belirlediği bu şartlara şiddetle karşı çıkınca topraklarında yaşanan katliamlar sırasında yalnız bırakılmışlardır. Hatta Batılı güçler Sırlara destek vererek kendi planlarını bu yolla işletmek istemişlerdir. İşgal planları, yalnızca Gorajde için işletilememiştir. Uluslararası kamuoyunun baskısı, kentin savunucularının silahlarını BM'ye bırakmamaları ve Bosna ordusunun hareketleri bu kentin düşmesini engellemiştir⁴¹².

Bosna Hersek'te insan hakkı ihlalleri yaşanırken UNPROFOR, barış ortamını sağlamak için bir takım mücadeleler vermiştir. Devletler, Soğuk Savaş'ın bitişi ile başlayan yeni döneme uyum sağlamaya çalışırken 1991 yılında Roma'da NATO üyelerinin ve devlet başkanlarının katıldığı bir toplantı düzenlenmiştir. Roma Zirvesi'nde karşılıklı diyalog ve iş birliğini öngören 'Stratejik Kavram' üzerinde

⁴¹¹ Aliya İzzetbegoviç, **Tarihe Tanıklığım**, çev. Ahmet Demirhan, Alev Erkilet ve Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003, ss.288-289.

⁴¹² Karatay, Harabi'l Bosna, s.209.

anlaşmaya varılmıştır. Stratejik Kavram ile birlikte yapılan ittifaklar toplu savunmanın ötesine geçmiştir. Bu kavramın kabul edilmesi sonucunda barışı koruma ve çatışmayı önleme gibi kriz yönetimi ile ilgili yeni güvenlik misyonlarının üstlenilmesini öngörülmüştür⁴¹³. Stratejik Kavram tanımlaması Bosna Hersek Krizi ile ilişkilendirilecek olursa, Sırlara karşı kuvvet kullanma eylemlerinin önünün açıldığı söylenebilir.

Bu yeni misyonla görev alanı genişletilen NATO, 1994 ve 1995 yıllarında sınırlı ölçüde de olsa Bosnalı Sırlara karşı kuvvet kullanabilmiştir. NATO'nun saldırıları, Bosnalı Sırların BM Güvenlik Konseyi kararlarını ihlal etmelerine tepki olarak gerçekleştirilmiştir. NATO tarafından Bosna Hersek'e yapılan ilk müdahaleler, bölgenin siyasi gerçeklerini değiştirememiştir. Bu durum, Soğuk Savaş'ın bitimini takip eden dönemde yapılan ittifakların, güvenlik ortamına nasıl bir yararını olduğunun sorgulanmasına yol açmıştır. NATO'nun arka planını oluşturan devletlerin olduğu bölgede bu denli büyük bir katliamın yaşanmış olması, NATO'nun Balkanlar'daki rolünün endişe verici bulunmasına yol açmıştır. Uluslararası medya, Bosna Hersek'te yaşanan çatışmaları tüm ayrıntılarıyla yayınlamıştır. Buna rağmen uluslararası toplumun tepkisi gecikmiş ve yetersiz kalmıştır. Bu yüzden Bosnalı Sırlar, UNPROFOR'u alay konusu yapmışlardır.

Yaşananların etkisi ile NATO Genel Sekreteri Willy Claes ve bir önceki Genel Sekreter Manfred Wörner, BM'nin krizi sonlandırma konusunda başarısız olduğunu ve NATO'nun üstlenmesi gereken rolün büyüklüğünü dile getirmeye başlamışlardır. Buna rağmen müttefik devletler arasında 1994'te ve 1995 yılının ikinci yarısında daha sert bir politika uygulama konusunda siyasi açıdan fikir birliği sağlanamamıştır. En uygun hareketin ne olacağı konusu tartışılırken Bosna'daki Müslümanlar birçok bölgede katledilmişlerdir. NATO'nun hemen harekete geçememesi dolaylı olarak UNPROFOR'un konumundan kaynaklanmıştır. Kanada, Birleşik Krallık ve Fransa dahil olmak üzere müttefik devletlerin çoğu, kendi görevlilerini UNPROFOR'un bünyesinde konuşlandırmışlardır. Bununla birlikte, Bosnalı Sırlara karşı yapacakları sert bir müdahalenin kendi askerlerine zarar verecek bir tepki yaratacağından korkmuşlar ve etkinsiz kalmışlardır. Harekatın yapıldığı alanda ABD'nin askeri bulunmamaktaydı. Bu durumun da etkisi ile

⁴¹³ Ahmet Gökçe, **Tarihi Perspektifi İle 21. Yüzyılda Nato**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tezsiz Yüksek Lisans Bitirme Projesi, Haziran 2005, s.17.

ambargonun kaldırılması ve ardından hedeflerin vurulması politikasını BM'ye kabul ettirmek istemiştir. Çünkü Güvenlik Konseyi'nin 25 Eylül 1991 tarihindeki 713 sayılı kararı ile konulan silah ambargosu, tüm bölgeye uygulanmış olsa da özellikle Bosnalı Müslümanları olumsuz yönde etkilemiştir. ABD'nin gerçekleştirmeyi hedeflediği bir diğer politika, Bosna'daki Sırp mevzilerine hava saldırısı yapmak olmuştur⁴¹⁴.

Sırpların ekonomik bakımdan aslında çok iyi olmadıkları ve eski Yugoslavya'dan kalan silahların az sayıda olduğu belirtilmiştir. Devletin silah fabrikalarının büyük kısmı Sırpların topraklarında bulunmuyordu. Bu yüzden de kısa süre içinde cephane ve yedek parça eksikliği yaşamaya başlamışlardır. Tüm bunlar düşünüldüğünde, Boşnakları Sırp karışısında savunmasız şekilde bırakan BM'nin silah ambargosu kararı olmasaydı durumun bu kadar vahim bir hal almayacağı söylenebilirdi. Bunun yanında Sırlara karşı uygulanması gereken petrol ve silah ambargosu Rusya, Romanya, Yunanistan ve dolaylı olarak İsrail tarafından delinmeseydi; Sırp bu kadar rahat bir hareket alanı sağlayamayacaktı. Bu nedenle ambargoyu delen kişi ya da devletlerin de bu katliamın birer suçluları olduğunu söylemek pek de yanlış olmayacaktır⁴¹⁵.

Bosna'da yaşananlar Batı demokrasileri tarafından farklı şekilde yorumlanmıştır. Bu savaşın sebebi, yıllarca sürmüş olan etnik düşmanlığa bağlanmıştır. Tarafların eşit oranda suçlu oldukları söylenerek Balkanların böyle bir yapıya sahip olduğu ve yapılacak bir şey olmadığı belirtilmiştir. Bu yorumların gerçeklikten uzak oluşunu ve askeri yönden taraflar arasındaki eşitsizliği somut olaylar göstermiştir. Bosna'nın kasabalarını gezerek Müslümanları evlerinden süren büyük bir askeri mekanizma kurulmuştur⁴¹⁶. Bu tür olaylar, soykırım sürecinin önceden planlanıp sistemli bir şekilde ilerlediğini göstermiştir.

Batı'nın Bosna Hersek'teki tutumu, insan haklarını normatif şekilde evrensel olarak kabul edip fiiliyatta çıkarları doğrultusunda göz ardı edebildiği gerçeğini bir kez daha göstermiştir. Herhangi bir yerde meydana gelen bir olay Batı'nın çıkarları ile uyuşmuyor ise müdahale konusunda isteksiz ve yavaş bir biçimde hareket

⁴¹⁴ Ryan C. Hendrickson, "Dönüşü Olmayan Karar", **Nato Dergisi**, Sonbahar 2005, <https://www.nato.int/docu/review/2005/issue3/turkish/history.html>, (03.04.2018).

⁴¹⁵ Akarslan, s.86.

⁴¹⁶ Çağ, s.127.

etmektedir. Batı, çifte standart politikalarına her zaman sadık kalmıştır. Bu öngörünün gerçekliğini Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık süreçlerindeki korumacı tavrı ile göstermiştir. Almanya inisiyatifindeki Slovenya ile Hırvatistan, bağımsızlık sürecinde olası Sırp saldırılarına karşı korunmuştur. AT'deki devletler Yugoslavya'nın dağılma sürecine çekinceli yaklaşmış olsalar da Almanya; Slovenya ve Hırvatistan'a her zaman destek vermiştir. Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın bağımsızlıkları Almanya'nın da etkisi ile kısa süre içinde tanınmıştır⁴¹⁷.

Ayrıca Hırvatistan'a barışın korunması için BM kararı ile 14 bin kişiden oluşan barış gücü gönderilmiştir. Almanya'nın Yugoslavya üzerinde yaptığı birçok yatırım Slovenya ve Hırvatistan'a yönelik olmuştur. Almanya'nın Balkanlardaki ekonomik etkinliği ve Akdeniz'e geçişi, bu devletlerin var olması ile mümkündür. Bu yüzden Almanya diğer Avrupa devletlerinden etkilenmeksizin kendi kararları doğrultusunda 1991 yılının Aralık ayında Slovenya ve Hırvatistan'ın liderleri ile görüşmüştür. Ön hazırlıklarına başlayarak Yugoslavya ile yapmış olduğu tüm anlaşmaları iptal etmiştir. Ayrıca Hırvatistan'a açık açık insani yardım, askeri malzeme ve silah desteğinde bulunmuştur⁴¹⁸. Bu örnekten anlaşılacağı üzere tüm Balkan devletlerinde yaşanan haksızlıklara aynı şekilde yaklaşılması çıkarların önemini göstermiştir.

Boşnaklar için yardımda bulunmak bir yana BM yetkilileri, asli görevlerini yerine getirirken dahi özensiz davranmışlardır. BM'nin güvenli gölgesinde Hollanda askerleri tarafından korunan siviller, Bosnalı Sırlara teslim edilmiştir. Sırp saldırılarının yoğunlaştığı dönemde Boşnaklar, barış gücüne teslim ettikleri savunma araçlarını geri isteseler de bu istekleri reddedilmiştir. Günümüzde hala toplu mezarlardan çıkarılan kemikler üzerinden kimlik tespiti yapılmakta ve soykırım kurbanları defnedilmektedir⁴¹⁹.

26 Haziran 1945 tarihinde imzalanan antlaşma ile BM, dünyanın birçok yerinde çıkan karışıklıklara dolaylı olarak müdahale etme imkanı kazanmıştır. Bosna Hersek olaylarını ve insan hakları ihlallerini sona erdirmek amacıyla Balkanlarda da bulunmuştur. Fakat Bosna Hersek'teki UNPROFOR'un katliamı yapan Sırlara

⁴¹⁷ Mustafa Selver, **Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003, s.96.

⁴¹⁸ Akarslan, s.46.

⁴¹⁹ BBC, "Bir Katliamın Anatomisi", **BBC Türkçe**, 11 Temmuz 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/07/050711_sreb_timeline.shtml, (23.03.2018).

destek verdiği gözlemlenmiştir. Bosna Hersek'te başbakan yardımcısı konumundaki Hakkı Turaylıç, UNPROFOR'un koruması altındayken şehit edilmiştir. Bu olayın yanı sıra insani yardımları taşıyan araç konvoylarından onda biri hedefe ulaşırken onda dokuzu gaspedilmiş ya da geri dönmek zorunda bırakılmıştır. Tüm bu olaylar BM'nin Bosna Hersek'teki varlığını tartışılır hale getirmiştir⁴²⁰.

Malcolm'e göre, Bosna'yı dağıtan ve soykırımla sonuçlanan bu savaş, iç savaştan çok dış kaynaklı bir krizdir. Bu krizin gerçek sebeplerinden biri, Sırbistan'ın Bosna üzerinde geliştirdiği stratejisi ve büyük Sırbistan hedefidir. Malcolm, Batılı devletlerin Bosna Hersek Krizi'nin gerçek nedenlerini anlamama konusundaki ısrarları ve Bosnalı Müslümanları soykırımla baş başa bırakma kararlılıklarını ikinci sebep olarak belirtmiştir⁴²¹. İngiltere başta olmak üzere Batılı devletler Bosna'da yaşananları, tarihten gelen dini ve etnik temelli nefretlerin ortaya çıkışı olarak kabul etmişlerdir. Bosna'daki katliamlara yönelik sergiledikleri tavrı bu görüşe dayandırmışlardır.

Benzer özellikler gösteren Kuveyt ve Bosna Hersek krizlerine karşı Batı, çok farklı davranışlar sergilemiştir. Pek çok kararın alınmasına öncülük eden BM Genel Kurulu, ABD ve İngiltere gibi güçlü devletlerin güdümünde hareket etmektedir. Kuveyt ve Bosna Hersek Krizi gibi benzer iki olaya karşı uluslararası hukuk kurallarını uygulamak yerine, ilk krizde çok aktif rol alırken Bosna konusunda saldırgan Sırp güçlerine müsamaha göstermiştir. Hukuki ve ahlaki bakımdan kabul edilemez bu durum karşısında dünya kamuoyu ve özellikle Müslümanlar Batı'ya olan güvenlerini kaybetmişlerdir⁴²². Batılı devletlerin benzer olaylarda farklı tavırlar sergilemesi hiç şüphesiz çıkar politikaları ile yakından ilişkilidir.

3.10.1. Srebrenitsa Katliamı

ABD ilk zamanlarda, Bosna Hersek Krizi'ne müdahil olmaktan kaçınmıştır. Bunun yanı sıra olaylara çok mesafeli durmayarak BM çatısı altında alınan tüm önlemleri desteklemiştir. 1992 yılının Şubat ayında 743 sayılı karar ile UNPROFOR bölgeye gönderilmiş ve çatışma taraflarına silah ambargosu uygulanmasına karar

⁴²⁰ Akarslan, s.56.

⁴²¹ Noel Malcolm, **Bosnia: A Short History**, 1. Baskı, Macmillan, London, 1994, s.251.

⁴²² Aral, s.185.

verilmiştir⁴²³. Fakat YFO'dan kalan silahların, Sırp milislerin eline geçmesinden dolayı Müslümanlar ve Hırvatlar kendilerini savunma hakkından mahrum bırakılmıştır. Bu durum, Sırpların katliam yapmasını kolaylaştırmıştır. Bosna Hersek'te bulunan 6 yerleşim bölgesi, 1993 yılında güvenli bölge olarak ilan edilmiştir. Bu karara karşın BM koruması altındaki Srebrenitsa şehrinde 8 bin Bosnalı Müslüman, en fazla 5 gün içerisinde Sırp tarafından öldürülmüştür.

Bosna Hersek Krizi'ni çözmeye yönelik olarak AB tarafından Lizbon ve Londra Konferansları düzenlenmiştir. Bu konferanslarla birlikte Vance Owen Planı ve Owen-Stoltenberg Planı gibi bir dizi girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bu durum ABD'yi Bosna Hersek Krizi'ne aktif müdahale etme konusunda zorlamıştır⁴²⁴.

Srebrenitsa soykırımı, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da yaşanan ve sorgulanması gereken insanlık trajedisi olmuştur. BM tarafından güvenli bölge ilan edilmiş olmasına rağmen Srebrenitsa kenti, Ratko Mladić'in komuta ettiği Sırp birlikleri tarafından Temmuz 1995'te ele geçirilmiştir. Sırp birlikleri bu olayı, YFO'nun desteği ile gerçekleştirmiştir. Çoğunu sivillerin oluşturduğu 8 bin Boşnak'ın öldürüldüğü olaylarda, Boşnak esirleri infaz edildikleri alanlara taşıyan araçların benzininin BM askerleri tarafından tedarik edilmesi, savaşın geldiği noktanın ciddiyetini göstermiştir. Bütün bunlar Srebrenitsa şehrinde BM adına görev yapan Hollanda Birliği'nin etkinsizliği ile gerçekleşmiştir. Boşnakların yaşadıkları şiddete duyarsız olan yalnızca Srebrenitsa'da bulunan Hollanda Birliği olmamıştır⁴²⁵.

Srebrenitsa'da yaşanan olaylar, son yüzyılın en büyük savaş suçu olarak tarihe geçmiştir. Yaşlı, kadın, çocuk, genç binlerce insan, insanlık dışı muamelelere maruz kalmıştır. Sırpların katliam yapmasını hızlandıran gelişme, silah ambargosunun kaldırılmasına dair, Amerika Kongresi tarafından verilen karar olmuştur. Sırpların Srebrenitsa şehrinde sürekli katliam yaparak hızlıca ilerlemesi sonucunda bölgedeki Boşnak sayısı oldukça azalmıştır. UNPROFOR, güvenli bölge ilan edilen Srebrenitsa'daki sığınmacıları korumak bir yana dışarıdan gelen

⁴²³ Security Council Resolutions, "S/RES/743(1992)", **UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL**, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/743\(1992\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/743(1992)), (21.03.2018), ss.8-9.

⁴²⁴ Nesrin Kenar, "Bosna Hersek Savaşı", **Balkanlar El Kitabı**, Çağdaş Balkanlar, Cilt: 2, (Ed.Osman Karatay, Bilgehan Gökdağ), KARAM&Vadi Yayınları, Ankara, 2007, ss.175-187.

⁴²⁵ Babuna, Tarih Boyunca, s.23.

yardımları dahi koruyamamıştır. Sırpların haberi olmadan bölgeye hiçbir yardım malzemesi ulaştırılamamıştır. Ulaştırılmaya çalışılan yardımlar Sırplar tarafından engellenmiştir. Bölgeye girişine izin verdikleri tüm yardım malzemelerini de zehirlemişlerdir. Srebrenitsa’da her gün ortalama 30 kişi açlık ve hastalık sebebiyle ölmüştür⁴²⁶.

Sırp general Ratko Mladić, 11 Temmuz 1995 tarihinde şehre gelerek Müslüman Boşnakların kendilerine teslim edilmesi konusunda UNPROFOR içindeki Hollandalı komutan ile anlaşmıştır. Bu anlaşmanın akabinde 12 Temmuz günü kadınlar ve çocuklar toplatılmış başka bölgelere nakledilecekleri söylenerek otobüslere bindirilmiştir. 12-77 yaşlarındaki bütün Boşnak erkekler savaş suçlusu sıfatıyla katledilmişlerdir. Sırplar toplu katliamlarına ilk olarak Kravica bölgesindeki bir depoda başlamışlardır. Hollandalı ‘Koruma’ güçleri Sırplar tarafından rehin alınan 30 Hollanda askerine karşılık, kendilerine güvenip sığınmış olan 5 bin Bosnalı Müslümanı Sırlara teslim etmişlerdir⁴²⁷.

Yaklaşık 5 gün boyunca aralıksız süren Srebrenitsa soykırımının yapıldığı haberi, soykırımdan kaçabilen bazı kimselerin Müslüman köylere ulaşabilmesi ile duyulmuştur. Srebrenitsa soykırımı sırasında katledilen Boşnakların sayısı 8.000’i geçmiştir. Savaş süresinde yüz binlerce Boşnak öldürülürken 1 milyondan fazla Boşnak, yaşadığı yeri terk etmek zorunda kalmıştır. Tecavüz eylemleri ise korkunç şekillerde işlenmiş ve Boşnak kadınlara karşı sistematik bir soykırım aracı olarak kullanılmıştır⁴²⁸.

Srebrenitsa’nın Sırpların eline geçmesi BM’nin itibarını oldukça zayıflatmıştır. Bunun yanı sıra yaptığı idari ve yasal düzenlemelerle NATO, BM onayına ihtiyaç duymadan harekete geçme yetkisi kazanmıştır. Srebrenitsa katliamından önce yer yer birbirlerine karşı da savaşmış olan Boşnak ve Hırvatlar, olayın ardından tekrar Sırlara karşı mücadele etmeye başlamışlardır. Srebrenitsa katliamından sonra Ağustos ayının başlarında Sırpların Hırvatistan’daki en güçlü özerk bölgelerinden olan Karayina’ya Hırvat ordusu tarafından planlı bir saldırı

⁴²⁶ Ali Dikici, “Bosna Savaşı’nda Bir İhanetin Öyküsü: Srebrenitsa Katliamı”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 6, 2005, s.136.

⁴²⁷ M. Vatansever, “Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa”, **USAK Analiz Dergisi**, Sayı: 10, 2011, s.5.

⁴²⁸ Mehmet Dalar, “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek’in Geleceği”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 16, 2008, s.96.

düzenlenmiştir. Bu olay Sırp cephelerinde psikolojik açıdan olumsuz bir etki yaratmıştır⁴²⁹. Savaşın taraflarından olan Hırvatların sürekli saf değiştirmesi, savaşı daha karmaşık hale getirmiştir.

Srebrenitsa katliamını yapan suçluların Lahey’de yargılanması; katliama dolaylı yollardan sebep olan BM, ABD, Hollanda, Yugoslavya, İngiltere ve daha birçok aktörün yargılanması anlamına gelecekti. Çünkü Bosna hükümetine göre Srebrenitsa’da ve diğer şehirlerde yaşanan katliamın en büyük suçlusu olarak BM sorumlu tutulmalıydı. Çünkü Güvenlik Konseyi kararları ile havalimanları ve şehirler güvenli bölge ilan edilmiştir. BM’nin kararları doğrultusunda Boşnakların tüm silahları toplatılmıştır. Fakat sonrasında BM üzerine düşen sorumluluğu yerine getirmemiş savunmasız ve silahsız bıraktığı şehirleri koruyamamıştır. Sırp savaşçılar şehre girdiğinde ise savunmasız bırakılan Boşnaklara silahları geri verilmemiştir. Tüm katliam planları bilindiği halde NATO’nun yapacağı hava saldırıları, BM tarafından engellenmiştir. Katliamlar yoğunlaştıktan ve şehir düştükten sonra NATO hava saldırılarına onay verilmiştir⁴³⁰.

Sonuç olarak, 10-19 Temmuz 1995 tarihleri arasında Srebrenitsa soykırımında öldürülen Bosnalı Müslümanların sayısı tam olarak belirlenemese de en az 8 bin kişinin katledildiği kesinleşmiştir. Bu sayının 10 bin olduğu söylentiler arasında olsa da kesin bir saptama yapmak olanaksızdır. Çünkü katliamı yapanlar bunun gizli kalması ve kanıtların yok edilmesi için ince hesaplar da yapmışlardır. Uluslararası denetçileri yanıltmak için daha önce öldürülen ve başka yerlere gömülen cesetler yeni mezarlara nakledilmiştir. Bulunan 32 toplu mezarın 28’inin bu şekilde oluşturulduğu tespit edilmiştir. RS Hükümeti, başlarda bu olayları görmezden gelmiştir. Fakat sonra uluslararası kamuoyunun baskısına dayanamayarak olayla ilgili soruşturma başlatmıştır. Olayın küçük çaplı olduğu ve ölenlerin çoğunun sivillerden değil Sırlara karşı savaşan askerlerden oluştuğu yönünde açıklamalarda bulunmuştur.

Bosna Hersek İnsan Hakları Mahkemesi, Dayton Barış Antlaşması ile kurulmuştur. Mahkemeye Srebrenitsa toplu katliamında yaşamını yitirdiği düşünülen kayıpların yakınları başvurmuştur. Yakınlarının Sırp askerleri tarafından

⁴²⁹ R.J. Crampton, **İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar**, çev. Emel Kurt, İstanbul Yayın Odası: Mas Matbaacılık, 2007, s.258.

⁴³⁰ Karatay, Harabi’l Bosna, s.209.

öldürüldüğüne dair ciddi kanıtlar bulduklarını ve bunun araştırılması için RS'nin yetkili makamlarına başvurduklarını belirtmişlerdir. Başvurulara ilgisiz kalınmasını ve kendilerine bilgi verilmemesini davalarının ana gerekçesi olarak kullanmışlardır. RS yetkililerinin umursamaz tavırlarının kendilerine yönelik bir insan hakkı ihlali oluşturduğunu ileri sürmüşlerdir. İnsan hakkı ihlaline maruz kalan kişiler olarak mahkemeden şu isteklerde bulunmuşlardır:

- Yakınları hakkında gerçeğe uygun şekilde bilgilendirilmek,
- Soykırım sorumlularının mahkeme önünde hesap vermelerinin sağlanması,
- Kayıpların ve öldürülenlerin yakınlarına maddi ve manevi tazminat ödenmesi⁴³¹.

Bu istekler Bosna Hersek İnsan Hakları Mahkemesi tarafından AİHS çerçevesinde ele alınmıştır. AİHS'nin 8. maddesi, özel hayata ve aile hayatına saygı konusunu işlemiştir. Tüm insanların özel yaşamına, ailevi değerlerine, konutuna ve yazışmalarına saygı gösterilmelidir. Herkesin sahip olduğu bu hakkın kullanımına ilişkin müdahaleler ancak devlet kurumlarınca ve kanunlar çerçevesinde yapılabilir. Demokratik toplumsal ortamda yalnızca kamu sağlığı ve güvenliğinin, ulusal güvenliğinin, ekonomik refah düzeyinin, ahlakın ve başka insanların özgürlüklerinin korunması adına gerekli tedbirler alınırken bu hakka müdahale söz konusu olabilir⁴³². Bu açıdan bakıldığında Srebrenitsa'da yapılan toplu katliam sırasında bu madde ihlal edilmiştir.

Çünkü Sırp ordusu 12-13 Haziran 1995 tarihinde Potoçari'deki erkekleri, kadın, çocuk ve yaşlılardan ayırarak Bratunac toplama kamplarına götürmüştür. Bu olay, Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından verilen Krstic kararı ile sabitlenmiştir. Temmuz 1995'te General Kristic, Bosna Sırp Ordusu'ndan oluşan Drina Birlikleri'nin komutanıydı. Ve Srebrenitsa ele geçirildikten sonra vahşetin yaşandığı tüm bölgeler, Drina Birlikleri'nin sorumluluğundaydı. 8. madde ile ilişkilendirilebilecek şekilde Sırp askerleri, Boşnak erkeklerin kimliklerini yakarak imha etmişlerdir. Soykırımın ardından toplu mezarlara gömülen insanların cesetleri

⁴³¹ Rona Aybay, "Bosna-Hersek İnsan Hakları Mahkemesi'nin Srebrenitsa Kararı", Uluslararası Suçlar: Bosna-Hersek Örneği, Sempozyum Bildirileri, (Ed. Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar), Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, İnsanlığa Karşı Suçlar Yayınları, Ankara, 2008, (Srebrenitsa Kararı), ss.103-104.

⁴³² Council of Europe, "Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi", <http://www.danistay.gov.tr/upload/avrupainsanhaklarisozlesmesi.pdf>, (21.06.2018), s.11.

farklı farklı yerlere taşınmıştır. Sırp yönetimi cesetlerin izini yok etmek amacıyla yapılan bu girişimler hakkında ciddi araştırma ve soruşturma yapmamıştır. Sırp otoritelerinin bu olaylar karşısındaki umursamaz tavırları, kurbanların yakınlarının yaşadığı üzüntüyü daha ağır hale getirmiştir. Bu yüzden mahkeme AIHS'nin 8. maddesi ile aile yakınlarına tanınmış olan kayıplar hakkında güvenilir bilgiye ulaşma hakkının ihlal edildiği sonucuna varmıştır⁴³³.

BM'nin yargı görevini yürüten Uluslararası Adalet Divanı, Srebrenitsa ile ilgili kararını 2007 yılında açıklamıştır. Karara göre Boşnakların yaşadığı felaketler soykırım olarak kabul edilmiştir. Fakat bu soykırımdan Sırbistan sorumlu tutulmamıştır⁴³⁴.

Bosnalı Sırp'ların o dönemdeki lideri Radovan Karaciç, 2016 yılının Mart ayında, Lahey'deki Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'nce Srebrenitsa soykırımından sorumlu tutulmuştur. Bununla birlikte, yapıldığına dair çok açık kanıtlara sahip soykırımı reddetmek, hala Bosna Hersek'te suç olarak kabul edilmemektedir. Yaşanan olayların ağırlık derecesi ve kapsam niteliği düşünüldüğünde mahkemede çok az sayıda suçlu yargılanmıştır. Bu yüzden Boşnaklar, adalete olan inançlarını bir kez daha kaybetmişlerdir⁴³⁵.

11 Temmuz 1995'te Srebrenitsa'da katledilen insanların yakınları Hollanda aleyhine dava açmışlardır. 2014 yılında sonuçlanan davaya göre Hollanda Devleti suçlu bulunmuştur. Bu karar temyize götürülmüş ve Hollanda Temyiz Mahkemesi, Haziran 2017'de açıkladığı kararda Hollanda'yı kısmen sorumlu bulmuştur. Hollanda birlikleri görevdeyken kendisine sığınan Boşnakları, Sırlara teslim ederek yasa dışı bir tutum sergilemiştir. Hollanda'nın 350 kurban yakınına, uğranılan zararın yüzde 30'u kadar tazminat ödemesine karar verilmiştir. Bu oranın dayanağı ise şöyle açıklanmıştır: Eğer Hollanda birliği Boşnakları Sırlara teslim etmemiş olsa bile yaşama ihtimalleri her halükarda yüzde 30 olacaktı⁴³⁶.

⁴³³ Aybay, (Srebrenitsa Kararı), s.105.

⁴³⁴ Yusuf Özkan, "Temyiz Mahkemesi: Hollanda Devleti Srebrenitsa Katliamından Kısmen Sorumlu", **BBC News Türkçe**, Lahey, 27 Haziran 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40416067>, (21.04.2018).

⁴³⁵ Hatice Kamer, "Srebrenitsa Katliamından Kurtulan Nedžad Avdić Anlatıyor: 'Kimin Vücudu Sıcaksa Kafalarına Sıkın' Talimatı Verildi", **BBC News Türkçe**, 15 Ağustos 2017, Saraybosna, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40929067>, (20.03.2018).

⁴³⁶ Yusuf Özkan, "Temyiz Mahkemesi: Hollanda Devleti Srebrenitsa Katliamından Kısmen Sorumlu", **BBC News Türkçe**, Lahey, 27 Haziran 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40416067>, (21.04.2018).

Kararlara bakıldığında, yapılan hesaplar insan onurunun ve yaşama hakkının göz ardı edildiğini göstermektedir. Uluslararası insan hakları sözleşmelerine bağlı bir Avrupa devletinin, uluslararası hukuka ters düşen eylemlerini küçük hesaplarla kapatmaya çalışması, hukuksal gelişmişlikle tezatlık oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, Srebrenitsa katliamının bu kadar ağır şekilde sonuçlanması, UNPROFOR'a duyulan güvenin etkisi ile olmuştur. Uluslararası üst otorite ile işbirliği içinde olan, insanları korumak için bölgede bulunan güçlere duyulan inanç Bosnalı Müslümanların zayıf yönünü oluşturmuştur. Bölgedeki insanların yaşama hakkını korumak için görevlendirilen Hollandalı birlik, Bosnalı Müslümanları Sırlara teslim etmiştir. 20. yüzyılın sonunda soykırım suçuna ve insanlık suçlarına sebebiyet veren kuvvet yalnızca Hollanda birliği olmamıştır. Hukuki sözleşmeler oluşturma konusunda gösterdiği titizliği; olayların takibi ve soykırımın engellenmesi konusunda göstermeyen tüm güçler olmuştur.

BM tarafından alınan kararlar Sırlar tarafından sürekli ihlal edilmiştir. UNPROFOR ile korunan, güvenli bölge olarak ilan edilen yerlere saldırılar düzenlenmiştir. Sırları barışa zorlayan olay, Srebrenitsa katliamından sonra NATO'nun Sırp hedeflerini bombalaması olayı olmuştur. Yıllarca süren çatışma ortamı en çok bölge devletlerini etkilemiştir. Çatışmalardan yorulan uluslararası örgütlerin de aracılığı ile 1995 yılında çözüm aşamasına geçilmiştir. Yaşanan katliamlar ve gerginliklerin ardından liderler bir araya getirilerek çözüm için zemin oluşturulmaya çalışılmıştır.

3.11. GECİKMİŞ BARIŞ: DAYTON ANTLAŞMASI

Sırp hedeflerine yönelik askeri hava harekatı yapma konusu, BM Güvenlik Konseyi'nde görüşülürken Çin ve Rusya'dan gelen veto sonucunda alınması gereken askeri önlemler gecikmiştir. Fakat ABD, 836 sayılı Güvenlik Konseyi kararına dayanarak NATO güçlerinin, Şubat 1994'te Sırp hedeflerine yönelik hava harekatı düzenlemelerine öncülük etmiştir⁴³⁷. 1995 yılının Ağustos ayında NATO güçlerinin Sırları geri püskürtmesinden sonra Washington yönetimi, diplomatik girişimler sonucunda Dayton Antlaşması'nın imzalanmasını sağlamıştır. Böylece Bosna

⁴³⁷ UNITED NATIONS-Security Council, "Resolution 836 (1993)", <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/330/21/IMG/N9333021.pdf?OpenElement>, (21.03.2018), ss.1-4.

Hersek'in güncel siyasi ve idari yapısının belirlenmesinde ABD'nin etkin bir rol oynamıştır⁴³⁸.

Bosna Savaşı sürerken 1993 yılında Boşnak entelektüeller Saraybosna'da toplanmıştır. Boşnak adı, bu toplantıda Bosnalı Müslümanların ulusal adı olarak kabul edilmiştir. Bu sayede Bosna Müslümanları, Boşnak adı ile ilk kez ulusal anlamda resmi olarak nitelendirilmiştir. Bu politika ile geleneksel Boşnak kavramının hatırlatılmasının yanı sıra Boşnak ulusçuluğunun laik bir nitelik de sergilediği gösterilmek istenmiştir. Resmi anlamda gündeme gelen Boşnak kavramı ile birlikte Müslüman adının da kullanımına devam edilmiştir. Bu resmiyetin etkisi ile Bosnalı Müslümanlar, Dayton Antlaşması metninde 'Boşnak' olarak anılmışlardır. Boşnaklar tarafından kullanılan dil de 'Bosna dili' şeklinde adlandırılmıştır⁴³⁹.

Bosna için barış görüşmeleri, ABD'nin Ohio eyaletinde bulunan Dayton şehrinde yapılmıştır. 1 Kasım'da başlamış ve 21 Kasım'da göreceli olarak uzlaşma ile noktalanmıştır. Bosna Hersek Devleti'ni ve Boşnakları temsilen cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegović, Bosna'daki Sırp için Sırbistan'ın cumhurbaşkanı Slobodan Milošević ve Bosna'daki Hırvatlar için de Hırvatistan'ın cumhurbaşkanı Franjo Tuđman katılmıştır. Toplantılarda gözlemci olarak birçok devlet bulunmuş olsa da baskınlığı yüksek olan taraf ABD yönetimi olmuştur. ABD'nin Dayton'daki öncelikli hedefinin Bosna'dan önce Doğu Slavonya meselesi olması dikkat çekmiştir. Görüşmelerin ilk gündem maddesini Slavonya sorunu oluşturmuştur. Tuđman, Sırp'lardan Doğu Slavonya'yı geri vermelerini istemiştir. Tuđman'ın asker gönderme tehdidine karşı bölgedeki Sırp komutan tarafından yüzbinlerce mayın döşendiği ve savaşımaya hazır oldukları cevabı verilmesi üzerine ABD baskısı devreye girmiştir. Milošević, Doğu Slavonya'nın kademeli şekilde boşaltılmasını ve Hırvatlara bırakılmasını kabul etmiştir⁴⁴⁰.

Aralık 1995'te imzalanan Dayton Antlaşması'ndan sonra uluslararası güçler çatışmaların durdurulması konusunda şaşırtıcı derecede başarı göstermişlerdir. Bosna Hersek'teki katliamlara karışan paramiliter gruplar büyük ölçüde etkisiz hale getirilmiştir. İnsanların ülke içindeki hareket özgürlüğü yeniden düzenlenmeye

⁴³⁸ Osman Karatay, **Bosna Hersek Barış Süreci**, KARAM Yayınları, 2002, (Barış Süreci), s.13.

⁴³⁹ Babuna, Tarih Boyunca, s.23.

⁴⁴⁰ Karatay, Harabi'l Bosna, ss.181-182.

çalışılmıştır. Ülkeyi etnik gruplara göre bölen eski askeri cepheler büyük ölçüde kapatılmıştır. Bunlara ek olarak, Hırvatistan ve Sırbistan, Avrupa entegrasyon hareketinde yer alabilmek umuduyla iç anayasal düzenlemelerle savaş eylemlerini durdurma yoluna gitmiştir. Soykırımın etkileri getirilen yeniliklerle silinmeye çalışılmıştır. Yerinden edilenlerin ve kademeli olarak ülkelerine dönenlerin mülkiyet hakları, ülke genelinde yeniden düzenlenmiştir⁴⁴¹.

Bosna Hersek'teki yoğun çatışmaları bitiren Dayton Antlaşması'nın uygulanabilmesi amacıyla NATO Uygulama Gücü (IFOR) oluşturulmuştur. NATO'nun en üst siyasi organı olan Kuzey Atlantik Konseyi (North Atlantic Council)'nin yetkilendirmesi ve Güvenlik Konseyi tarafından çıkarılan 1031 sayılı karar ile IFOR aktifleştirilmiştir. IFOR, Uluslararası Kızılhaç Örgütü, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve çok sayıda hükümet dışı kuruluşla işbirliği içinde çalışmıştır. BM Antlaşması'nın 7. bölümü doğrultusunda hareket eden IFOR'a, etkin şekilde çalışabilmesi ve kendini koruyabilmesi için güç kullanma inisiyatifi verilmiştir. 1996 yılının Eylül ayında Bosna'da yapılan seçimlerin ardından IFOR görevini tamamlamıştır⁴⁴².

14 Aralık 1995 tarihindeki Dayton Antlaşması'ndan 6 gün sonra BM yönergesi ile bölgede, NATO'ya bağlı 60 bin asker konuşlandırılmıştır. IFOR'un bölgedeki görevi, Bosna Hersek Federasyonu ve RS birimlerinin silahlı kuvvetlerini birbirinden ayırıp toprak paylaşımını kolaylaştırmak olmuştur. 1 yıl içinde görevini tamamlayan IFOR, zamanla asker sayısını azaltarak Aralık 1999'da yerini NATO İstikrar Gücü (SFOR)'ne bırakmıştır. SFOR'un görevi de benzer şekilde bölgedeki barış sürecini ilerleterek uluslararası toplumun sivil örgütlerinin bölgede kalıcı barış çalışmalarına destek vermek olmuştur. SFOR, mültecilerin evlerine dönmelerine yardımcı olmanın yanı sıra Bosna'nın askeri birliklerinde yapılan reformlara da katkıda bulunmuştur. Ayrıca SFOR savaş suçlularının tutuklanmasında ve

⁴⁴¹ Report of the International Commission on the Balkans, "The Balkan's in Europe's Future", www.cls-sofia.org/download.php?id=44, (14.05.2018), s.23.

⁴⁴² Şafak Özşimsir, "BM ve Eski Yugoslavya İç Savaşı-2", 3 Şubat 2011, <http://www.tuicakademi.org/bm-ve-eski-yugoslavya-ic-savasi-2/>, (07.04.2018).

Lahey'deki mahkemeye sevki konusunda da aktif şekilde rol almıştır. SFOR, 2004 yılında EUFOR adını alarak asker sayısı zaman içinde düşürülmüştür⁴⁴³.

3.11.1. Dayton Antlaşması Çerçevesinde Bosna Hersek'in Siyasi ve İdari Yapısı

ABD Başkan Yardımcısı Richard Holbrooke öncülüğünde Bosna Hersek'te 21 Kasım 1995 tarihinde bir toplantı gerçekleştirilmiştir. AB temsilcileri ve Temas Grubu adı altında Almanya, İngiltere, Rusya da toplantıda yer almıştır. Toplantı sonucunda barış ortamının sağlanması için Genel Çerçeve Anlaşması'nın yapılması öngörülmüştür. Aliya İzzetbegoviç, Franjo Tudjman ve Slobodan Milošević arasında 21 Kasım 1995'te Dayton Antlaşması imzalanmıştır⁴⁴⁴.

NATO tarafından yapılan hava saldırılarının ardından taraflar, Bosna Hersek'in uluslararası alanda kabul görmüş sınırları dahilinde ortak bir devlet kurmayı kabul etmek zorunda kalmışlardır. 14 Aralık 1995 tarihinde Paris'te imzalanan Dayton Antlaşması ile Bosna Hersek Cumhuriyeti'nin yeni yapısı belirlenmiştir. Müslüman ve Hırvatların oluşturduğu Bosna Hersek Federasyonu (%51) ve RS (%49) olmak üzere iki birimden oluşan tek bir devlet tasarlanmıştır. Her birimin kendi ordusu ve kendi meclisi olacağı öngörülmüştür. Birimlerin üzerinde merkezi hükümetin, dış ticaret, para politikası ve dış politika gibi konulardan sorumlu olacağı kararlaştırılmıştır. Antlaşma ile Bosna Hersek'in idari yapısı ikiye bölünmüştür. Müslüman ve Hırvatlardan oluşan birimin kolay parçalanabilecek bir yapıya sahip olması antlaşmanın sorunlu yönlerinden birini oluşturmuştur. Bunun yanı sıra olası bir anlaşmazlıkta Bosnalı Sırpların Belgrad'tan destek alma ihtimali ve Boşnakların barış öncesindeki taleplerinin karşılanmamış olması Dayton Antlaşması'nın zayıf yönlerini oluşturmuştur⁴⁴⁵.

Dayton Barış Antlaşması'nın Ek 4 kısmında Bosna Hersek Anayasası'na yer verilmiştir. Bu anayasanın 3. maddesinde Bosna Hersek Devleti; Bosna Hersek Federasyonu ve RS'den oluşan bir devlet olarak tanımlanmıştır. Aynı ekin içeriğinde

⁴⁴³ NATO, "Barış Koruma ve Kriz Yönetimi-Bosna ve Hersek", **NATO'nun Dönüşümü**, https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120116_nato-trans-tur.pdf, (22.03.2018), s.30.

⁴⁴⁴ Tatar, s.172.

⁴⁴⁵ Babuna, Bir Ulusun, ss.207-208.

federal yapının niteliği tarif edilirken iki alt birimin (RS ve Boşnak-Hırvat Federasyonu) Bosna Hersek Devleti içindeki konumları tanımlanmıştır. Her birimin faaliyetleri ve işlemlerinin, Bosna Hersek Devlet Meclisi'nin onay vermesi ile yürürlüğe girebileceği belirtilmiştir. Dayton Antlaşması'na göre federal birim, hem mecliste hem de hükümet sistemi ve cumhurbaşkanlığı düzeyinde, üçte iki oranında söz hakkına sahip olmuştur. Hırvatlar, Bosna Hersek'te sayı olarak az olmalarına karşın Bosna Hersek'in genel yönetiminde Boşnaklarla eşit oranda söz sahibi olmuşlardır⁴⁴⁶.

Dayton Antlaşması'nın hemen ardından Bosna Hersek Federasyonu'nun kuruluşu için çalışmalara başlanmış ve 14 Eylül 1996 tarihinde ilk genel seçimler AGİT'in gözetiminde gerçekleştirilmiştir. Seçimler sonucunda, Bosna Hersek Meclisi, Bosna Hersek Cumhurbaşkanlığı Konseyi, RS Cumhurbaşkanlığı, RS Meclisi, Bosna Hersek Federasyonu Meclisi, Bosna Hersek Federasyonu'nun Kanton Meclisleri için üyeler seçilmiştir. Seçimde, çatışmalar başlamadan önce varlık gösteren etnik temelli partiler ile bu partilerin görüşlerinden farklı olan daha küçük partiler yer almıştır. Dayton Antlaşması'ndan sonra yapılan ilk seçimlerin sonucuna göre, Boşnakların destekledikleri SDA %45 oranında oy alırken Sırpların destekledikleri SDS %21; Hırvatların destekledikleri Hırvat Demokrat Partisi ise %19 oranında oy almıştır⁴⁴⁷.

Bu sonuçlar, ülkedeki etnik unsurların birbirlerine güvenmediklerini ve kendi çıkarlarını yine kendilerini temsil eden milliyetçi partilerin savunacağına inandıklarını göstermiştir. Savaşın önceki ve savaş sırasındaki liderlerin barış sürecinde de ülkeyi yönetmeye devam edeceklerini görülmüştür. Bu seçim sonuçları, çatışmalar sırasında birbirlerine düşman olan kesimlerin siyasi alanda bir araya gelip toplumsal ve siyasal barış sürecini yürüteceğini göstermiştir. Savaş suçu işlemesi sebebi ile yalnızca Sırp lider Radovan Karadzic'in ülke yönetiminde bulunması engellenmiş ve seçimlere girememiştir⁴⁴⁸.

⁴⁴⁶ “Annex 4: Constitution”, U.S. DEPARTMENT of STATE-DIPLOMACY IN ACTION, November 21 1995, <https://www.state.gov/p/eur/rls/or/dayton/52607.htm>, (21.03.2018).

⁴⁴⁷ Oktay Uygun, “Bosna Hersek: İç Savaşın Konsensüs Demokrasisine”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 56, Sayı: 1-4, 1998, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/issue/view/1023000327>, (12.06.2018), s.177.

⁴⁴⁸ Cemile Tekin, **Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2011, s.36.

Dayton Antlaşması ile Boşnakların hassas oldukları en önemli konulardan biri olan ülkenin toprak bütünlüğü garanti altına alınmıştır. Antlaşma'ya göre ülke iki bölge olarak tasarlanmıştır. Bosna Hersek Federasyonu ve RS şeklinde organize edilmiştir. Devletin başkenti Saraybosna olmuştur⁴⁴⁹.

Dayton Antlaşması ile Bosna Savaşı bitirilmiş ve farklı bir sürece girilmiştir. Uygulamada zorlanılabilecek karmaşık ve hassas bir denge getirilmiştir. Antlaşmanın uygulanabilirliğini takip etmek üzere Barış İzleme Konferansı yapılmıştır. Konferansın yürütme kurulunu oluşturan 55 devletin arasında Türkiye de yer almıştır. Dayton Antlaşması Bosna Hersek'teki savaşı bitirmiş olsa da nasıl bir sonuca varıldığı, tartışma yaratan konu olmuştur. Bosna Hersek yönetiminin toprakları üzerindeki egemenliğinin farklı bir boyut kazanması ve toprak bütünlüğünün engellenmesi durumu, Dayton Antlaşması'nın tartışılan yönü olmuştur⁴⁵⁰.

3.11.2. Dayton Antlaşması'nın Sorunlu Yönleri

Dayton Antlaşması uygulanması zor bir antlaşma olmasının yanı sıra birçok tehlikeyi içinde barındıran bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu yüzden barış uygulaması şeklinde adlandırılan süreci takip etmek üzere uluslararası toplumu temsilen AGİT görevlendirilmiştir. Antlaşma'nın askeri yönü için NATO yönetiminde çalışılmasına karar verilmiştir. Askeri faaliyetleri üstlenmek üzere NATO üyesi olmayan ülkelerin askerlerinin de katıldığı bir uygulama gücü IFOR oluşturulmuştur. NATO öncülüğünde oluşturulan IFOR'dan sonra çatışmalar sırasındaki hatalarıyla ünlenen UNPROFOR itibar kaybetmiştir. IFOR, UNPROFOR'un yerini almış ve barış uygulama süreci ilerlemeye başlamıştır. Antlaşma'ya göre Aralık 1995'ten itibaren Bosna'ya gelmeye başlayan 60 bin kişilik birliği ifade eden IFOR'un Bosna'da 1 yıl kalması öngörülmüştür⁴⁵¹.

Dayton Antlaşmasından sonra siyasi ve toplumsal açıdan olumlu giden Hırvat-Boşnak ilişkileri, 1996 yılının Şubat ayında olumsuz yönde ilerlemeye başlamıştır. Özellikle Mostar şehrinde yaşanan olumsuz gelişmeler kısa süre içinde

⁴⁴⁹ Karatay, Harabi'l Bosna, s.182.

⁴⁵⁰ Tatar, s.172.

⁴⁵¹ Karatay, Harabi'l Bosna, s.183.

çatışmalara dönüşmüştür. Mostar’da yaşayan Müslüman kesimin ordusu terhis edilmişken Hırvatlar ordularını terhis etmemiştir. Boşnak komutanların gözlemlerine göre, şehrin dışında ağır silahlarla donatılmış Hırvatlara bağlı askeri birlikler bulunmaktaydı. O süreçte Mostar’daki IFOR birlikleri de henüz büyük bir çatışmaya karşı koyacak güçte değildi. Hırvatlar, Dayton Antlaşması’nın tam metniyle uygulanmasına karşı çıkmıştır⁴⁵². AB ise tarafları memnun edecek bir çözüm bulmakta zorlanmıştır. Bosna’nın Hırvat Dışişleri Bakanı Yadranko Prlić ve Carl Bild’in yardımcısı Michael Steiner tarafından, Mostar şehri için ayrı bir düzenleme olamayacağı ve Dayton’a uygun yönetileceğini açıklansa da uluslararası arabuluculuk girişimleri sonuçsuz kalmıştır⁴⁵³.

Fakat bu açıklamalardan hemen sonra Eski Yugoslavya’nın cumhurbaşkanlarından Aliya İzzetbegović, Tudjman ve Milosević Roma’da bir zirveye katılmışlardır. ABD, Rusya ve İtalya’nın dışişleri bakanlarının da bulunduğu toplantıda Dayton’da Mostar şehri için öngörülen hükümler değiştirilerek yeni bir anlaşma oluşturulmuştur. İzzetbegović’in hiçbir şekilde kabul etmediği hükümler Roma Zirvesi’nde zorla imzalatılmıştır⁴⁵⁴. Böylece büyük güçlerin Dayton Antlaşması’ndan ziyade Hırvatların keyfi isteklerini esas alarak zorla, yeni bir anlaşma imzalatmış olmaları, çıkarların uluslararası hukuku yok sayabileceğini bir kez daha göstermiştir.

Dayton Antlaşması, içeriği itibarıyla eleştirilere konu olmuştur. Bu antlaşmanın öngördüğü siyasi yapı ile etnik bölünme kurumsallaştırılmıştır. Sırp ve Hırvatların Müslümanlara karşı işledikleri soykırım suçu açıkça görülmesine rağmen işgal sonucu aldıkları Bosna Hersek toprakları, antlaşma ile altın tepside önlerine sunulmuştur. Sırpların ulusal hedefleri ile uyumlu olan Dayton Barış Antlaşması sonucunda Bosna Hersek Devleti etnik temelli olarak bölünmüştür. Bosnalı Müslümanlar, Bosna Hersek’in çoğulcu ve kozmopolitan kimlik yapısını korumayı hedefler iken Sırplar bu hedefe karşı çıkmışlardır. Çok kültürlü, hoşgörüye dayanan

⁴⁵² Ozan Pekin, “Srebrenitsa Katliamı ve Dayton Anlaşması Analizi”, **Akademik Perspektif**, 27 Temmuz 2014, <http://akademikperspektif.com/2014/07/27/srebrenitsa-katliami-ve-dayton-anlasmasi-analizi/>, (27.05.2018).

⁴⁵³ Mehmet Uğur Ekinci, **Bosna Hersek Siyasetini Anlama Klavuzu**, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2014, s.37.

⁴⁵⁴ Karatay, Harabi’l Bosna, s.190.

Bosna Hersek projesi, Sırp ve Hırvatların ırkçı yaklaşımları sonucunda gerçekleştirilememiştir.

Dayton Antlaşması ile kağıt üzerinde oluşturulan ve üç toplumsal grubun (Boşnak, Hırvat, Sırp) işbirliğini öngören Bosna Hersek yönetimi, zayıf yetkilere sahip ve genel olarak uluslararası denetimin etkin olduğu bir devlete dönüştürülmüştür. Hukuki ve fiili bölünmeyi beraberinde getirmesinden dolayı Dayton Antlaşması, modern Avrupa tarihinin her döneminde karşı çıkmış olan ırkçı söylemin ve hoşgörüsüzlüğün zaferi olmuştur. Antlaşma ile Bosnalı Sırp milislerin ve Sırbistan'ın yaptıkları katliamlar, tecavüzler ve soykırım, kısacası uluslararası hukuku çiğnendiği gerçeği görmezden gelinmiştir. Dayton Antlaşması sonucunda Bosnalı Sırp'lar'a, Bosna Hersek topraklarının %49'luk kısmının bırakılması, saldırgan cepheyi ödüllendirmek olmuştur. Bosna Hersek Federasyonu'na ise Bosna topraklarının %51'ini bırakan toprak düzenlemesi ile Dayton Antlaşması, uluslararası hukuka yapılan ihanet olarak görülmüştür⁴⁵⁵.

Kudüs'ün ABD tarafından İsrail'in başkenti olarak tanınması kararını eleştirmek amacıyla BM'de yapılan oylamada, Bosna Hersek çekimser oy kullanmıştır. Aliya İzzetbegović tarafından kurulan SDA'nın başındaki isim Halid Genjac, Bosna Hersek'in görüş farklılıkları ile zincirlenmiş olduğunu ve çekimser oy kullanmaktan başka çaresinin olmadığını açıklamıştır⁴⁵⁶. Dayton Antlaşması'nın getirdiği siyasi yapı, Boşnakların tek başlarına karar alamadıkları bir düzen yaratmıştır. Birçok kesimi şaşırtan bu karar devletin 'üçlü başkanlık sistemi'nin bir ürünü olmuştur.

Bosna Hersek'teki sorunların Dayton Antlaşması ile tam anlamıyla çözülemediğinin kanıtı olarak yakın zamanda yapılan tartışmalı referandum örneği verilebilir. Bosna Hersek'te oluşturulan iki entiteli yapının birini temsil eden RS, 9 Ocak gününün Sırp Cumhuriyeti Günü olarak kutlanmasına devam edilmesi için referandum önerisinde bulunmuştur. Boşnak siyasetçiler, bu referandum önerisine karşı çıkmışlar ve ileride yapılması muhtemel olan bağımsızlık referandumu provası olarak görmüşlerdir. Bosna Anayasa Mahkemesi tarafından da yasa dışı kabul

⁴⁵⁵ Aral, ss.190-191.

⁴⁵⁶ "BM'deki Oylamada Bosna Hersek Neden Çekimser Kaldı?", **Habertürk**, 22.12.2017, <http://www.haberturk.com/kudus-oylamasinda-bosna-hersek-detayi-1765869>, (21.06.2018).

edilmiştir⁴⁵⁷. 9 Ocak 1992 tarihinin Bosnalı Sırların kendi cumhuriyetlerini ilan ettikleri tarih olması, geçmişteki hırs ve düşmanlığı anımsatması gibi özel durumlar düşünüldüğünde sorunların ve bütünleşmenin günümüzde de gerçekleşemediği anlaşılabilmektedir. Dayton Antlaşması ile oluşturulan ikiye bölünmüş yapının (RS ve Boşnak-Hırvat Federasyonu), Bosna Hersek'in geleceğini sağlam bir temele dayandıramadığı düşünülebilir.

⁴⁵⁷ “Bosna Hersek’te Tartışmalı Referandum”, **BBC Türkçe**, 25 Eylül 2016, <https://www.bbc.com/turkce/37465984>, (21.06.2018).

SONUÇ

İnsan hakları ve özgürlüklerinin tarihi, Yunan ve Roma medeniyetleri kadar eskiye dayanmaktadır. Her dönemde devlet yöneticileri ve bilim insanlarının tartıştığı konular arasında yer almıştır. İnsan hak ve özgürlükleri öncelikle teorik olarak ele alınıp kabul edilmelidir. Daha sonra etkin koruma sistemi ve güvence yöntemleri ile sürdürülebilir bir uygulama alanına yerleştirilmelidir.

J.J. Rousseau Toplum Sözleşmesi'nin ilk bölümünde insanın özgür doğduğunu fakat her yerde zincire vurulmuş durumda olduğunu söylemiştir. Bu sözler, insan hakları üzerine konuşmanın gerekliliğini anımsatmıştır. Doğal hukuk öğretisine göre insan hakları ve insan haklarının temeli olan özgürlük, doğuştan gelmektedir. Fakat bazı uygulamalar gelişmiş devletlerin başka insanlara hak tanıma görevini kendilerinde gördüklerini göstermiştir. Buna karşın evrensel insan hakları alanındaki temel belgelerin kurucusu olan gelişmiş devletlerin, ihlaller karşısında sessiz kaldıkları birçok dönem olmuştur. Bunun sonucunda belli bölgelerde savaşların yaşanması ve sivillerin öldürülmesi kronik bir hal almıştır. J.J. Rousseau'nun cümlesi, çatışma alanına çevrilen ülkelerde doğan insanlar için uyarlanıp; insan her yerde zincire vurulmuş şekilde doğmaktadır, denilirse pek de yanlış olmayacaktır.

İnsan hakları alanı ile ilişkili olarak temel uluslararası belgelerde hak ve özgürlüklerin doğuştan geldiği belirtilmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin tanınması kadar önemli olan diğer konu, onları koruyan hukuk sisteminin de etkin olmasıdır. Bu açıdan bakıldığında temel hak ve özgürlükler en adil şekilde hukuk devletinin varlığı ile korunabilir. Bu alandaki belgelerden biri olan Magna Carta'nın önemi, hukuk devleti ile ilişkilendirilebilecek şekilde yürütme yetkisini sınırlandırmaya yönelik içerdiği hükümlerden ileri gelmektedir. Magna Carta'dan sonraki süreçte farklı ülkeler de hak ve özgürlüklerin hukuken tanınması ve korunması konusundaki gelişim sarmalına dahil olmuşlardır.

1789 FİYHB'nin ilk maddesinde, bütün insanların haklar ve onurlu yaşam bakımından eşit doğdukları vurgulanmaktadır. Doğal hukuk alanının temel argümanı olan bu anlayış, insan hakları alanındaki temel uluslararası belgelerin ilk maddelerine esin kaynağı olmuştur. II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan insan hakkı ihlallerinin

tekrar yaşanmaması için BM tarafından EİHB ilan edilmiştir. Bildirge'nin ilk maddesinde BM'nin temel amaçları sıralanmıştır. Irk, cins, din, dil farkı gözetilmeksizin 'herkesin' insan hakları ve temel özgürlüklerine saygıyı geliştirmek amaçlanmıştır. İnsan haklarının evrensel niteliğinin etkisi ile vurgulanan 'herkes' kelimesi devletlerin ulusal çıkarları söz konusu olduğunda fiiliyatta göz ardı edilebilmektedir.

Avrupa Konseyi Sözleşmesi ile birlikte insan hakları alanının gelişimi farklı bir boyuta taşınmıştır. Önemli düzenlemeler getiren Avrupa Konseyi Sözleşmesi, insan haklarının ve temel özgürlüklerinin uluslararası alanda korunabilmesi için bağımsız organlar oluşturulmasını hedeflemiştir. İnsan hakları ve temel özgürlüklerini içeren AİHS de Avrupa Konseyi tarafından hazırlanmıştır. AİHS, insan haklarına saygı temelinde kurulan AB için de özel bir değere sahiptir. AB tarafından hazırlanan birçok yazılı metinde AİHS'de sayılan hak ve özgürlüklere atıf yapılmaktadır. Bu şekilde çoğaltılabilecek sözleşmeler aracılığıyla insan haklarının evrensel bir değer olduğu uluslararası alanda kabul edilmiştir. İnsan haklarının korunması konusunda çalışacak ulusüstü kuruluşlar oluşturulmaya başlanmıştır. 20. yüzyılda, insan hakları alanında yapılan reformlar sonucunda hızlı bir ilerleme sağlanırken diğer taraftan insan hakları ihlallerinin de artması, kendi içinde bir çelişki oluşturmaktadır.

Somali, Ruanda ve Gazze gibi bölgelerde yaşanan süreçlere bakıldığında yine etkinsiz ve isteksiz müdahaleler görülmüştür. Tarihteki olaylara genel olarak bakıldığında işgalci devletler karşısında uluslararası hukukun çifte standart uyguladığı açıkça hissedilmiştir. Müdahale edilen toprakların ekonomik ve doğal zenginlikleri ile ilgilenen gelişmiş devletlerin evrensel insan haklarını koruma konusundaki samimiyetleri sorgulanmaya başlanmıştır. Özellikle Somali'de yaşanan olaylardan sonra Şubat 1994'te hazırlanan BM raporlarından ders çıkarılmamış olması; yalnızca haftalar sonra Ruanda'da soykırım yaşanmasına sebep olmuştur. Bu şekilde verilen somut örnekler, gerek evrensel insan haklarının gerek uluslararası hukukun uygulanmasının bir amaç değil araç olduğu sonucuna varılmasına sebep olmuştur.

BM Antlaşması'nın başlangıcında belirtilen en önemli kavramlardan biri, ortak yarar kavramıdır. Evrensel bir ortak yarar dışında, bölgesel çıkarlar için hiçbir

devlet, başka bir devletin topraklarına müdahale etmemelidir. Egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkesi gereği, zulüm ve saldırı amaçlı kuvvet kullanmamalıdır. Kuvvet kullanmama ilkesi metin üzerinde kabul edilmektedir. Denetim mekanizması ve adalet sistemi uluslararası belgelerin yanı sıra fiiliyatta da adil bir şekilde işlerse insan hakları güçlü bir şekilde korunup geliştirilebilir.

Osmanlı İmparatorluğu dağıldıktan sonra dünya coğrafyasında siyasi ve toplumsal açıdan büyük bir boşluk oluşmuştur. Özellikle Avrupa coğrafyasına kalan Osmanlı mirasının bölüşümündeki anlaşmazlıklar, I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden olmuştur. Balkanlarda, Osmanlı ile yerleşen Türk İslam hakimiyeti, 550 yıl sürmüştür. Bu süreçte Balkanlar Avrupalılıktan ayrı ilkeleri olan farklı bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Balkanlar, Batı baskısından uzun bir süre korunmuştur. Batılı devletler bu iddiayı hiçbir zaman kabul etmemişlerdir.

Balkanlar, Osmanlı hakimiyeti zamanında sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan bir dönüşüm yaşamıştır. Bu yüzden Avrupa, Balkanları hiçbir zaman kendisi ile bütünleşmiş bir bölge olarak benimsememiştir. Balkanlardaki toplumsal ve siyasal yapının Batılı güçler lehine bozulması Fransız İhtilali'nden sonra olmuştur. Fransız İhtilali, Osmanlılar (Türkler ve Müslümanlar) olmadan kurulabilecek Avrupa sisteminin belirleyicisi olmuştur. Bu plan Avrupa tarafından 19. yüzyılın sonlarına kadar başarılı bir şekilde yürütülmüş olsa da Balkan savaşları ile sekteye uğramıştır. Başlarda Batı'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde uyguladığı milliyetçilik projesi sonraları Avrupa'nın kendisini de içine çeken sorunlar yumağına dönüşmüştür.

Batılı güçler Balkanları kendi yapılarına uygun bir biçime dönüştürme planını denedilerse de bölgede büyük bir dirençle karşılaşmışlardır. Bunun üzerine ikinci plan devreye sokularak Balkanlar Avrupa'dan soyutlanmıştır. Avrupa'nın gözünde, geri kalmış ve Doğu'nun yansıması olarak kabul edilmiştir. Bu anlayışın sonucu olarak Avrupa, Balkanların yaşadığı sorunlara mesafeli yaklaşmıştır. Balkanlarda zaman zaman yaşanan karışıklıkları ve insan hakkı ihlallerini, tarihlerinden gelen alışılmış rutin olaylar şeklinde yorumlamıştır.

Joseph Tito döneminde Yugoslavya'nın siyasi ve idari yapısı değişime uğramıştır. Yugoslavya, 1945-1990 yılları arasında sosyalizm anlayışı ile yönetilmiş ve görece olarak özgürlükçü bir yönetim sergilenmiştir. Fakat çok geçmeden Tito'nun

asıl politikaları uygulanmaya başlanmıştır. Müslümanlar ve Türkler, Sırların yanı sıra partizan güçlere karşı da kendilerini korumak zorunda kalmışlardır. Tüm bunlara rağmen Yugoslavya'nın görece sakinliği 1980 yılına kadar sürmüştür.

Joseph Tito'dan sonra Sosyalist Yugoslavya Federal Cumhuriyeti milliyetçilik isyanlarının ortasında kalmıştır. Bu karışıklığın en önemli sebebi, Sırların federasyonu kendi güdümünde hareket eden üniter devlete dönüştürme çabaları olmuştur. Hırvatlar ve Slovenler ise Yugoslavya'yı daha gevşek bir yapıya sahip konfederasyona dönüştürmek istemişlerdir. Böylece 1980'lerde başlayan bunalım, şiddetli çatışmalara doğru evrilmiştir. 1990 yılından sonra Yugoslavya sosyalizmden kopmuş ve 1991 yılında Slovenya ve Hırvatistan'dan gelen bağımsızlık ilanları ile birlikte ülke içi bunalım uluslararası soruna dönüşmüştür. Yugoslavya'nın cumhuriyetleri, Belgrad yönetiminin sürekli bir şekilde gerçekleştirdiği insan hakkı ihlalleri ile gündeme gelmiştir. 1992 yılında Federal Yugoslavya fiili olarak ortadan kalkmış olsa da Yugoslavya topraklarında savaş devam etmiştir.

Yugoslavya dağıldıktan sonra Balkanlarda yeni bir döneme girilmiştir. Dağılma ile birlikte baskıcı ve dışa kapalı yönetim sisteminin yerini liberal özgürlükçü bir sistemin alacağını düşünenler olmuştur. Sırların yaptığı baskının giderek artması ile bu yorumun bir yanılgı olduğu anlaşılmıştır. Sırlar etkin oldukları yeni bir devlet kurmak için Balkan topraklarında çok sert politikalar uygulamışlardır.

Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlıklarının tanınmasından yana olan Almanya'ya karşı Fransa ve İngiltere müttefik olarak Sırları desteklemişlerdir. Çünkü Almanya etki alanını genişletir ise diğer devletlerin çıkarlarının tehlikeye gireceği endişesi ön plana çıkmıştır. Bosna Hersek'te yaşanan kriz karşısında AB ülkeleri, tutarlı bir politika oluşturamamışlardır. Bosna Savaşı; AB'nin ABD'den bağımsız bir savunma gücü oluşturma iradesine sahip olmadığını göstermiştir. Sonuç olarak, Bosna Hersek'te yaşanan krizin ABD öncülüğünde ve NATO hava operasyonları ile sonlandırılması; AB'nin bütünleşme hedeflerinin aksine Avrupa'da yaşanan çatışmaların önlenmesi ve krizlerin çözümündeki etkinsizliğini göstermiştir.

Bosna'da yaşanan katliamlar geçmişin hesaplaşma süreci olarak yansıtılınca Batılı güçler sessiz kalmayı tercih etmişlerdir. Fakat 1992 yılındaki katliam ve savaş

görüntüleri, Batı'nın tavrını zorunlu olarak değişime uğratmıştır. Yüzyıllardır Avrupa'dan ayrı tutulan Bosna toprakları için BM ve NATO güçlerinin etkin bir şekilde müdahale etmesi zaten beklenen bir durum değildi. Bununla birlikte Bosna Hersek'teki savaşta yaşanan insan hakları ihlalleri, tecavüzler ve Hollanda koruması altında olmasına rağmen Srebrenitsa'da yaşananlar etkinsizliğin göstergesi olmuştur. Srebrenitsa, BM'nin barış gücü koruması altında iken Akrepler adındaki Sırp birliklerine teslim edilmiştir. Bu olay ile birlikte Avrupa'nın Bosna'yı öteki olarak kabul ettiği gerçeği daha iyi anlaşılmıştır. Uluslararası kamuoyunun Bosna Savaşı sırasında büyük hataları olmuştur. Srebrenitsa güvenli bölge ilan edilmesine rağmen korunamamıştır. BM görevlileri Sırp kuvvetlerine yönelik hava saldırıları konusundaki çağrılarını dikkate almamıştır.

1992-1994 yıllarında Yugoslavya topraklarında yaşanan krizi çözme konusunda Batı Avrupa, ABD'nin liderlik yapmasını istemiştir. Buna karşılık ABD, krizin bölgesel bir sorun olduğunu ve sorumluluğun Batı Avrupa'ya ait olduğunu ileri sürmüştür. Yugoslavya krizi esnasında AB'nin Bosna'ya müdahalesi yetersiz kalmıştır. Bu etkinsizliğin sebeplerinden biri AB ülkelerinin ortak bir tavır sergileyememesi olmuştur. Farklı jeopolitik konuma sahip olmaları nedeniyle AB üyesi ülkeler müdahale kararı konusunda anlaşamamışlardır. Yugoslavya krizi, AB ülkelerinin çıkar çatışmaları sebebiyle bazı ayrılıklara da sebep olmuştur. Bu durumun en açık örneklerinden biri, Hırvatistan ve Slovenya'nın bağımsızlıklarının tanınması konusunda Almanya ve Avusturya'nın, Fransa ile yaşadığı fikir ayrılığı olmuştur.

Batı'nın Bosna Savaşı konusundaki başarısızlık nedenleri ele alınarak önemli sonuçlara varılmıştır. İlk olarak Yugoslavya'da yaşanan bunalımının saldırganlık eylemi olarak değil de sadece insanlık faciası şeklinde değerlendirilmesi, olayların soykırıma kadar gitmesine sebep olmuştur. Bu yüzden alınan önlemler askeri olmaktan çok sivil düzeyde kalmıştır. Saldırıları sonlandırmak için kuvvet kullanma konusunda gecikilmiştir. Kararlı şekilde yapılacak kuvvet kullanma tehdidinin caydırıcılık gücü pek çok olayda kanıtlanmıştır. Buna rağmen Bosna Savaşı başladığında, uluslararası güçler tarafından kuvvet kullanma tehdidinde dahi bulunulmamıştır.

1992 yılının Nisan ayında Saraybosna, Belgrad yönetimi tarafından bombalanmıştı. Bu saldırıya karşılık olarak birkaç NATO uçağının Belgrad hava sahasında bir tur atması sonucu verilecek gözdağı ile saldırganlık eylemleri daha başlamadan bitirilebilecek iken olaya seyirci kalınması katliamların yoğunlaşmasını tetiklemiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan üçüncü sebep olarak da Bosna Hersek'teki sivil halkın güvenliğini sağlamak amacıyla güvenli bölgeler oluşturulması sayılmıştır. Güvenli bölgelerin oluşturulması sivillerin yaşama haklarının korunacağı anlamına gelse de Bosna Hersek'te oluşturulan güvenli bölgeler farklı amaçlar için kullanılmıştır. Fakat BM gibi üst otoritenin güvenliğine sığınıp inanan halk, saldırganlardan korunmak bir yana resmi merkezlerde toplanıp onlara teslim edilmişlerdir. Başarısızlığın ve vurdumduymazlığın en belirgin göstergesi de bu olaylar olmuştur.

Çatışmaların iç savaş olarak tanımlanması tarafların eşit oranda suçlu görülmesine zemin hazırlamıştır. Böylece saldırgan tarafın işlediği soykırım suçunu sonlandıracak etkin bir müdahalede bulunulmamıştır. İç savaş nitelemesi etnik milliyetçiliğin işgal aracı olarak kullanılması durumunu örtbas etmiştir. ABD yönetimi büyük ölçüde eksik bilgiden ve kendi ülkesindeki seçim telaşından; İngiltere, Almanya ve Fransa'nın etkin rol oynadığı AB ise bilerek kendi kamuoyunda yükselen müdahale çağrılarını görmezden gelmişlerdir.

1995 yılında UNPROFOR tarafından yapılan çalışmalara NATO tarafından destek verilse de tek başına yeterli olmamıştır. NATO'nun 12 gün boyunca devamlı olarak Saraybosna'daki Sırp mevzilerine ateş açması, Dayton Antlaşması'nın imzalanmasını kolaylaştırmıştır. Yeni kurulan devletin anayasasını da içeren Dayton Antlaşması'ndan sonra bölgede soykırım ve insanlık dışı uygulamalar son bulmuştur. Bu gerçeğin yanı sıra Bosna Hersek'in geleceği ve kendi kaderini tayin hakkı uluslararası topluma bağlı güçlerin inisiyatifine bırakılmıştır. Dayton Antlaşması ile Bosna Hersek'te olağandışı koşullara uygun şekilde geçici bir hükümet sistemi öngörülmüştür. Dayton Antlaşması'nın öngördüğü siyasi yapı anayasal vatandaşlık temelinden ziyade etnik kimliğe dayalı şekilde inşa edilmiştir. Savaşın ve soykırımın yaşanmasına sebep olan özelliklerin dini ve etnik ayrım olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Böylece Dayton Antlaşması ile gelen siyasi düzenin bu ayrımı yok etmek yerine daha da belirginleştirdiği söylenebilir.

Dayton Antlaşması sonucunda devleti oluşturan etnik unsurlar (Bosna Hersek Federasyonu ve RS), siyasi yapı içerisinde eşit temsil yetkisine sahip olmuşlardır. Bu durumun en hassas tarafını nüfusları farklı olsa da eşit temsile sahip olmaları durumu oluşturmuştur. Bu anayasal kuralın, Boşnakların yaşadığı soykırımın göz ardı edilerek ve Sırpların tepkisini çekmemek için oluşturulduğu sonucuna varılmıştır. Parlamenter meclis sistemi ve başkanlık sistemini birleştiren siyasi yapısının yanı sıra uluslararası vesayete tabi olunması Bosna Hersek'in bağımsızlık niteliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur.

Sonuç olarak, Bosna Hersek'in bağımsızlığını ilan etmesi ve bunu uluslararası hukuka uygun şekilde bir referandumla tescillemesi onun kendi kaderini tayin hakkını kullanması için yeterli olmamıştır. Kendisi gibi eski federe cumhuriyetlerden biri olan Slovenya'nın bağımsızlık sürecinin Bosna Hersek'teki kadar sancılı geçmemesi; çifte standartın varlığını ve diğer devletlerin jeopolitik çıkarlarının önceliğini göstermiştir.

İnsan hakları konusunda evrensel değerleri savunan ve dünyanın her yerinde bunun korumacılığını yapan Batı, 20.yüzyılda Avrupa'da yaşanan insanlık suçlarına karşı müdahalede yetersiz kalmıştır. Bunun yanı sıra Dayton Antlaşması ile kurulan barış ortamı beraberinde Boşnakların tam bağımsız olmadığı bir Bosna Hersek Devleti yaratmıştır. ABD'nin Kudüs kararının eleştirildiği tasarı, BM Genel Kurulunda oylanırken Bosna Hersek'in verdiği oy bağımsız olmadığının en açık göstergesi olmuştur. Bosna Hersek'teki Devlet Başkanlığı Konseyi'nde yer alan Boşnak üye Bakir İzzetbegoviç kararın eleştirilmesi konusunda evet oyu kullanılmasını önerse de diğer iki üye çekimser oy kullanmayı uygun bulmuştur. Filistin'deki Müslümanların yaşadığı zulümlere benzer şekilde kendi Müslüman halkı soykırıma kurban giden Bosna Hersek'in bu kararı dünyada büyük yankı uyandırmıştır. Üye yapısının oluşturulma biçimine bakıldığında farklı bir sonucun çıkamayacağı da göz önünde bulundurulması gereken bir gerçektir.

İnsan hakları alanında yapılan normatif düzenlemeler kadim bir tarihe sahip olsa da insan hakkı ihlalleri de tarihin her döneminde yaşanmıştır. İnsan haklarını ve temel özgürlüklerini koruma konusunda uluslararası kurum ve kuruluşların sayısı zaman içinde artış göstermiştir. Bu kuruluşların evrensel hakları korumadaki faaliyetleri her yerde aynı etkinlikte ve özende yürütülmemiştir. Bu konuda çok

sayıda örnek mevcut olmakla birlikte Gazze, Somali ve Ruanda’da yaşanan ihlaller uluslararası korumanın etkinsizliğini açık şekilde göstermiştir. Bu örneklerin yanı sıra dünya kamuoyunun önünde ve Avrupa’da yaşanan en acı örnek, Bosna Savaşı olmuştur. Günümüzde de insan haklarının evrensel alanda korunma sorumluluğuyla ters düşecek politikalar uygulanmaya devam etmektedir. Devletlerin taraf oldukları birçok sözleşme ile teyit ettikleri bu sorumluluk, günümüzde de çıkarların ardına itilmektedir. Bu konudaki en büyük paradoksu, uluslararası sözleşmelerin ilk maddesini oluşturan herkesin yaşam hakkının kutsallığı ilkesinin ihlal edilmesi oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Abadan-Unat, Aybay, Keleş, Özkan, Savcı, Talas, **İnsan Hakları Armağanı**, Doğan Basımevi, Ankara, 1978.

Ağaoğulları, Mehmet Ali. “Fransız Devriminde Birey- Devlet İlişki(1789-1794)”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:44, Sayı:3, Ankara, 1989, ss.195-228.

Akarşlan, Mediha. **Bosna-Hersek ve Türkiye**, Ağaç Yayıncılık, İstanbul, 15 Mart 1993.

Akgündüz, Murat. “Osmanlı İdaresi Döneminde Bosna Hersek”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 18, İzmir, 2003, ss.111-130.

Akı, Erol. **Hukukun Temel Kavramları**, 6. Baskı, Fakülteler Kitapevi, İzmir, 2001.

Akıntürk, Turgut. **Medeni Hukuk**, 9. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 2003.

Akşin, Sina. “Sened-i İttifak İle Magna Carta’nın Karşılaştırılması”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 27, 1994, ss.115-123.

Alegöz, Halil İbrahim. “Uluslararası İlişkilerde İnsani Diplomasinin Rolü: Türkiye Somali Örneği”, (YayınYüksek Lisans Tezi), **Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul 2013.

Alıcı, Orhan Veli. “Küreselleşmenin Ulus-Devletlerin Düzenleme Gücü Üzerindeki Etkileri”, **Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 3, 2010, ss.319-330.

Alkan, Necmettin. “Yugoslavya’nın Dağılması”, der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı**, Cilt:2, Çağdaş Balkanlar, Vadi Yayınları, Ankara, 2007.

Alpkaya, Gökçen “Avrupa’da İnsan Hakları Kuruluşları”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 14/1, 1992, ss.197-212.

Alpkaya, Gökçen. “Uluslararası İnsan Hakları Hukuku Bağlamında Azınlıklara İlişkin Bazı Gelişmeler”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 14/1, 1992, ss.147-176.

Alpkaya, Gökçen. “Uluslararası Hukukta Kadının Durumuna İlişkin Bazı Veriler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 1, 1992, ss.11-44.

Anderson, Matthew Smith. **Doğu Sorunu 1774-1923**, çev. İdil Eser, 2. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010.

Anık, Mehmet. “Çokkültürcülük ve Osmanlı Devleti”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 27, 2012, ss.117-130.

Anıl, Ela, Pınar İlkaracan, Zülal Kılıç, Karin Ronge, Gülşah Seral ve Tuluğ Ülgen, **Pekin+5: Birleşmiş Milletler’de Kadının İnsan Hakları ve Türkiye’nin Taahhütleri**, 1. Baskı, Stampa Baskı, Aralık 2001.

Arık, Kemal Fikret. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Üzerine Bir İnceleme(Esaslar-Teskilat-İçtihat)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 187-169, 1965.

Aslan, M. Yasin. “Savaş Hukukunun Temel Prensipleri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 79, 2008, ss.235-274.

Aral, Berdal. “Soğuk Savaş Sonrasında ‘Siyasallaşan’ Uluslararası Hukuk ve Başlıca Mağdurları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 53, Sayı: 1, 1998, ss.37-57.

Arı, Tayyar. **Basra Körfezi ve Ortadoğu’da Güç Dengesi (1978-96)**, 3. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul, 1998.

Armaoğlu, Fahir. **Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2000.

Arsava, Fusun. “BM Güvenlik Konseyi’nin İnsan Haklarını Koruma Rolü ve Güvenlik Konseyi’nin Yetkilerinin Dayanağı ve Sınırları”, **Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 13, 2007, ss.1-16.

Arslan, Zühtü. “Postmodern Söylem ve İnsan Hakları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt: 56, Sayı: 1, 2001, ss. 1-22.

Ataman, Muhittin ve Mehmet Öztürk. “Uluslararası Örgütlerin Devlet-İçi Çatışmalara Başarısız Müdahalelerinin Nedenleri”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 2, 2017, ss.137-168.

Ayman, S. Gülden. “Filistin Çıkmazı Üzerinde Yeniden Düşünme Gereği”, **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2009, ss.42-61.

Aybay, Rona. **Açıklamalı İnsan Hakları Evrensel Bildirisi**, 1. Baskı, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Aralık 2006.

Aybay, Rona. “Bosna-Hersek İnsan Hakları Mahkemesi’nin Srebrenitsa Kararı”, **Uluslararası Suçlar: Bosna-Hersek Örneği, Sempozyum Bildirileri**, Ed. Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, İnsanlığa Karşı Suçlar Yayınları, Ankara, 2008, ss.101-108.

Aygut, Hüdânur. “İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Sisteminde İhlallerin Onarılması”, **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 22, Sayı: 37, 2017, ss.177-216.

Aytaç, Fethi. “Viyana Bildirisi”, **Çağdaş Yerel Yönetimler**, Cilt: 3, Sayı: 1, Ocak 1994, ss. 47-57.

Babuna, Aydın. **Bir Ulusun Doğuşu Geçmişten Günümüze Boşnaklar**, çev. Hayati Torun, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ekim 2000.

Babuna, Aydın. “Tarih Boyunca Boşnaklar: Kimlik ve Soykırım”, **Uluslararası Suçlar: Bosna Hersek Örneği, Sempozyum Bildirileri**, (Ed. Sevin Elekdağ ve Erhan Türbedar), ASAM ve İKSAREN, İKSAREN Yayınları, Ankara, 2008, ss.15-25.

Badiou, Alain. **Etik**, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

Bağcı, Hüseyin. “Bosna Hersek Soğuk Savaş Sonrası Anlaşmazlıklara Giriş”, **Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 16, Sayı:27, 1992, ss.257-279.

Baudrillard, Jean. **Kötülüğün Şeffaflığı: Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme**, çev. Işık Ergüden, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Ankara, 1992.

Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, **İnsan Hakları: Temel Bilgiler, Koruma Mekanizmaları, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurulları**, Matus Basımevi, Ankara, 2006.

Baymak, Melike. “II. Dünya Savaşı Sonrası Kosova’daki Müslüman Türk Azınlığın Siyasi Hayatları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2014.

Belek Erşen, Umut. “Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi ve Denetim Mekanizması”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2006.

Bingöl, Oktay. “Somali’de Barış ve Kalkınma Sürecinde Türkiye’nin Rolü”, **Akademik Bakış**, Cilt: 7, Sayı: 13, Kış 2013, ss.81-106.

Birleşmiş Milletler Kararlarında Eski Yugoslavya ve Bosna Hersek, çev. Nejat Özdemiroğlu, Dayanışma Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Birleşmiş Milletler Türk Derneği, **Birleşmiş Milletler ve İnsan Hakları**, Birleşmiş Milletler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1979.

Boerefın, Ineke. “World Conference on Human Rights”, **Netherlands Quarterly of Human Rights**, Cilt: 11, Sayı: 3, 1993.

Bodur, Kadriye. “Irak’ın İşgali ve Uluslararası Hukuk”, **Üniversite ve Toplum Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2004.

Bora, Tanıl. **Yeni Dünya Düzeninin Av Sahası**, Birikim Yayınları, İstanbul, 1994.

Bora, Tanıl. **Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provakasyonu**, 2. Baskı, Birikim Yayınları, İstanbul, 1995.

Bosnavi, Ömer. **Bosna Tarihi**, 1. Baskı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1979.

Bozkurt, Giray Saynur. “Tito Sonrası Dönemde Eski Yugoslavya’da Türkler ve Müslümanlar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, Kış 2010, ss.51-95.

Bozkurt, Enver. İnsan **Haklarının Korunmasında Uluslararası Hukukun Rolü**, Ankara, 2003.

Bsyuni, Şerif. “Amerika Savaşı Irak’ta, Kuvvet Kullanma Meşruiyeti”, **Uluslararası Siyasi Dergisi**, Sayı: 151, 2003.

Bubis, Michelle. “Ortadoğu’da İnsan Hakları”, çev. Didem Özalpat, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 12, Özel Sayı, 2010, ss.1435-1441.

Byers, Michael. **Soykırımdan Son Kırma Savaş Hukuku**, çev. Hasret Dikici Bilgin, Detay Yayıncılık, İstanbul, 2007.

Coşkun, Vahap. **İnsan Hakları-Liberal Açıdan Bir Tahlil**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

Crampton, R. J. **İkinci Dünya Savaşından Sonra Balkanlar**, çev. Emel Kurt, İstanbul Yayın Odası: Mas Matbaacılık, 2007.

Çağ, Galip. **Avrupa’nın Ötekisi Balkanlar**, Çankırı Karatekin Üniversitesi Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi, Avrasya Araştırmaları Serisi-2, Çankırı, 2012.

Çakmak, Cenap. “İsrail’in Gazze Saldırısında İşlenen Uluslararası Suçlar ve Uluslararası Yargı İmkânı”, **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2009, ss.59-79.

Çauşeviç, Reo. **Bosna 1-Müslümanlara Son Uyarı 1**, çev. Nevzat Akuş, Adnan Soylu, Behiye Tutunciç, Rıfat Ahmetoğlu, Özyılmaz Matbaası, İstanbul, 1994.

Çauşeviç, Reco. **Bosna 2-Müslümanlara Son Uyarı**, Özyılmaz Matbaası, İstanbul, 1994.

Çağiran, Mehmet Emin. **Uluslararası Alanda İnsan Hakları**, 2. Baskı, Barış Kitapevi, Ankara, 2011.

Çeçen, Anıl. **İnsan Hakları**, 3. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, 2000.

Çelebi, Mustafa Burak. **İnsan Haklarının Uluslararası Düzeyde Korunması ve Birleşmiş Milletler Sistemi**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Seçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2012.

Çetin, Selvet. **Türkiye İnsan Hakları Hareketi-İnsan Hakları Örgütlerine Genel Bir Bakış**, 1. Baskı, Adres Yayınları, Ankara, Kasım 2008.

Çiftçi, Sabri. “Gazze Ablukası ve İsrail-Filistin Sorununun Geleceği”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt: 2, Sayı: 19-20, ss.8-15.

Çiftçioğlu, Cengiz Topel. “Yaşama Hakkı”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 103, 2012, ss.137-168.

Çitçi, Oya. “50. Yılında İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 19-20/1, 1998, ss.3-9.

Çoban Öztürk, Ebru. “Toplumsal yapılar ve Şiddet: Ruanda Örneği”, **Ankara Üniversitesi Afrika Çalışmaları Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Güz 2011, ss.67-114.

Çotuksöken, Betül. **İnsan Hakları ve Felsefe**, 2. Baskı, Papatya Yayıncılık, Ocak 2012.

Dalar, Mehmet. “Dayton Barış Antlaşması ve Bosna Hersek’in Geleceği”, **Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 16, 2008, ss.91-123.

Dalar, Mehmet. “Egemenlik ve Uluslararası Hukuk Çelişkisi: Milli Yetki Kavramı Açısından Bir Analiz”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 27, 2009, ss.336-346.

Dalar, Mehmet. “İsrail’in Gazze Saldırısının Siyasal Arka Planı ve Uluslararası Hukuk Açısından Değerlendirilmesi”, **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:1, 2009, ss.104-142.

Dedeiç Kırbaç, Amra. “Boşnakların Türkiye’ye Göçleri”, **Akademik Bakış Dergisi**, Sayı:35, Mart-Nisan 2013, ss.1-19.

Demirel, Naim. “Birleşmiş Milletler Güvenli Bölge Uygulaması”, **Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı: 8, Güz 2016, ss.111-132.

Dikici, Ali. “Bosna Savaşı’nda Bir İhanetin Öyküsü: Srebrenitsa Katliamı”, **Karadeniz Araştırmaları**, Sayı: 6, 2005, ss.135-156.

Dinç, Güney. **İnsan Haklarına Uzanmak**, Say Yayınları, İstanbul, 1986.

Dinçkol, Bihterin. “Kadın Erkek Eşitliği İçin Pozitif Ayrımcılık”, **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 8, Güz 2005/2, ss.101-117.

Doğan, İlyas ve Omca Özdemir. **İnsan Haklarının Birleşmiş Milletler Şartı Temelinde Korunması, İnsan Hakları Hukuku**, 1. Baskı, Ankara, 2013.

Donia, Robert J. ve John V. A. Fine, **Bosnia and Hercegovina: A Tradition Betrayed**, Colombia University Press, Hong Kong, 1994.

Donnelly, Jack. **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, çev. Mustafa Erdoğan ve Levent Korkut, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995.

Döner, Ayhan. **İnsan Haklarının Uluslararası Alanda Korunması ve Avrupa Birliği Sistemi**, Ankara, 2003.

Duman, Levent. “Ortak Çıkarlar, Farklı Öncelikler: 2001-2008 Döneminde Türkiye, ABD ve İsrail Lobisinin İsrail- Filistin Sorununa Yaklaşımları”, Cilt: 5, Sayı: 2, **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, 2011, ss.155-180.

Duran, Hasan. “Yeni Bir Müdahale Şekli ‘İnsani Müdahale’”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2001, ss.87-94.

Durmaz, Ferhat. “93 Harbi’nde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devleti’ne Etkileri”, **Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Temmuz 2015, ss.103-122.

Efe, Haydar. “Avrupa Birliği’nde İnsan Haklarının Gelişimi”, **Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 5, Bahar 2010, ss.47-67.

Ekinci, Mehmet Uğur. **Bosna Hersek Siyasetini Anlama Klavuzu**, Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, 1. Baskı, İstanbul, 2014.

Elban, Hasan Kemal. “Avrupa Konseyi ve İnsan Hakları Avrupa Mahkemesi İlişkileri”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 77, 2008, ss.167-190.

Elmi, Afyare Abdi. **Somali-Kimlik, İslami Hareketler ve Barış**, çev. Zekiye Baykul, 1. Baskı, Açılım Kitap, Temmuz 2012.

Ozan Erözden, “24 Yılın Bilançosu, Yugoslavya’da Gerçeğin İfşası Mümkün Olabildi mi?”, **Güncel Hukuk Dergisi**, ss. 34-37.

Demirel, Naim. “Uluslararası Hukukta İnsani Müdahale”, **Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Sayı: 1, Bahar 2013, ss.152-172.

Er, Cüneyd. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 1. Maddesi: İnsan Haklarına Saygı Yükümlülüğü ve Sözleşme’nin Uygulanması”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 53, 2004, ss.45-61.

Erdoğan, Koray. “Yugoslavya’nın Dağılma Sürecinde ABD ve Bosna-Hersek Krizi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Kocaeli, 2004.

Erdoğan, Mustafa. **Anayasal Demokrasi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997.

Erdoğan, Mustafa. **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, Genişletilmiş 2. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, Mart 2011.

Eren, Abdurrahman. **Türkiye’de İnsan Haklarının Korunması, Uluslararası Koruma Mekanizmaları ve Ulusal İnsan Hakları Kurumlarının Rolü**, 1. Baskı, Turhan Kitapevi Yayınları, Ankara, 2007.

Ergül, Nihat. “Yeni Güvenlik Anlayışı Kapsamında BM’nin Rolü ve Uygulamaları”, **Teoriler Işığında Güvenlik, Savaş, Barış ve Çatışma Çözümleri**, (Ed. Atilla Sandıklı), Bilgesam Yayınları, İstanbul, 2012, ss.165-208.

Farmer, Paul. “Pathologies of Power: Rehinking Health and Human Rights”, **American Journal of Public Health**, Cilt: 89, Sayı: 10, October 1999, ss.1486-1496.

Genç, Güneş. “Çocuklar İçin Dünya Zirvesi (30 Eylül 1990) 2000 Yılı Hedefleri”, **Ege Üniversitesi Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 3, 1991, ss.87-95.

Giddens, Anthony. **Elimizden Kaçıp Giden Dünya: Küreselleşme Hayatımızı Nasıl Şekillendiriyor?** çev. Osman Akınhay, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

Giritli, İsmail ve Hasan Atilla Güngör, **Günümüzde İnsan Hakları, Der Yayınları,** İstanbul, 2002.

Gomien, Donna. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Kısa Rehberi,** 1. Baskı, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları/1750, Eylül 1995.

Göçer, Mahmut. **İnsan Haklarının Korunması ve Birleşmiş Milletler,** Ankara, 2009.

Göçer, Mahmut. “Uluslararası Andlaşmalara Ardılık Ve İnsan Hakları Sözleşmeleri”, **Amme İdaresi Dergisi,** Cilt: 35, Sayı: 4, 4 Aralık 2002, ss.1-15.

Gögen, Sibel. “Bir Savaş Silahı Olarak Kadına Yönelik Cinsel Şiddetin Sağlık Üzerine Etkileri: Bosna Savaşı Örneği”, **TAF Preventive Medicine Bulletin,** Cilt: 10, Sayı: 1, 2011, ss.119-126.

Gökçe, Ahmet. “Tarihi Perspektifi ile 21.yy. da Nato”, (Tezsiz Yüksek Lisans Bitirme Projesi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Haziran 2005, s.17.

Gölcüklü, Feyyaz ve Ahmet Şeref Gözübüyük, **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi ve Uygulaması,** 3. Baskı, Turhan Kitapevi, Ankara, 2002.

Göze, Ayferi. **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler,** 11. Baskı, Beta Basım Yayım, Dağıtım, İstanbul, 2007.

Gülmez, Mesut. “İnsan Haklarının Korunmasında İlk Konusal Özel Denetim Yönetimi: Kayıplar Çalışma Grubu”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 19-20/1, 1998, ss.23-64.

Gülmez, Mesut. **İnsan Haklarının Uluslararası Korunması-Birleşmiş Milletler Sistemleri**, 1. Baskı, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Araştırma ve Derleme Merkezi, Ankara, Haziran 1996.

Gürkaynak, Muharrem. “Bosna Hersek’te İç Savaş, İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar ve Barışın Tesisi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Isparta, 1997.

Gürkaynak, Muharrem ve Adem Ali İren, “Modernizm Öncesi ve Sonrası Batı Toplumlarında İnsan Haklarının Kavramsallaştırılması”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 23, 2016, ss.329-355.

Haktankaçmaz, M.İlker. “İnsan Haklarının Korunması Avrupa İçin Gerçekten Önemli mi?”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 28, 2010, ss.1-12.

Herzog, Roman. “İnsan Hakları Üzerine Bir Deneme”, çev. Hüseyin Pekin, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 2, 1997, ss.181-194.

Hodjiç, İsmajil. “Bogomilizm ve Bosna Hersek Bogomilleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Samsun, 2007.

İnalcık, Halil. **Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)**, çev. Ruşen Sezer, 4. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, Şubat 2004.

İnan, Yüksel ve Birsan Erdoğan, “Avrupa Birliği Türkiye İlişkilerinde İnsan Hakları Sorunu”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 21-22, 1999-2000, ss.15-31.

İnan, Yüksel. “Bulgaristan’daki Türkler ve Uluslararası Hukuk Açısından Hukuksal Statüler”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 10-11, 1988-1989, ss.65-90.

İzzetbegoviç, Aliya. **Tarihe Tanıklığım**, çev. Ahmet Demirhan, Alev Erkilet ve Hanife Öz, Klasik Yayınları, İstanbul, 2003.

Jacques, Morgeon, **İnsan Hakları**, çev. Ayşen Ekmekçi ve Türker Alev, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.

Jadhav, Manik. “Introduction To Human Rights And Duties”, **University of Pune Press**, First Edition, Ganeshking, Pune, August 2011.

Kabaoğlu, İbrahim Ömer. İnsan Haklarının Gelişmeci Özelliği ve Anayasa Yargısı, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 9, 1992, ss.121-136.

Kabaoğlu, İbrahim Ömer. “Dayanışma Hakları”nın Hukuksal Değeri: Soyut Talepler mi, İnsan Hakları?”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt:13/1, 1991, ss.8-47.

Kabaoğlu, İbrahim Ömer. **Özgürlükler Hukuku İnsan Haklarının Hukuksal Yapısı**, 4. Baskı, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Kahan Onur Arslan, “İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Onurunun Korunması”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 120, 2015, ss.155-172.

Kalabalık, Halil. **İnsan Hakları Hukuku**, Ankara, 2009.

Kapani, Münci. **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, 1991.

Kapani, Münci. **Kamu Hürriyetleri**, 3. Baskı, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, No: 264, 1970.

Kaplan, Robert D. **Balkan Ghosts**, Vintage Books, New York, 1994.

Karal, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi VII-İslahat Fermanı Devri (1861-1876)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Karatay, Osman. **Ba'de Harabi'l Bosna**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Karatay, Osman. **Bosna Hersek Barış Süreci**, KARAM Yayınları, Ankara, 2002.

Karan, Ulaş. “Türkiye’de Sosyal Hakların Mahkemeler Önünde İleri Sürülebilirliği ve Yüksek Yargı Organlarının Sosyal Haklara Yaklaşımı”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, 2006.

Karpat, Kemal H. **Balkanlarda Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, çev. Recep Boztemur, İmge Yayınlar, Ankara, 2004.

Kavas, Ahmet. “İç Savaşlardan Bütünleşme Hareketlerine ve Kalkınma Hamlelerine Afrika’nın Yeniden Dönüşümü”, **Avrasya Etüdleri**, Sayı: 40, Afrika Özel Sayısı, 2011, ss.7-31.

Kaynak, Ali Osman. “Uluslararası Sözleşmeler Işığında Adil Yargılanma Hakkı ve İç Hukukumuzda Uygulanması”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı: 1, Ocak 2005, ss.60-84.

Kenar, Nesrin. “Bosna Hersek Savaşı”, **Balkanlar El Kitabı**, Çağdaş Balkanlar, Cilt: 2, (Ed.Osman Karatay, Bilgehan Gökdağ), KARAM&Vadi Yayınları, Ankara, 2007, ss.175-187.

Keskin, Funda. “Silahlı Çatışmalar Hukukunun BM Kuvvetlerine Uygulanması”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 52, Sayı: 1-4, 1998, ss.447-466.

Keskin, Funda. **Uluslararası Hukukta Kuvvet Kullanma: Savaş, Karışma ve Birleşmiş Milletler**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara, 1998.

Kiraz, Sami. “Uluslararası İlişkilerde Egemenliğin Değişen Yüzü”, **Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2012, ss.93-102.

Kiriş Yılmaz, Nurten. “Alain Badio’nun İnsan Hakları Eleştirisi”, **Tarih Okulu Dergisi**, Sayı: 18, Haziran 2014, ss.1-9.

Koca, Şecaettin. “İkinci Dünya Savaşında Balkanlar”, (der. Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ), **Balkanlar El Kitabı**, Cilt:2, Çağdaş Balkanlar, Vadi Yayınları, Ankara 2007.

Kocaoğlu, A. Mehmet ve S. Sinan Kocaoğlu, “İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Uluslararası Korunması”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 3, 2007, ss.105-128.

Kuçuradi, Ioanna. “Felsefe İnsan Hakları ve Barış”, **İnsan Hakları ve Güvenlik**, Türkiye Barolar Birliği İnsan Hakları Uygulama ve Araştırma Merkezi, Ankara, 7-8 Aralık 2001, ss.258-271.

Kuçuradi, Ioanna. “Laiklik ve İnsan Hakları”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 52, 2004, ss.89-95.

Kuçuradi, Ioanna. **İnsan Haklarının Felsefi Temelleri**, Hacettepe Üniversitesi Meteksan Baskı, Ankara, 1980.

Kuçuradi, Ioanna. “Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi Kavramı ve Sorunları”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı, Ankara, 1998, ss.21-27.

Kut, Şule. **Balkanlarda Kimlik ve Egemenlik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1. Baskı, 2005.

Kut, Şule. “**Bosna’dan Kosova’ya: ABD ve AB’nin Balkan Politikalarında Süreklilik ve Değişim**”, Sosyal Demokrat Değişim, Sayı: 12, 1999.

Lütem, Ömer Engin ve Birgül Demirtaş Coşkun, **Balkan Diplomasisi**, 1. Baskı, ASAM, Ankara, 2001.

Mahmut Gökpınar, “Bir Kavram Olarak İnsan Hakları ve Çeşitli Açılardan Sınıflandırılması”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 120, 2015, ss.11-72.

Malcolm, Noel. **Bosnia: A Short History**, 1. Baskı, Macmillan, London, 1994.

Malcolm, Noel. **Bosna’nın Kısa Tarihi**, çev. Aşkım Karadağlı, Om Tarih, İstanbul, 1999.

Mann, Johnathan. “Health and Human Rights”, **American Journal of Public Health**, Vol: 96, No: 11, November 2006, ss.1940-1943.

Melvern, Linda. “Güvenlik Konseyi: Gizli Kalanlar”, **Avrasya Dosyası**, Cilt: 8, Sayı: 1, BM Özel, İlkbahar 2002, ss.62-77.

Moore, Patrick. “The Croatian-Muslim Agreements”, **RFE/RL Research Report 3**, No: 13, 1 Nisan 1994.

Mumcu, Ahmet. **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Yenilenmiş 2. Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1994.

Musulün, Junko. **Hürriyet Bildirgeleri**, çev. Necmi Zeka, Belge Yayınları, İstanbul, 1983.

Oğuz, Şebnem. “İnsan Haklarında Gelişmeler: Uluslararası Toplantılar”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 15/1, 1993, ss.191-208.

Oran, Baskın. “Balkan Müslümanlarında Dinsel ve Ulusal Kimlik (Yunanistan, Bulgaristan, Makedonya ve Kosova Üzerine Karşılaştırmalı Bir İnceleme)”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 48, Sayı:1-4, Ocak-Aralık 1993, ss.109-120.

Oran, Baskın. **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)**, Cilt: 2, İletişim Yayınları, İstanbul, s.175.

Oruç, Hatice. “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, **Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi**, Cilt: 18, Sayı: 18, 2005, Ankara, ss.249-271.

Öner, N. Aslı Şirin. “Barış İnşa Sürecinin Önemli Unsuru: Bosna-Hersek’te Yerlerinden Edilmişlerin Geri Dönüşü”, **Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Temmuz 2013, ss.1-22.

Öndül, Hüsnü. “1789 Fransız Devrimi ve Etkileri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 4, 1989, ss.688-692.

Özdek, E. Yasemin. “1990’larda İnsan Hakları: Sorunlar ve Yönelimler”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 15, 1993, ss.3-44.

Özdemir, Ali Murat ve Ebubekir Aykut, “Marksizm ve Hak Kavramı: Kuramsal Bir Yaklaşım Denemesi”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yılığ**ı, Cilt: 28, 2010, ss.23-44.

Özden, Neşe. “A Few Remarks on the History of Bosnia”, **Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, Sayı:21, ss.59-68.

Özdil, Ersin. **Bosna Hersek Krizinde Uluslararası Kuruluşlar ve NATO**, İzmir, 1993.

Özkan, Mehmet. “Mısır Dış Politikasında Filistin ve Bölgesel Yansımaları”, **Akademik ORTA DOĞU Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, 2009, ss.81-101.

Özturanlı, M. İskender. “İnsan Haklarında Birleşmek”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı: 4, Ekim 2006, ss.76-85.

Özturanlı, M. İskender. “İnsan, Zulüm ve Hukuk Üzerine”, **İzmir Barosu Dergisi**, Sayı: 2, Nisan 2006, ss. 22-30.

Öztürk, Mehmet. “Somali’de İnsani Sorunlar ve Türkiye’nin Girişimleri”, **Orta Doğu Analiz**, Cilt: 3, Sayı: 33, Ekim 2011, ss.59-68.

Pekyardımcı, Elif Burcu. “İnsancıl Müdahale Kavramı ve Kosova Sorunu”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Ankara, 2006.

Reed, John. **Balkanlarda Savaş**, Çev. F. B. Aydar, Pencere Yayınları, İstanbul, 2006.

Reisoğlu, Safa. **Uluslararası Boyutlarıyla İnsan Hakları**, Beta Yayınları, İstanbul, 2001.

Rençber, Sercan. **İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu**, 1. Baskı, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, Ocak 2016.

Rogel, Carole. **The Breakup of Yugoslavia and The War in Bosnia**, Greenwood Press, London, 1998.

Rousseau, Jean Jacques. **Toplum Sözleşmesi**, çev. Vedat Günyol, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2006.

Samary, Catherine. **Parçalanmış Yugoslavya ve Bosna'da Etnik Savaş**, çev. Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, İstanbul, 1995, s.165.

Sancaktar, Caner. "Osmanlı Hakimiyeti Altında Boşnak Ulusunun Doğuşu", *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 2, 2015, ss.23-44.

Sarıca, Murat. **Siyasal Tarih**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1980.

Satıcı, Murat. "Hak ve Özgürlük Ütopyası Olarak "İnsan Hakları": Felsefesi ve Eleştirisi", *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, Kış 2015, ss.3-30.

Selver, Mustafa. **Balkanlara Stratejik Yaklaşım ve Bosna**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Sencer, Muzaffer. "Hak ve Özgürlük Kavramı", **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Sayı: 14/1, 1992, ss.3-12.

Sencer, Öncel. "Batılı Koloniyel Güçlerin 1994 Ruanda Soykırımına Etkisi", **Güvenlik Stratejileri**, Sayı: 18, ss.35-75.

Seyhan, Ercan. “Bosna-Hersek’in Jeostratejik Önemi ve Türkiye”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Afyonkarahisar, Mart 2017.

Seyhan, Salih. “Osmanlı Döneminde Bosna Hersek’te Çıkan İlk Özel Gazete Gülşen-i Saray”, **Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 3, 2012, ss.100-116.

Seymen Çakar, Ayşen. “İnsanlığa Karşı Suçlar”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 103, 2012, ss.169-198.

Sur, Melda. “Sosyal Hakların Uluslararası Alanda Korunma Sistemleri”, **Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü İnsan Hakları Yıllığı**, Cilt: 19-20, 1997-1998, ss.65-91.

Surlu, Aydan Ömür. “İnsan Haklarının ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin Yargıtay İçtihatlarına Yansıması”, **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Sayı: 87, 2010, ss.150-194.

Şafak, Yasin. “**Bosna Savaşı ve Yugoslavya’nın Parçalanması**”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), **Kadir Has Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi**, İstanbul, 2010.

Şenel, Alaeddin. **İnsanlık Tarihi Boyunca İnsan Hakları Demokrasi İlişkisi**, İzmir Barosu İnsan Hakları Hukuku ve Hukuk Araştırmaları Merkezi Yayını: 6, İzmir, Kasım 1996.

Şentürk, Hüdayi. **Osmanlı Devleti’nde Bulgar Meselesi(1850-1875)**, TTK, Ankara, 1992.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü-Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No: 7, **Bosna-Hersek İle İlgili Arşiv Belgeleri (1516-1919)**, Ankara, 1992.

Tansel, Selahattin. **Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmet'in Siyasi ve Askeri Faaliyeti**, TTK, Ankara, 1999.

Taşar, M. Murat, Burhan Metin ve Altay Ünaltay, **Bosna-Hersek ve Postmodern Ortaçağa Giriş**, 1. Baskı, Birleşik Yayıncılık Yayınları, İstanbul, Şubat 1996.

Tatar, Volkan. “Eski Balkanlar Yeni Sınırlar: Eski Yugoslavya'nın Dağılma Sürecinde Türkiye-Bosna-Hersek İlişkileri”, **Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:7, Sayı: 2, 2017, ss.164-175.

Tekin, Cemile. “Bosna-Hersek Kaynaklarına Göre Yugoslavya'nın Dağılmasından Sonra Bosna Hersek Federasyonu'nun Kurulması”, (Yayınlanmamış Doktora), **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Konya, 2011.

Tezcan, Durmuş, Mustafa Ruhan Erdem, Oğuz Sancakdar ve Rifat Murat Önok, **İnsan Hakları El Kitabı**, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2011.

Tokol, Aysen. **Uluslararası Sosyal Politika**, 1. Baskı, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 1995.

Turhan, Aydın. “İnsan Hakkı Kuşakları Arasındaki Tamamlayıcılık İlişkisi”, **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2013, ss. 357-378.

Turhan, Turgut. “Uluslararası İnsancıl Hukuk ve İsrail'in Gazze Harekatı”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 41, Ekim 2009, ss.161-181.

Türkiye Bilimler Akademisi, **İnsan Haklarının Gelişimi, Bilimsel Toplantı Serileri: 9**, TÜBİTAK Matbaası, Ankara, 1998.

Türkmen, Füsün. **İnsan Haklarının Yeni Boyutu: İnsancıl Müdahale**, İstanbul, 2006.

Uçarol, Rıfat. **Siyasi Tarih (1789-2014)**, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2015.

Uluslararası Hak İhlalleri İzleme Merkezi, **Yirmibirinci Yüzyılda-BM Güvenlik Konseyi Daimi Temsilcisi 5 Devletin İşlediği-Soykırım ve Katliamlar**, 2. Baskı, Ekim 2014.

Uzgel, İlhan. “The Role of the Muslim Minorities in Interstate Relations in the Balkans”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Cilt: 21, 1982, ss.95-132.

Uzgel, İlhan. “Balkanlarla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II: 1980-2001, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.167-181.

Uzgel, İlhan. “Balkanlarla İlişkiler”, (Ed. Baskın Oran), **Türk Dış Politikası-Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt II: 1980-2001, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, ss.481-523.

Uzun, Levent. “Eleştirel Bir Bakışla İnsan Hakları “Evrensel” Beyannamesi”, **E-Journal of New World Sciences Academy**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2010, ss.463-471.

Ülger, İrfan Kaya. **Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası**, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2003.

Ünal, Şeref. **Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Avrupa İnsan Hakları Komisyonu ve Divan Kararları Işığında Sözleşme Hükümlerinin Açıklanması ve Yorumu**, TBMM Basımevi, 1995.

Ünal, Şeref. “İnsan Haklarının Tarihi, Felsefî ve Hukuki Temelleri”, **Ankara Barosu Dergisi**, Sayı: 1, Mart 1994, ss.41-74.

Vatansever, Muzaffer. “Zamanın Unutturamadığı Dram: Srebrenitsa”, **USAK Analiz Dergisi**, Sayı: 10, 2011, Ankara, ss.4-8.

Yalvaç, Faruk. “Rousseau’nun Savaş ve Barış Kuramı: Adalet Olarak Barış”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 14, Yaz 2007, ss.121-160.

Yapıcı, Merve İrem. “Bosna Hersek’te Gerçekleştirilen Askeri Müdahalenin Uluslararası Hukuktaki Yeri”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 2, Sayı: 8, 2007, ss.1-24.

Yılmaz, Muzaffer Ercan. “Suriye’de Barış Nasıl İnşa Edilebilir?”, **Yakın Doğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 2, Ekim 2014, ss. 117-200.

Yürük, Ayşe Tülin ve Selman Karakul, **Çağdaş Toplumda İnsan Haklarının Doğuşu ve Gelişimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.

Zentürk, Ardan. “Ahidname”, **Artı90**, Sayı:6, Nisan 2013, ss.6-9.

Wheeler, Nicholas. Saving Strangers: humanitarian intervention in international society, **Oxford University Press**, 2000, s.172’den aktaran, Melvern, s.64.

Weigel, George. “Notes Towards The Redefinition Of America’s Purpose”, **American Purpose**, Cilt: 6, 1992, ss.41-48.

Wijchers, Lidwien. “Israeli Human Rights Violations and Hamas Support”, (Master Thesis), Human Geography Center of International Conflict Analysis and Management, **Radboud University**, Nijmegen, July 2013.

İnternet Kaynakları

Anderson, David. “The Collapse of Yugoslavia: Background and Summary”, **Department of the Parliamentary Library**, Avustralya, 1995, <https://www.aph.gov.au/binaries/library/pubs/rp/1995-96/96rp14.pdf>, (19.05.2018).

“Annex 4: Constitution”, **U.S. DEPARTMENT of STATE-DIPLOMACY IN ACTION**, November 21 1995, <https://www.state.gov/p/eur/rls/or/dayton/52607.htm>, (21.03.2018).

Aral, Berdal. “Bosna Savaşı ve Uluslararası Hukuk”, **Uluslararası Aliya İzzetbegović Sempozyumu**, <http://aves.medeniyet.edu.tr/YayinGoster.aspx?ID=828&NO=57>, ss.175-197.

Arslan, Abdullah. “Fransız Devrimi ve 1789 Fransız Yurttaş ve İnsan Hakları Bildirisi”, **Genç Hukukçular Hukuk Okumaları**, <http://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/makaleler/birikimlerIV/144.pdf>, (27.04.2018), ss.9-27.

“Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Sonuç Bildirgesi (Helsinki Belgesi)”, [https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/374d2--Avrupa-Guvenlik-ve-Isbirligi-Konferansi-Sonuc-Bildirgesi-\(Helsinki-Belgesi\).pdf](https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/374d2--Avrupa-Guvenlik-ve-Isbirligi-Konferansi-Sonuc-Bildirgesi-(Helsinki-Belgesi).pdf), (17.04.2018).

“Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi-İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme”, 4 Aralık 1950, Roma, <http://www.goc.gov.tr/files/files/AIHS.pdf>, (17.04.2018).

BBC, “Bir Katliamın Anatomisi”, **BBC Türkçe**, 11 Temmuz 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/07/050711_sreb_timeline.shtml, (23.03.2018).

BBC News, “Rwanda: How The Genocide Happened”, **BBC News**, 17 Mayıs 2011, <http://www.bbc.com/news/world-africa-13431486>, (20.01.2018).

Beşikçi, Cevdet. “Bir Üst Hukuk Kavramı Olarak “İnsan Hakları”, **Adalet Dergisi**, Sayı:1, <http://www.yayin.adalet.gov.tr/adaletdergisi/01.sayi/8cevdet.pdf>, (02.05.2018).

“Birleşmiş Milletler Antlaşması”, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/6535501-Birlesmis-Milletler-Antlasmasi.pdf>, (10.04.2017).

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, “İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_righths_turkce.pdf, (27.04.2018).

“BM Antlaşması 55. Madde”, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (25.12.2017).

“BM’deki Oylamada Bosna Hersek Neden Çekimser Kaldı?”, **Habertürk**, 22.12.2017, <http://www.haberturk.com/kudus-oylamasinda-bosna-hersek-detayi-1765869>, (21.06.2018).

“BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi”, 16 Aralık 1966, www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, (20.03.2018).

“Bosna Hersek’te Tartışmalı Referandum”, **BBC Türkçe**, 25 Eylül 2016, <https://www.bbc.com/turkce/37465984>, (21.06.2018).

Ceyhan, İlhan. “Kaderiyle Baş Başa Afrika: Ruanda Soykırımı”, 11 Ekim 2017, <https://gaiadergi.com/kaderiyle-basbasa-afrika-ruanda-soykirimi/>, (20.01.2018).

Council of Europe, “European Convention on Human Rights”, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, (06.04.2018).

Council of Europe-European Court of Human Rights, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Protokol No.6”, Strazbourg 28.04.1983, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, (02.05.2018).

Council of Europe-European Court of Human Rights, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, Roma, 4 Kasım 1950, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, (28.04.2018).

Council of Europe-European Court of Human Rights, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi”, Roma, 4 Kasım 1950, https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_TUR.pdf, (28.04.2018).

Council of the European Communities-Commission of the European Communities, “Treaty on European Union”, Luxembourg 1992, https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body/treaty_on_european_union_en.pdf, (28.04.2018).

Council of Europe, “Statute of Council of Europe”, <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/001?desktop=false>, (27.03.2018).

Council of Europe, “Statute of the Council of Europe”, <https://rm.coe.int/1680306052>, (28.03.2018).

Council of Europe, “What Are Human Rights?”, <https://www.coe.int/en/web/compass/>, (25.04.2018).

Council of Europe, “What Are Human Rights?” <https://www.coe.int/en/web/compass/what-are-human-rights->, (24.04.2018).

Duke Law, “Council of Europe”, Kasım 2016, <https://law.duke.edu/lib/researchguides/councileurope/#maincontent>, (24.03.2018).

Duman, Çağdaş. “I. Körfez Savaşı”, **Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi (TASAM)**, 07.04.2017, http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/40063/1_korfez_savasi, (25.06.2017).

Dünya Bülteni-Tarih Dosyası, “I. Dünya Savaşı’nı Başlatan Suikast”, **Dünya Bülteni**, 19 Mart 2018, <https://www.dunyabulteni.net/tarihten-olaylar/idunya-savasini-baslatan-suikast-h302659.html>, (19.06.2018).

“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi”, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/metin134.pdf, (21.04.2018).

“Fidel Castro Kimdir?”, <https://www.e-kutuphane.com.tr/fidel-castro-kimdir/>, (21.06.2018).

Gazete Vatan, “Demokrasi İçin Değil Saddam’ı Devirmek İçin Irak’ı İşgal Ettik”, **Gazete Vatan**, 12.05.2017, www.gazetevatan.com/-demokrasi-icin-degil-saddami-devirmek-icin-irak-i-isgal-ettik--1066179-dunya/, (17.05.2017).

Hendrickson, Ryan C. “Dönüşü Olmayan Karar”, **Nato Dergisi**, Sonbahar 2005, <https://www.nato.int/docu/review/2005/issue3/turkish/history.html>, (03.04.2018).

“International Covenant on Civil and Political Rights”, <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/ccpr.pdf>, (06.04.2018).

“İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi”, http://www.unicankara.org.tr/doc_pdf/h_rigths_turkce.pdf, (21.04.2018).

İnsani Yardım Vakfı (İHH), “Somali Krizi Raporu”, 24.03.2017 Cuma, <https://www.ihh.org.tr/public/document/143/somali-krizi-raporu.pdf>, (24.04.2018).

“İşkencenin ve Gayri İnsani ya da Küçültücü Ceza veya Muamelelerin Önlenmesine Dair Avrupa Sözleşmesi”, http://www.danistay.gov.tr/upload/iskencenin_ve_gay-ri_insani_yada_kucultucu_muamelelerin_onlenmesine_dair_avrupa_sozlesmesi.pdf, (17.04.2018).

Kamer, Hatice. “Srebrenitsa Katliamından Kurtulan Nedžad Avdić Anlatıyor: ‘Kimin Vücudu Sıcaksa Kafalarına Sıkın’ Talimatı Verildi”, **BBC News Türkçe**, 15 Ağustos 2017, Saraybosna, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40929067>, (20.03.2018).

Koçak, Nalan. “Saddam’ı Sorgulayan CIA Ajanı John Nixon: Obama’nın Suriye Politikası Utanç Verici”, **Gazete Habertürk**, 11.01.2017, www.haberturk.com/dunya/haber/1346997-saddami-sorgulayan-cia-ajani-john-nixon-obamanin-suriye-politikasi-utanc-verici, (17.05.2017).

“Magna Carta”, **The National Archives**, <http://nationalarchives.gov.uk/documents/education/magna-carta-preparation-pack.pdf>, (27.04.2018).

McFarland, Sam. “Human Rights 101: A Brief College-Level Overview”, **AAAS Science and Human Rights Coalition**, https://www.aaas.org/sites/default/files/content_files/AAAS%20Coalition%20Human%20Rights%20101_0.pdf, (24.04.2018).

Melander, Erik. “Ethnic Cleansing in Bosnia-Herzegovina, 1992-1995”, “Disaggregating the Study of Civil War and Transnational Violence”, **Konferans University of Essex**, 24-25 November 2007, <http://privatewww.essex.ac.uk/~ksg/dscw2007/Melander.pdf>, (25.04.2018).

“Modern Anayasanın Doğuşu: Magna Carta”, http://www.academia.edu/35423955/MODERN_ANAYASANIN_DO%C4%9EU%C5%9EU_MAGNA_CARTA, (27.04.2018).

NATO, “Barış Koruma ve Kriz Yönetimi”, Bosna ve Hersek, **NATO’nun Dönüşümü**,

https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120116_nato-trans-tur.pdf, (22.03.2018).

Office of the United Nations Resident & Humanitarian Coordinator for Somalia, “The UN Declares Famine In Somalia”, **United Nations**, <https://documents.wfp.org/stellent/groups/public/documents/communications/wfp238182.pdf>, (23.04.2017).

Official Journal of the European Communities, “Single European Act”, 29.06.1987, http://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a519205f-924a-4978-96a2-b9af8a598b85.0004.02/DOC_1&format=PDF, (27.04.2018).

Örmeci, Ozan. “Temel Hak ve Hürriyetlerin Gelişimi ve Korunması”, **Uluslararası Politika Akademisi**, 8 Ağustos 2014, <http://politikaakademisi.org/2014/08/08/temel-hak-ve-hurriyetlerin-gelisimi-ve-korunmasi/>, (07.03.2018).

Özkan, Yusuf. “Temyiz Mahkemesi: Hollanda Devleti Srebrenitsa Katliamından Kısmen Sorumlu”, **BBC News Türkçe**, Lahey, 27 Haziran 2017, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40416067>, (21.04.2018).

Özşimşir, Şafak. “BM ve Eski Yugoslavya İç Savaşı-2”, 3 Şubat 2011, <http://www.tuicakademi.org/bm-ve-eski-yugoslavya-ic-savasi-2/>, (07.04.2018).

Özvarış, Hazal. “Prof. Tarhanlı Anlatıyor; Güvenli Bölge Ne Demek”, **T24**, 12.08.2015, www.t24.com.tr/haber/prof-tarhanli-anlatiyor-guvenli-bolge-ne-demek,305923, (12.01.2018).

Palmer, Geoffrey, Alvaro Uribe, Joseph Ciechanover ve Süleyman Özden Sanberk, “Report of the Secretary –General’s Panel of Inquiry on the 31 May 2010 Flotilla Incident”, September 2011, http://www.un.org/News/dh/infocus/middle_east/Gaza_Flotilla_Panel_Report.pdf, (25.04.2018).

“Paris Şartı”, https://www.tbmm.gov.tr/ul_kom/agit/paris_sarti.htm, (17.04.2018).

Pekin, Ozan. “Srebrenitsa Katliamı ve Dayton Anlaşması Analizi”, **Akademik Perspektif**, 27 Temmuz 2014, <http://akademikperspektif.com/2014/07/27/srebrenitsa-katliami-ve-dayton-anlasmasi-analizi/>, (27.05.2018).

Rapporteur Report, “International Decision-Making in the Age of Genocide: Rwanda 1990-1994”, **The National Security Archive-The George Washington University**, 1-3 Haziran 2014, <https://www.ushmm.org/m/pdfs/20150403-rwanda-rapporteur-report.pdf>, (21.04.2018).

Reichel, Sarah. “Transitional Administrations in Former Yugoslavia: A Repetition of Failures or a Necessary Learning Process Towards a Universal Peace-Building Tool After Ethno-Political War?”, Berlin, Mart 2000, <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/49849/1/320316866.pdf>, (19.04.2018).

Report of the International Commission on the Balkans, “The Balkan’s in Europe’s Future”, www.cls-sofia.org/download.php?id=44, (14.05.2018).

Republic of Turkey Ministry of Foreign Affairs, “International Covenant on Civil and Political Rights”, <http://www.mfa.gov.tr/international-covenant-on-civil-and-political-rights.en.mfa>, (21.04.2018).

Security Council Resolutions, “S/RES/743(1992)”, **UNITED NATIONS SECURITY COUNCIL**, [http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/743\(1992\)](http://www.un.org/en/ga/search/view_doc.asp?symbol=S/RES/743(1992)), (21.03.2018).

“Silahlı Bir Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunmasına Dair Sözleşme”, 14 Mayıs 1954, La Hey, <http://teftis.kulturturizm.gov.tr/TR,14270/silahli-bir-catisma-halinde-kultur-mallarinin-korunmasi-.html>, (19.04.2018).

Sönmez, Zümrüt. “Falk: Uluslararası Hukuk Çifte Standartlı”, **İHH-İnsani Yardım Vakfı**, 02.11.2012, <https://www.ihh.org.tr/haber/falk-uluslararasi-hukuk-cifte-standartli-1472>, (08.05.2018).

TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu, “Birleşmiş Milletler Antlaşması”, <https://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/pdf01/3-30.pdf>, (24.03.2018).

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, **İnsan Hakları**, Ankara, 2011, http://megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Insan%20Hakları.pdf, (24.04.2018).

“The Somalia Humanitarian Narrative”, May 2014, http://www.unocha.org/sites/dms/Somalia/The%20Somalia%20Humanitarian%20Narrative_%20revised%208%20May.pdf, (28.04.2018).

Türk Dil Kurumu, “Güncel Türkçe Sözlük”, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=hak&guid=TDK.GTS.53dbab686709d6.62585538, (08.03.2018).

“Türk Medeni Kanunu”, www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=1.5.4721&MevzuatIliski=0&sourceXmISearch, (05.04.2018).

Türkçe Bilgi, “Bükreş Antlaşması”, **Türkçe Bilgi**, https://www.turkcebilgi.com/b%C3%BCkre%C5%9F_antla%C5%9Fmas%C4%B1, (22.06.2018).

Türkçe Bilgi, “Dünya İnsan Hakları Konferansı”, **Türkçe Bilgi**, https://www.turkcebilgi.com/d%C3%BCnya_insan_haklar%C4%B1_konferans%C4%B1, (07.04.2018).

Türkçe Bilgi, “Kara Yorgi”, **Türkçe Bilgi**, https://www.turkcebilgi.com/kara_yorgi, (23.06.2018).

Türmen, Rıza. “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin İç Hukukumuzda Etkileri”, **Anayasa Yargısı**, www.anayasa.gov.tr/files/pdf/anayasa_yargisi/anay-argi/turmen.pdf, (17.05.2017).

UNHCR-The UN Refugee Agency, “Somalia Situation 2017”, **Supplementary Appeal-January-December 2017**, Mayıs 2017, <http://www.unhcr.org/591ae0e17.pdf>, (24.04.2018).

United For Human Rights, “Champions of Human Rights-Eleanor Roosevelt”, <http://www.humanrights.com/voices-for-human-rights/eleanor-roosevelt.html>, (27.04.2018).

United Nations, “The Universal Declaration of Human Rights”, <http://www.un.org/en/universal-declaration-human-rights/>, (24.03.2018).

United Nations Human Rights Office of The High Commissioner, “World Conference on Human Rights, 14-25 June 1993, Vienna, Austria”, **What Are Human Rights?**, <http://www.ohchr.org/EN/ABOUTUS/Pages/ViennaWC.aspx>, (15.02.2018).

United Nations-International Residual Mechanism for Criminal Tribunals, “Lord David Owen”, **International Criminal Tribunal for the Former Yugoslavia**, <http://www.icty.org/en/content/lord-david-owen>, (24.03.2018).

UNICEF, “Çocuk Haklarına Dair Sözleşme: Önsöz”, **UNICEF**, https://www.unicef.org/turkey/crc/_cr23b.html, (18.04.2018).

UNITED NATIONS-Security Council, **Resolution 836 (1993)**, <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N93/330/21/IMG/N9333021.pdf?OpenElement>, (21.03.2018).

Universal Declaration of Human Rights, http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf, (15.04.2018).

Uracin, Metin. “Magna Carta Libertatum”, 27.05.2017, İstanbul, <http://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-3.pdf>, (27.04.2018).

Uracin, Metin. “Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlükler Sözleşmesi)”, <http://www.istanbulbarosu.org.tr/files/docs/Magna2017-2.pdf>, (27.04.2018).

Uygun, Oktay. “Bosna Hersek: İç Savaşın Konsensüs Demokrasisine”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt: 56, Sayı: 1-4, 1998, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuhfm/issue/view/1023000327>, (12.06.2018), ss.141-184.

242 Nolu Güvenlik Konseyi Kararı, “Filistin Meselesi ve Birleşmiş Milletler”, <http://www.unicankara.org.tr/filistin/3.html>, (26.04.2017).